

MÁTRAI TANULMÁNYOK
2001.
GYÖNGYÖS

MÁTRAI TANULMÁNYOK
2001.

MÁTRA MÚZEUM TANULMÁNYKÖTETE

MÁTRAI TANULMÁNYOK 2001.

GYÖNGYÖS

A kötetet kiadja a
MÁTRA MÚZEUM
Gyöngyös Város Önkormányzata, a Mátra Múzeum Baráti Köre,
és a Heves Megyei Múzeumi Szervezet
támogatásával

Szerkesztő – Redakteur:
Horváth László

Idegennyelvi lektor:
Majláth Imréné
Fűkőh Borbála
Nagy Gergely

ISSN 1219-1906
Felelős kiadó: *Fűkőh Levente*
Nyomta a *mondAt Kft.*
Felelős vezető: Nagy László
Telefon: 06 30 9449-332

TARTALOM

Farkas Csilla: Rézkori sírok Vámosgyörk határában	7
Pap Ildikó Katalin: X-XI. századi temető- és Árpád-kori településrészlet Vámosgyörk-MHAT Telep lelőhelyen	31
Bánkúti Imre: Iratok Heves és Külső-Szolnok vármegye egyes helységeinek történetéhez	63
Horváth László: Gyöngyöspata története a jobbágyság intézményének megszüntetéséig	91
Csiffáry Gergely: Az Északi Középhegység ritka állatfajainak zoológiai adatai a történelmi dokumentumokban	129
Varga Sándor: A hasonszervi gyógymód	151
Hajagos József: Egy gyalogos huszárcsíny és következményei. Jakab Mihály gyöngyösi polgármester és gróf Montecuccoli ezredes elfogása	177
Dér Dezső: Puky Miklós, az 1848-49-es szabadságharc kormánybiztosa	197
Lisztóczy László: „És te is üdvöz légy, testvérváros...!” Adatok Eger és Gyöngyös irodalmi kapcsolatainak történetéhez	219
Misóczki Lajos: A tőkés agrárfejlődés gondoljai Füzesabonyban és környékén 1867-1945 között	235
Tell Krisztián: Adatok a gyöngyösi gimnázium államosítás utáni történetéhez	247
B. Gál Edit: Gyöngyös városképi alakulása 1917-1937 között	265
Fülöp Lajos: Hugai Ferenc és nyelviskolája	301
Pálosné Nagy Rózsa: Madarász hálóval. Fűrjfogás a hatvani határban	311

INHALT

Csilla Farkas: Gräber aus der Kupferzeit in der Feldmark von Vámosgyörk (Vorbericht)	7
Ildikó Katalin Pap: Friedhofsdetail aus dem X-XI. Jahrhundert und Siedlungsdetail aus der Arpaden-Zeit am Fundort Vámosgyörk-MHAT	31
Imre Bánkúti: Dokumente zur Geschichte von einigen Ortschaften in Komitat Heves und in Komitat Außen-Szolnok (XVI-XVIII. Jahrhundert)	63
László Horváth: Die Geschichte von Gyöngyöspata bis zur Abschaffung der Leibeigenschaft ...	91
Gergely Csiffáry: Die Angaben der seltenen Tierarten des Nördlichen Mittelgebirges in den historischen Dokumenten	129
Sándor Varga: Die homöopathische Heilmethode	151
József Hajagos: Ein Infanteriehusarenstreich und seine Folgen	177
Dezső Dér: Miklós Puky, Regierungskommissar der Revolution von 1848-49	197
László Lisztóczy: „Und auch du sei begrüßt, Partnerstadt ... !” Angaben zur Geschichte des literarischen Kontakten von Eger und Gyöngyös	219
Lajos Miszóczy: Die Sorgen der kapitalistischen Agrarentwicklung in Füzesabony und in der Umgebung zwischen 1867 und 1945	235
Krisztián Tell: Angaben zur Geschichte des Gymnasiums nach der Verstaatlichung	247
Edit B. Gál: Die Gestaltung des Stadtbildes von Gyöngyös zwischen 1917 und 1937	265
Lajos Fülöp: Ferenc Hugai und seine Sprachschule	301
Frau Pálos, Rózsa Nagy: Vogelfang mit Netz. Der Fang der Wachteln in der Feldmark bei Hatvan	311

CONTENTS

Csilla Farkas: Copper Age Tombs Near Vámosgyörk	7
Ildikó Katalin Pap: X-XI-Century Cemetery and Part of an Árpád Age Settlement at the Site Vámosgyörk - MHAT Telep	31
Imre Bánkúti: Documents Relating to the XVI-XVII-Century History of Some Settlements in Heves and Outer Szolnok Counties	63
László Horváth: The History of Gyöngyöspata up to the Emancipation	91
Gergely Csiffáry: Historical Data Concerning the Rare Animal Species of the Northern Medium High Mountain Ranges	129
Sándor Varga: The Homoeopathical Treatment	151
József Hajagos: An Infantry Surprise Attack and Its Consequences	177
Dezső Dér: Miklós Puky, Government Commissioner of the 1848-49 Revolution and Fight for Independence	197
László Lisztóczy: „Hail to Thee Also, Sister Town...!” On the History of the Eger-Gyöngyös Literary Connections	219
Lajos Misóczki: The Problems of Capitalist Agrarian Development In and Near Füzesabony, 1867-1945	235
Krisztián Tell: On the Post-Nationalization History of the Gyöngyös Secondary Grammar School	247
Edit B. Gál: The Changes in the Gyöngyös Cityscape, 1917-1937	265
Lajos Fülöp: Ferenc Hugai and His Language School	301
Rózsa Pálos Nagy: Fowling with a Net: Catching Quails in the Hatvan Region	311

Rézkori sírok Vámosgyörk határában¹ (Előzetes beszámoló)

Farkas Csilla

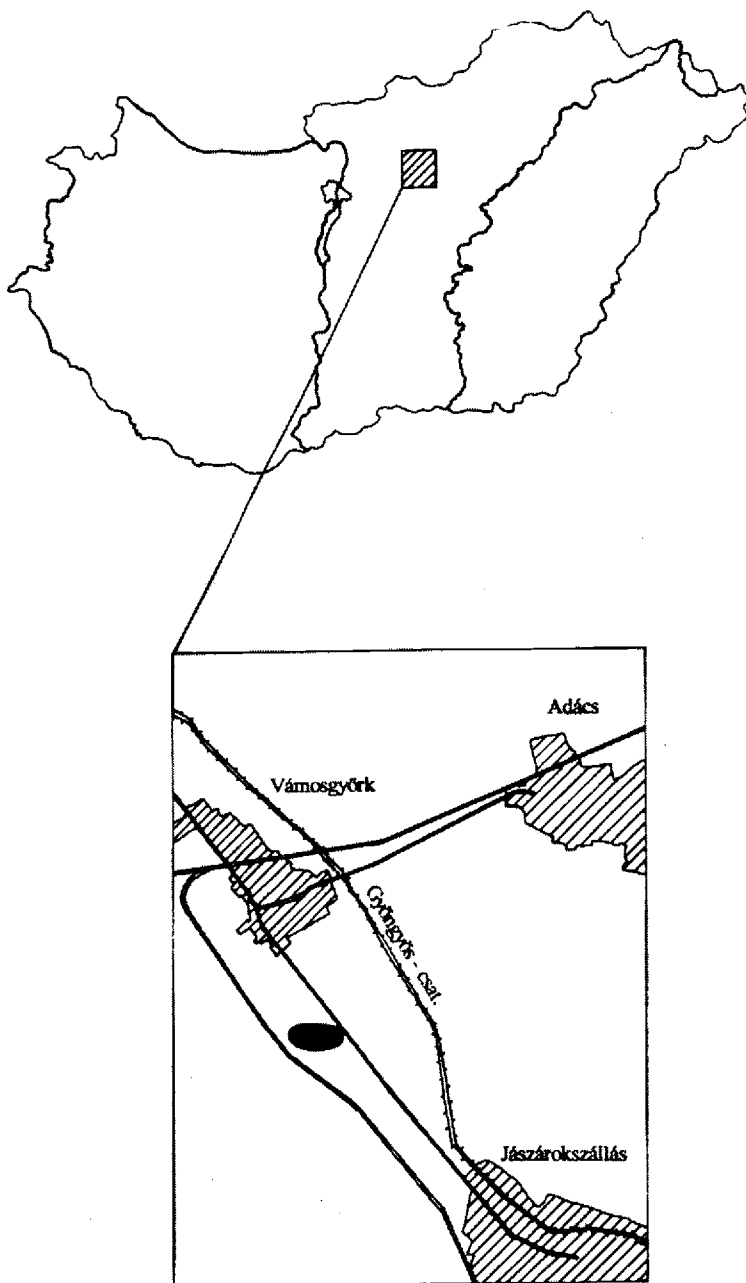
ABSTRACT: *Copper Age Tombs Near Vámosgyörk.* The site lies in the Southern foreland of the Mátra mountains, an area cut up by rivers. The copper age tombs were situated in three groups, each with its own characteristics. The tombs of the first group (13 in number) were in the Eastern-Southeastern part of the area; another group (8) lay some 200 meters away to the West-Northwest. The third group is made up of the frames found in the pits of the Baden settlement, some 250 meters from the second group, in the Western end of the area. The dead of the copper age cemetery were buried in ..... The people of the following ages having destroyed a lot of graves, it is difficult to arrive at exact conclusions concerning the structure and size of the cemetery. The position of the graves offer a very varied picture.

Only incidental supplements can be found with the bodies of the first group, mostly jewels and stone implements. The bodies of the second group are richer in supplements; it is the frequency of pot supplements that differentiates this group most clearly. On the basis of the finds the graves can be dated to the middle copper age. The position of the graves shows a significant difference from the usual East-West position; but this is possibly due to the cemetery's being on the border of two cultures.

A Mátra déli előterében, a folyók által a hegyek lábához lehordott hordalék lejtőn fekszik ez a terület. Dombos, folyókkal, patakokkal szabdalts térszín, amely kissé kiemelkedik az Alföld alacsonyabb síkjából. Vámosgyörktől délre, a jászárokszállási úttól nyugatra, a Kossuth Tsz. I. sz. üzeme, és sertés telepe közötti területen az IPC HOLDING RT. vezetésével nagy szabású építési munkálatokba kezdtek 1997-ben. A terület enyhén emelkedik, átlagos tengerszint feletti magasság 107,0 méter. Intenzív mezőgazdasági tevékenységet folytattak a környéken. A vasút, az út, a Nagy- és a Gyöngyös patak szabályozása, a beépítettség miatt teljesen megváltoztak a domborzati viszonyok. Ma már alig figyelhető meg a terület déli és délkeleti részén egy egykori kissé kanyargós folyómeder, és az enyhén emelkedő dombhát. Csupán annyi érzékelhető, hogy a terület délkelet felől, észak, északnyugat felé enyhén emelkedik. Az átlagos magasság 105,0 és 107,0 méter között van. Az egykor itt meglepő emberek ezt a kissé emelkedő, enyhén lejtős térszint használták a meglepőülésre, amelyet dél felől követhetett egy vízfolyás.

1997. június 2. és augusztus 16-a között végeztünk itt leletmentést (1. kép). Az építkezés igen nagy területet érintett, a gépi munkálatok sajnos a leletmentéssel egy időben folytak. A terület humuszolása mindenféle régészeti ellenőrzés nélkül kezdődött, és így valószínűleg sok minden el is pusztulhatott. Az építkezés területén, a közvetlenül veszélyeztetett részen, az épülő tárolók, utak területén folytattuk elsősorban a leletmentést. Sajnos sokszor elő-

¹ A leletanyagot az NKA pályázata keretében, Besze Adrienn restaurálta.

1. kép. A lelőhely helyzete

fordult, hogy a gépek által megrongálva vettük észre a sírokat, vagy a gépek kanala alól mentettük, ami még menthető.

A területen több kultúra emlékeit is megtaláltuk. A tervezett déli bekötőút területén 35 darab Árpád-kori², 13 darab rézkori, és 3 állatváz került elő. Sajnos a szkréperék több sírban is kárt tettek. Az ide depózott föld és a működő sertéstelep miatt igen korlátozott területen folyt a kutatás. A temető valószínűleg a kutatott területtől északra tovább folytatódik, de a további kutatást akadályozta az itt felhalmozott humuszhányó.

A terület keleti részén szórványosan kora bronzkori objektumok, illetve tőlük északra bolygatott, illetve szórvány Árpád-kori anyag került elő, valószínűleg ez a kora középkori telep szinte teljesen elpusztult a mezőgazdasági művelés és a téves építkezések során. Az Árpád kori teleptől délre, közvetlenül a kis tárolók mellett nyolc rézkori sír, és néhány kora bronzkori objektum maradványait találtuk meg.

Az érintett terület nyugati részén a bádeni kultúra emlékei kerültek elő. A késő rézkori telepen elsősorban gödrök, vermek, árkok jelezték az egykori megtelepülést. Néhány gödörben csontvázakat, illetve emberi koponyákat találtunk. A telep területéről nagy mennyiségű kerámia, kőeszköz, illetve egy nagy testű kérődző állat többször teljesen épen maradt vázai is előkerültek. A folyópartot követve, szinte az egész területen végighúzóódik egy nagy vaskori település³.

Elmondhatjuk tehát, hogy a középső rézkortól, kisebb nagyobb megszakításokkal folyamatosan lakott terület volt ez a vízpart dombhát a 12. századig. Ebben a tanulmányban csupán röviden beszámolok a rézkori sírokról, a részletesebb vizsgálódásra a későbbiekben kerül sor.

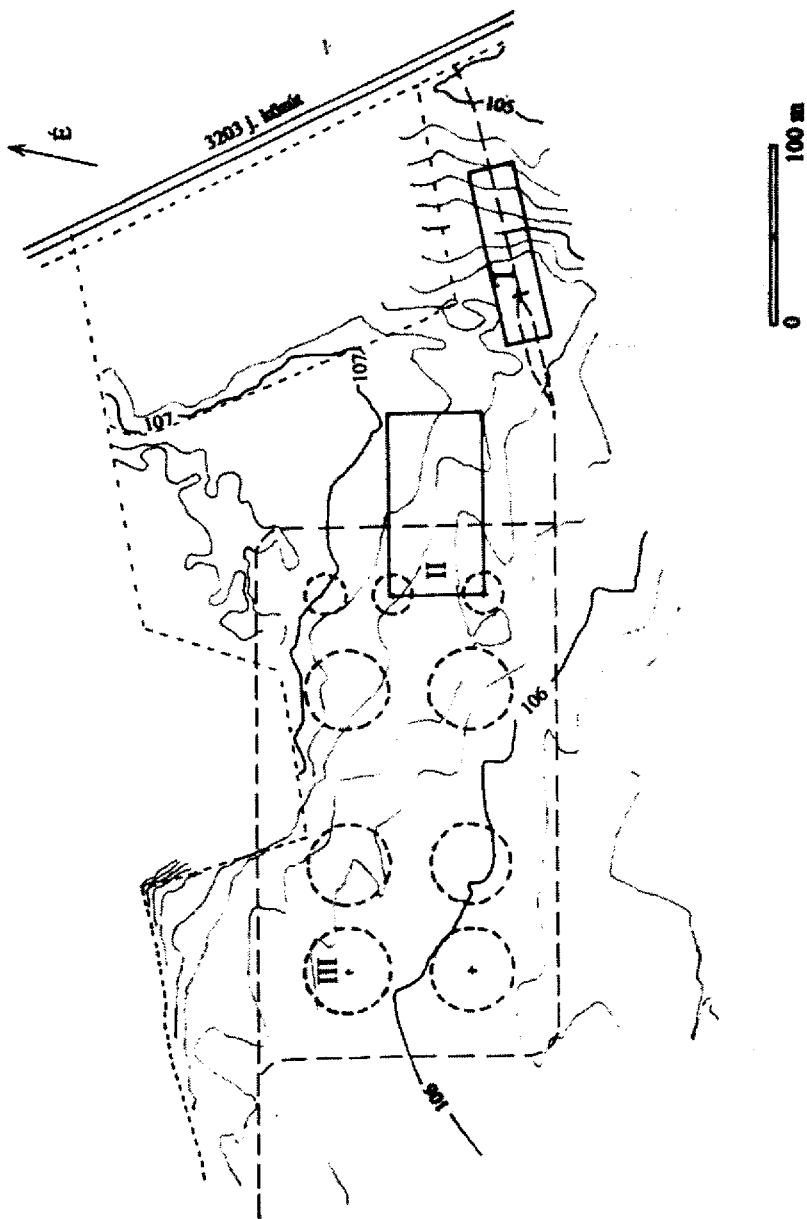
A rézkori sírok leírása

64 feltételezhető sírt találtunk a területen. Ebből 35 darab az Árpád-kori faluhoz tartozhatott. Több sírban melléklet nélküli gyermek váz volt, nyújtott helyzetben, ezek feltételezhetően az Árpád-kori temetőhöz tartoztak, hiszen illeszkedtek a temető soros rendszeréhez. Volt néhány erősen bolygatott, töredékes váz, amit szintén a sorba illeszkedés, illetve Ny-K-i tájolása alapján tartunk az Árpád-kori temetőhöz tartozónak. Három igen töredékes állatváz is a számozott sírok közé került.

A szóban forgó területen három különböző csoportban voltak rézkori sírok (2. kép), a három csoport eltérő tulajdonságokat mutatott. Igen sok sírt megrongáltak, vagy elpusztítottak a gépek. Lehetőségeink szerint igyekeztünk mindent feltárni, de az igen nagy terület és a munkálatok miatt korántsem mondhatjuk el, hogy a feltárás teljes volt. A későbbi korok emberei is sok sírt pusztítottak el, így a temető szerkezetéről nem vonhatunk le pontos következtetéseket. Különösen igaz ez az első csoport sírjaira, a terület keleti részén, melyek a tervezett bekötőút és a sertés telep környékén voltak (3/a kép). Ezeket a sírokat a későbbiekben megbolygatták a szkíta telep házai, az Árpád-kori temetkezések, valamint 20. századi bolygatások. A keskeny területen feltárt sírok viszonylag nagy összevisszaságot mutatnak, rendszer nem figyelhető meg bennük, ennek oka a folyamatos bolygatottság és pusztulás is lehet.

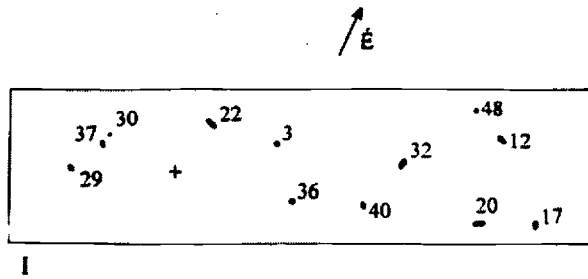
2. A X-XI. századi temetőről és az Árpád-kori településről Pap Ildikó Katalin írt, ugyanebben a kötetben.

3. A vaskori településről előadás hangzott el Debrecenben a II. Őskutatók Konferenciáján. 2000. november 6-8. (Farkas Csilla)

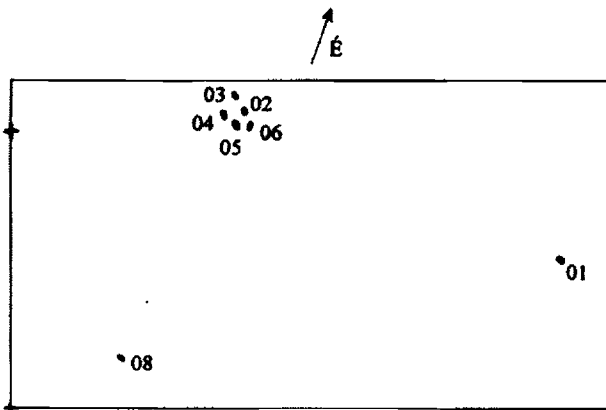

2. kép. A sírcsoportok elhelyezkedése a leletmentés területén

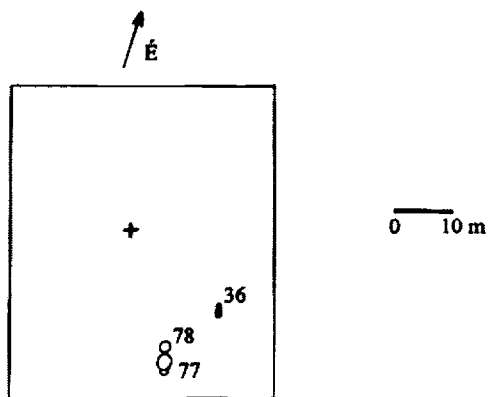

I

II

III

3. kép. A sírok helyzete

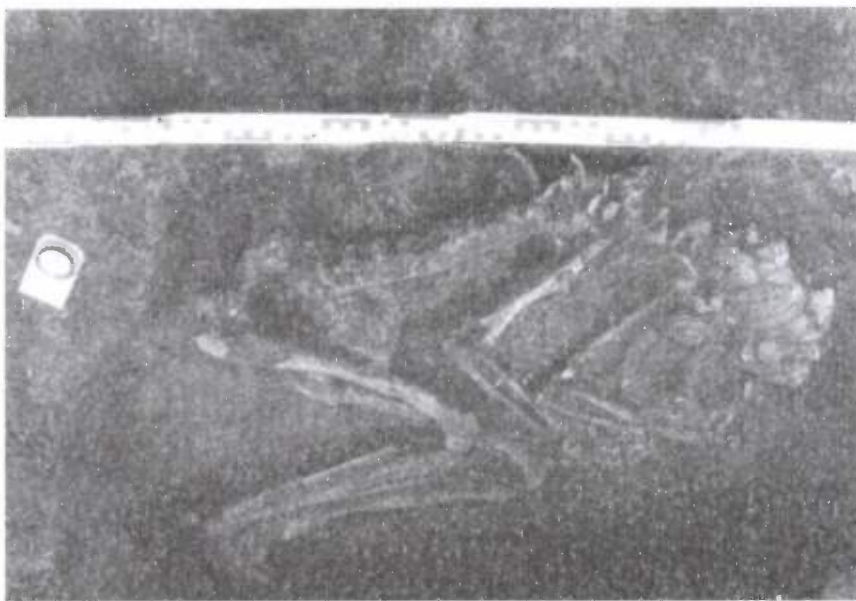
Ezen a területen a Balti tengerszint feletti magasság 106,1 és 104,8 m⁴, ez a terület a folyó melletti dombhát délkeleti lejtője lehetett.

Ezen a részen összesen 13, biztosan őskori sírt figyeltünk meg. A sírok számozása az előkerülés rendjében történt, az Árpád-kori sírokkal együtt.

3. sír (4. kép)

Nagyjából a szóban forgó terület közepén helyezkedik el. Egy vízvezető árok ásásakor a gép kissé megbolygatta. Nagyjából ovális alakú sírgödre lehetett, de a bolygatás miatt nem tudtuk pontosan megfigyelni. Bal oldalára zsugorított, KÉK-NyDny-i (60-240 °) tájolású váz. Feje kissé előre hajlik, kezei a feje felé irányulnak, a lábai erőteljesen fel vannak húzva. A váz magassága kb. 165 cm, felnőtt nő⁵ lehetett.

Melléklet: Jobb alkarján 3 ép, több töredékes agyarcsigából készített karlánc⁶, valamint réz lánc darabjai voltak, nagyon rossz állapotban. Bal könyökénél átfúrt kagyló⁷, melynek belső felületén zöldes elszíneződést figyeltünk meg. Bal alkarján 3 róka szemfogból készített karlánc volt⁸. A sír betöltéséből előkerült még néhány állatfog töredék is.

4. kép. 3. sír

4 A gépi humusolás miatt a pontos sírmélységeket nem volt lehetőségünk megmérni. Az adatok a sírok aljára vonatkoznak. A sírgödörök nem mélyültek jelentősen az altalaj szintje alá. Ezen a területen a lejtés miatt is jelentős talajréteg mosódhatott le.

5 A vázak meghatározásáért dr. Marcsik Antóniának, a Szegedi Egyetem Embertani Tanszékének kandidátusának tartozom köszönettel.

12. sír

Az egyik legkeletebbre eső sír. Szabálytalan, kissé hosszúkás gödörben, bal oldalára zsugorított váz. A sírgödör hossza 138 cm, szélessége 60 cm. Rossz megtartású csontok, lábai egészen felhúzva, szorosan egymás mellett voltak, valószínűleg összekötötték őket, karjai a mellkas előtt behajlítva helyezkednek el. Tájolása Ny-K-i (285-105°). Idősebb nő. Melléklete nem volt.

17. sír

A bekötőút délkeleti részénél található. Hosszúkás, kissé ovális gödörben, jobb oldalára zsugorított váz. A sírgödör hossza 140 cm, szélessége 80 cm. Csontjai rossz megtartásúak, a lábai teljesen maga alá húzva, szorosan egymás mellett helyezkedtek el. Karjait valószínűleg szintén mellkasa elé helyezték. Tájolása: É-D (340-160°). Felnőtt férfi. Melléklete nem volt.

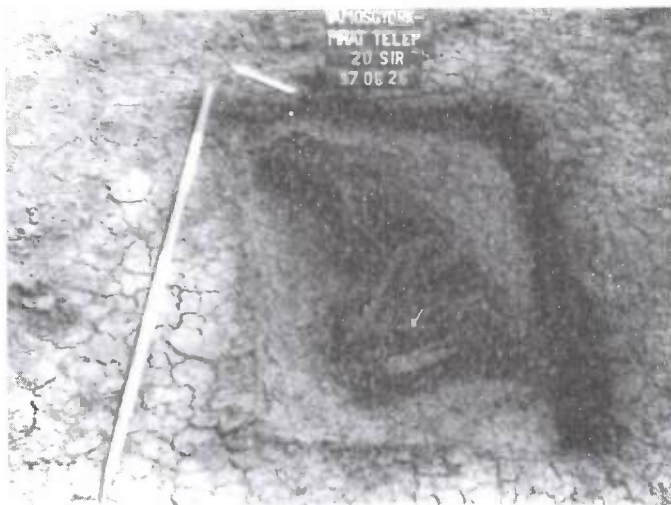
18. sír

A 40. sírtól keletre, egy kisebb csonthalmazt jelöltünk. 4-5 éves gyermek csontjai lehetek. Csak feltételeesen sorolható a rézkori sírokhoz.

20. sír (5. kép)

A 17. sírtól nyugatra helyezkedik el. Nagyjából téglalap alakú, lekerekített sarkú gödörben, jobb oldalára zsugorított váz. A sírgödör hossz kb. 102 cm, szélessége 60 cm. Csontjai rossz megtartásúak, feje előre hajlik, lábai maga alatt behajlítva helyezkednek el, karjait valószínűleg maga előtt behajlítva helyezték el. Tájolása ÉK-DNy (30-210°). 10-12 éves gyermek.

Melléklete: A koponya mosásakor egy darab barna színű, vastagabb koronggyöngyöt találtunk. Szórvány kerámia, és csontok kerültek még elő.

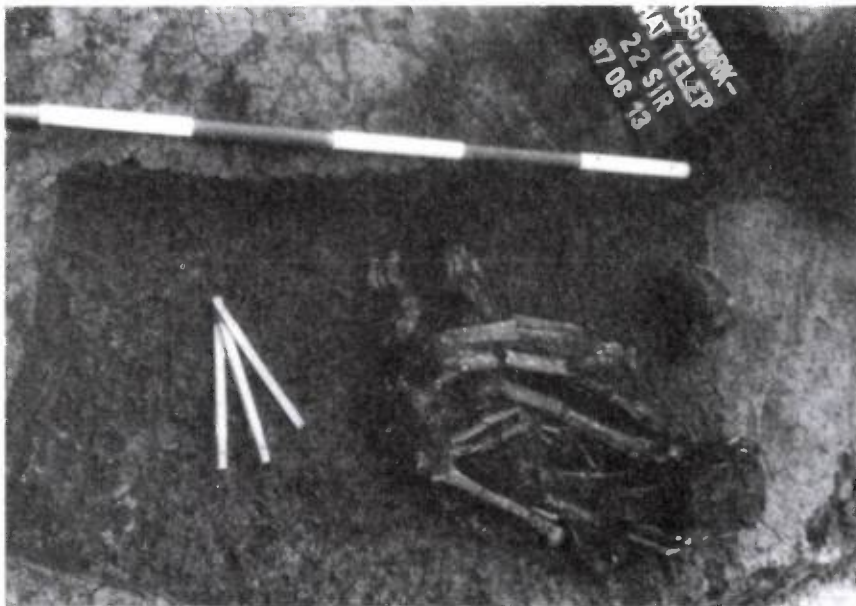

5. kép. 20. sír

- 6 A sírok mellékletei közül néhány, azaz a restaurált anyagok az egri Dobó István Vármúzeumba lettek beletárolva. A.97.5.16. A csigák és kagylók meghatározásáért Fűkőh Levente malakológusnak, a gyöngyösi Mátra Múzeum igazgatójának tartozom köszönettel.
- 7 A.97.5.17.
- 8 A.97.5.18.

22. sír (6. kép)

A 3. sírtól nyugatra található. Hosszúkás gödörben, jobb oldalára zsugorított váz. Maga előtt felhúzva, behajlítva, szorosan egymás mellett helyezkednek el a lábai és kezei, valószínűleg összekötötték. Eléggé rossz megtartásúak a csontjai. Tájolása KDK-NyÉNy (120-300°). Felnőtt férfi. Melléklete nem volt. A koponya mellett teljesen külön koponyacsont darabokat figyeltünk meg. Szórvány kerámia és egy kisebb ragadozó állkapcsa, valamint ragadozó fogak voltak a sírban.

6. kép. 22. sír

29. sír (7. kép)

A terület délnyugati végében található. Hosszúkás, ovális alakú gödörben, bal oldalára zsugorított váz. A sírgödör hossza 115 cm, szélessége 70 cm. Viszonylag jó megtartású csontok. Nincs egészen elfordulva, a koponya balra billent, de felső teste csak kissé fordul el, karjai maga előtt behajlítva, lábai szorosan egymás mellett felhúzva helyezkednek el. A váz magassága kb. 135 cm lehetett. Tájolása ÉNy-DK (310-130°). Idősebb nő. Melléklete nem volt.

30. sír

A terület nyugati végében helyezkedik el. A 14. számú vaskori ház vágja, így a sírgödör pontos alakja nem megállapítható. A vázból csak a felsőtest maradt meg bolygatatlanul. Bal oldalára fordított gyermek, valószínűleg kislány váza. Tájolása DDK-ÉÉNy (160-340°). Melléklete: A nyaknál 4 darab hosszúkás henger formájú kagyló gyöngy⁹.

⁹ A.97.5.20.

7. kép. 29. sír

32. sír (8. kép)

A terület keleti felében található. Ovális gödörben, jobb oldalára zsugorított, viszonylag jó megtartású csontváz. A sírgödör, hosszában kissé túl lett bontva, szélessége 85 cm, a váz magassága kb. 135 cm lehetett. Feje kissé előre billen, karjai maga előtt behajlítva, lábai maga alatt behajlítva helyezkednek el. Tájolása D-É (195-15°). Nagyobb gyermek, valószínűleg fiú lehetett. Melléklet: A tarkónál, a koponya felszedése után, egy barnás-vöröses tűzkőből készített kőpenge¹⁰ került elő, valamint néhány pattinték és szórvány kerámia.

36/2. sír

A terület déli oldalán található. A nyugati oldalát kissé megbolygatta egy Árpád-kori gyermek sír. Ovális alakú a sírgödör, hossza 80 cm, szélessége kb. 65 cm. Bal oldalára zsugorított váz, a koponya kissé előre billent, karjait maga előtt behajlítva tartja, a lábai szorosan össze vannak húzva, valószínűleg összekötötték. A váz magassága kb. 125 cm lehetett. Tájolása K-Ny (85-265°). Idősebb férfi lehetett, bár a fektetés iránya ellentmond ennek. Melléklete nem volt. Szórvány kerámia, kődarab volt a sírbetöltésében.

37. sír

A terület nyugati végében közel a 30. gyereksírhoz helyezkedik el. A sírgödör nem figyelhető meg. Jobb oldalára zsugorított, rossz megtartású váz, kb. 140 cm magas lehetett.

¹⁰ A.97.5.19.

8. kép. 32. sír

Karjai és lábai behajlítva, maga elé húzva feküdtek. Tájolása DK-ÉNy (150-330°). Felnőtt nő lehetett.

Melléklete nem volt. Körülötte néhány kerámia darabot figyeltünk meg.

40. sír

A terület déli oldalán található. Ovális alakú sírgödörben, jobb oldalára zsugorított váz. A sírgödör hossza 88 cm, szélessége 53 cm. Rossz megtartású csontok, karjai és lábai behajlítva, maga előtt felhúzva helyezkedtek el. A váz magassága kb. 110 cm lehetett. Tájolása DK-ÉNy (140-320°). 4-5 év körüli gyermek lehetett.

Melléklete: A tarkója mögött mészkődarabokat figyeltünk meg, és egy háromszög alakú félig kész nyílhegy került még elő, de a sírbeli helye bizonytalan.

48. sír

A terület északkeleti végében található. Majdnem kör alakú a sírgödör, hossza 60 cm, szélessége 51 cm. Jobb oldalára zsugorított 2-3 éves gyermek váza, rossz megtartású csontokkal. Tájolása DDK-ÉÉNy (165-345°).

Melléklete nem volt. Szórvány kerámia anyag került elő a betöltésből.

A sírok másik csoportja ettől a területtől kb. 200 méterre lehetett nyugat-északnyugati irányban (3/b. kép). Egy teljesen külön álló sírcsoport, más régészeti objektumoktól nem bolygatva, szkréperektől annál inkább. Ezen sírok számozása más jellegű, így akartuk megkülönböztetni az Árpád-kori síroktól. Ezen a részen, összesen 8 darab temetkezést találtunk. Itt a sírok alja átlagban 105,9 és 106,2 m tengerszint feletti magasságban voltak, tehát a dombhát magasabb egyenletesebb részén. A szkréperек miatt az eredeti sírmélységet sehol sem tudtuk megállapítani.

01. sír

A legközelebb helyezkedik el az Árpád-kori temető sírjaihoz, a csoporton belül a legkeletibb, a többtől egy kissé távolabb is helyezkedik el. Sajnos a szkréperек igen megrongálták a sírt. Nagyjából ovális gödörben, bal oldalára zsugorított, ülő helyzetig felhúzott lábú csontváz. A sírgödör hossza 130 cm, szélessége 90 cm. A váz magassága kb. 130-140 cm lehetett. A koponya elpusztult csak néhány fog maradt meg, a karok helyzetét sem lehet megállapítani. Tájolása Ny-K (270-90°). Felnőtt nő.

Melléklet: A nyaknál hátul 11 darab lapos barna színű koronggyöngyöt találtunk. Az egyik nagyobb és vastagabb, mint a többi, egy pedig töredékes állapotban van. A térdnél illetve a vázcsont mosásakor több pirosas színű mészködaráb került elő. A sírból került elő egy kis méretű vörös tűzkőből készített vakaró-szerű kőeszköz.

02. sír (9. kép)

A 03. és 06. sír között van. Ovális gödörben bal oldalára zsugorított váz, jó állapotú csontokkal. A sírgödör hossza 120 cm, szélessége 80 cm. A váz magassága kb. 160 cm lehetett. A feje előrehajol, a kezei behajtván a feje előtt vannak, a lábai a gerincével szinte merőleges helyzetben, szorosan maga alá húzva helyezkednek el. Valószínűleg összekötötték. Tájolása DK-ÉNy (145-325°). Idősebb nő.

Melléklet: Öt darab edény, három a kar és a lábak között, kettő a lábaknál. A 2. edény mellett állatcsontot találtunk.

1. edény közvetlenül a bal könyöknél. Barna színű, közepesen vastag falú, apró kavicsos és kerámiazúzalékkal soványított kerámia. Csak az alsó része maradt meg, öblös testű, egyenes aljú edény, a hasvonalon egy kis méretű, vaskos bütyökfül, amit egy kerek tárggyal lyukasztottak át, az edény másik negyedén pedig egy vízszintes, lapos, hosszúkás bütyökdisz található. Az edény többi része hiányos. Fenékatméré¹¹: 10 cm, hasának átmérője 16 cm.

2. edény a derék előtt került elő. Barnás szürke, vékonyabb falú, kissé fényezett felületű tálka. Nyaka hosszú, ívelt, a hasvonal kissé megtörő, rajta kisméretű, hegyes bütykök, rövid zömök test, alja kissé homorú. Fá.: 5,5 cm, a hasnál kb. 12 cm átmérőjű lehetett.

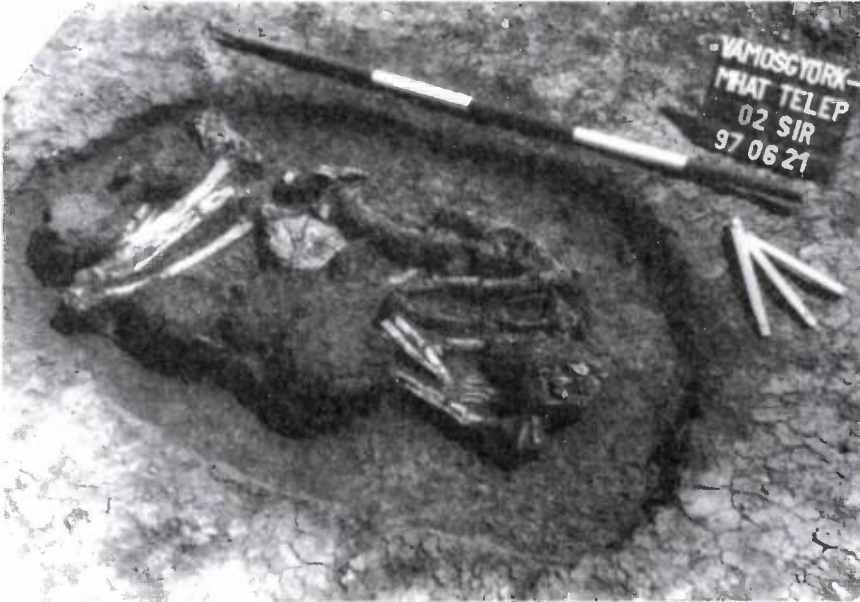
3. edény a csípő előtt volt. Csak az alja maradt meg. Szürkésbarna, homokkal soványított edény. Fá.: 6,5 cm.

4. edény a térdek alatt helyezkedett el. Vastagabb falú, szürkés barna kavicsos homokkal soványított fazék alja lehetett. Fá.: 10 cm.

5. edény a lábszáraknál volt. Barna, kavicsos és kerámiazúzalékkal soványított, közepesen vastag falú, csőtálcas edény. Töredékei nem illenek pontosan össze. Rövid, tömör, kb. 12 cm

¹¹ A továbbiakban: fá.

...p, a felső része egy, kis öblös testű tálka, melynek alsó felén, az egyik tö-
...ek bütyökindítást is megfigyeltünk. Az edény magassága 16-17 cm lehetett.

9. kép. 02. sír

03. sír

A 02. sírtől északnyugatra helyezkedik el. Nagyjából ovális gödörben, jobb oldalára zsugorított váz, rossz megtartású csontokkal. A sírgödör hossza 155 cm, szélessége 100 cm. A váz magassága kb. 160 cm lehetett. Karjai szorosan a mellkasa előtt behajlítva, lábai derékszögben maga alá hajlítva helyezkednek el. Tájolása DK-ÉNy (140-320°). Idősebb ember lehetett, a rossz megtartású csontok miatt neme bizonytalanul nőnek lett határozva.

Melléklet: Négy edény, kettő a karoknál, egy a lábaknál, egy a hátnál.

1. edény a lábszáraknál volt. Barna, kissé kopott, kerámia zúzalékkal soványított, kissé durva felületű edény. Igen töredékes állapotú.
2. edény a hátnál, derék tájon helyezkedett el. Barnás szürke, homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, töredékek.
3. edény a bal felkarnál. Szürkésbarna, viszonylag vékonyfalú, apró kavicsal soványított, gömbös testű edényke néhány töredéke.
4. edény töredékei a könyöknél voltak, a 3. edény mellett közvetlenül.

04. sír (10. kép)

A 02. sírtől kissé délnyugatra helyezkedik el. Ovális gödörben, bal oldalára zsugorított váz. A sírgödör hosszúsága 180 cm, szélessége 100 cm. A váz magassága kb. 160 cm lehetett. Koponyáját elpusztította a gép, csak néhány fog maradt meg. Karjai szorosan a mellkas elé

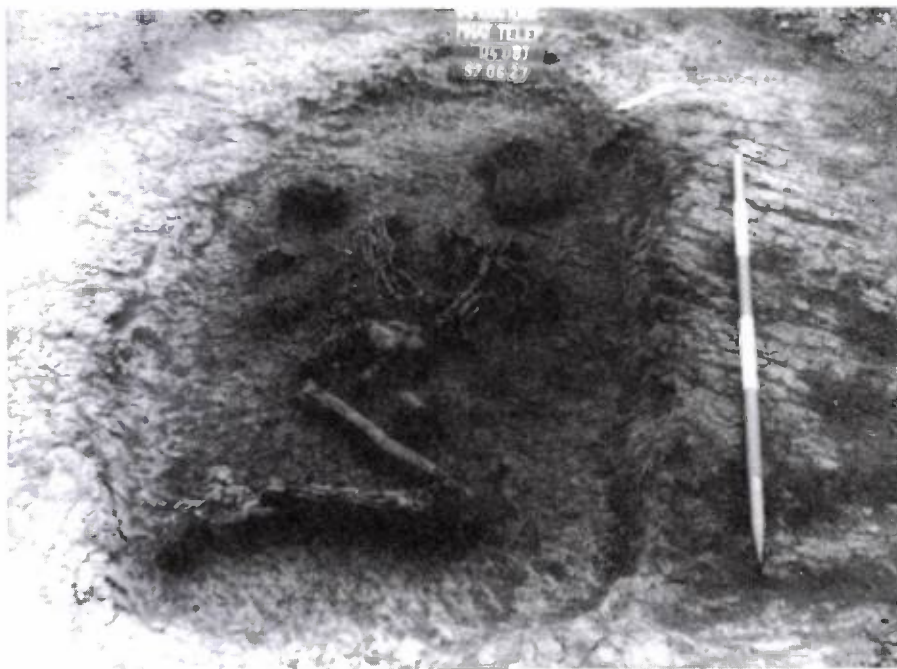
hajlítva, lábai kissé lazábban, tompaszögben maga alá hajtva. A csontok nagyon összetörték. Tájolása DK-ÉNy (135-315°). Fiatalabb nő lehetett.

Melléklet: Az 1. edény a fejtetőnél lehetett, csontdarabokat figyeltünk meg benne, lehet, hogy a koponya töredékei. Barnásszürke, homokkal és kerámia zúzalékkal soványított edény, igen töredékes állapotban maradt meg. Rövid, kissé kihajló nyakú, gömbös testű, egyenes aljú edény lehetett. Fá.: kb. 11 cm.

A 2. edényt a koponya előtt helyezték el. Barnásszürke, homokkal és kerámia zúzalékkal soványított, vékonyfalú kis csésze töredéke. Nyaka éles törésvonallal különül el, a nyomott, alacsony kónikus testtől. Enyhén ívelt az alja. Fá.: kb. 6-7 cm.

A 3. edény a váll mögött volt. Erősen kopott, rosszul eldolgozott kerámia zúzalékkal soványított, barna színű edény alja. Fá.: kb. 9 cm.

A 4. edény a gerincnél, derék tájon helyezkedett el. Mosás, restaurálás után, legalább két féle töredéket különböztettünk meg. Az egyik sóderes homokkal soványított, világos barna durvított felületű, nagyobb méretű edény darabjai. A másik kisebb, finomabb, vékonyfalú edényke, homokkal soványított, erősen kopott, világosbarna lehetett, törésfelülete sötétszürke. Igen kevés töredék maradt meg. Elképzelhető, hogy két edény volt itt.

10. kép. 04. sír

05. sír (11. kép)

A 02. sírtól kissé délre helyezkedik el. Ovális gödörben, jobb oldalára zsugorított váz. A sírgödör hosszúsága 150 cm, szélessége 107 cm. A váz magassága kb. 170 cm lehetett. A ko-

ponya jobbra, de felső teste alig fordul, jobb keze behajlítva a csípőre támaszkodik, bal keze, derékszögben behajlítva a mellkason van, mintha ölelne valamit. Lábai gerincére tompaszögben, szorosan egymás mellett, maga alá van hajlítva. A kezét nem, de a lábát valószínűleg összekötötték. Tájolása DK-ÉNy (130-310°). Felnőtt férfi.

Melléklet: Három edény, egy a fejnél, egy a jobb könyöknél, egy a hátnál, és a bal alkarnál. Az 1. edény, a koponyától jobbra helyezkedett el. Kívül sötétszürke, belül fehéres szürke, apró kavicsal és kerámia zúzalékkal soványított edényke. Gömbös testű, a hasvonal inkább a test alsó harmadán van, melyet vízszintes, kissé lapított, csúcsos bütykök díszítenek, alja egyenes.

A 2. edény a jobb könyöknél helyezkedett el. Egyenes aljú, szürke homokkal és kerámia zúzalékkal soványított vékonyfalú edény. Teste kissé hasasodik, elképzelhető, hogy egy tejeskőcsög edény alsó része. Fá.: 7,5 cm.

A 3. edény a bal könyöknél, a háta mögött volt. Egyenes aljú, durva tapintású, barnás szürke, kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú edény. Öblösödő testét hegyes bütykök díszítik, melyek farkasfog szerűen helyezkednek el, viszonylag sűrűn. Fá.: 9,5 cm.

Viszonylag közel a bordákhoz, a bal alkarnál előkerült kőeszköz, barnás színű kőzetből készült, inkább pattinték, vagy félig kialakított vakaró. A sír bontásakor két kis méretű obsziidián penge került elő. A koponya mosásakor került elő, tehát feltehetően az alatt volt egy barna színű kőzetből készített hosszú, ívelt kés. A vázcsontok mosásakor égett csontdarabok, valószínűleg étel melléklet maradványai kerültek elő.

11. kép. 05. sír

06. sír

A 05. sír mellett, attól keletre helyezkedik el. Ovális gödörben, jobb oldalára zsugorított váz, igen rossz megtartású csontokkal. A sírgödör hosszúsága 120 cm, szélessége 90 cm. A váz magassága kb. 130-140 cm lehetett. Karjai behajlítva, lábai szorosan maga alá hajlítva helyezkedtek el. Tájolása DDK-ÉÉNy (160-340°). 10-12 éves gyermek lehetett.

Melléklet: A lábknál egy edény. Világosbarna, kavicssal és kerámia zúzalékkal soványított, vastag falú, érdes felületű edény alja. Fá.: kb.10 cm. Egy edényként lett felszedve de egy másik edény töredékei is itt voltak, egy csésze, amely hasonlít a 04. sír 2. edényéhez, csak kissé magasabb. A nyaktól éles törésvonallal válik el a zömök, erőteljesen lapított gömbös test, melynek alja is kissé íves. Még egy töredék került elő, amely egyik edényhez sem sorolható. Sűrű rácsmintás díszítés és egy benyomott pont díszítés volt rajta, ez utóbbiban megmaradt a mészbetét.

07. sír

Az előző síroktól kissé távolabb délkelet felé helyezkedik el. Ovális gödörben, nem anatómiai rendben szétszórt csontok, valószínűleg megbolygatták a sírt. A gödör hosszúsága 150 cm, szélessége kérdéses. A sírban egy 4-6 éves gyermek feküdt. Tájolása nem egyértelmű, a koponya darabok a sír északnyugati részében voltak.

Melléklet: A csontok mellett nem egy edényhez tartozó kerámia töredékek, malomkő, őrlőkő töredék, kőeszköz, állatcsont, csiga, tapasztás darabok, némelyiken piros festéknyom. Az égett agyag darabok a csontok körül, az állatcsont a koponya jobb oldalán, az őrlőkő szintén itt volt. Az eszköz világosbarna kőzetből készült háromszög átmetszetű, kihegyesedő, aszimmetrikus penge-szerű eszköz.

08. sír

Ezen csoporttól jóval távolabb, legalább 50 méterre, délre fekszik. Ovális gödörben, bal oldalára zsugorított váz, igen rossz megtartású csontokkal. A sírgödör hosszúsága 150 cm, szélessége 90 cm. A váz magassága kb. 140-150 cm lehetett. Nem fordul teljesen oldalra, a karjai a mellkas előtt összefonva találhatóak, a lábai enyhén behajlítva maga alá húzva helyezkednek el. Tájolása Ny-K (280-100°). Idősebb nő lehetett.

Melléklete nem volt.

A sírok harmadik csoportját alkotja az a néhány váz, melyek a bádeni telep gödreiből kerültek elő a terület nyugati végében, a 2. csoporttól legalább 250 méterre (3/c., 13. kép). Ezek a sírok voltak a legmagasabban fekvő területen, a 106,2 méter tengerszint feletti magasságban. Általában a már nem eredeti funkciójában használt, félig betöltődött gödrökbe helyezték el őket.

09. sír (12. kép)

A 36. objektum déli, mélyebb gödrének betöltésében helyezkedett el, a félig feltöltött gödörben, annak nyugati oldalánál. Jobb oldalára fordított váz, jó megtartású csontokkal. A váz magassága kb. 145 cm lehetett. Az álla leesett. Felsőteste alig fordul el, karjai a mellkason összefonva nyugszanak, lába erőteljesen behajlítva, maga alá húzva. Tájolása D-É (170-350°). Idősebb nő.

Melléklet: A gödörből főleg hulladék került elő, semmi nem utalt arra, hogy esetleg mellékletként valamit helyeztek volna a halott mellé.

12. kép. 09. sír

010. sír

A 77. késő rézkori gödör betöltésének felső részében került elő. Nyújtott testhelyzetű, 8 év körüli gyermek váza. A koponya erősen összetört, karjai szorosan a test mellett, a lábszára hiányzik. A meglévő váz magassága kb. 100 cm. Testhelyzetéből adódóan becsavarhatták valamibe. Tájolása É-D (0-180°).

Melléklete nem volt.

011. sír

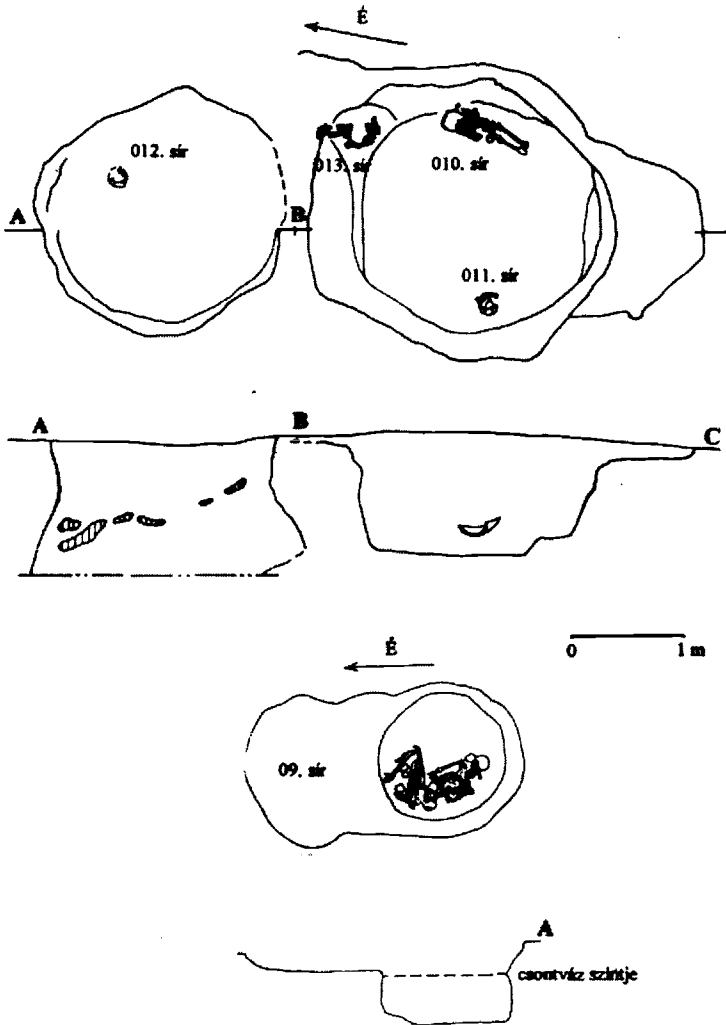
Szintén a 77. objektum betöltésében, a 010. számú sírtól nyugatra került elő egy 6-7 éves gyermek koponya töredéke. Betegségre utaló nyomok találhatóak a csontokon.

012. sír

A 77. objektumhoz északról kapcsoló 78. objektum betöltésének felső részéből, a 010. sírtől északra került elő még egy koponya. Egy 6-8 éves gyermek maradványa lehetett.

013. sír

A 77. és 78. rézkori objektum találkozásánál, a 77. objektum betöltésében, 010. sírtól északra került elő, egy bal oldalára fordított 5-6 éves gyermek váza. A váz magassága kb. 100 cm lehetett. Karjait behajlítva maga előtt tartja, lábai szorosan egymás mellett, szinte derékszögben maga alá vannak hajlítva. Tájolása ÉÉNy-DDK (345-165°). Melléklete nem volt.

13. kép. A III. sírcsoport sírjai

A sírok egymáshoz való viszonya, tájolása

A keleti sírcsoport sírjait az évezredek folyamán többször megbolygatták, valószínűleg sok el is pusztulhatott belőlük. A csoporton belül nem lehet felismerni semmilyen rendszert, így pontosan a temető rész kiterjedése sem állapítható meg. Feltételezhető azonban a sírok soros elrendezése¹². Főleg az első csoportnál, több esetben nem sikerült határozottan megfigyelni a sírgödör formáját és méretét. Ebben a csoportban inkább kissé szögletesebb nyújtott, gödröket találunk, de vannak ovális alakúak is, valamint egy esetben egy 2-3 éves gyermeknél csaknem kör alakú volt a sírgödör. A második csoportnál egyértelműen hosszúkás, ovális alakú sírgödöröket figyeltünk meg.

Az első csoporthoz tartozó sírok tájolása igen változatos képet mutat. A tájolás meghatározása a zsugorított helyzet, azaz meghajlott test, felhúzott, behajlított lábak esetében nem lehet pontos. A legtöbbször a gerincvonal, vagy a fej, csípő vonal a meghatározó, de a váz iránya így is kissé bizonytalan, hisz a rossz megtartású vázak gerincoszlopa, csípő csontja sokszor igen töredékes állapotban maradt meg. Az I. csoportban a déli, illetve az attól kissé eltérő irány a domináns. Öt sírt tájoltak dél-délkelet felé. A temető részen belüli elhelyezkedésük nem meghatározó, de az érdekes, hogy többségük gyermek, egy pedig egy fiatal jobbra fektetett, de nőnek meghatározott egyén. 3-3 sírt tájoltak kelet illetve észak, északnyugat és északkelet felé. A kelet felé tájolt sírok egy csoportban a temető rész közepén találhatóak, az északi tájolásúak között nincs összefüggés. Csupán egyetlen esetben figyeltük meg nyugat felé tájolt vázat. A középső rézkorban általánosan mondható kelet-nyugati tájolás¹³, itt nem nagy százalékban fordul elő, még akkor sem, ha a keleti iránytól kevésbé vagy jobban eltérő¹⁴ sírokat is idevesszük.

A második csoportnál már egyértelműbb a helyzet. Öt sír 02-06. egymás mellett, egy kupacban helyezkedik el. A csoporttól kissé távolabb eső 07. sír tájolása bizonytalan, a csontváz feldőlése miatt. Ebben az esetben mind az öt sírt délkelet-északnyugati irányba tájolták. Két nő, két férfi, és egy gyermek sír tartozik ide. Érdekes megjegyezni, hogy a két középső egymás mellett levő sírban két idősebb egyén, egy nő és egy férfi (?) van eltemetve. A csoporttól távolabb eső két sír nyugatra tájolt, így a feltárt sírokból három esetben figyeltük meg a nyugatra tájolást. A legdominánsabb azonban a dél-délkeleti irány. A nyugatra tájolt sírok, az eddigi megfigyelések szerint az Alföld északi részében jellemzőbbek inkább¹⁵. Arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy ennek időrendi, vagy etnikai okai lehetnek¹⁶.

A harmadik csoportnál öt egyén vázát, vagy annak töredékét találtuk meg, ebből kettőnek csak a koponyáját. Önálló sírgödörrel nem rendelkeznek, minden esetben a késő rézkori telep, egy már nem eredeti funkciójában használt félig feltöltött gödrének betöltésében találtuk meg a vázakat, nagyjából egy szinten. A két tájolható gyermek északi irányba, még az idősebb nő déli irányba tájolt.

12 PATAY Pál 1970. 12.

13 PATAY Pál 1961. Uő. 1965.

14 PATAY Pál 1970. 7., I. táblázat; Uő. 1975, 242.

15 PATAY Pál 1970. 12.

16 PATAY Pál 1970. 14.; BOGNÁR-KUTZIÁN Ida 1963

A halottak életkora, neme, sírbeli helyzete

A rézkori temető halottjait zsugorított helyzetben temették el, felhúzva karjukat lábukat. Általában a férfiakat a jobb, a nőket a bal oldalukra fektették. Néhány esetben előfordul ennek fordítottja is, de ilyenkor a nemek meghatározása is bizonytalan (ilyen pl. a 36/2. és 37. sír, valamint a 03. sír)¹⁷. Az I. csoportban az antropológiai meghatározás szerint 3 férfit, négy nőt és hat gyermeket találtunk. A gyerekek közül négy jobb oldali helyzetben, egy bal oldalára fektetve, és egynek csak a koponyája volt meg. Mivel a temetőrészeiről az információink igen hiányosak, nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket a nemek, illetve a különböző korú egyedek esetében. A felnőttek közül három idősebb, négy 30-40 év közötti. Az idősebb egyének egymástól távolabb helyezkedtek el.

A II. csoportnál egyértelműbb a helyzet az ötös sírcsoportnál két férfi, két nő és egy gyermek található. Az egyik esetben bizonytalan a nem, nőnek van meghatározva, de jobb oldalán fekszik, így mint férfi tartható számon. Itt valószínűbbnek tűnik, hogy egy családi temetkezésről lehet szó.

A harmadik csoport esetében gyermek sírokat találtunk zömében. Két koponya, egy nyújtott helyzetű, valamint egy bal oldalára fektetett váz. A felnőtt egy jobb oldalára fektetett, de nőnek meghatározott egyén lehetett.

A leletanyag

Az első csoport halottjai mellett csak szórványos mellékleteket találunk. Ezekben a sírokban sehol sem figyeltünk meg kerámia mellékletet, csupán néhány töredék került a sír betöltésébe. Ennek több oka is lehetett. Vagy valóban nem raktak melléjük semmilyen útravalót, vagy a humusz magasabb részeibe estek a mellékletek és az a szántás, bolygatás során megsemmisült. Még igazán állatcsont, azaz egyéb étel mellékletre utaló nyom is csak kevés került elő.

Ezeknél a síroknál leginkább ékszereket és kőszközőket találtunk. Feltehetően különleges szerepet tulajdoníthatunk, az előkerült ragadozó fogaknak, és állkapcsoknak. Ilyen a 3. sírban talált ragadozó fogakból összeállított karlánc, valamint a 22. sírban talált ragadozó fogak, illetve állkapocstöredék, de ezek sírbeli helyzete nem ismert. Csigákból és kagylóból készített ékszere volt a 3. sír idősebb nőjének és a 30. sír gyermekének. A 3. sírban, a jobb alkaron zöldes elszíneződést figyeltünk meg, de sajnos a réz ékszer teljesen elkorrodálódott. A 20. sírban a vázak mosásakor egy koronggyöngy került elő, valószínűleg több is lehetett belőle, hasonlóak voltak a 01. sírban is. A 20. sír egy jobb oldalára fordított gyermek, feltehetően fiú, a 01. sírban középkorú nő nyugodott. A 32. sírban a koponya felszedésekor egy kőpenge került elő, hátoldala volt felfelé. Ebben a sírban előkerült még néhány pattinték is. Szintén a koponya alatt lehetett a 05. sír ívelt hátú kőpengéje is¹⁸. A 40. sírban egy háromszög alakú, nem teljesen kidolgozott, félkész nyílhegyet¹⁹ találtunk.

17 PATAY Pál 1975. 179. 9. jegyzet

18 PATAY Pál 1969. 53-54.

19 PATAY Pál 1969. 54.; Uő. 1975, 245.

A II. sírcsoport halottai gazdagabbak mellékletekben. Elsősorban az edény melléklet a jellemző, ami feltűnő a másik csoport sírjaival szemben. Itt sincsenek azonban minden esetben, hiszen a 08. sírnak egyáltalán nincs melléklete, a 01. és 07. sírban pedig csak ékszer és eszköz melléklet van. Az 01. sírban talált korong alakú apró gyöngyökből készített nyaklánc képviseli ennél a csoportnál az egyetlen ékszert, vagy díszet. Több kőeszköz került elő a sírokból. A 05. sírban két jól kidolgozott, használatban kopott barna tűzkőből készült penge is előkerült, egy a koponya alól, egy a bordák környékén. Ebben a sírban még két kisebb obszidián penge is volt.

A 02 – 06. sírokban az edényeken kívül kevés lelet található. A 02. sírban az edények mellett állatsontot is találtunk, a 05. sírban pedig égett csontdarabokat, a 07. sírból is kerültek elő állatsontok. Sajnos igen rossz és töredékes állapotban maradtak meg a kerámiák így nem lehet pontosan megállapítani milyenségüket, funkciójukat. A 02. sírban öt edény került elő, három a kar és a lábak között, kettő a lábaknál. A 03. sírban négy edény, kettő a karoknál, egy a lábaknál, egy a hátnál. A 04. sírban 3 edény, kettő a koponyánál, egy a jobb vállnál és kerámia töredékek a gerinc mögött. A 05. sírban három edény, egy a fejnél, egy a jobb könyöknél, egy a hátnál. A 06. sírban a lábszáraknál találtunk edény töredékeket, melyek legalább két, vagy három edényből származhatnak.

A 07. sírban állatsont melléklet, kagyló és csiga töredékek, egy kőeszköz, őrlőkő és malomkő töredék jelenti a mellékletet. Ennél a sírnál tapasztás darabokat figyeltünk meg, de sajnos helyzetükre és funkciójukra a sír bolygatása miatt nem következtethetünk. Annyi azonban megállapítható, hogy a szórvány csontok körül a váz helyén kerültek elő. Elképzelhető, hogy céljuk a halott elfedése volt, hasonló lehetett a funkciója a nagyobb, szétszórta edénytöredékeknek is²⁰.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy néhány ékszer, kagyló gyöngyök, kagyló, koronggyöngyök, a használati tárgyakkól kőeszközök, illetve félig kész eszközök vagy csak pattintékok, a malomkő, őrlőkő, a tapasztás darabok utalnak az életmódra is. A sír mellékletek száma, azaz az útravalónak szánt ételek italok nyoma csak a II. csoport esetében jelentős számú. Erre utalnak az állatsontok és a kerámia mellékletek. Több tálka, fazék, köcsög került elő²¹. Ezek részletes elemzésével azonban a későbbiekben foglalkozunk. Általánosan jellemző a kerámia-zúzalékos soványítás, az érdes felület, a bütök dísz, átfűrt fül, valamint hálómintás díszítés.

A sírok kronológiai helyzetére vonatkoztatva a III. csoporttal kezdeném. Feltehetően nem csak térben, hanem korban is elkülönülnek a többi sírtól. A gödrök betöltésében egyértelműen semmi nem utalt arra, hogy valamit közvetlenül a halott mellé, vagy a halottal együtt temettek el. A gödrök, amelyekből a vázak előkerültek a leletanyag alapján egyértelműen a késő rézkori bádeni kultúrához tartoznak. Tekintettel arra, hogy a vázak a csaknem kétharmad részig feltöltött késő rézkori település gödreiből kerültek elő, feltételezhető, hogy ehhez a népességhez tartozhattak, és a telep életének utolsó harmadában kerülhettek a földbe.

20 PATAY Pál 1969. 51.

21 PATAY Pál 1969. 55-57., Uő. 1975. 228-233.

22 M. VIRÁG Zsuzsanna 1995. 88-89.; KALICZ Nándor 1988. 11-13.; PATAY Pál 1969. 318-321.; BOGNÁR-KUTZIÁN Ida 1969.

23 LICHARDUS Jan-VLADÁR Jozef 1964.

A másik két sírcsoport a leletanyagok alapján a középső rézkor időszakába sorolható. Az I. csoportnál igen kevés a leletanyag, egyetlen gyöngyszem, illetve a hasonló temetkezési forma utalhat a két csoport egyidejűségére. A sírok tájolása jelentős eltérést mutat, az általános kelet-nyugati tájolástól. Ez azonban talán annak tudható be, hogy a temető több kultúra határán helyezkedik el²². A nyugat-szlovákiai Ludanice kultúra befolyása érződik a kerámián is²³, a dominánsak azonban a bodrogkeresztúri edény formák. Nem kizárt, hogy a távolabb levő sírcsoportok között a kultúrán belül fázisbeli eltérés van. Az eltérő tájolás, pedig talán idegen népelemekre, vagy idegen hatásra utal.

Melléklet

A Vámosgyörk – MHAT Telep lelőhelyen talált rézkori sírok antropológiai adatai.

sír	ffi	nő	gy	kor	év	egyéb
3.		+		Ad.	30-40	Adultus eleje
12.		+		Mat.		Maturus
17.	+			Ad.	35-40	
18.			+	Inf. I.	4-5	Csak koponya
20.			+	Inf. II.	10-12	
22.	+?			Ad.		
29.		+		Mat.		
30.			+	Inf. I.	4-5	
32.			+	In. II.	10-12	
36/2.	+			Mat.		Vastag koponyafal, kb. 1 cm, majdnem az egész. Betegség.
37.		+		Ad.		
40.			+	Inf. I.	4-5	
48.			+	Inf. I.	2-3	
01.		+		Ad.		
02.		+		Mat.		Kicsit vastagabb koponyafal.
03.		+?		Mat.		
04.		+		Ad.		Adultus eleje
05.	+			Ad.		
06.			+	Inf. II.	10-12	
07.			+	Inf. I.	4-6	
08.		+		Mat.		
09.		+		Mat.		
010.			+	Inf. II.	8-10	
011.			+	Inf. I.	6-7	Csak koponya. Poroticus hyperostosis.
012.			+	Inf. I.	6-8	Csak koponya.
013.			+	Inf. I.	5-6	
Összesen:						
26	4	10	11	Inf. I.: 8, Inf. II.: 4, Ad.: 7, Mat.: 7		

Irodalom

BOGNÁR-KUTZIÁN, Ida

1963. The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. ArchHung 42. Budapest

1969. Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken. Študijné Zvesti AUSAV 17 (1964) 31-60.

KALICZ Nándor

1988. Kultúraváltozások a korai és középső rézkorban a Kárpát-medencében. (Culturechanges in the Carpatian Basin during the Late Neolithic and Copper Age.) ArcÉrt 114-115/1 3-15.

LICHARDUS, Jan – VLADÁR, Jozef

1964. Zu problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. SlovArch XII-1 69-162.

PATAY Pál

1961. A bodrogkeresztúri kultúra temetői. (Die Gräberfelder der Bodrogkereszturer Kultur.) RégFüz II/10 Budapest

1965. Vorläufiger Bericht der Ausgrabung des kupferzeitlichen Gräberfeldes von Magyarhomorog MFMÉ 1964-1965 11-23.

1968. A fényeslitkei rézkori temető. (Das kupferzeitliche Gräberfeld von Fényeslitke.) JAMÉ XI (1968-1969) 15-62.

1969. Beziehungen der Bodrogkeresztúr-Kultur und der Ludanice Gruppe. Študijné Zvesti AUSAV 17 315-323.

1970. A javarézkor néhány etnikai és időrendi kérdéséről. (Some ethnical and chronological problems of the Middle Cooper Age.) FolArch 21 7-26.

1974. Die Bodrogkeresztur Kultur. BRGK 55 3-71.

1975. A magyarhomorogi rézkori temető. (Das kupferzeitliche Gräberfeld von Magyarhomorog.) DMÉ 173-254.

1979. A Tiszavalk-tetesi rézkori temető és telep. (Kupferzeitliches Gräberfeld und Siedlung von Tiszavalk-Tetes.) Fol Arch 30 27-53.

RACZKY Pál

1982. Adatok a bodrogkeresztúri kultúra déli kapcsolataihoz és kronológiájához. (Data to the southern connections and Chronology of the Bodrogkeresztúr Culture.) ArchÉrt 109 177-190.

M. VIRÁG, Zsuzsanna

1995. Die Hochkupferzeit in der Umgebung von Budapest und in NO-Transdanubien (das Ludanice-Problem). Acta Arch XLVII 61-94.

**Gräber aus der Kupferzeit in der Feldmark von Vámosgyörk
(Vorbericht)**

Der Fundort liegt im südlichen Vorraum der Mátra, auf einem durch Flüsse zerteilten Gebiet. (Bild 1.) Auf dieser Fläche wurden die Andenken mehrerer Kultur gefunden. Das Gebiet war von der mittleren Kupferzeit an bis zur Arpaden-Zeit bewohnt. (2, 3)

Die Gräber aus der Kupferzeit lagen in drei verschiedenen Gruppen (Bild 2.), diese drei Gruppen zeigten verschiedene Eigenschaften. Die insgesamt 13 Gräber der ersten Gruppe waren auf dem östlichen, südöstlichen Teil des Gebietes (Bilder 3/a., 4-8). Die 8 von der anderen Gruppe der Gräber, konnten in west-nordwestlicher Richtung ungefähr 200 Meter von diesem Gebiet liegen. (Bilder 3/b., 9-11)

Die dritte Gruppe der Gräber bilden die einigen Gerippen, die in den Gruben des Badener Standorts am westlichen Ende des Gebietes gefunden wurden, mindestens 250 Meter von der 2. Gruppe entfernt (Bilder 3/c., 12-23).

Die Verstorbenen des Friedhofes aus der Kupferzeit wurden in zusammengekauert Stellung begraben. Viele Gräber wurden von den Menchen späterer Zeiten verwüstet, so kann man auf die Struktur und die Größe des Friedhofes keine Schlussfolgerung ziehen. Vermutlich waren die Gräber aber seriell geortet. Die Orientierung der zur ersten Gruppe gehörenden Gräber zeigt uns ein sehr abwechslungsreiches Bild. Die Lage ist bei der zweiten Gruppe eindeutiger, die meisten sind südöstlich-nordwestlich geortet. Die von der Gruppe weiter liegenden zwei Gräber sind westlich geortet. (15, 16)

Neben den Verstorbenen der ersten Gruppe sind nur vereinzelte Beigaben zu finden, hauptsächlich Schmuckstücke und Werkzeuge aus Stein. Die Toten der zweiten Grabstätten sind reicher an Beigaben. Typisch ist in erster Linie die Geschirr-Beigabe, was im Gegensatz zu den anderen Gräbern auffällig ist. Die Keramiken verblieben leider in sehr schlechtem und unganzem Zustand. Man konnte im Grab 07. Stücke vom Vellern beobachten.

Die zwei Grabgruppen können aufgrund des Fundmaterials in die mittlere Kupferzeit eingeordnet werden. Die Orientierung der Gräber zeigt eine bedeutende Abweichung von der gewöhnlichen ost-westlichen Ortung. Das liegt vielleicht daran, dass sich der Friedhof an der Grenze mehrerer Kulturen befindet. (22)

FARKAS CSILLA
Savaria Múzeum
H-9700 Szombathely
Kisfaludy u. 9.

X-XI. századi temető- és Árpád-kori településrészlet Vámosgyörk – MHAT Telep¹ lelőhelyen²

Pap Ildikó Katalin

ABSTRACT: *X-XI-Century Cemetery and Part of an Árpád Age Settlement at the Site Vámosgyörk — MHAT Telep.* The site is situated in the vicinity of the village Vámosgyörk, on the area of a fuel station. Csilla Farkas unearthed an Árpád age cemetery and part of a settlement here in 1997. The site also yielded finds from prehistoric graves and remnants of temples. The finds from the common cemetery (with linear structure) can be dated to the X-XI. centuries.

The dwelling unearthed in the settlement part is of the most common Árpád age dwelling structure. The house was built on a smaller prehistoric building. Most of the finds from the house and the other buildings of the settlement part belong to the early Árpád age, though some pottery, dated definitely to the late Árpád age, was also found. On the basis of the pottery finds the settlement can be dated to the X-XIII. centuries.

The relationship of the cemetery and the settlement is not clear yet.

A lelőhely leírása

A lelőhely a Heves megye délnyugati részén fekvő Vámosgyörk községtől 1 km-re délkeletre, a Jászárokszállás felé vezető műút délnyugati oldalán helyezkedik el (1. kép). A lelőhelytől kb. 1 km-re keletre folyik a Gyöngyös-patak.

A területen 1997-ben rézkori és kora-Árpád-kori temetőrészletet valamint ős-, vas- és kora-Árpád-kori településrészletet (2. kép) tárt fel Farkas Csilla³.

A kora-Árpád-kori soros elrendezésű⁴ köznépi temető egy hajdani vízfolyás közelében elterülő 106-107 m-es tengerszint feletti magasságú domb keleti, délkeleti oldalán helyezkedik el. A kibontott 55 sír közül 35 bizonyult kora-Árpád-korinak. A sírok a rézkori temető és egy vaskori település⁵ objektumait bolygatják.

A temető elhelyezkedése beleillik a X-XI. századi temetőkről kialakult egységes képbe, hiszen azok általában dombok déli, délkeleti, délnyugati lejtőjén, vízfolyások mellett helyezkednek el.

1 Motor Hajtóanyag Tároló Telep, a volt Kossuth Tsz területén.

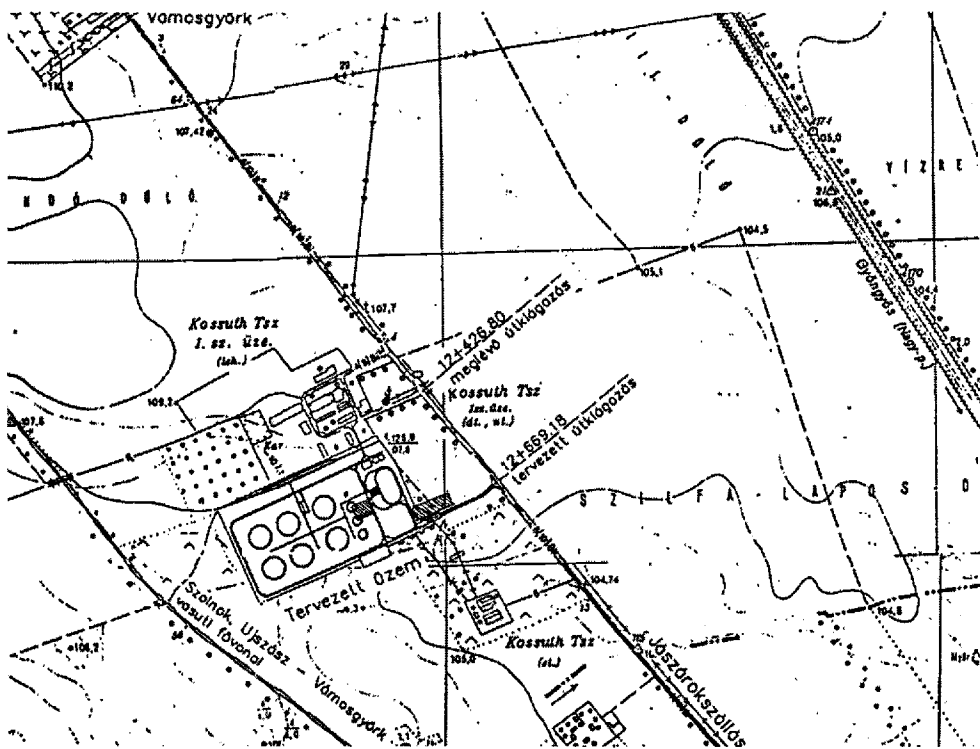
2 Ezen dolgozat a Szegedi Tudományegyetem – Régészeti Tanszékén (Móra Ferenc Múzeum) írt szakdolgozat előzetes publikációja. A szakdolgozat témavezetője Dr. Béres Mária, akinek folyamatos szakmai és emberi segítségéért ezúton is köszönetet mondok.

3 Köszönöm Farkas Csillának az Árpád-kori anyag dokumentációjának valamint közlési jogának átengedését.

4 A lelőhelyen templom maradványai nem kerültek elő. A szintvonalas térképet (2. kép) nézve esetleg a telepnyomoktól kissé északra elhelyezkedő dombon lenne érdemes templom után kutatni, azonban ha a kutatás pozitív eredménnyel járna is, a temetővel való közvetlen kapcsolata nem valószínű.

5 Minden sír betöltéséből került elő vaskori kerámia.

6 TETTAMANTI Sarolta 1975. 87.

1. kép. 1:10.000 méretarány. A lelőhely elhelyezkedése

A néhány objektumból álló Árpád-kori, a temetőrésznél fiatalabb település objektumai (2. kép) a temetőtől 100-120 m-re északnyugatra találhatóak egy szintén 106-107 méter magasságú területen. Ugyanitt szkíta településnyomok is előkerültek. A Farkas Csilla által feltárt Árpád-kori település objektumai a domborzati viszonyok alapján a hajdani település déli, délnyugati szélét alkothatják.

Sírleírások

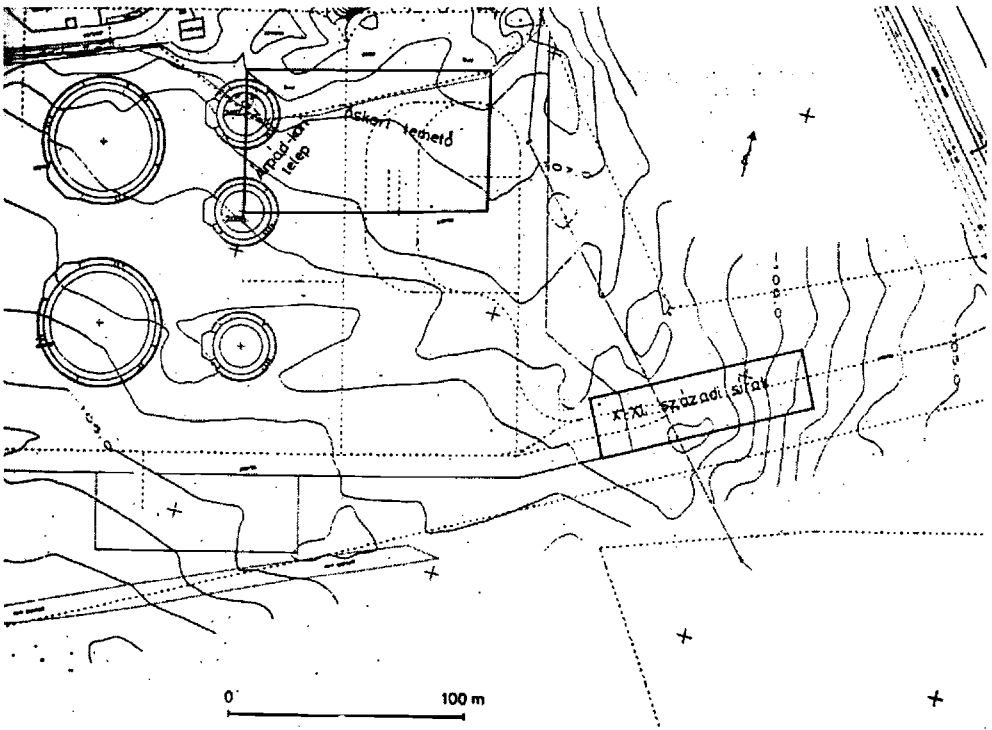
1. sír (4. kép)

T: NyDNy – KÉK 290-110 Vh: kb. 170 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű férfi váza, koponyája jobbra billent, karjai könyökből derékszögben hajlítva a testen fekszenek. Sírgödre nem volt megfigyelhető, csontjait a szkréper és az árokásó gép részben tönkretette.

Melléklet: 1, A mellcsont és az alkar között a mellkas jobb oldalán *vas nyílhegy* (I. t. 1.). Ltsz⁷: A. 97.5.1. Kovácsoltvas, nyéltüskés, rombusz alakú nyílhegy. Restaurált, közepesen jó megtartású. H: 7,8 cm. A nyílhegy méretei 5,9x2,3x0,4 cm. A nyéltüske kör átmetszetű,

7 A tárgyak a egri Dobó István Vármúzeumban találhatóak.

8 Eredetileg 3,6 cm széles lehetett.

2. kép. A temető és településrészlet elhelyezkedése a terület szintvonalas térképén.

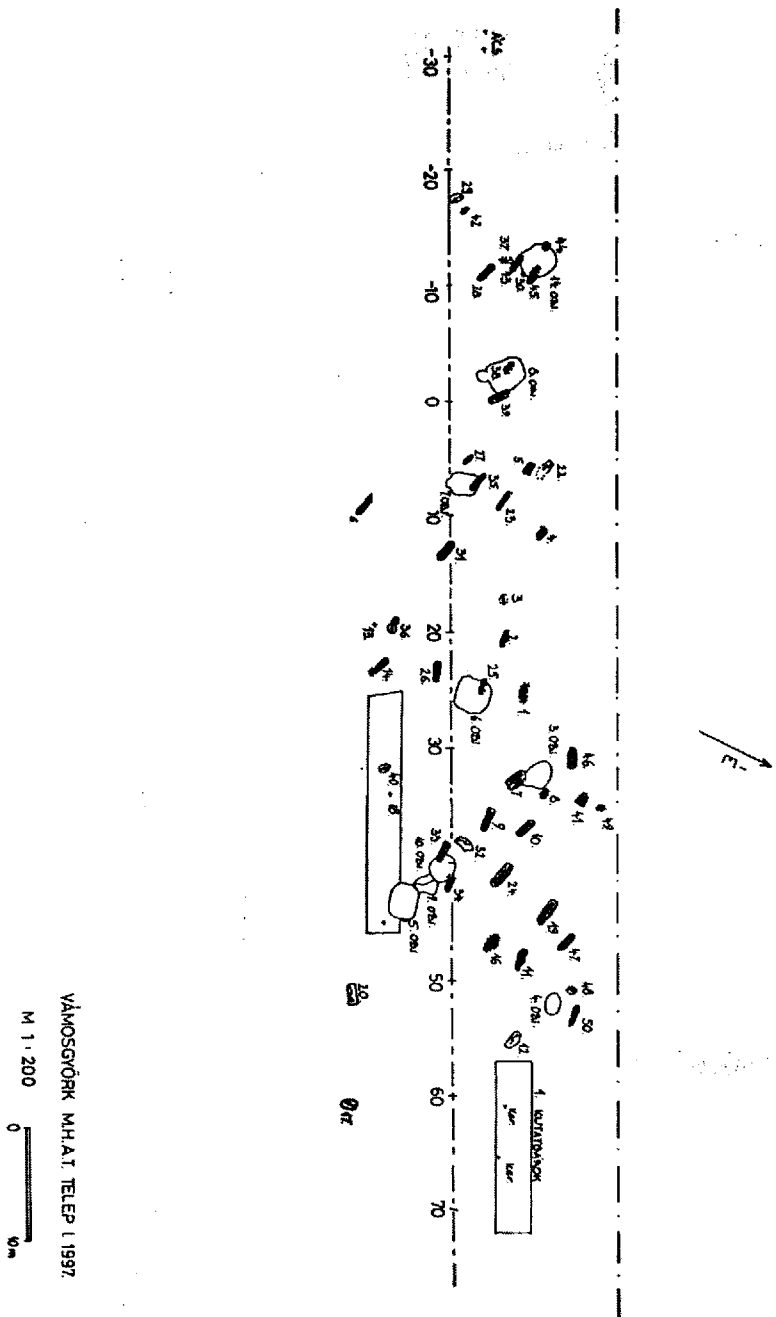
felületén falenyomat látható. Méretei: $1,9 \times 0,35 - 0,5 \times 0,3 - 0,55$ cm. 2, A jobb medencelapát és a jobb alkar között, illetve részben alatt *vas nyílhegy*. (I. t. 2.) Ltsz: A. 97.5.2. Kovácsoltvas, hegye sérült. Eredetileg rombusz alakú, nyéltüskés nyílhegy. Restaurált, közepes megtartású. H: 9,7 cm. A nyílhegy méretei: $6,4 \times 3,1^8 \times 0,4$ cm. A nyéltüske kör átmetszetű, felületén falenyomat figyelhető meg. Méretei: $3,3 \times 0,25 - 0,6 \times 0,25 - 0,6$ cm. 3, A jobb combcsonttól középtájon jobbra a csonttal 45-öt bezárva egy *vaskés*. (I. t. 3.) Ltsz: A. 97. 5. 3. Kovácsoltvas, egyenes hátú, egyélű, nyéltüskés vaskés. Pengéje három darabból ragasztott, nyéltüskéje sérült. Közepes megtartású. H: 11,7 cm. A penge a fokánál enyhén ívelt, hátán egyenes. Méretei: $9,7 \times 1,8 \times 0,7$ cm. A nyéltüske sérült, téglalap átmetszetű, felületén falenyomat látható. Méretei: $2,2 \times 0,8 - 1 \times 0,5 - 0,6$ cm.

2. sír

T: valószínűleg NY-K Vh: nem mérhető. A sírban fekvő férfi csontjait tönkretette az árokásó gép, csak a jobb combcsontok maradtak meg. Melléklet nem került elő. A temetkezés kora valószínűleg X-XI. század.

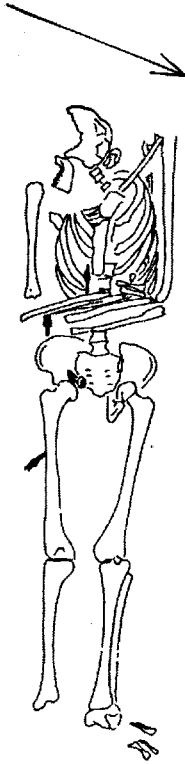
4. sír

T: Ny-K 270-90 Vh: nem mérhető. A rossz megtartású női vázat az árokásó gép tovább rongálta, csak a koponya és a bal felkarcsont töredékei maradtak meg. Melléklet nem került elő.

3. kép. Temetőterkép sötétítve az Árpád-kori sírok

4. kép. 1.sír

5. sír

T: NyÉNy-KDK 285-105 Vh: a lábcsontokig 93 cm. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, férfiváz lábcsontjait az árokásó gép semmisítette meg. Koponyája megrongálódott, bordái nagyrészt hiányoznak, karjai a medencébe voltak hajtva. Sír-gödörnek dokumentálható része lekerekített sarkú téglány alakú, a gödör szélessége 57 cm. Melléklete nem volt.

6. sír

T: NyÉNy-KDK 300-120 Vh: 156 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású, bizonytalanul férfinak meghatározott 16-18 éves fiatal váza. Melléklete miatt valószínűleg nő. Koponyája jobb oldalra billent, jobb karja a test mellett nyújtott, bal a medencére hajtva helyezkedik el. Bordái és lábszár-csontjai bolygatottak. Sír-gödöre lekerekített sarkú téglány alakú, hossza 203, szélessége 42 cm. **Melléklet:** Csontmosáskor 2 db üvegyöngy (I. t. 4-5.) került elő. 1, Ltsz: A. 2001. 1. 133⁹. Piszkosfehér, gömbös testű üvegyöngy. Lyukasztása során az anyag kissé megnyúlt. Furata egyenes. Átm: 0,45-0,5 cm. 2, Ltsz: A. 2001. 1. 134. Ugyanílyen gyöngyszem. Átm: 0,4-0,45 cm.

7. sír

T: Ny-K Vh: nem mérhető. Gyermekek (Inf. II.) valószínűleg háton fekvő, bolygatott váza. A vázból csak a gerinc kis része, és bordák töredékei maradtak meg. Sír-gödöre hosszanti oldalain oválisodó téglány alakú, lefelé szűkülő. Hossza a száznál 160, a gödör alján 148 cm, szélessége 83 és 64 cm. Melléklet nem került elő.

8. sír

T: NyÉNy-KDK 298-118 Vh: nem mérhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz. Koponyája töredékes, hosszúcsontjai és medencéjétől lefelé lévő csontjai hiányoznak, ez utóbbiakat a gép tette tönkre. Sír-gödöre nem volt megfigyelhető. Melléklete nem került elő.

9. sír

T: Ny – K 260-80 Vh: 155 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz, koponyája kissé jobbra billent, jobb karja a test mellett nyújtott, bal a medencére hajtva. Sír-gödöre lekerekített sarkú téglány alakú, hossza 215, szélessége 50 cm. **Melléklet:** A koponya alatt jobb oldalon egy ezüst S-végű hajkarika. (I. t. 11.) Ltsz: A. 97. 5. 4. Ezüsthuzalból hajlított, jó megtartású, S-végén töredékes, nagyméretű ezüst sima S-végű hajkarika. A huzal átmetszete ovális. Az S-véget kalapálással alakították ki. A karika másik végét nem csiszolták le, így látszik, hogy a huzalt fogószerű szerszámmal csíphették el. Átmérő: 2,7-3,0 cm, az S-vég 0,7x0,5x0,05 cm-es. Huzalvastagság 0,2 cm.

9 A temető leleteit 1997-ben A. 97. 5. 1-től folyamatosan leltározták be. A kerámiaanyag és a csontmosáskor előkerült leletek A. 2001. 1. 1-től kezdődően lettek nyilvántartásba véve.

10. sír

T: NyDNy – KÉK 285-115 Vh: 143 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz, koponyája kissé balra billent, karjai a test mellett nyújtva helyezkednek el. A váz felsőtteste erősen bolygatott. Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hossza 189, szélessége 60 cm. Melléklet: A koponya mosásakor 2 db ezüst S-végű hajkarika. (I. t. 12-13.)¹, Ltsz: A. 2001.1.135. Ezüsthuzalból hajlított, jó megtartású sima S-végű hajkarika. Átmérő: 2,2 cm, az S-vég hossza 0,6 cm. A huzal átmetszete kör, vastagsága 0,2 m. 2, Ltsz: A. 2001. 1. 136. Ezüsthuzalból hajlított, jó megtartású sima S-végű hajkarika. Átmérő: 2,2 cm, az S-vég hossza 0,6 cm. A huzal átmetszete kör, vastagsága 0,2 cm.

11. sír (5. kép)

T: Ny – K 275-95 Vh: 152 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású női váz. Koponyája kissé jobbra billent. Jobb karja a test mellett nyújtott, bal a medencére hajtott. Sírögödre ún. múmia alakú¹⁰, hosszúsága 175 cm, szélessége a felsőttestnél 55, a lábsontoknál 36 cm. Melléklete nem volt.

14. sír

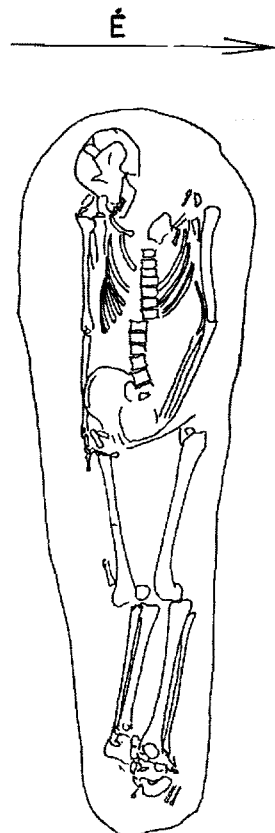
T: NyDNy – KÉK 300-120 Vh: 143 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz. Koponyája kissé jobbra billent, mindkét karja a medencébe hajlítva. Lábsontjait egy újkori árok semmisítette meg. Sírögödre hosszúkás lekerekített sarkú téglány alakú, hossza 205, szélessége 48 cm. Melléklete nem volt.

16. sír

T: NyDNy – KÉK 280-100 Vh: 125 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű gyermekváz (Inf. II.). Koponyája kissé jobbra billent, karjai a test mellett nyújtva helyezkedtek el. Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 160 cm, szélessége 40 cm. Melléklete nem volt.

19. sír

T: NyÉNy – KDK 290-110 Vh: 155 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású női váz, koponyája kissé jobbra billent, jobb karja a medencére hajtva, bal a test mellett nyújtva helyezkedik el. Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 208 cm, szélessége 55 cm. Melléklet: 1, A bal csecsnnyúlványnál zöld oxidnyom. 2, A koponya alatt, annak jobb oldalán a mandibula felső részén sima bronz hajkarika. (I. t. 7.) Ltsz: A. 97. 5. 5. Magas sárgaréztartalmú, kör átmetszetű bronzhuzalból hajlított sima, nyitott, mindkét végén elkeskenyedő hajkarika. Átm: 2,2-2,3 cm, huzalvastagság 0,2 cm, a végéknél 0,1 cm.

5. kép.
A 11. sír múmia
alakú sírögödre

10 BÁRDOS Edith 1987. 9. és BÁRDOS Edith 1978. 191. 4. kép és 5. rajz.

23. sír

T: Ny – K 275-95 Vh: kb. 140 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz. Koponyáját és mellkasának bal oldalát az árokásó gép semmisítette meg. Karjai a mellkasra voltak hajlítva. Sírgödre a lábak felé szűkülő téglány alakú, hosszúsága 160-170 cm, szélessége 35-40 cm. Melléklet: 1, A mellkas bal oldalán, a bordák és a felkarcsont között *ónozott bronz gyűrű*. (I. t. 16.) Ltsz: A. 97. 5. 6. Öntött, sima ónozott bronz karikagyűrű. Átmetszete négyzetes. Átmérő 2,3-2,4 cm. Huzalvastagság 0,3 cm. 2, A megbolygatott földben kis *S-végű bronz hajkarika*. (I. t. 15.) Ltsz: A. 97. 5. 7. Magas sárgaréz tartalmú, kör átmetszetű bronzhuzalból hajlított, S-végén sérült, gyenge minőségű, kissé deformálódott, vékony S-végű hajkarika. Átm: 1,2-1,3 cm. Huzalvastagság 0,1 cm.

24. sír

T: NyÉNy – KDK 285-105 Vh: kb. 162 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű férfiváz. Koponyája balra billent, jobb karja a medencére hajtva, bal nyújtva a test mellett. Lábsontjai bolygatottak. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 230 cm, szélessége 65 cm. Melléklete nem volt.

25. sír

T: NyDNy – KÉK 260-80 Vh: kb. 130 cm. Gyermekek (Inf. II.) háton fekvő, nyújtott helyzetű váza. Koponyája kissé jobbra billent, karjai a medencébe hajtva. Lábszárcsontjai valószínűleg bolygatás következtében semmisültek meg. Melléklet: A bal kulcscsontnál *ónozott bronz fülesgomb*. (I. t. 6) Ltsz: A. 97. 5. 8. Gömbös testű, egybeöntött ónozott bronz fülesgomb. A hurok szabályos kör alakú, a gömbös testtől szalagszerű osztótag választja el. Egyik oldalán az öntés során keletkezett sorját nem távolították el. A fülesgomb hossza: 1,8 cm. Ebből a hurok 0,6x0,2 cm. Osztótag: 0,2 cm. A gömbtest átmérője 1,0 cm.

26. sír

T: DNy – ÉK 230-50 Vh: kb. 157 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz. Koponyája töredékes, karjai a medencébe hajlítva. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 188 cm, szélessége 45-54 cm. Melléklete nem volt.

27. sír

T: NyÉNy – KDK 295-115 Vh: kb. 83 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású gyermekváz (Inf. I.). Koponyája töredékes, jobb karja a test mellett nyújtva, bal a medencére hajtva helyezkedett el. Sírgödre a lábak felé szélesedő lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 110 cm, szélessége 38-43 cm. Melléklete nem volt.

28. sír

T: NyÉNy – KDK 285-105 Vh: kb. 148 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz, koponyája balra billent, karjai a mellkasra hajlítva. Felsőteste bolygatott. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 197 cm, szélessége 50 cm. Melléklete nem volt.

31. sír

T: Ny – K 290-110 Vh: 163 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású férfiváz, koponyája kissé balra billent, mindkét karja a medencébe hajlítva, ujjai összekulcsolva. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 201 cm, szélessége 60 cm. Melléklete nem volt.

33. sír

T: Ny – K 265-85 Vh: kb. 100 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, erősen bolygatott gyermekváz (Inf. I.). Csak a kissé balra billent koponya, valamint a jobb felkar- és lábszárcsont maradt eredeti helyzetben. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 150 cm, szélessége 50 cm. Melléklete nem volt.

34. sír

T: Ny – K 265-85 Vh: kb. 115 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, valószínűleg leánygyermek (Inf. II.) váza, koponyája kissé balra billent, karjai a test mellett nyújtott helyzetűek, a jobb felkarcsont kissé kifelé hajlik. Lábsontjai bolygatottak. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 140 cm, szélessége 50 cm. Melléklet: A koponya mosásakor kis-méretű *ezüst S-végű hajkarika két összeillő töredéke* került elő. (I. t. 14.) Ltsz: A. 2001. 1. 137. Kör átmetszetű ezüsthuzalból hajlított S-végű hajkarika töredéke, két darabból ragasztott. Átmérője 1,0 cm. Az S-vég hossza 0,3 cm. Huzalvastagság 0,1 cm.

35. sír

T: NyÉNy – KDK 280-100 Vh: kb. 150 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz, koponyája balra billent, jobb karja a medencére hajlítva, bal a test mellett nyújtott. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 200 cm, szélessége 62 cm. Melléklet: A bal combcsont alatt, annak közepe táján egy *őnozott bronzgyűrű*. (I. t. 17.) Ltsz: A. 97. 5. 9. Enyhén négyzetesedő, öntött, négyzetes átmetszetű, őnozott bronz karikagyűrű. Díszítés: külső oldalán a gyűrű felületét hosszanti irányban két bemélyedő sáv osztja három részre. A sávokat vékony, ferde irdalás (farkasfogminta) tölti ki. Az irdalás iránya a sávok között elmentéses. Átmérő: 2,4-2,5 cm. Vastagság: 0,3-0,4 cm.

36/1 sír

T: Ny – K 275-95 Vh: kb. 80 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású gyermekváz (Inf. I.), karjai a medencébe hajlítottak. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 110 cm, szélessége 80 cm. Melléklete nem volt. A sírt beleásták a 36/2-es rézkori sírba.

38. sír

T: Ny – K 290-110 Vh: kb. 130 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű gyermekváz (Inf. I.). Minden csontja bolygatott. Melléklete nem volt.

39. sír.

T: ÉNy – DK 305-125 Vh: kb. 150 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz, koponyája jobbra billent, karjai a hason keresztbe fektetve helyezkedtek el. Sírgödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 185 cm, szélessége 50 cm. Melléklet: 1, a koponya bal oldalán a csecsnyúlványnál *sima bronz hajkarika*. (I. t. 8.) Ltsz: A. 97. 5. 10. Magas vörösréztartalmú, kör átmetszetű bronzhuzalból hajlított sima, végein majdnem zárt hajkarika. Átm: 2,1-2,4 cm. Huzalvastagság: 0,15 cm. 2, A test bal oldalára fektetett jobb kéz ujjain *őnozott bronzgyűrű*. (I. t. 18.) Ltsz: A. 97. 5. 11. Sima, öntött, őnozott bronz, négyzetes átmetszetű karikagyűrű. Belső oldalán a sorját rajtahagyták. Díszítés: külső oldalán a 35. sír gyűrűjéhez hasonlóan hosszanti irányban két bemélyedő sáv osztja három részre. Átmérő: 2,35-2,4 cm. Huzalvastagság 0,3-0,4 cm. 3, A koponya jobb oldalán, a koponya alatt *bronz sima hajkarika*. (I. t. 9.) Ltsz: A. 5.12. Magas vörösréztartalmú, kör átmetszetű bronzhuzalból hajlított sima, végein majdnem zárt hajkarika. Átm: 2,2-2,5 cm. Huzalvastagság: 0,15 cm.

41. sír

T: Ny – K 270-90 Vh: nem mérhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, a gép által bolygatott női váz. Csak a felsőtest és a medencecsontok maradtak meg. Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága nem mérhető, szélessége 70 cm. Melléklet: A sírföldből ujjcsonttal együtt egy *bronz gyűrű* került elő. (I. t. 19.) Ltsz: A. 97. 13. Magas sárgaréztartalmú, ellipszis átmetsetű bronzhuzalból hajlított sima, végeinél nyitott ovális pántgyűrű. A végek egymásra vannak hajlítva. Átmérő: 2,15-2,4 cm. Huzalvastagság: 0,2 cm. Huzalszélesség: 0,5 cm.

42. sír

T: NyÉNy – KDK 290-110 Vh: kb. 58 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű gyermekváz (Inf. I.). Karjai a medencén keresztbe hajtva helyezkednek el. Sírögödre ovális, hossza 75 cm, szélessége 35 cm. Melléklete nem volt.

43. sír

T: Ny – K 270-90 Vh: kb. 147 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatott gyermekváz (Inf. II. vége). Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 170 cm, szélessége 42 cm. Melléklete nem volt.

44. sír

T: Ny – K 285-105 Vh: kb. 52 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású gyermekváz (Inf. I.). Karjai és lábai kissé be vannak hajlítva, a váz kissé bal oldalára fordult. Sírögödre nek megmaradt része ovális, hosszúsága nem mérhető, szélessége 40 cm. Melléklete nem volt.

45. sír

T: Ny – K 275-95 Vh: kb. 120 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű gyermekváz (Inf. II.), koponyája balra billent, karjai a medencére hajlítva. Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága nem figyelhető meg, szélessége 54 cm. Melléklete nem volt.

46. sír

T: DNy – ÉK 230-50 Vh: kb. 166 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű férfiváz, koponyája balra billent, karjai a test mellett nyújtottak. Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 200 cm, szélessége 68 cm. Melléklete nem volt.

47. sír

T: Ny – K 275-95 Vh: kb. 160 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű férfiváz. Felsőteste bolygatott. Karjai a test mellett nyújtottak. Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 200 cm, szélessége 60 cm. Melléklete nem volt.

49. sír

T: ÉNy – DK 285-105 Vh: nem mérhető. Háton fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású csecsemőváz, csak a koponya és a felsőtest egy része maradt meg. Sírögödre nem figyelhető meg. Melléklete nem került elő.

50. sír

T: Ny – K 260-80 Vh: kb. 150 cm. Háton fekvő, nyújtott helyzetű női váz, koponyája jobbra billent, karjai a medencébe hajlítva. Sírögödre lekerekített sarkú téglány alakú, hosszúsága 170 cm, szélessége 44 cm. Melléklet: A koponya jobb oldalán a mandibulánál *sima bronz*

hajkarika. (I. t. 10.) Ltsz: A. 5. 14. Magas sárgaréz-tartalmú, kör átmetszetű bronzhuzalból hajlított sima bronz hajkarika. Átm: 2,2 cm, huzalvastagság 0,2 cm.

Temetkezési szokások

A feltárt 35 síros temetőrészletből csak korlátozott mértékben vonhatóak le következtetések. A gépi munkából fakadó nagymértékű bolygatottság szintén a csökkenti a megállapítások értékét.

A temető teljes hosszúsága feltárássra került ÉNy-DK-i irányban, azonban ÉK és DNy felé biztosan vannak kibontatlan sírok. A kevés számú, egymástól távol eső temetkezések között csak erőszakoltan lehetne sírsorokat megállapítani, azonban a temető bizonyosan soros elrendezésű volt. Az ásatás valószínűleg a temető középső részén történt, a többi sír a domb oldalán levező alakban szétterülve helyezkedhet el.

A nemek és mellékletek temetőterképre vitele korlátozott eredményt hozott, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy az ezüst S-végű hajkarikás női sírok (9., 10. és 33. sír) egy csoportban (s talán egy sorban is) helyezkednek el.

A sírok Ny-K-i tájolásúak. Valamennyi a gép után, nyelési szinten került elő, ami nem tesz lehetővé pontos megfigyeléseket és dokumentálást.

A sírgödör alakját 28 esetben sikerült teljesen vagy részlegesen megfigyelni. Ezek közül lekerekített sarkú téglány alakú volt 24 sírgödör, ovális 2 gyermeksíré, és a lábak felé trapézosan szűkülő egy – bolygatott – akna. Különleges a 11. női sír, gödre az ún. múmia alakú sírgödörök¹¹ közé sorolható (5. kép). Ezekről Bárdos Edith megjegyzi, hogy a korai (XI-XII. századi) temetkezések közé tartoznak¹².

Koporsónyom, koporsószeg vagy koporsóra utaló lelet a temetőrészletből nem került elő. A kulcsontok helyzete gyékénybe, lepelbe csavarásra sem utal.

A vázak háton fekvő, nyújtott helyzetben vannak, a koponya helyzetét 19 esetben sikerült megfigyelni, ebből 10 esetben jobbra, 9 esetben balra fordult. A mandibula helyzete négy esetben utalt a fej feltámasztására.

A karok helyzete 24 esetben volt megfigyelhető. A kéztartások elég változatos képet nyújtanak. Leggyakoribb a medencére hajtott kéz (9 eset), 6 esetben voltak a karok nyújtott helyzetben, 4 esetben a bal kar a test mellett nyújtott, jobb a medencére hajtott, 3 esetben a jobb a test mellett nyújtott, bal a medencében, és 2 esetben fordult elő a karok hasra történő hajlítása. A nemek és a kéztartások között nem sikerült összefüggést kimutatni.

Mellékletes sírok

Sírszám	Nem	Melléklet	Anyaga
1.	férfi	2 db nyílhegy	vas
		1 db kés	vas
6.	nő?	2 db gyöngy	üveg
9.	nő	1 db S-végű hajkarika	ezüst
10.	nő	2 db S-végű hajkarika	ezüst

11 Ilyen került elő Sarud temetőjéből is. SZABÓ J. Győző 1976. 27. és 8-10. ábra.

12 BÁRDOS Edith 1978. 189. A múmia alakú sírgödörökből XI-XII. századi S-végű hajkarikák kerültek elő.

19.	nő	1 db sima hajkarika	bronz
		Oxidnyom a csecsnyúlványnál	?
23.	nő	1 db karikagyűrű	ónozott bronz
		1 db S-végű hajkarika	bronz
25.	gyermek	1 db fülesgomb	ónozott bronz
34.	gyermek	1 db S-végű hajkarika	ezüst
35.	nő	1 db karikagyűrű	ónozott bronz
39.	nő	2 db sima hajkarika	bronz
		1 db karikagyűrű	ónozott bronz
41.	nő	1 db pántgyűrű	bronz
50.	nő	1 db sima hajkarika	bronz

Leletanyag

A mellékletes sírok a temetkezések 22 %-át teszik ki. A mellékletek nagy része (85%) a viseleti tárgyak, főképp a karikaékszerek (70%) közül került ki. A 12 mellékletes sír közül 7 női sírban voltak karikaékszerek. Ezeket eredeti helyzetben 4 sírban figyelték meg¹⁴, s itt a koponya mellől kerültek elő. A temetőben csak sima (4 db)- és S-végű (5 db) hajkarika került elő.

Sima hajkarikák

Sima hajkarikák voltak a 19., 39. és 50. női¹⁵ sírokban. A karikák magas sárgaréztartalmú bronzból készültek, s 2,2-2,3 mm átmérőjűek. A 39. sírban a koponya mindkét, a 19. és 50. sírban a koponya jobb oldalán helyezkedtek el, de a 19. sírban a koponya bal oldalán megfigyelt oxidnyom alapján joggal feltételezhetjük, hogy az ékszeret ebben az esetben is párosan viselték. S-végű és sima hajkarika együtt nem került elő, így kizárható, hogy a temetőben a sima hajkarikák az S-végű hajkarikákat tartó pánt varkocsba vagy homlokpántba akasztásukat szolgálták. Valószínűsíthető, hogy varkocsszorítóként használták ezt az ékszertípust.

Szöke Béla és Vándor László a sima hajkarikákat két típusba sorolja. A kisméretű 1 cm körüli átmérőjű hajkarikákat az egész XI. századra, míg a nagyobb méretű huzalkarikákat a XI. század elejére keltezik¹⁶.

S-végű hajkarikák

A temetőrészből 3 női és egy gyermeksírból 5 darab S-végű hajkarika került elő. Három esetben egy-egy darab (9., 23., 34. sírok), egy esetben két hajkarika (10. sír) volt a koponya két oldalán.

Az 5 db hajkarika közül 4 ezüsből, egy bronzból készült. A bronz S-végű hajkarika másodlagos helyről, a 23. sírből került elő. Magas sárgaréztartalmú, kör átmetszetű bronzhuzalból készült, rossz minőségű, igen kisméretű. Átm: 1,2-1,3 cm. Huzalvastagság 0,1 cm¹⁷. Az S-végű hajkarikák a X. sz. utolsó harmadában jelennek meg, és kiszorítják a sima hajkariká-

- 14 A 10. váz koponyájának mosásakor, a 23. sír földjéből és a 33. váz mosásakor kerültek elő még hajkarikák.
15 Szöke Béla szerint az egyszerű, nyitott hajkarikák nők, férfiak és gyermekek sírjaiból egyaránt kerülnek elő. SZÖKE Béla 1962. 35.
16 SZÖKE Béla-VÁNDOR László 1987. 54.
17 Pusztaszentlászlón a legkisebb méretű S-végű hajkarika 1,6-1,7 cm átmérőjű volt. SZÖKE Béla-VÁNDOR László 1987. 53.

kat¹⁸. Ez utóbbi megállapítást azonban többen is cáfolták¹⁹. Kezdetben vékony huzalból készítették²⁰ ezeket, s anyaguk főként bronz, ritkábban ezüst vagy arany volt. Az ékszerípus változatlan formában a XIII. századig gyártották és viselték, de az ezredforduló tájékán megjelentek a vastagabb karikák is. A Vámosgyörkőn előkerült karikák 0,1-0,2 cm huzalvastagságúak, tehát a vékony karikák közé sorolhatóak.

A hajkarikák a X-XIII. századra datálhatóak. Méretük elég változatos: két karika 1,0-1,2 cm-es, a karikapár 2,2 cm-es, és egy hajkarika szokatlanul nagy; 2,7-3,0 cm-es. A méretbeli eltérések elemzéséhez azonban a kisszámú leletanyag nem elégséges.

Gyűrűk

A temetőrészletben 4 női sírből (23.,35.,39. sír) három öntött, ónozott bronz karikagyűrű, valamint egy sima bronz pántgyűrű (41. sír) került elő. Ezek közül egy másodlagos helyzetből, a mellkas bal oldaláról, egy a bal combcsont alól²¹, egy a jobb kéz egyik ujjáról, és egy másodlagos helyzetben a sírföldből, ujjcsonttal együtt került elő.

Az öntött gyűrűk közül egy díszítetlen (23. sír), egy farkasfog-motívumokkal vagy irdalással (35. sír), egy pedig két körbefutó rovátkolt vonallal díszített (39. sír). Az öntött zárt karikagyűrűk a köznépi temetőkben viszonylag ritkák²². Ez a gyűrűtípus a X-XI. századra keltezhető²³.

A díszítetlen bronz pántgyűrűk a X. század elejétől a XI. század végéig datálhatóak. Egyes nézetek szerint a X. század végéig a gyűrűk végeit összeforrasztották vagy kis szegeccsel fogták össze, de már a X. században is egyre többször csak egymásra hajlítták végeiket²⁴.

Gyöngyök

A 6., bizonyítanul férfinak meghatározott, de valószínűleg női²⁵ sír mellékleteként a csontok mosásakor két kisméretű, egytagú, szürkessárga színű gyöngy került elő. Az apró üvegyöngyök a köznépi temetőink X-XI. században általánosan elterjedt leletei²⁶.

Fülesgomb

A 25. gyermeksírből, egy 12-14 éves gyermek²⁷ bal kulcsontja mellől egy ónozott bronz öntött, tömör fülesgomb került elő. Pontos párhuzamát nem találtam, azonban a Karosi temetőkben több, ehhez hasonló példányt dokumentáltak²⁸.

18 SZŐKE Béla 1962. 35.

19 SZŐKE Béla-VÁNDOR László 1987. 53., VÁLYI Katalin 2000. 372. táblázata szerint még Szent István éremmel is került elő sima hajkarika Csongrád-Bokrosparton.

20 A Pusztaszentlászlón előkerült ezüst S-végű hajkarikák 2,0-4,5 cm átmérőjűek (SZŐKE Béla-VÁNDOR László 1987. 51.), s az ásatók szerint az ékszer vastagsága miatt soha nem használták fülbevalóként, hanem hajba textil- vagy bőrszalagba fűzve viselték őket (SZŐKE Béla-VÁNDOR László 1987. 57.). A vámosgyörki hajkarikák közül kettő 0,1 cm, három 0,2 cm átmérőjű, pusztán vastagságuk tehát nem zárja ki ezt a viseleti módot.

21 Elhelyezkedése folytán igen valószínű, hogy a bolygatott váz bal kezének egyik ujján lehetett.

22 KÜRTI Béla 1980. 327., SZŐKE Béla-VÁNDOR László 1987. 76.

23 SZŐKE Béla-VÁNDOR László 1987. 76.

24 SZŐKE Béla-VÁNDOR László 1987. 68.

25 Ritkán férfisírban is előfordul ez a gyöngytípus. (Karos II/29. sír.) RÉVÉSZ László 1996. 21. és 81.

26 SZŐKE Béla-VÁNDOR László 1987. 63.

27 Szőke Béla szerint a tömör fülesgombok női sírok leleteiként a nyak tájékán, általában kettesével jelennek meg. SZŐKE Béla 1962. 79.

28 Karos-Eperjesszőg II/70. sír, öntött, tömör bronz fülesgomb, gömbös testén rovátkolt díszítéssel. RÉVÉSZ László 1996. 108. tábla 4. valamint uo. 32.

A fülesgombok a X-XI. században a magyar szállásterület egészén elterjedtek, de különféle típusaik Révész László szerint egyelőre kronológiailag nem különíthetők el²⁹.

Vastárgyak

Az I. férfisírból (4. kép) két rombusz alakú nyéltüskés nyílhegy, valamint egy egyenes hátú, egyélű, nyéltüskés vaskés került elő. A nyílcsúcsok a férfisírok jellegzetes mellékletei. László Gyula a nyílhegyek számának rangjelző szerepet is tulajdonít³⁰.

A nyílveszők nem voltak tegezben, de a nyílcsúcsok oldalt fekvő helyzete kizárja a sírba nyilazás lehetőségét³¹. A két nyílhegy egymáshoz közel, a váz jobb oldalán került elő.

Ezt a tárgytypust szinte minden honfoglalás kori középrétegbeli, és ritkán köznépi³² temetőben is megtaláljuk. Csoportosításukat Cs. Sebestyén Károly³³ végezte el. A Vámosgyörkön talált nyílhegyek az általa felállított I. csoportba tartoznak³⁴.

Vaskések viszonylag nagy számban kerülnek elő mind köznépi, mind középrétegbeli temetőkben. Pontosán datálni ezeket nem lehet, azonban Vályi Katalin három dél-alföldi köznépi temető leletanyagát összevető táblázatából arra lehet következtetni, hogy a vaskések száma a X-XI. század vége között fokozatosan csökken³⁵.

A leletek és a temető datálása

A köznépi temetőrészletben nem találhatóak meg a jellegzetes X. századi leletek és temetkezési szokások (lovastemetkezés). Nincsenek étel- és italmellékletek (edények, állatcsontok). A datálást érelelet sem könnyíti meg, azonban fellelhetőek a klasszikusnak tekinthető köznépi leletek (nyitott és S-végű hajkarikák, üveggyöngyök, gyűrűk, fülesgomb, nyílhegyek). A leletek, így a temetőrészlet kora a X-XI. századra tehető.

A település objektumai³⁶

2/1 ház (6. kép)

M: -27 cm (a sárga altalajtól). H: 320 cm. Sz: 320 cm.

Az objektumleírás szerint nagy, hosszúkas, szabálytalan foltként jelentkezett. A bontás során két objektum (ház) különült el. A felső 2/1-es ház négyzet alakú. Északkeleti sarkában kerek, átégett letapasztott sütőfelület. A nyugati oldalon és az északnyugati sarok közelében egy-egy cölöplyukat figyeltek meg. A ház délkeleti sarkánál több kisebb karólyuk volt.

Az Árpád-kori ház egy kisebb, őskori lakóépület maradványait vágta.

2. objektum, ÉNY-i cölöplyuk

Biztosan az Árpád-kori házhoz tartozó oszlophely. A ház rajza szerint az objektum ovális. Szélessége kb. 22, hosszúsága kb. 32 cm.

29 RÉVÉSZ László 1996. 98.

30 LÁSZLÓ Gyula 1944. 132.

31 RÉVÉSZ László-NEPPER Iboya 1996. 39-40., TETTAMANTI Sarolta 1975. 109.

32 Majs-Udvardi rétek lelőhelyen sírleteként egy, szórványként még egy nyílhegy került elő. KISS Attila 1983. 168.

33 CS. SEBESTYÉN Károly 1932. 193-206.

34 CS. SEBESTYÉN Károly 1932. 197. 13. kép. A1 típus.

35 VÁLYI 2000. 367. (táblázat)

36 A településrészlet és az objektumok értékeléséhez az összes elkészült dokumentációt felhasználtam.

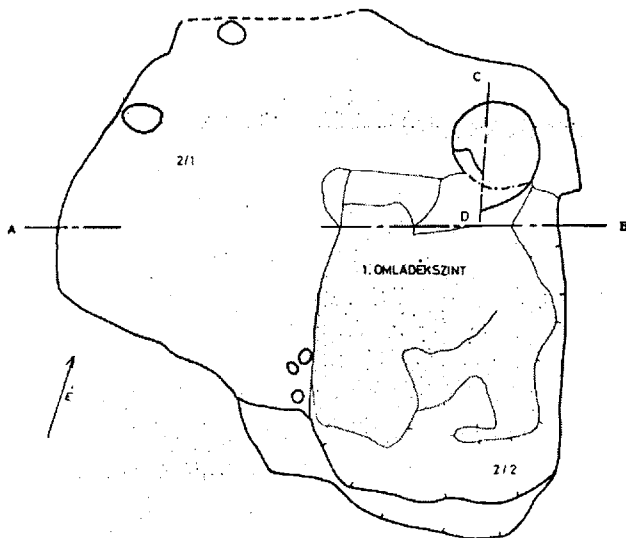
A ház

Az épület ágasfás-szelemen szerkezetű lehetett, legalábbis a biztosan az objektumhoz tartozó északnyugati cölöplyuk elhelyezkedéséből erre lehet következtetni.

A meneteles lejárata a déli oldalról nyílt. A bejárat feltárt oldalán kisebb karólyukak figyelhetők meg. Az objektum északnyugati sarka bolygatás következtében elpusztult. A ház szabályos négyzet alakú lehetett, bár keleti oldala nincs teljesen kibontva.

Az ágasfás-szelemen szerkezetű házak teljesen általános Árpád-kori háztípust képviselnek³⁷. A ház mérete is minden szempontból átlagosnak mondható³⁸. Ilyen szerkezetű házak kerültek elő Visegrád-Várkert lelőhelyen³⁹, Kardoskúton⁴⁰,

Tiszalök-Rázompusztán⁴¹, Tiszafüred-Morotvaparton⁴², és a legtöbb feltárt Árpád-kori falurészben. Ez a háztípus az egész Árpád-koron át jellemző volt.

6. kép.

Az Árpád-kori és őskori ház rajza

Kerámianyag

1. sz. cserépszóródás⁴³

A. 2001.1.1., Finom szemcséjű homokkal soványított, érdes tapintású, Blok-korongon jól korongolt, korongról leemelt, jól égetett, belül barnásvörös, kívül feketére kormozódott nagyméretű fazék aljtöredéke. Fátm.: 12 cm. 5,1x3,3x0,4 cm.

A. 2001.1. 2-5., Ugyanezen fazék apró aljtöredékei. 2,3x1,4x0,4 –3,2x2,0x,4 cm.

A. 2001.1. 6-8., Finoman szitált csillámos homokkal és őrölt kerámiával soványított, kissé érdes tapintású, gyorsan forgó kézikorongon jól korongolt, három rétegűre égett, kívül-be-

37 WOLF Mária-TAKÁCS Miklós-GÖMÖRI János 1996. 60.

38 Az általános Árpád-kori házméret 2,5-3x2,8-4 m. KOVALOVSZKI Júlia 1986. 61. Méri szerint 2,5x2,5-4x4 m. MÉRI István 1964.

39 KOVALOVSZKI Júlia 1986. 61. Uo. Visegrád-Várkert ásatási alaprajz 8., 12., 19. ház.

40 MÉRI István 1964. 11.

41 MÉRI István 1952. 49-67.

42 LASZLOVSKY József 1991. 318., 320., 325.

43 Objektumot nem sikerült megfogni.

lül szürkésvörös, nagyméretű fazék két összeillő-, valamint egy válltöredéke. Az előbbi töredékek külső oldalán széles, sekély, vízszintes besimítás fut. 1,6x1,5x0,6; 2,9x2,0x0,6-0,7; 2,6x2,8x0,6 cm.

2. sz. cserépszóródás

A. 2001.1. 9-12., Finoman szitált homokkal és apró kavicsal soványított, érdes tapintású, három rétegűre égetett, Blok-korongolt, belül barnásvörös, kívül feketére kormozódott nagyméretű fazék három összeillő oldal-, valamint egy aljtöredéke. Fátm.: 12 cm. 1,7x2,8x0,7-4,8x2,8x0,6 cm. Az 1. sz. cserépszóródás 1. tétele (A. 2001. 1.1.) ugyanezen fazék töredéke, összeillik az aljtöredékkel.

A. 2001.1. 13-19., Finom szemcséjű homokkal, apró kavicsal és kevés őrlött kerámiával soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, két- ill. három rétegűre égett, belül vörösesbarna, kívül vörösesbarna ill. feketére kormozódott nagyméretű fazekak oldaltöredékei. 2,5x3,4x0,6-5,6x3,7x0,7 cm.

A. 2001.1. 20-22., Finom szemcséjű homokkal és őrlött kerámiával soványított, érdes tapintású, gyorsan forgó kézikorongon jól korongolt, közepesen jól égetett, belül vörösesbarna, kívül feketére kormozódott, nagyméretű, alig ívelt falú fazék három összeillő oldaltöredéke. 11,2x4,6x0,65-13,5x7,3x0,65 cm.

A. 2001.1. 23-24., (III. t. 1.) Finom szemcséjű csillámos homokkal és őrlött kerámiával soványított, kissé érdes tapintású, jól korongolt, jól égetett, kívül-belül szürkésbarna, törésvonalán rózsaszín, ívelten alig kihajló peremű nagyméretű tárolóedény két összeillő peremtöredéke. A perem megvastagodó és külső oldalán ferde síkkal levágott. Peremátmérő nem mérhető. A két töredék együtt 4,8x2,6x0,6 cm.

2/1 ház

A. 2001.1. 25., Finoman szitált csillámos homokkal, apró kavicsal és kevés őrlött kerámiával soványított, közepesen érdes tapintású, jól égetett, jól korongolt, kívül-belül szürke, tűzálló agyagból készült fazék oldaltöredéke. Külső oldalát vízszintesen körbefutó, szélesen, sekélyen bekarcolt vonalak díszítik. 3,7x2,8x0,7 cm.

A. 2001.1. 28-36., Csillámos homokkal, apró kavicsal, kevés őrlött kerámiával ill. mészszemcsékkel soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, jól égetett, belül sárgásbarna ill. vörösbarna ill. feketére kormozódott, kívül szürkésbarna ill. vörösbarna ill. feketére kormozódott közepes- és nagyméretű fazekak apróbb oldaltöredékei. 2,4x1,8x0,7-5,8x4,8x0,9 cm.

A. 2001.1. 37., Csillámos homokkal, apró kavicsal és mészszemcsékkel soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, korongról leemelt, jól égetett, belül szürkésrózsaszín, kívül szürkésfeketére kormozódott nagyméretű, vastag falú fazék aljtöredéke. Fátm.: 12 cm. 2,8x3,0x1,2 cm. (III. t. 2.)

A. 2001.1. 38., (VII. t. 1.) Csillámos homokkal soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, jól égetett, belül narancsvörös, kívül szürkésvörös ill. a perem külső és belső

oldalán feketére kormozódott, nagyméretű, vállban széles fazék perem- és válltöredéke. Négy darabból ragasztott. A perem magasan, ívelten kihajló, megvastagodó, lekerekített. A vállon girlandszerűen egymásba kapcsolódó irdalások alkotnak vízszintesen körbefutó hullámvonaldíszet. 12,3x4,6x0,6 cm.

A. 2001.1. 39-40., (VII. t. 5. és 7.) Az előbbivel teljesen megegyező, ugyanúgy díszített, valószínű ehhez az edényhez tartozó válltöredékek. 4,0x2,4x0,7; 5,1x3,5x0,7 cm.

A. 2001.1. 41., (VII. t. 6.) Az előbbiekhöz nagyon hasonló anyagú, színű és díszítésű, azonban mészszemcsékkel is soványított fazék két darabból ragasztott válltöredéke. 4,9x3,0x0,6 cm.

A. 2001.1. 42-47., Csillámos homokkal, apró kavicsal ill. őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, jól ill. közepesen égett, belül vörösbarna, kívül vörösbarna ill. szürkésfekete színű, közepes ill. nagyméretű fazekak váll- ill. oldaltöredékei, valamint egy korongról leemelt fazék kisméretű aljtöredéke (A. 2001. 1. 47.) (VI. t. 1.). 2,0x1,5x,0,7-5,7x3,0x0,7 cm.

A. 2001.1. 48., (IV. t. 1.) Alig csillámos homokkal és őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, jól átégett, belül szürkésfekete, kívül feketére kormozódott nagyméretű fazék peremtöredéke. A perem ívelten kihajló, megvastagodó, ferde síkokkal szögletesre vágott. Pátm.: nem mérhető. 3,7x3,1x0,7 cm.

A. 2001.1. 49-50., (IV. t. 3.) Az előbbivel megegyező, kívül-belül fekete színű nagyméretű, a korongról leemelt fazék két összeillő aljtöredéke. Fátm.: 18 cm. 4,8x5,3x0,9; 5,7x2,9x1,0 cm.

A. 2001.1. 51., (V. t. 1.) Csillámos homokkal és őrölt kerámiával soványított, kézikorongon jól korongolt, jól égetett, lágy tapintású, kívül-belül és törésfelületén barnásvörös színű, nagyméretű, vastag falú palack nyaktöredéke. Külső oldala felfényezett. 4,7x4,3x0,9 cm.

A. 2001.1. 52-54., (VI. t. 3-5.) Közepes csillámtartalmú homokkal, apró kavicsal és őrölt kerámiával soványított, kissé érdes ill. érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, belül szürke, kívül vörösbarna színű nagyméretű fazekak vékonyan, mélyen, változó közökkel, sűrűn bekarcolt vízszintesen körbefutó vonalakkal díszített oldaltöredékei. 2,2x2,4x0,6-6,8x5,3x0,7 cm.

A. 2001.1. 55-56., Csillámos homokkal, kevés apró kavicsal és őrölt kerámiával soványított, jól korongolt, jól égetett, közepesen érdes tapintású, belül szürke ill. feketésvörös, kívül vörös angobe-bal festett ill. feketére kormozódott nagyméretű fazekak oldaltöredékei. Mindkét töredék külső oldala fölfényezett. 5,7x3,6x0,6; 5,0x3,1x0,7 cm.

A. 2001.1. 57., (V. t. 4.) Csillámos homokkal, apró kavicsal és kevés őrölt kerámiával soványított, kézikorongon jól korongolt, jól égetett, közepesen érdes tapintású, kívül-belül feketére kormozódott nagyméretű fazék peremtöredéke. A perem ívelten kihajló, lekerekített. A töredék külső oldalán a nyak és a perem találkozásánál két vízszintesen körbefutó, szélesen, sekélyen besimított vonal. Vonalköz 0,4 cm. Pátm.: 18 cm. 4,4x2,1x0,7 cm.

A. 2001.1. 58., (V. t. 5.) Csillámos homokkal, kevés apró kavicsal soványított, jól korongolt, jól égetett, közepesen érdes tapintású, belül szürkésvörös, kívül szürkésfekete közepes- vagy nagyméretű fazék peremtöredéke. A perem magasan, ívelten kihajlój, lekerekített. Pátm.: nem mérhető. 3,2x3,0x0,9 cm.

A. 2001.1. 59., Ugyanolyan, kiképzésében különböző fazékperem. A perem kihajlój, a végén elvékonyodó és lekerekített. A külső oldalon a perem alatt széles, sekély besimítás fut. Pátm.: nem mérhető. 2,3x2,0x0,7 cm.

A. 2001.1. 60-63., Alig csillámos homokkal, apró kavicsal ill. mészszerccsel soványított, jól korongolt, jól égetett, érdes tapintású, belül vörösesbarna ill. feketére kormozódott, kívül feketére kormozódott közepes méretű fazekak oldaltöredékei. Külső oldalukon változó közzel vékonyan, mélyen bekarcolt vízszintesen körbefutó vonalak futnak. 2,0x1,5x0,6-4,2x3,1x0,7 cm. (60-61. töredék V. t. 3 ill. 6., 62. töredék IV. t. 2.)

A. 2001.1. 64-80., Csillámos homokkal, kevés őrölt kerámiával ill. mészszerccsel soványított, jól korongolt, érdes tapintású, két- ill. három rétegűre égett, belül vörösbarna ill. szürkésfekete, kívül vörösbarna és feketére kormozódott fazekak oldaltöredékei. 1,7x1,4x0,5-5,0x4,1x0,7 cm.

A. 2001.1. 81-85., Csillámos homokkal, őrölt kerámiával ill. mészszerccsel soványított, jól égetett, kézikorongon jól korongolt, a korongról leemelt, érdes tapintású, belül szürkés ill. narancssárga, kívül vörösbarna ill. feketére kormozódott nagyméretű fazekak aljtöredékei. Fenekátmérő egy esetben mérhető: 11 cm. 2,2x1,6x0,7-6,0x4,1x0,7 cm. (81-es töredék: II. t. 2.)

A. 2001.1. 86., (VII. t. 3.) Alig csillámos homokkal, mészszerccsel és kevés őrölt kerámiával soványított, kézikorongon jól korongolt, három rétegűre égett, inkább lágy tapintású, belül sárgásszürke, kívül szürkésárga nagyméretű fazék peremtöredéke. A perem ívelten kihajlój, a végén megvastagodó és lekerekített. A töredék külső oldalán szélesen, sekélyen besimított vízszintesen körbefutó besimítás fut. Pátm.: 15-17 cm. 3,7x3,2x0,8 cm.

A. 2001.1. 87., (VII. t. 2.) Csillámos homokkal, mészszerccsel és kevés őrölt kerámiával soványított, kézikorongon jól korongolt, három rétegűre égett, alig érdes tapintású, kívül-belül sárgásszürke, közepes méretű fazék peremtöredéke. A perem kihajlój, ferde síkkal vágott, kissé legömbölyített. Pátm.: 13 cm. 3,2x2,4x0,6 cm.

A. 2001.1. 88-94., Alig csillámos homokkal ill. apró kavicsal és kevés őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, jól égetett, kívül-belül sárgásszürke ill. narancsvörös színű, ill. egy esetben kívül feketére kormozódott fazekak oldaltöredékei. 1,2x1,1x0,7-3,2x2,9x0,7 cm. Az egyik töredéken irdalt díszítés (A. 2001. 1. 88.). 2,2x1,9x0,6 cm.

A. 2001.1. 95., (V. t. 2.) Csillámos homokkal, apró kavicsal, kaolinnal és kevés őrölt kerámiával soványított, inkább lágy tapintású, gyorsan forgó kézikorongon jól korongolt, jól égetett, kívül-belül szürke, törésfelületén fehéresszürke, közepes méretű fazék oldaltöredéke. Külső oldalán 1,3 cm-es közzel szélesen, mélyen besimított csigavonal fut. 3,7x3,1x,7 cm.

A. 2001.1. 96., Ugyanolyan anyagú, készítésű, belül szürke, kívül feketére kormozódott fazék keskenyen, sekélyen besimított hullámvonallal díszített oldaltöredéke. 3,8x3,2x0,7 cm.

A. 2001.1. 97-98., Csillámos homokkal, apró kavicsal, kaolinnal és őrölt kerámiával soványított, jól korongolt és jól égetett, inkább lágy tapintású, belül szürke, kívül feketére kormozódott ill. szürkésfehér fazekak oldal- ill. nyaktöredékei. Az oldaltöredéken 0,8 cm közzel szélesen, sekélyen besimított vízszintesen körbefutó vonaldísz. Oldaltöredék: 2,7x2,2x0,6 cm. Nyaktöredék: 2,7x2,1x0,5 cm.

A. 2001.1. 99-106., Apró kavicsal és őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, két- ill. három rétegűre égett, belül sárgásbarna ill. fekete ill. vízköves, kívül szürkésbarna ill. feketére kormozódott nagyméretű, feltételesen az Árpád-korra keltezett fazekak nagyméretű oldaltöredékei. 2,3x2,8x0,9-7,9x6,7x0,9 cm.

2. objektum, ÉNY-i cölöplyuk⁴⁴

A. 2001.1. 26., Csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, érdes tapintású, másodlagosan mindkét oldalán feketére égett, kézikorongon készült, közepesen korongolt, nagyméretű, ívelt falú fazék 4 darabból ragasztott oldaltöredéke. 7,8x6,8x0,6 cm.

A. 2001.1. 27., Finoman szitált homokkal és őrölt kerámiával soványított, alig érdes tapintású, belül szürkésrózsaszín, kívül feketére kormozódott, jól égetett és korongolt fazék oldaltöredéke. Oldalán szélesen, sekélyen besimított vízszintesen körbefutó vonallal díszített. 2,7x2,4x0,6 cm.

Szórvány a 2-3. sz. kis tárolók közötti részről K-re, az út 1-30 métere körül

A. 2001.1. 107., (II. t. 4.) Csillámos homokkal és kevés őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, kézikorongon jól korongolt, három rétegűre égett, belül és a peremen narancsvörös, kívül feketére kormozódott ún. T-peremű, cserépüst perem- és válltöredéke. A perem háromszög átmetszetű, külső oldalán függőleges-, a perem alatt ferde síkkal vágott. Peremátmérő 19-24 cm. Peremvastagság 2,4 cm. 6,8x4,7x0,7 cm.

A. 2001.1. 108-113., Erősen csillámos homokkal és kevés mészzemcsével soványított, érdes tapintású, jól korongolt, jól égetett, belül és a törésvonalon vörösbarna, kívül feketére kormozódott, nagyméretű, vállban széles fazekak oldaltöredékei. Három töredék összeillő. Egy töredéket utólag átfúrtak. 1,5x1,0x0,5-4,2x2,8x0,6 cm.

2. objektum környéke, szórvány

A. 2001.1. 114., (II. t. 1.) Közepes csillámtartalmú homokkal és őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, jól korongolt, jól égetett, kívül-belül szürkésárga ill. feketére kormozódott nagyméretű, vállban széles fazék három darabból ragasztott peremtöredéke. A perem ívelten kihajló, megvastagodó, lekerekített. Alsó részét besimítással alakították kissé szög-

44 Az objektum az egyik, biztosan a 2/1-es házhoz tartozó cölöplyuk.

letessé. A töredéken vízszintesen körbefutó, szélesen, sekélyen besimított ferde irdalások. Pátm.: 16 cm. 11,4x6,3x0,6 cm.

A. 2001.1. 115., (VI. t. 2.) Alig csillámos homokkal és őrölt kerámiával soványított, kézikorongon jól korongolt, a korongról leemelt, jól égetett, közepesen érdes tapintású, belül szürke, kívül narancsvörös és feketére kormozódott nagyméretű fazék aljtöredéke. Pátm.: 12 cm. 7,7x6,8x0,6 cm.

3. számú kerámiaszóródás

A. 2001.1. 116., (VII. t. 4.) Alig csillámos homokkal és mészzsemcsékkal soványított, jól korongolt, jól égetett, érdes tapintású belül szürkésbarna, kívül vörös angobe-bal festett és feketére kormozódott nagyméretű, vállban széles fazék perem- és válltöredéke. A vállon szélesen, mélyen bekarcolt kis amplitúdójú hullámvonal fut körbe. A perem ívelten kihajló, megvastagodó, ferde síkokkal vágott. Peremátmérő 20 cm. 9,7x5,0x0,7 cm.

A. 2001.1. 117-118., (II. t. 3.) Csillámos homokkal és kevés őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, jól korongolt, jól égetett, kívül-belül ill. töréselfületén szürkésárga, nagyméretű, vállban széles fazék két összeillő peremtöredéke. A perem vízszintes, T alakban kiszélesedő, tetején legömbölyített, mindkét oldalon visszahajtott. 4,5x3,9x0,6-4,6x3,7x0,6 cm. Pátm.: nem mérhető.

A. 2001.1. 119-125., Erősen csillámos homokkal soványított, érdes tapintású, jól korongolt, három rétegűre égett, kívül-belül szürkésárga, valószínű egy edényből származó, de össze nem illő apró fazék-oldaltöredékek. 1,4x0,7x0,8-2,6x2,0x0,8 cm.

Kis tárolók mellől szórvány

A. 2001.1. 126., Csillámos homokkal, mészzsemcsékkal és kevés őrölt kerámiával soványított, jól korongolt, három rétegűre égett, érdes tapintású, belül szürkésvörös, kívül vöröses-fekete, a peremén kormos, nagyméretű, vállban széles fazék perem- és válltöredéke. A perem magasan, ívelten kihajló, végén megvastagodó és lekerekített. A vállon szélesen, mélyen bekarcolt irdalás fut körbe vízszintesen. Pátm.: 15 cm. 5,9x4,5x0,5 cm.

A. 2001.1. 127., Csillámos homokkal és mészzsemcsékkal soványított, érdes tapintású, jól korongolt, három rétegűre égett, kívül-belül szürkésvörös fazék apró peremtöredéke. A perem vízszintesen, ívelten kihajló, a végén megvastagodó, lekerekített. A peremátmérő nem mérhető. 3,1x2,5x0,9 cm.

A. 2001.1. 128., Csillámos homokkal, apró kavicsal és őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, jól korongolt, jól égetett, kívül-belül szürkésárga fazék oldaltöredéke. Külső oldalán keskenyen, mélyen bekarcolt vízszintesen futó vonal. 2,7x2,5x0,6 cm.

A. 2001.1. 129-132., Csillámos homokkal és őrölt kerámiával soványított, érdes tapintású, jól korongolt, jól égetett, kívül-belül narancsvörös ill. szürkésvörös fazekak oldaltöredékei. 1,9x1,5x0,8-5,5x4,0x0,6 cm.

A ház és a kerámiaanyag keltezése

A háztípus az Árpád-koron belül pontosabban nem datálható. Az objektumból előkerült

kerámiaanyag kora szintén ugyanez az időszak. Legkorábbi részét a nagyméretű, hullámvonal-díszes (VII. t. 1., 5-7.) és irdalt (III t. 1.) fazekak, és egy palacknyak képezi (V. t. 1.). A házból kifejezetten a kései Árpád-korra tehető kerámia is előkerült, egy tűzálló agyagból készített, vízszintesen körbefutó vonallal díszített fazék (V. t. 2.) töredéke.

A településrészlet többi objektumából ismert töredékek közül a legkorábbiak a nagyméretű, vállban széles, besímított vonallal díszített (A. 2001.1. 6-8), vállban széles, hullámvonal-díszes (VII. t. 4.), irdalt (II. t. 1.) díszű fazekak. Az Árpád-kor kései időszakára keltezhetőek a kaolinnal soványított, besímított vonallal díszített töredékek (A. 2001. 1. 97-98.).

A ház és a településrészlet kerámiaanyaga összességében a X-XIII. századra datálható.

Összefoglalás

A temető és település egymáshoz való viszonya egyelőre tisztázatlan. A temető előkerült része X-XI. századi, és a honfoglaló/kora-árpád-kori köznép sírjait rejt. A temető nincs teljesen megkutatva, a feltáratlan részekben lehetnek az előkerülteknél fiatalabb korú sírok is.

A soros köznépi temetők használata a pénzletek alapján⁴⁵ a XI-XII. század fordulóján, de legkésőbb a XII. század első felében lezárult⁴⁶. Ekkorra tehető a templomok építése, és a hozzájuk kötődő szilárd falurendszer kialakulása. A korábbi temetők mellőzésével a közösségek – a szabolcsi zsinat rendelkezésének megfelelően⁴⁷ – halottaikat az újonnan felépített templomok melletti cinteremben temetik el.

A feltárt X-XIII. századi településrészlet közvetlen környezetében templomra utaló nyomok nem kerültek elő. Nem kizárt, hogy ugyanazon közösség létesítette a temetőt és települést; elképzelhető, hogy a soros temető lezárása után a halottakat egy közeli templom körül helyezték örök nyugalomra, és a település használata folyamatos maradt. Ennek bizonyításához azonban további kutatások szükségesek.

Melléklet

Vámosgyörk-MHAT Telep 1997. Az Árpád-kori sírok embertani anyaga⁴⁸

Sír	Ffi	Nő	Gy	Kor	Év	Egyéb
1.	+			Ad.	—	Koponya töredékes, nem mérhető, váz mérhető. Szórvány: calcaereus, tolus, bordák (ffi, mat.)
2.	+			Mat.	—	Két tibia, tolus, femur töredékes, koponya néhány darab.
4.		+?		Mat. ?	—	Koponya nagyon töredékes, váz pár darab.
5.	+			Mat.	50-60	Koponya töredékes, váz ragasztás után mérhető.

45 Gedai István részletesen leír több temetőt, ahol XI. századi pénzek kerültek elő. Egyik sem templom köré létesült. Templom van ugyan Jászberény-Szentpálhalmon, de itt a sírok 70-80 m-re kezdődnek a templomtól (GEDAI István 1986. 65.), így nem bizonyítható egykorúságuk.

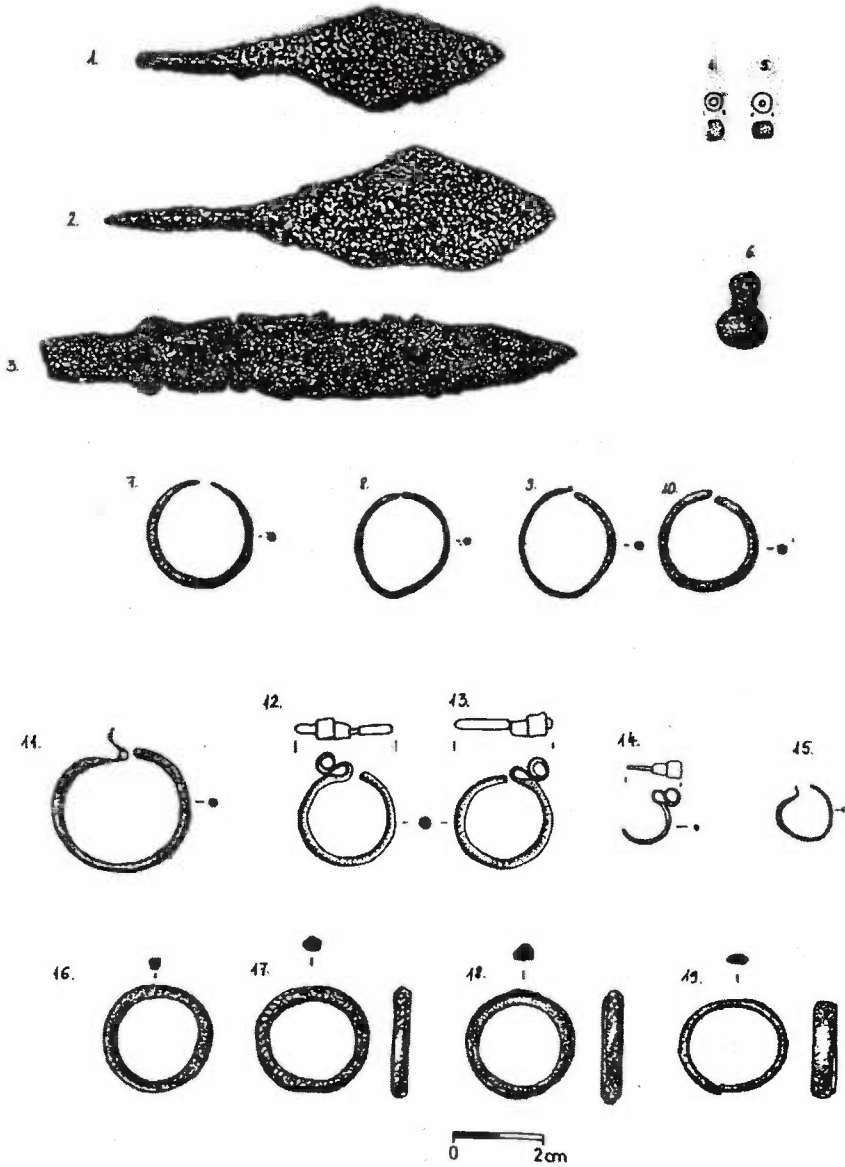
46 KULCSÁR Mihály 1995. 227.

47 VIKOL Katalin 1988. 52., TARI Edit 2000. 226.

48 Az embertani anyag feldolgozását dr. Marcsik Antónia végezte el.

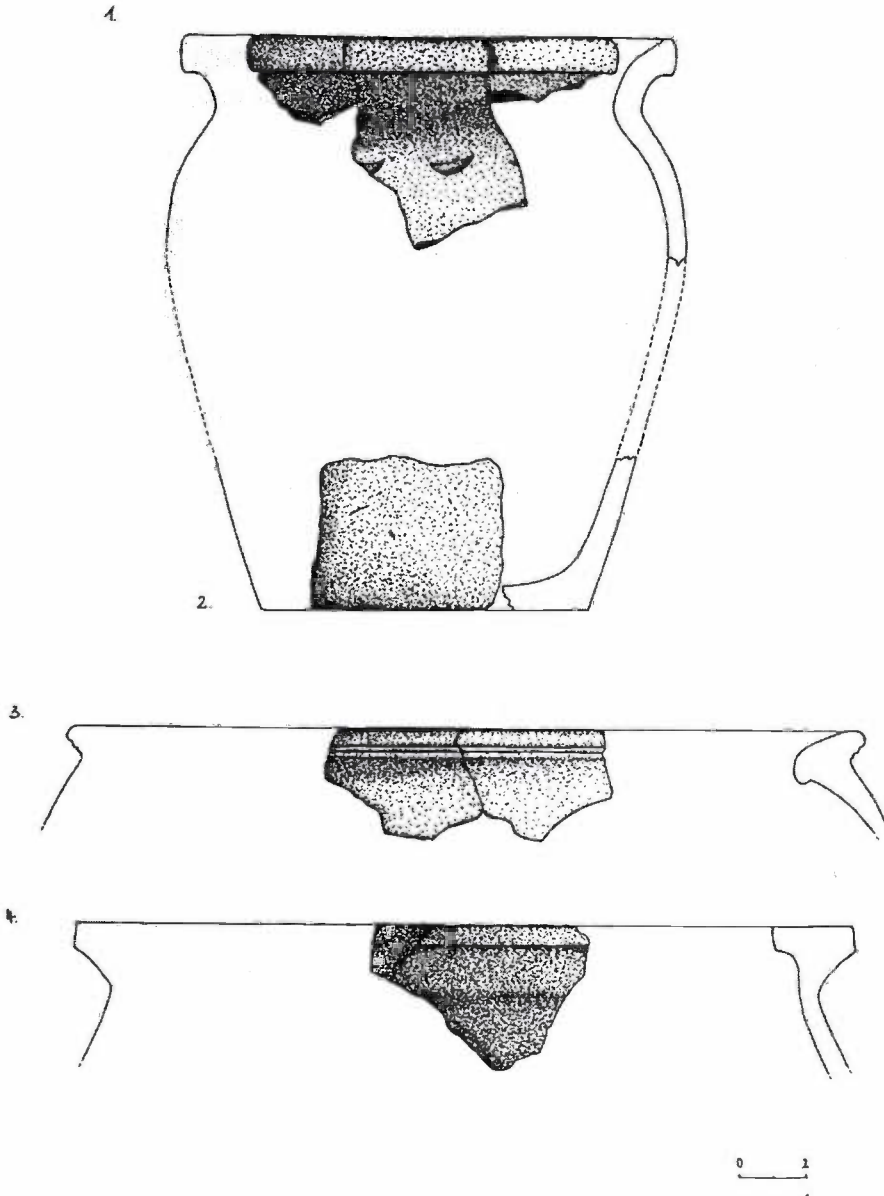

6.	+?			Juv.	16-18	Jó megtartású váz, koponya ragasztás után mérhető.
7.			+	Inf. II.	10-12	Koponya- és vázmaradványok.
8.		+		Ad.	23-25	Nagyon hiányos, nem mérhető.
9.		+		Ad.	23-25	Jó megtartású váz, nagyon hiányos koponya.
10.		+		Mat.	50-60	Töredékes koponya és váz.
11.		+		Ad.	25-30	Közepes váz, töredékes koponya.
14.		+		Mat.	45-50	Hiányos váz és koponya. Szórvány koponyadarabok, szintén nő, de vékonyabb csont.
16.			+	Inf. II.	12-14	Jó váz és töredékes koponya.
19.		+		Ad.	23-25	Jó váz, tört koponya. Utóbbi ragasztás után mérhető.
23.		+		Ad.	23-30	Töredékes váz (bolygatott, újkori). Szórvány koponyadarabok (parietele darabok).
24.	+			Mat. /Senium	50-60	Jó megtartású váz, tört koponya erős degeneratív spondylitis, bal claviculán törés.
25.			+	Inf. II.	12-14	Vázcsontok és koponyatöredékek.
26.		+		Mat.	40-50	Töredékes váz és koponya.
27.			+	Inf. I.	2-3	Töredékes koponya és váz.
28.		+		Ad.	35-40	Jó váz és tört koponya, ragasztható. Sacralisatio.
31.	+			Mat.	50-40	Töredékes váz és koponya. Degeneratív spondylitis (közepes).
33.			+	Inf. I.	5-6	Töredékes váz és koponya. C-vitamin hiány.
34.			+	Inf. II.	8-10	—
35.		+		Ad.	35-45	Töredékes koponya és vázcsontok.
36/1			+	Inf. I.	2-3	Koponya és vázdarabok.
38.			+	Inf. I.	5-7	Koponya és vázdarabok, plusz állatcsontok
39.		+		Ad.	30-35	Koponya és váz töredékes.
41.		+		Mat.	—	Koponyafal nagyon vastag. Betegség
42.			+	Inf. I.	1,5-2	—
43.			+	Inf. II. vége	13-15	—
44.			+	Inf. I.	1,0-1,5	—
45.			+	Inf. II.	12-14	—
46.	+			Mat.	—	Bordatörés.
47.	+			Mat.	—	—
49.			+	Újszülött	0-0,6	—
50.		+		Ad.	—	—
Σ	8	14	12+1	Úsz.: 1, Inf. I.: 6 Inf. II. 6, Juv.: 1 Ad.: 10, Mat.: 11		

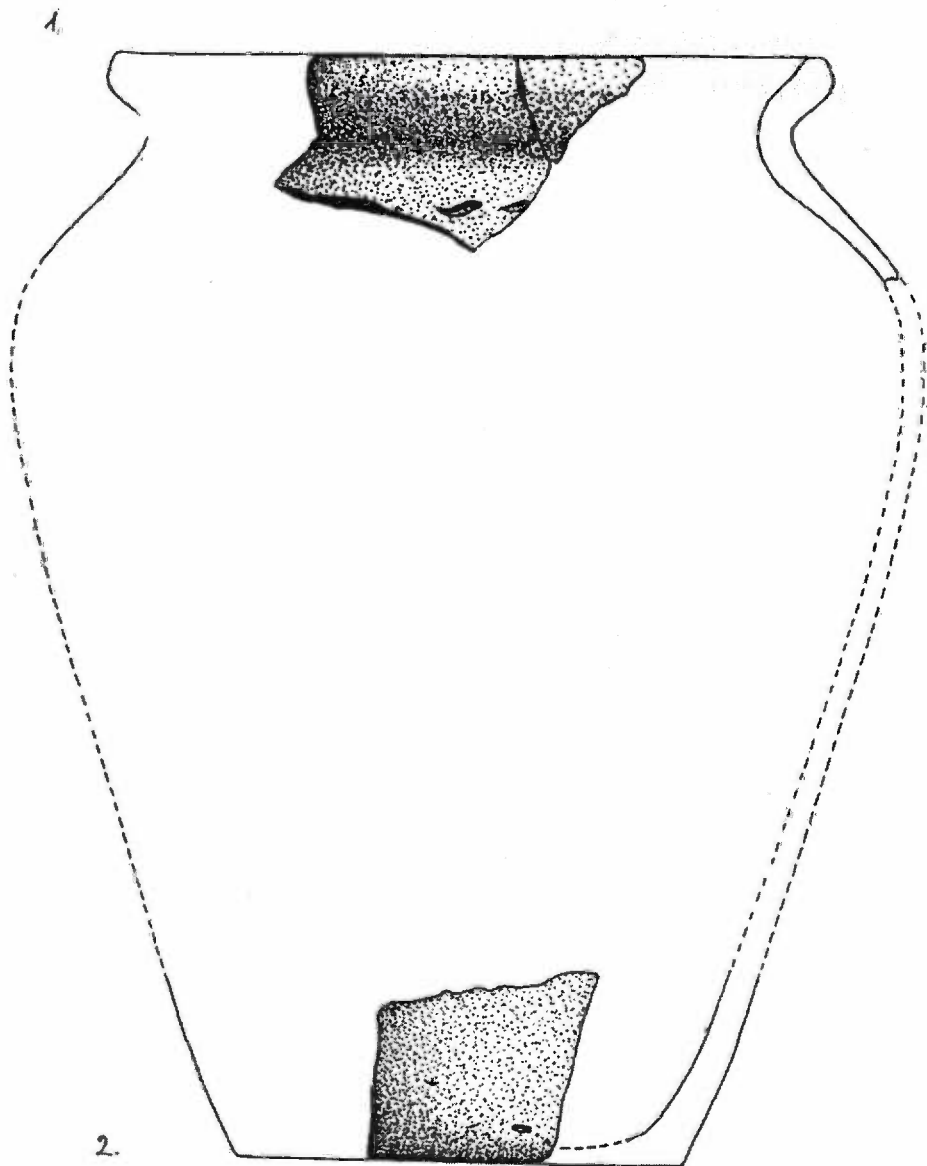
I. tábla.

- 1-2. vas nyílhegyek 3. vaskés (1. sír) 4-5. pasztagyöngyök (6. sír)
 6. fülesgomb (25. sír) 7. hajkarika (19. sír) 8-9. hajkarikák (39. sír)
 10. hajkarika (50. sír) 11. S-végű hajkarika (9. sír) 12-13. S-végű hajkarikák (10. sír)
 14. S-végű hajkarika (34. sír) 15. S-végű hajkarika (23. sír) 16. karikagyűrű (23. sír)
 17. karikagyűrű (35. sír) 18. karikagyűrű (39. sír) 19. pántgyűrű (41. sír)

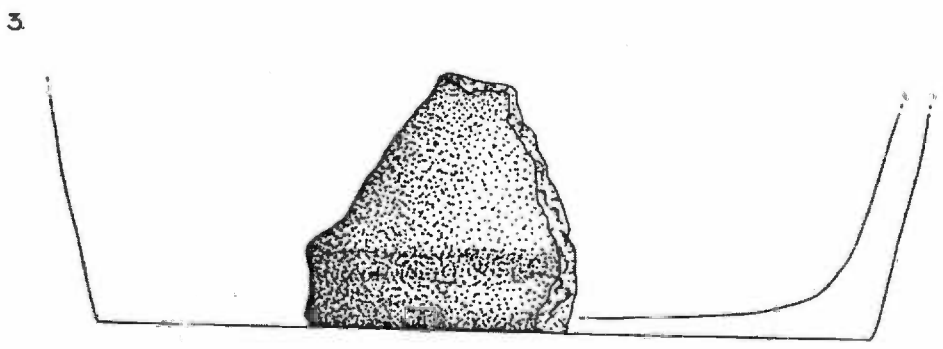
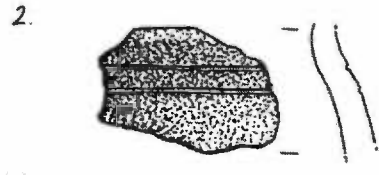
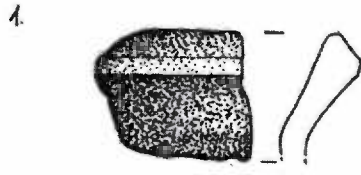
II. tábla.

1. fazékperem (A. 2001. 1. 114.) (2. objektum környéke, szórvány)
2. fazékalj (A. 2001. 1. 81.) (2/1-es ház)
3. fazékperem (A. 2001. 1. 117-118.) (3. számú kerámiaszóródás)
4. Üstperem (A. 2001. 1. 107.) (Szórvány a 2-3. sz. kis tárolók közötti részről)

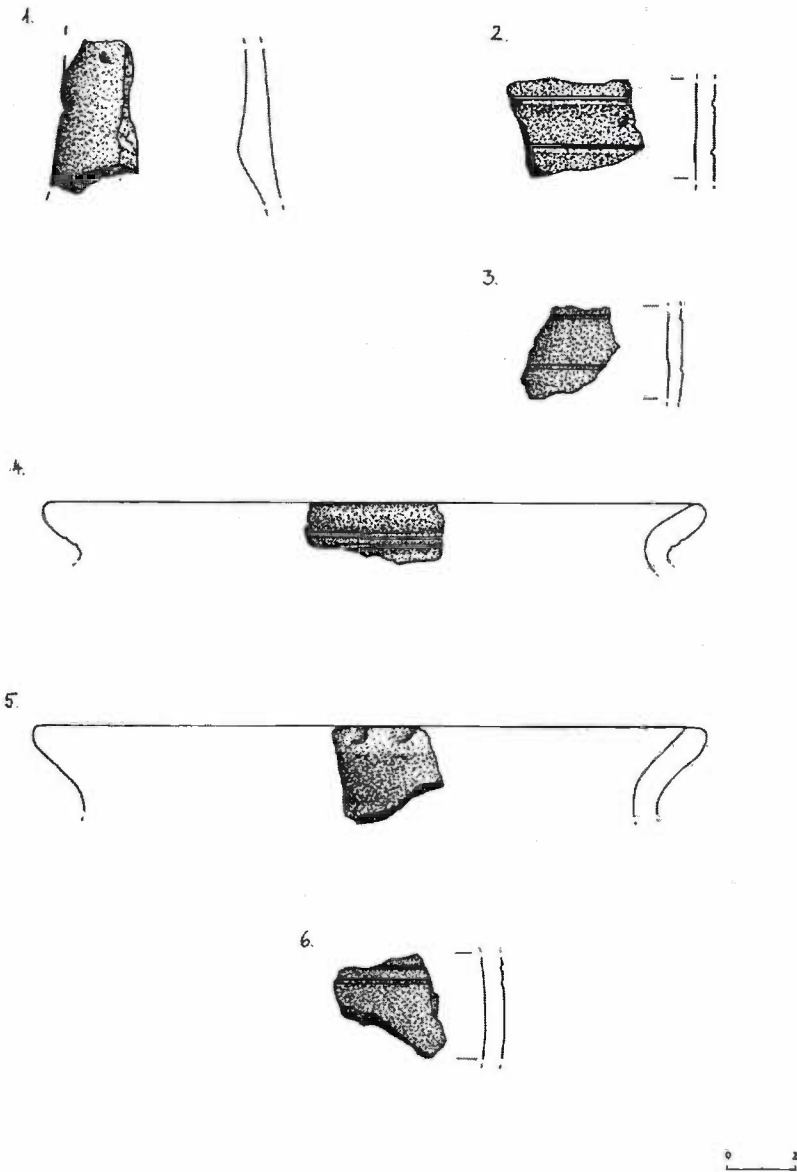
III. tábla.

- 1, fazékperem (A. 2001. 1. 23-24.) (2. számú cserépszóródás)
2, fazékalj (A. 2001. 1. 37.) (2/1-es ház)

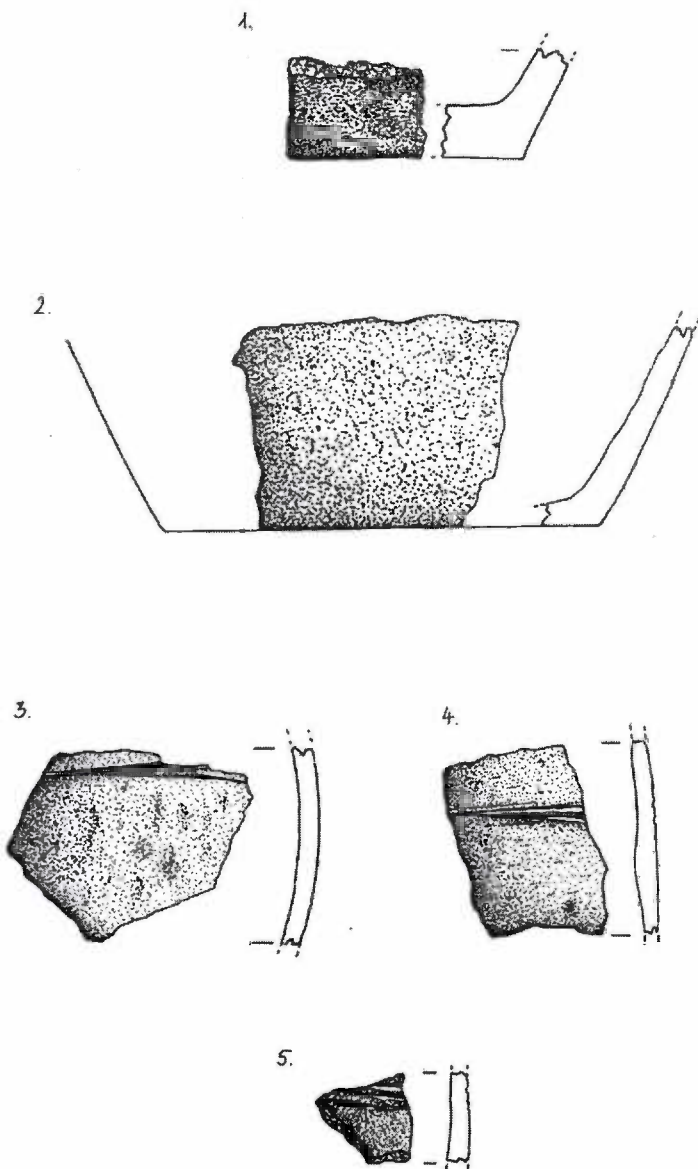
IV. tábla.

- 1. fazékperem (A. 2001. 1. 48.)
- 2. fazékoldal (A. 2001. 1. 62.)
- 3. fazékalj (A. 2001. 1.49-50.) (2/1-es ház)

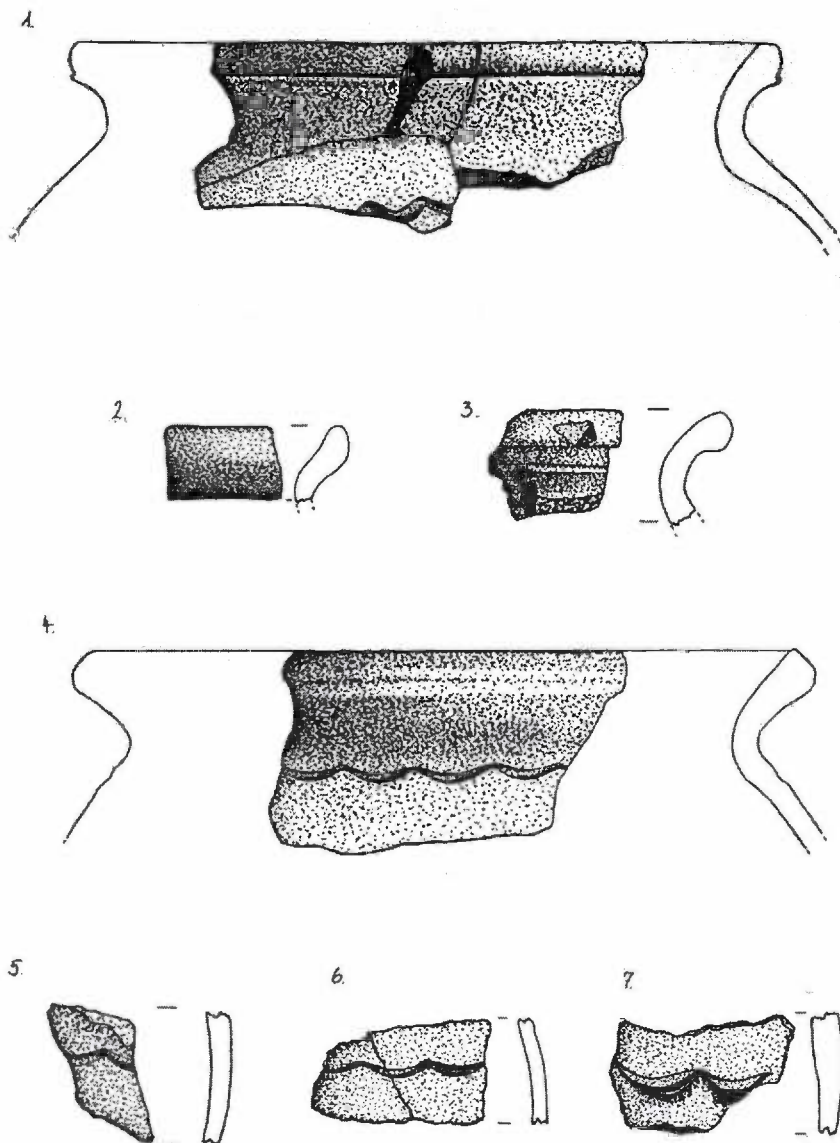
V. tábla.

1. palacknyak (A. 2001. 1. 51.) 2. fazékoldal (A. 2001. 1. 95.)
 3. fazékoldal (A. 2001. 1. 60.) 4. fazékperem (A. 2001. 1. 57.)
 5. fazékperem (A. 2001. 1. 58.)
 6. fazékoldal (A. 2001. 1. 61.) (2/1-es ház)

VI. tábla.

1. fazékalj (A. 2001. 1. 47.) (2/1-es ház)
 2. fazékalj (A. 2001. 1. 115.) (2. objektum környéke, szórvány)
 3-5. fazékoldalak (A. 2001. 1. 52-54.) (2/1-es ház.)

VII. tábla.

1. fazékperem (A. 2001. 1. 38.) 2. fazékperem (A. 2001. 1. 87.)
 3. fazékperem (A. 2001. 1. 86.) (2/1-es ház)
 4. fazékperem (A. 2001. 1. 116.) (3. számú kerámiaszóródás)
 5-7. (A. 2001. 1. 39-41.) (2/1-es ház)

Irodalom

Rövidítések:

- AÉ = Archaeológiai Értesítő, Budapest
Dolg = Dolgozatok a Szegedi Tudomány-egyetem Régiségtudományi Intézetéből (Szeged)
EMÉ = Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
FontArchHung = Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest
MFMÉ = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
RégFüz = Régészeti Füzetek, Budapest
RégTan = Régészeti Tanulmányok, Budapest
SMK = Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
StudCom = Studia Comitatus, Budapest

BÁRDOS Edith

1978. Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról) SMK 3 (1978) 187-234.
1987. Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában II. SMK VIII/1 Különnyomat Kaposvár

CS. SEBESTYÉN Károly

1932. A „Sagittis Hungarorum” A magyarok fija és nyila Dolg 8 167-226.

GEDAI István

1986. A magyar pénzverés kezdete Akadémiai kiadó, Budapest.

KISS Attila

1983. Baranya megye X-XI. századi sírleletei Budapest.

KOVALOVSZKI Júlia

1986. A Visegrád-várkerti Árpád-kori faluásatásról in. A magyar falu régésze Méri István (1911-1976) Cegléd 61-63.

KULCSÁR Mihály

1995. Az Árpád-kori templom körüli temetők kialakulásának kérdéséhez (Előzetes beszámoló az 1993-1994. évi baracsi feltárásokról) SMK 11 227-233.

KÜRTI Béla

1980. Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn (Előzetes beszámoló) MFMÉ 1978-79/1 323-348.

LASZLOVSZKI József

1991. Árpád-kori és későközépkori objektumok in. Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton Szolnok 317-384.

LÁSZLÓ Gyula

1944. A honfoglaló magyar nép élete Budapest

MÉRI István

1952. Beszámoló a Tiszalök-Rázompusztai és Túrkeve-Mórici ásatások eredményeiről I. AÉ 79 49-67.

1964. Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában Régfüz Ser. II. 12/a

RÉVÉSZ László

1996. A karosi honfoglalás kori temetők (Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez) Miskolc

- RÉVÉSZ László – M. NEPPER Ibolya
1996. A honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka in. A honfoglaló magyarság Kiállítási katalógus Budapest 37-58.
- SZABÓ J. Győző
1976. Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. A temető leírása és a rendelkezéses temetkezések párhuzamai EMÉ 14 17-89.
- SZŐKE Béla
1962. A honfoglaló és kora-Árpád-kori magyarság régészeti emlékei RégTan 1 Budapest
- SZŐKE Béla – VÁNDOR László
1987. Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője FontArchHung
- TARI Edit
2000. Pest megye középkori templomai StudCom 27 Szentendre
- TETTAMANTI Sarolta
1975. Temetkezési szokások a X-XI. században a Kárpát-medencében StudCom 3 79-123.
- VÁLYI Katalin
2000. Régészeti emlékek In. Európa és Magyarország Szent István korában 365-386.
- VIKOL Katalin
1988. Szent István és Szent László törvényei Összeállította: Vikol Katalin Reflektor Kiadó
- WOLF Mária – TAKÁCS Miklós – GÖMÖRI János
1996. Földvárak, települések, kézművesség in. A honfoglaló magyarság Kiállítási katalógus Budapest 57-64.

Ildikó Katalin Pap

Friedhofsdetail aus dem X-XI. Jahrhundert und Siedlungsdetail aus der Arpaden-Zeit am Fundort Vámosgyörk-MHAT

Der Fundort liegt im Komitat Heves, in der Feldmark der Gemeinde von Vámosgyörk, auf dem Standortgebiet des Treibstoffspeichers. (Bild 1.) Hier wurde 1997 ein Friedhofs- und Siedlungsdetail aus der Arpaden-Zeit von Csilla Farkas freigelegt. (Bild 2.) Am Fundort wurden vorzeitliche Bestattungen und Siedlungsspuren gefunden. Die Gräber des in Reihen angeordneten Friedhofes für das gemeine Volk (Bild 3.) bilden wahrscheinlich den früheren Teil der Begräbnisstätte. Die anderen Gräber befanden sich aller Wahrscheinlichkeit nach auf dem Hang des Hügels fächerförmig ausgebreitet. Das Fundmaterial des Friedhofes (Tabelle I.) setzt sich aus den in diesem Zeitalter üblichen Fundtypen zusammen: Pfeilspitzen, Messer aus Eisen, Perlen, ein Knopf mit Henkel und Ringschmuckstücke, die den größten Teil der Funde bilden: glatte und S-spitzige Haarringe und Trauringe. Das Material der Ringe ist Bronze und verzinnte Bronze, die Haarringe sind aus Bronze und Silber angefertigt. Die ausgegrabenen Funden – so auch das Friedhofsdetail – können aus den X-XI. Jahrhundert stammen.

Die Gräber sind in west-östlicher Richtung geortet, die Verstorbenen sind gestreckt in Rückenstellung. Die meisten beobachteten Gräber sind rechteckig mit abgerundeten Ecken, zwei Kindergräber sind oval, und es wurde auch ein in einem mumienförmigen Grab

begrabenen Gerippe gefunden. (Bild 5.) Diese Grabausgestaltung spricht auch für das frühe Datieren des Friedhofsdetails.

Das im Siedlungsdetail freigelegte Wohngebäude (Bild 6.) ist eine verästelte –Pfeifenbau-Konstruktion, so gehört es zu den gewöhnlichsten Haustypen der Arpaden-Zeit. Das Gebäude rückte an die Stelle eines vorzeitlichen kleineren Hauses. Der größte Teil der aus dem Haus und aus den anderen Objekten des Koloniedetails stammenden Fundmaterialien gehören zur frühen Arpaden-Zeit, so die großkalibrigen, breitschultrigen, mit Wellenlinien verzierten (Tabelle VII. 1, 4-7.) und abgestrichenen Töpfe (T. II. 1., T. III. 1.), und ein aufpolierter Flaschenhals (T. V. 1.) Es wurden auch Keramikscherben ausdrücklich aus der späten Arpaden-Zeit gefunden, wie das Bruchstück eines aus feuerfestem weißen Lehm angefertigten Topfes, der mit waagrecht herumlaufenden eingeritzten Linien verziert wurde. (T. V. 2.) Das Siedlungsdetail kann man aufgrund des Keramikmaterials auf die X-XIII. Jahrhunderte datieren.

Das Verhältnis des Friedhofes und des Siedlungsdetails zu einander ist ungeklärt, beide konnten im Gebrauch desselben Volkes sein, das konnte aber aufgrund der Angaben der teilweisen Freilegung nicht bewiesen werden.

PAP ILDIKÓ KATALIN
Savaria Múzeum
H-9700 Szombathely
Kisfaludy u. 9.

**Iratok Heves és Külső-Szolnok megye
néhány helységének történetéhez
(XVI–XVIII. század)**

Bánkúti Imre

ABSTRACT: *Documents Relating to the XVI-XVII-Century History of Some Settlements in Heves and Outer Szolnok Counties.* The 26 documents published here (all from the period between 1589-1761) contain important information relating to the villages and market-towns of the former Heves and Outer Szolnok Counties, mostly as regards the relationship of the peasantry and the Hungarian Treasury. Their historical value is enhanced by the fact that they were not written in some distant office but in the villages themselves, directly informing us about the everyday problems and hard life of the peasantry. It is over all else financial hardships which are represented: tithes, taxes, judicial cases relating to commerce.

All the original documents are housed in the Hungarian National Archives; the publisher would like to direct attention to the beautiful seals of the issuing village affixed to each document.

Az alább közreadott dokumentumok két vonatkozásban képeznek egységet: először is valamennyi az egykori Heves és Külső-Szolnok vármegye egyes helységeinek történetére tartalmaz adatokat, a legváltozatosabb, de főleg gazdasági vonatkozású témákban: dézsma- és adóügyek, kezességi pör, a katonaság visszaélései és garázdálkodásai stb. Megjegyezzük, hogy a megye későbbi területi változásának következtében négy helység ma Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez tartozik.

Összefűzi továbbá az iratokat, mint a levéltári fond neve is mutatja, az a tény, hogy mind-egyiken a kiállító helység jó megtartású pecsétje található. Erre azért kell a pecsétekkel foglalkozó kutatók figyelmét felhívni, mert több lenyomat korábbinak tűnik, mint a Soós Imre kitűnő könyvében¹ található leírások, illetve pecsétrajzok.

Az iratokat csak a legszükségesebb jegyzetekkel láttuk el, felhasználásuk természetesen főleg úgyis a helytörténészek feladata lesz. Valamennyi irat jelzete: Magyar Országos Levéltár E 213 Városi és községi pecséttel ellátott iratok. 5. doboz. Az iratok mindegyike eredeti.²

* * *

¹ SOÓS Imre 1975.

² Általános megjegyzések: a szövegben a saját kiegészítéseinket vagy jeleket kerek () zárójelbe tettük, a dőlt // zárójel az eredeti szövegből valók. A kipontozott helyeken a szöveg vagy hiányzik, vagy olvashatatlan. A rövidítések feloldását kurzív betűkkel végeztük el.

1.

Gyöngyös, 1589. február 14.

Gyöngyös város vezetői és lakosai a Szepesi Kamarához. Városuk három éve tűz következtében elpusztult, sokan most is pincékben és vermekben laknak. Állatállományuk nincs, szőlőjüknél kevés hasznát veszik. Mindezek alapján a törvények szerint mentesítést kérnek az adókivetés alól.

(Címzés:) *Generosis ac Egregys Dominis Praefecto Caeterisque Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Camerae Scepusiensis Consiliarijs etc. Dominis nobis obseruandissimis.* – (A község vörös viaszba nyomott pecsétjével.) – (Más írással rávezetve:) 14. Feb. 89. Giengiesen.

Generosi Ac Egregy Domini Domini Nobis obseruandissimi. Salutem ac servitiorum Nostrorum fidelissimam commendationem. Towaba Nagsagtokat ezokaerth kellethek megh keresnónk. Hiszewk azt hogy Nagsagtoknal nylwan vagion, mikeppen ennek ellötte harmadik eztendőben, ez zegheny niomorodot varas twz myat annyra megh emeztethet, hogj semmi eppen megh nem maradot vala, mind földíglen. Annak okaerth tawalý eztendőben az minemó Rawasth eó felseghe orzagawal egietemben ez orzagban rendeltenek minden kapura, meljnek megh fizetesere minketis errottethnek. Mely eghes mjat, es dragasagh, dógh halal mjat kj azon eztendőben reank kówetkezék, az nep annyra el mene az varasrol, hogj cziak fele sintzien minth annak elötte, és azon esztendőben vgyan semmit nem eppewlteónk. Mostanis penigh ez ideghen nemzet kózót, annyra niomorultak vagionk, mivel hogy nekónk sem jwhonk, sem menessónk, sem niaj Barmonk, kibeól naponkenth valo életónket taplalhatnok, vagj az hatalmasoktol feiónket, giermekónketh valthatnok, vagj penigh eppewleteth tehetnenk, ha *nem* Isten vthan minden bizodalmonk az kewes zólóhoz vagion, kinek immar negy eztendeie vagion, hogj tsak ighen kewes haznat vehetewk, miwéth sem erýewk fel vele. Azert mostanis sokan közzewlónk pwzta pintzekben, es föld lwkakban niomorganak, kik penigh mostan akarnak zeghenyek hazakat,(!) az minth penigh ertjewk az Decrethomok vgy tartjak, hogj harom eztendeigh ez fele éghet helyek, az vagy wjonnan eppewltek, megh ne rovathnának. Kierth penigh az my Nagyságos Vrainkat, es az war megíet megh talaltwk vala, és Nagságtokra igazitottanak felóle. Kibeól kónierghónk Nagsagtoknak az Istenerth, az mj kar vallaswnkot, es ez ideghen nemzet kózót valo niomorwsaginkoth az decretomnak rendtartasa zerent, Nagsagtok tenne zabadossa az Rowasbol, hogj eppewlhetnenk. Mert semmi keppen elleghek nem vagionk az megh adasahoz, hogj az hatalmas Isten eltesse Nagsagtokat, es mind giermekestol imadhassonk Istenth Nagsagtokerth. Kegielmes valazt varonk Nagsagtoktol. Isten tartzia Nagsagtokat jo eghessegben sok eztendeigh. Datae Gyeongyös 14. februarý. Anno Virginej partus. 89.

Vestrarum Magnificarum Dominationum humillimj servitores

Jidices ac Jurati Ciues totusque
Senatus, et Vniuersitas Colonorum.

2.

Gyöngyös, 1589. március 1.

A város vezetésének és lakosainak beadványa Briberi Melith István prefektushoz, illetve a Szepesi Kamara tanácsosaihoz. Mentességet kérnek az új kivetés alól.

(Címzés:) *Generosis ac Egregys Dominis Stephano Mellyth de Briber Praefecto,*

Caeterisque Consiliariis Camerae Scepusiensis Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis etc. Dominis semper obseruandissimis. – (A helység vörös viaszba nyomott pecsétjével.) – (Más kézzel, későbbi írással:) Prima Martý Anno 89. Ciues Geongeossýenses.

Generosi ac Egregý Domini Domini semper nobis obseruandissimi, post salutem et seruitiorum nostrorum fidelissimorum commendationem. Erról kellethek Vrasagtokat lewelónk által megh találnok, miuel emlekezhetik rea Vrasagtok, ez elmúlt napokban talaltwk vala megh Vrasagtokat, az mý Kegielmes Vraink le welewl az kiraly éo felseghe orzagawal egietemben kjadot rawas felól, azert akkora Vrasagtok minket igazitot Egre³ az Varmegiere, miwl törweny zerent ott lattathnek megh, es az var megie tenne iteleteth felóle, azert Vrasagtoknak az var megie lewelet im fel kwldottewk, kibeól Vrasagtok minden meltosagos⁴ kóniórgeseonket megh erthj. Azert mies kóneórgónk Vrasagtoknak az egý Istenert, megh gondolwan Vrasagtok az mj megh romlot állapotunkat, es ez ideghen nemzet kózzót valo sok niomorwsaginkat, legýen Vrasagtok minden kegielmes enghedelmesseggel⁵ hozzank, hogj eppewlhessónk, es az Vrasagtok oltalma allat maradhassonk megh. Kierth az Egj Eló Isten Vrasagtoknak adgion nagj sok jokat. Mind ezekból kegielmes valazt varonk Vrasagtoktol, Isten tartzia jo egesseghen Vrasagtokat sok eztendeigh. Datae Geiongyös 1. die Martý: Juxta Novum Calendarium Anno ... Salut ... 89.

Vestrarum Generosorum et Egregiorum Dominationum humillimj seruitores

Jidices, Juratique Ciues etc. de
Geiongeos.

3.

Felnémet, 1594. július 9.

A falu lakosainak panaszkodó beadványa a Szepesi Kamarához a helységbe beszállásolt német gyalogság garázdálkodásáról, kártételeiről.

(Címzés:) Generosis ac Egregýs dominis N. N. *Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Camerae Scepusiensis Consiliariis etc. Dominis Nobis Comfidentibus.* – (A község papírba nyomott pecsétjével.) – (Más kézzel két dátum rávezetve:) 9. Julý 94. Felnemethienses. 12. Julii 94.

Eoreokke walo zolgalatonkat irýuk wrasagtoknak az wr Istenteoll eo zent felsegeteoll kewanonk kegielmeteknek minden testi es lelký io zerenczeket, kelletek kegielmetekhez embereonket es leueleonket boczatanonk. Ime az gialog nemetek reank zallottanak kik miat wagionk zantalan busulasban, ky miat immar eo Nagisaganak az egrý kapitannak sokat panazolkottonk, eo Nagisaga minket igazgat az királ kepere es kegielmetekhez. Panaszonknak rendj peniglen ezek, az mi edes atiantkoll marat hazainkboll es magonk ereiebeoll czinalt hazakboll, Isten segetsege weleonk leuen, ky rekeztetteonk es az wduarokon giermekesteoll partekastoll heureonk, azt keuanniak kenierrell feozelékell⁶ eoket ell tarczuk, mi nalonk peniglen az zanto embereket(!) keuesen wadnak, hanem az zegen niomorult emberek eo felsege iobbagi illienkor mennek az alfeodre aratni rezeben, es wgi eztendeig walo eleteket keresik es akkepen zolgalhatnak az eo felsege weghaza-

3 Azaz Egerbe, a vármegyéhez.

4 Így! Nyilván, méltányos értelemben.

5 Azaz, engedménnyel.

6 Főtt étellel.

hoz, mostan ezekis mind ell mulnak, mert az giermeket feleseget az nemetek halhatatlan⁷ gonoz tekozlassok es koborlassok miat el nem meri hadnj, tyukainkat ludainkat teheneinknek boriait zemeonk lattara ell leouik. Annak felette buzainkat lizeinket hazainkboll ell wizik hatalmasoll, az mezeoben buzainkat reteinket az louaiknak arrattiak kazal-liak, az zeoleinkbeoll czeresnyeinket⁸ es az zeoleonek termezett egresnek es egieb(sic!) wgy tekozliak. Borainkat kiket korczomara ky kezdeteonk penz nélküll izzak es az pinczeinknek aitaik hatalmasoll fel wagiak teorik borainkat ell horgiak. Leoreinket⁹ az holl tallalliak az feneket kinek cziakanniall wagiak kinek puskauall leouik es vgi az keze belj edenet tele meri, az foldre boczattia az teobbit. Annak utanna az mit hatalmasoll ell nem vehet, mindeneiket feizet furot es egieb akar mi neuell neueztesenek az holl hozza fernek ell lopiak, egre¹⁰ wizik es penzen ell agiak, csak ky egy penz erne is. Keriuk azert kegielmeteket, az egy hatalmas Istenert tekencze meg kegielmeteket (!) illien sok niomorusaginkat ... (egy sor a papír rongáltsága miatt hiányzik) ... felsege weghazahoz iobbagiok, mert ha kegielmetek masu(vá nem) zalleitia,¹¹ mi az mi hiteonkre hogi iobbagiok nem lehetonk. Mert sem zantasonk sem zeoleo kapalassonk ninczen sem kazallassonk ninczen az vdeonek allapattia az dologhöz illien nem wolt mint mostan az esseo wtani, megis keonieorgeonk kegielmeteknek vegezzen(!) minden iot, kiert eoreokke zolgalhassonk kegielmeteknek.

Isten eltesse kegielmeteket minden iokban.

Datis in Felnemet 9 Julý Anno 1594.

Zegen Niomoruult Felnemetik.

4.

Gyöngyössolyomos, 1596. április 13.

Padar István főbíró igazolása arról, hogy a falu királyi bordézsója 404 köblöt tett ki, amiből a 101 köből quartát kivették, maradt 303 köből.

En Padar Istvan Solimossj Feő biro vallom az *en* Levelemnek rendiben az en hitem zerent mjnd az en eskutimel egjetemben hogh it Solimosson valamenji dezma w felsege zamara jutoth, mjndeneket igazan hit zerent ky vettünk es megh dezmalltunk. Kinek somája mindenedestől tezen (Cub. 404).¹² Ezekből az quarttat¹³ az mi regi zokas000sunk *zerent* es az wfelsege Rendelesse zerent kj uettwk Cub. 101, meljbol w felsege zamara maradoth Cub. 303. Kjnek bizonsagara es erossegere adgiuk az mj Falunknak petsete *alatt* ualo levelünket.13 dje *Aprilis* Anno 1596.

Idem quj supra.

(A helység papírba nyomott pecsétjével.)

7 Helyesen: hallatlan.

8 Az ún. szőlőalja (subvinetum) gyümölcsterméséről lehet szó. SOÓS Imre 1975. 543.

9 A lőre jelentése a XVI. században: vízzel felöntött törkölyből vagy seprőből erjesztett ital, csiger, másolás. A parasztok általában ezt itták, színbort nyilván ünnepi alkalmakkor fogyasztottak.

10 Egerbe.

11 Ti. a beszállásolt katonaságot.

12 A papír itt kiszakadt, de az összeget értelemszerűen pótoltuk. Itt és a következő iratokban is nyilván egri borköbölről van szó, mennyisége 25,452 liter, vagyis 30 itce (justa). BÁN Péter 1978. 69–75. – SOÓS Imre 1975. 539. szerint: 23,5 liter.

13 A quartára (kvarta) lásd: SOÓS Imre 1975. 540.

HATVAN

Contraquietatorio.

Nos Jures, Jurati, & Tota Communitas Oppidi
 Hatvan Tempore Praesentium Recognoscimus
 Ludo J.D. Joanni Georgio Grundner, Suae
 Maltis Incoliti Pannoburgen. Residentis Decimas
 toti Oppido Jure Decimas, pro Parte Sualibus
 pro anno 1699. Provenientes Metretam Austriacam
 administravimus in hunc modum.

Conventus Metretas.	- - -	279.
Conventus Metretas.	- - -	49.
Conventus Metretas.	- - -	11.
Conventus Metretas.	- - -	32.
Conventus Metretas.	- - -	30. s. 50.

Et nihil aliud esse quing.
 De his omnibus a nobis rite administratis, ac de eor.
 perceptione quietantibus nobis extradatis, has
 Contraquietatorias sigillo roboratas extra
 damus. Hatvan 15. Jul. 1699.

J. Grundner, per nos Joannem
 Pannoburgen. Residentem, Notarium
 in casibus Hatvanensibus

NEMZŐVÁROS LEVÉLTÁR
 E szekció

2. kép. Hatvan mezőváros igazolása a Budai Kamarához (1699)

5.
Gyöngyös, 1597. április 13.

Kapsa László főbíró igazolja, hogy a város 1596. évi bordézs-mája a quartával és a nemesekével együtt 690 köből volt, amelyből – levonva 172 1 köből quartát és 58 köből nemesi bort – a király számára marad 460 köből.

En Kapsa Laszlo Gyongiessi fő biro vallom az én leuelemnek rendiben, az en hittem szerint mind az en eskütimmel egietemben, hofi ith Gyongiosson valami bor dezma eó felsege számara jutoth *pro* Anno 96. mindeneket Igazan hit szerint ki szettwnk es megh dezmtunk. Kinek az summaja mindenestől fogua tezen, az quartával es az nemesekeuel egietemben Hat szaz kilencwen kobolj bort. Az quartat penigh w felsege parancsolattia szerint ki aduan, szaz het wón harmad flj(!) koboli bort, es az nemeseke tezen eotwen nioltz kobolj bort, kik soha dezmat nem adtak. Ezen kivul marad w felsege számara mindenesteől fogua *niegi* szaz hatvan kobol bor. Kinek bizansagara es errossegere *agjuk* az mi varassunk petsieti allat valo lewelunket, hofi mindenki el higye mind az nemesek dolgat es az mi dezmanknak Igazan valo flj(!) szolgaltatassat. 13 die Aprilis Anno 1597.

Idem *qui supra*.
(A város papírba nyomott pecsétjével.)

6.
Gyöngyöstarján, 1597. április 13.

Angyal Balázs első bíró és Tárkány András dézsmaírnok bizonyítványai a falu bordézs-májáról, amely 116 gyöngyösi köblöt tett ki, a quarta levonása után a király számára maradt 87 köből.

Ego Blasius Angial Judex Primarius Pagi Gyeongieos Tarján Fateor et recognosco per presentem quietantiam meam, Quod Vinum Decimale ad Rationem Maiestatis Regiae administraui ad Arcem Füleki in manibus Egregy Domini Andrae Iráti de Rima Szombath Vice Provisori secundum fidem meam Gyeongieosienses cub. 116, ex quibus excipianda aestimata quartam Gyeongieosienses cub. 29 ad Rationem Ludouichi Ranuncy Archidiaconi Pathaiensis simul cum Plebano eiusdem Pagi Tarian, de quibus Restant ad Rationem Suae Maiestatis Regiae Gyeongieosienses cub. 87. Testimonium huius rej Posui Sigillum eiusdem Pagi confirmationis causa. Actum Tarianini die 13. Aprilis Anno sesqui Millesimu...(!?) Nonagesimo Septimo.

Idem *qui supra*.
(A falu vörös viaszba nyomott pecsétje.)

(A csatolt másik bizonyítvány is ugyanazon kéz írása, és tartalmában megegyezik az előzővel.)

Tota et Universa Summa ex Possessione Gyeongieas(!) Tarján Vinum Decimale faciunt Gyeongieosienses cub. 116, ex quibus pro quarta parte cedunt Ad rationem Ludouichi Ranuncy Archidiaconi Pataiensis atque Francisci Nemes de Felnemet Plebani eiusdem Pagi Tarian Gyeongieosienses cub. 29. Restant ad Rationem Suae Maiestatis Regiae Gyeongieosienses cub 87. Cuius testimonium Nos Blasius Angial Judex Primarius eiusdem

Pagi Tarian atque Andreas Tarkaný scriptor¹⁴ eiusdem Promontory Sigillo Eiusdem Pagi confirmauimus.

(Oldalt más írással:) prov. C(ubuli) 115(justa) 8 1/n.¹⁵

(A falu papírba nyomott pecsétjével.)

7.

Gyöngyös, 1601. június 2.

Gyöngyöspüspöki bírójának és jobbágyainak kérése Szebeni János provizorhoz: a falu búzádezmáját ne adja el idegeneknek, hanem nekik, az árát ők is ugyanúgy megfizetik.

(Címzés:) Egregio ac Venerabili Nobilj Viro Domino Joannj Zebenj Provisorj et Administratori prouentuum Episcopaliū Arcis Agrjae nobis Domino semper fideli honorando. – (A község vörös viaszba nyomott pecsétjével.) – (Más kézzel rávezetve:) 2. Junij 1601. Gyöngyös Piskekÿ(sic!) Oppidum. – Gyöngyös Puspeokjek 13. Junij Anno 1601.

Zolgalatonkat jrjuk Vrasagodnak mjnt tisztelendö Vitezleö nemes Vrunknak. Istenteöl Vrasagodnak keuanonk mjnden testj és leljk joknak meg adasat.

Tisztelendeö Vitezleö nemes Vrunk, kelletek Vrasagodat könjörgö levelönk által meg tanalnonk, ezokaert hogÿ ez el mult napokban js az nagysagos Commissarjusokkal es az Vdvarbjro Vrunkkal Debretzenj Istuannal bezelgetenk es könjörgenk az Geöngeös Pwspökj búza Dezmanak eladasa felöl, hogÿ eö Nagisagok mas idegen jobbagnak ne adnak, hanem mj kiralj eö felsege jobbaj leuen elenk es taplalodnank vtanna, es az mj az arrat illetve, mÿs hasonlokeppen letennök és meg fizetnök valamjnt eö Nagyságok es *Kegyelmed* adna, it fen letönkben eö Nagyságok akkoron igerek magokat, hogÿ eö Nagyságok az mj meg njomorodot állapotunkat meg tekintjk es senkjnek nem adgjak. Azert most is ez mj levelönknek rendjben könjörgönk Vrasagodnak, hogÿ Vrasagod js zolljon eö Nagyságoknak, hogÿ eö Nagyságok es Vrasagod mas jdegen jobbagnak ne adgja, mert mi zantjuk es vettjük fejeönk vezedelmeuel es marhankeual, es elleneönk vagjon, hogÿ mas jdegen elje ellenönk, mert mÿs eö Nagyságoknak valamj az arrat jlletj le tezzük, valamjnt arra zakad, vagj keue zamra vagj kerezit zamra. Tekentze meg eö Nagyságok az mj meg njomorodot állapotunkat es zegensegönket, mert jdegen földeket(!) *nem* futhatunk az buzaert az sok jdegen fene latroktol, mert job reze közzeölönk ehel hal meg, ha nagyságtok nem könjörül Isten vtan rajtonk. Jm most is semmi vgarat nem tehetönk mert hatarjnkat orankent njargalljak az tatarok, es marhajnkban es mj magonkban nagj károkot vallunk, kiert az Istenert js könjörgönk Vrasagodnak es eö nagyságoknak, hogÿ Vrasagod törekedgjek mellettönk, kjt zolgalhassonk meg vrasagodnak: es vrasagod ezen lewelvejvö ember által adgjon mjnden bizonyos valaszt, mjhez tartzuk magonkat hogÿ ha mj magonk fel faradgjonk, avagj ne, ha vrasagod biztat hogÿ fel jöyönk, fel jöuönk es vrasagoddal vegeznenk minden jot. Kjért Isten eltesse vrasagodat.

Datae ex oppido Geöngeös Anno Domini 1601 die 2. Junÿ secundum novum Calendarium.

Geöngeös Peüspökj bjrák es polgárok
kiralj eö felsege szegenj meg njomorodot
jobbaj könjörgenek Vrasagodnak az egj

14 A dézsma összeírásáról és az ún. pennapénzről lásd: SOÓS Imre 1975. 541.

15 Vagyis a pontos mennyiség 115 köből és 8 justa (ítce) volt.

Peüspökj búza dezmanak el adasa felöl,
az többj felöl nem elmékezönk
Vrasagodnak.
Judex Prjmarjus Emerjcus Botos et
caeterj Concives suj.

8.
Gyöngyös, 1601. június 2.

Gyöngyöspüspöki bíráinak és lakóinak beadványa a királyi kommisszáriusokhoz: az előző kérvényben foglalt búzadézmsza megvétele ügyében.

(Címzés:) Praelatis ac Magnificis Dominis Dominis Commissarijs etc. Regiae Majestatis nobis dominis semper fidelibus honorandis. – (A község vörös viaszba nyomott pecsétjével.) – (Más kézzel ráírva:) 2. Juny. 1601. Oppidum Gyöngjös.(Sic!) (Csak a XIX. századi rendező levéltáros írta ceruzával utána: Püspöki.)

Mi Geöngöös Peüspökj bjrak es polgárok kiralj eö felsege meg njomorodot zegenj jobbagj eöreökke valo zolgalatonkat jrjuk Nagyságtoknak, mint Nagyságos Vrajnknak az elő Istentől nagisagtoknak kiuanonk mjnden jo egesseges zerenczeket meg adatni.

Nagyságos kegjelmes Vrajnk Nagyságtokat kelletek könjörgö leuelönk altal megtanalnonk, miuel hogy ez előtt is könjörgöttünk vala Nagyságtoknak, hogy az mj az Geöngöös Peöspökj Dezma buzat illetve Nagyságtok mas jdegen úr jobbagjanak ne adna, hanem Nagyságtok tekintene meg az mj meg njomorodot zegenj állapotunkot, es Nagyságtok adna mj nekönk, es az mj az arrat illetve, mýs hasonlokeppen Nagyságtoknak le tennök valamjnt arra zakadna, vagj keue zamra vagj kereztt zamra lenne, azert mostis könjörgönk Nagyságtoknak mjnt kegjelmes urajknak kjtjznteoül nagjk, hogy Nagyságtok tekintze meg az mj meg njomorodot állapotunkat, és nagisagtok ne adgja ez mj földönkön termet búza Dezmat senkjnek, had elljönk mj vele penzönk vtan, mj zanttjuk es vettjük nagj rettegessel felelemmel es marhánk es fejönk vezedelmjvel, kjert az Isten Nagyságtoknak adgjon sok eztendeiglen valo eletet, mert el hjdgje Nagyságtok, hogy nagj zjuönk töredelmeuel zenjuedgjük es zenjuettük, hogy ez kedjgis mas ember elte az mj kezönk munkajt, mert mýs zjnten vgj megadnok az arrat, mjnt mas ember, mas idegen feöldet Nagyságos Vrajnk nem futhatunk mert hatarjnkat eyel nappal njargalljak az fene lator tatarok, ehel halok lezönk ha Nagyságtok nem könjörül rajtunk, ezert könjörgönk Nagyságtoknak az egj Istenert, hogy nagisagtok masnak ne adgja es valamjnt Nagyságtok masnak adna mýs az arrat hasonlokeppen le tezzük. Kiert az elő Isten eö Zent felsege Nagyságtoknak adgjon sok jo zerenczeket es egesseget, mjnt Kegjelmes Vrainknak.

Datae ex oppido Geöngöös. Anno Domini 1601. die 2. Juny.

Geöngöös Peöspökj bjrak es polgarok
kiralj eö felsege zegenj jobbagj zolgalnak
Nagyságtoknak mjnt Kegjelmes Vrajnknak
nagisagtoktól minden kegjelmes valaztt varunk.

9.
Jolsva, 1601. június 13.

A felnémetiek beadványa az egri vár királyi provizorához egyik polgártársuk érdekében, aki bonyolult kezességi ügybe keveredett és súlyos kárt vallott.

(Címzés:) *Generoso ac Egregio Domino Domino N. N. nunc Sacratissimae Ceasarae Regiaeque Maiestatis arcis Agriensis Provisori fideli Domino nobis semper honorando ad manus proprios praesentetur.* – (A község pecsétjével.) – (Más kézzel rávezetve:) 13. Juny. 1601. Oppidum Felnemety.

Keszóneteőnket es mindennemő tyztesseges dologban valo szolgálatunkat aianliuk *Vraságodnak*, mint mi nekőnk tizteőletes bizodalmas vronknak Istentul minden lelkj es testj io szerencses állapotot keuanonk *Vraságodnak* hűsegesen megh adatnj.

Mastan csak ezert kelletek mj nekwnk *Vraságodat* leuelőnkel megh keresnőnk, hogj ez elmult napokon jőttenek uala ide feől Josuara Forgatz Vram eő Nagysága iobbagj valamj sertes marhat el adnj ualot haituan, ezt azert az marhat veue megh twlők egj Felnemethj ember Cziaszar ű felsege igaz iobbagia. Ezők uizontak az Forgacz Vram iobbagj veőnek mas embertul megh harom őkrőt, de ez az ember ismeretlen voltokra megh *nem* emberlőtte őket az penzre, hanem ime fóliól megh neuezőt embernek ugjmint felnemethj Gedeó Peternek kőniőrgőttek, hogi lőnne kezess erőttők ez iőuendő karatson napiaigh es űk megh hoznak az arrat.

Ez azert az eő sok kőniőrgesők miat megh giőzetven feől uőtte az kezessęőt bizonios napigh ugjmint karatson napigh, seőt ű maguk 12 f. birsagot veteőttek annak, ha megh *nem* hoznaiak akkorra. Azert ez az karatson nap el mult, seőt pinkesd is ell, de az ű fogadásuk be nem teőlt.

Az kezessęert ezt az embert igen kergettek, es kezőritte teőt(sic!) oda Gaczra, mert ott laktak az adossok, altal faradnj, ott semmj az dologban nem tőlt, hanem az Tizt tartohoz Trombitas Palhoz ment es neki megh bezelven tőruent hagiót benne, hogi az mit az teruen lelne abban iárna el.

Az teruenj azert igj lelte, hogi egj elseőben eskessek megh azt az hitvan embert es ha valamj marhaia vagj penze lőnne, adgiak az embőr kezében, es ha az fől nem erj eő magat is nakion kőtue adnak kezben. De marhaia igen keues volt, ugj hogi megh kilseő adossagat sem erte fől uele. Azert ű magat az teruen tettelt szőrint ez az mj Attiank fia el hozza uolt, de addigh esedőzót uranak, hogi ne hadgia el hoznj seőt iob őtet szolgálna hogi *nem* most. Ezőn fől indult az Tizt tarto es az teruent fől bontuan *nem* adta kezében, hanem eő maga vasban verte, es az embert illien valaszal boczatotta el, hogi en ugymond mind addigh it tartom, migh az te adossagodat ki nem szolgallia, az utan ugymond ha az tied ki telik en te raitad ugymond ennek az vasbelj embernek eteleiert bert es fizetést veszők, melj halhatatlan, mert azt ember soha *sem* latta sem hallotta, hanem ő tsak azt akaria, ha teheti, hogi az eő iobbagiati feol emellie, es az czaszar ő főlsege iobbagiati ala gialazza. Ezzel azert az valazzal el botsatotta az embert ide haza. De az nem maradhatot mert igen busitottak erőtte, hanem ismegh uyonnan fől faradot hozzaia es hogi megh latta őtet az fogsagban leuő ember kőniőrgot neki hogi kőniőrwllion raita, es vegie ki az vasbol es had iarion erőtte az dologért, es im ugymond megh eskűszöm, hogj ez iőuendő Szent Giergj napiara az en reszemre az mj eseőt benne, annak harmad reszenek eleget tezők, az teőbbinek is ugymond ket bizonios napot vessőnk s arra is rea erőlkődöm.

Azelót penigh minek előtte az vasban *nem* veteőttek vala iőt uala feől Josuara, es akor is akaria vala az ember az kezessęert megh fognj, de kőniőрге es megh eskűvek, hogi az ezen

vasarnapra mind megh hoznaia *nem* tsak az felet, hanem az egez penzt ugdmint(!) az negjuen niolczad fel forintot, azert akkor hitre igj boczatotta el, hagi mindenestól vasarnapra megh hozza, de az az vasarnap megh farsangban volt, ugian semmj *nem* kólt benne.

Az ura kezéből is az vasbol ki útte ötet es haromszor megh eskút s leuelet is adot rola, hagi ű harom bizonios napon ugj mint *Szent Gyergj* napian, *Szent Gall*¹⁶ napian. Es eztendő Farsangra meg elegeti. Azert az elseó nap az *Szent Gergej* napia el mult es semmire *nem* erolkódót, hanem ő ez alat az urahoz szolgálatra atta magat, hagi ötet megh oltalmazza es senkinek kezben ne adgia. Azonban penigh ettwl szegenjtwl az mi keues marhaia es kölcsesege kezenel volt mind ki vettek, de hagi aual fól *nem* ertek az adossagot, azon feniegetik, hagi niakon kótkik es oli helire vizik, hagi kett teteieuel¹⁷ is megh kezdj fizetnj, most is penigh ezert az dologert kudussa iutot niaualias, felesége gyermeke rövid nap, ha Isten iol *nem* tezőn uele, ehel hal megh.

Azert igaz, eleg h tanatzot attak neki illien *modon*, hagi ne faradgion semmit, hanem valahol Forgacz iobbgiat talallia, tarczsa megh erőtte, de Vrasagod hire nelkul *nem* tselekedet semmit, hanem im *Vraságodnak* mint elseóben *Vraságodnak*(sic!) hireve teőnnj mihez tarczsa magat.

Henem keriók mýs *Vraságodat* mind feienkent, hagi *Vraságod* tegien minden iot niaualliással, tamadgion fel *Vraságod* mellette az eó igassagaban, mert nints houa lőnnj el faradot szógenj az hituan ember miat ualo kar uallasban, adgion *Vraságod* oli erősségót nekie, ki által ő is lehessőn erős az ó dolgaban es terőlliőn megh az ű kara, ne niőmórodgiek szógenj az roz ember miat.

Mert nints mitt tennj, ha *Vraságod* fól *nem* tamad mellette, tehat mas idegőn urat kell kes(?) ketelen keresnj, de miuel hagi ez elót ualo tizt tartoink igen parantsoltak eó fólsege neue alat, hagi senki az eó fólsege iobbajj urat ne valasanak, ez is *nem* akarta, hanem *Vraságodat* megh keresuen az eó niomorusagarol, minden io ualaszt uar *Vraságod*tul.

Bizonj dologh, hagi mi uagionk ebből bizonjsagj *Vraságod* elót, hagi fólótte valo sok kaar uallasban, valo kölcseseghben, es faratsagaban vagion az hituan emberók miat, azert ha tehetseget teheti *Vraságod* ereieből faratsagat es heaban ualo kölcseseget mind egginel¹⁸ megh keressj. Isten eltesse *Vraságodat* sok io eztendeigh.

Kólt Josuan *Szent Antal* napian 1601 eztendőben.

Mi szógenj megh niomorodot felnemetiek kiczintwl fogua nagigh örömet szolgálnk *Vraságodnak*.

10.

Gyöngyös, 1622. június 16.

A város bíráinak és tanácsának levele Horváth Gáspár kamarai prefektushoz. A besztercei harmincados tavasszal elkobozta két polgártársuk pénzét, pedig *nem* pénzváltással, hanem marhakereskedéssel foglalkoznak. De ökröket *nem* tudtak vásárolni, ezért vitték vissza a pénzüket, amelynek visszaadását kérik.

16 Október 16.

17 Azaz: kétszeresen is.

18 Vagyis mindegyik adósával.

(Címzés:) Spectabili ac Magnifico Domino, Domino Gasparo Horuath de Wegla, Supremo Hungariae Camerae Prefecto etc. Domino Domino nobis semper gratiosissimo pateant. – (A helység kerek, vörös viaszba nyomott pecsétjével.)

Zolghalathonkath Ayanliuk Nagysághodnak. Kivanonk Istenteól Nagyságodnak es az Nagyságodhoz tartozoknak mindenfele testi s lelkj iokath szeencsesen megh adatni. Mostanj irasonk által kellett meg talalnonk Nagyságodath, miuel hogj ez Varasonkban lakozo beócsületes Attiankfiaj ugj mint Vatzj Janos es Mihalj Deak jeóuenek hozzank, jelentuin Nekeónk miuel hogj ez el mult tauaszal Beszterczen az eó Felsighe Cziaszar Urunk harminczadossa ighen meg károsította uolna eókeith, pinzeketh el uiuen. Azerth Nagyságodnak bizoniossan irhattiuk, hogj ez megh neuzet szemiliek sem mostan sem pedighlen annak eleótte affele penz valtoghatassal *nem* kereskettenek, hanem gheóbeól giüütisuel, melj az eó felsighe jeóuedelminek is szaporításara uolt, minthogj pediglen keózteónk, ugj mint az Hatalmasok býrtokaban kik vagionk, tehat affele pinzen marhath nem szerezhettek, azokon kinszerittettek uolt fel vinnj monetaiokath. Keónieórgheónk annakokaerth eghesz Várasul Nagysághodnak minth Kegielmes Urunknak, hogj ligien giamolok es ezkeózeót(sic!) káru-allasoknak uissza fordulasaban, es pinzeknek megh teritisiben, kit mies uehesseónk io neuen, es jeóuendeóben szolghallassonk megh Nagysághodnak. Kegielmes valaszt uaronk Nagysághodtul. Eltesse Isten sok esztendeigh kedues io egessighben Nagysághodath.

Datum Gieóngieóssinj 10. die mensis Juny Anno 1622.

Szeretuetuel szolghalnak Nagysághodnak

Az Gieóngieóssj Býrak polgharok feienkenth, az eghesz Tanaczunkual egietemben.

11.

Tiszatényó¹⁹, 1665. október 28.

A falu lakosai felsorolják azokat a károkat, amelyeket a végvári katonák az utóbbi 6 évben okoztak nekik, ennek értékét legalább mintegy 1000 tallérra becsülik.

(Címzés:) Thenó nevű Falunak sirallmas panaszsa az hatallmasok ellen. – (A község pecsétjével.) – (Más kézzel rávezetve:) Nro. 7mo. Tenó.

Istentől kívánunk minden rendeknek jo egesegeth bekesegeth, valakik ez levelünkben levo sirallmas panaszinkot olvassak es hallyák!

Afra Pethi egykor hatallmasul el hajtá 18 marhánkath, mellyeketh vissza hajtánk, ismet edgy avagy ket hetre rejánk jüven elő vette 12 ökreinketh, mellyet is 20 talleron váltotunk vissza tüle egy soval annak az 18 marhának dolga tölt 28 Tallérban, ugyan akkor Bássi²⁰ Benedeken vet hatalmasul 17 Tallerokot, az menteit is ell vittek. Vele volt akkor Bereczki Imre is. Ismet Csorba Andris, Szenthe Gasi, Szabo Matyi, Nagy Balinth el haiták egész menesünketh, mellyben volt 70 szám ló, azt is váltottuk vissza 40 Talleron túlök. ezen tolvaiok ket hetre be jüven Basi Gyurkának 14 okreth el eresztvén az jászolrol, az legint el szalasztvan hirt tet az falura, utánnok indulván el vettük az ökröket túlök, s az marháink az falu alat leven, ejjel el haitottanak ezen tolvajok 54 marhainkot, oda vagon ötvene mind ez

19 A falu ma Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez tartozik.

20 A név lehet Básti is.

mai napig is, ugyan akkor egi leginyünket az hegies törrel által szurták. Csekő Geczi, Ványai Sárkány Jancsi el haitottanak falunk földiről 10 ökrököt, azok is oda vannak. Biro Thamas is törvéntelen vet az egesz falun szaz Tallerokoth, azon kívül verte, kinozta az embereketh, nemellyiknek mégh az lábát is el törte, nemellyre reja toltá az nagy szekeret ugy kinozta, mind ezeketh hatalmasull cselekette. Kis Illes is hatalmasull vet raitunk 56 Tallerokoth. Szöcs Jancsinál /alias Somboknál/ vagion egy emberünknek tizen egiet fel Talleros lova, Medi Istoknál is vagyon 8 Talleros lova, Bede Janosnál vagion 6 Talléros Talka(!), azon följül erőssen megh verte szeghint. Fekete Istoknál az Fülekinél vagyon 4 Talleros lova. Gulyas Mihálynál is oda vagion ezen embernek 7 Talleros lova. Töröcsik Palko, Varasi /alias Szabo Gyurka, Vido Andris egi emberünkön 4 Tall. hatalmasull. Ezen Várassi alias Szabo Gyurka vet egy emberünkön 4 Tall. Bango Palko is vet egy emberünkön 9 Tallert. Makra István el vit(te) ket 24 Talleros lovát egi emberünknek. Kalman Marczi is hatalmasull vet raitunk egi végh abát, kit 3 Talleron vettünk, fenyegetet, hogy ha megh nem adgyuk, labainkot rontia el. Makra István vet egi emberünkön 40 Tall. hatalmasull, azon kívül verte, taglotta. Vido Andras ell vitte egi emberünknek egi lovát hatalmasull, melly megh ért volna 5 Tall. Varasi avagy Szabo Gyurka is ell vitte 5 Talleros lovát. Sombok avagy Szöcs Jancsi is oda vesztette egi jo tehenét. Cseh Geczi, Gáthai Jancsi, Bökti Palko, Szöcs Jancsi az Uyvárasí fél, Dévai Istok, Könczöl Gasi ez el mult nyáron hatalmasul, tolvajul 15 lovainkot el vondostak oda vannak, ezekkel jelen volt Csorbai Gieri²¹ Miklos is, az kinek ládájából vontuk ki szürünköt, mellyet akkor vontamak el, mikor az lovainkoth. Kalman Marczi Fegyvereken ell vonta egy lovunkot hatalmasul. Dejá János is edgyet. Jo Peti is három lovunkoth vonta el hatalmasul. Ezeknek nevei jutnak eszünkben, egy szoval. Ismet. Cseiti Bodi, Tigicse Gyurka, Kis Misok, Kis hevesi(?) fel vének raitunk hatalmasull 3 bukor karmasin csizmáth. Irjuk hitünk szerint, hogy csak 6 esztendőül foghva tette nekünk ezer Tallernál töb kárt, s mégh többet is.

Datae Theneini 28 dje Octobris Anno 1665.

Egesz Thenö nevü falu hit szerint írja mind ezeketh.

12.

Kenderes²², 1665. október 30.

A község lakosságának beadványa a nádorhoz címezve: panaszuk a magyar végvári katonaság garázdálkodása ellen.

(Címzés:) Méltóságos Palatinus Urunknak ő Nagyságának adassék ez mi Alazatos suplicationk. – (A község pecsétjével.) – (Más kézzel:) Nro. 4to. Kenderes.

Az Mennyei Úr Istentül idveséges lelki és testi jokat kevanunk Nagyságtoknak szivünk szerent megh adadni.

Alazatos suplicationkal mi szegény igye fogjot megh njomorodot nagy siralmas inseh alatt levő kenderesiek talalok megh Nagyságtokat egesz orszagul, jelentyük Nagyságtoknak az mi magjar nemzetségünkötül való njomorgattasinkat, mivel ejel és nappal raytunk vadnak it kovartelyoznak, minden javainkat el predallyak, eletünket el horgjak, sertes marhajinkat, szarvas marhajinkat ölik. Kegyelmes Palatinus Urunk ő Nagysága szolgaja is Sas

21 A név olvasata bizonytalan.

22 Ma Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez tartozik.

Istvan, csak monstan is falunkban jövéen egy nehany magaval minemű dulást töt, sak-jainkbol életünket ki forgattak el vitték, aytoinkat törtek, az maga szolgaja az Saskaje(sic!) hogy az szegeny ember sakjat nem hatta volna, agyon akarta verni az szegény embert, s így szidalmazta ebatta s eb teremtette, eb atta meg az lelket is beled, az Úr Istent így szidalmazta, azt is mondotta hogy eb adta harmad napig is it leslek s megh öllek, mihelt kikap-hatlak. Ő maga is Saska disznot ölt megh perselte s úgy vitte el Kenderesről, ezeken kívül is szamtalan az panasznunk, mert sem falun, sem mezőn nem maradhatunk, vernek foszta-nak gunyacsankot le vonytak. Ibranyi, Kallai Gyalogok is, Dios Győriek szüntelen járnak, életünket szekereken hordosztattják, melyeknek ha megis tovab tart raytunk nehez igajok, tellyességessen bizony el pusztolunk, valahova leszünk de mi bizony semmi keppen nem lakhatunk miattok mert ehel halokka tesznek minket telljesseggel, ezeken kívül való siral-mas panasznunkat Isten ő Felsége tudgya, mert nyelvünkkel is nem győzünk előszamlalni. Nagyságtokat Isten dicsőssegere kerjük orvosollja nyavalyainkat, mert szinten el pusztu-lunk. Ezeknek utanna az Menjei Úr az ő Szent Lelkenek ajandekat adgya Nagyságtoknak mind fejenkent szivel kivannyuk. Irattuk Kenderesen az mi siralmas levelünket die 30. 8bris 1665.

Mi szegeny sulyos iga alatt njögő Kenderesiek Irgalmas és Kegjelmes Valaszt Varunk Nagyságtoktul. mpia.(!)

P. S. Az szegeny birak is nem maradhat(nak) miattok megh az faluban is, mert imar egy nehanszor úgy el vertek nemelyiket, hogy soha is megh nem eled, tobbire csak kuldussa tettek.

Onadi Torsök Mihaly szolgaja Baradi Nevő így szitta az aszonyi allatot hogy eb atta megh az lelket is beled.

13. Tiszanána, 1660–1670 között²³

A község beadványa ismeretlen személyhez: a végvári katonaság által elkövetett erőszakoskodások és kártételek felsorolása.

(Címzés nincs.) – (A hátlapon:) Tisza Nanayak tanú vallasa es serelmes levele. – (A község pecsétjével.) – (Más kézzel rávezetve:) Nro. 18.

Alaszatos szolgulatunkat ajanlyuk Nagyságodnak. Isten minden jdvoseges iavaival lato-gasa meg Nagyságodat szegeny meg romlot országunknak oltalmaszasara sok esztendeigh tarcsa meg az Úr Isten Nagyságodat mint Kegyelmes Urunkot, szivünk szerint kivanyuk.

Csak ez felől kelleitük Nagyságodat mint Kegyelmes Urunkot ez kis irasunk atal meg talalnunk, ennek előtte való napokban erkeszet volt hoszank az Nagyságod levele, mely Nagyságod leveleben meg volt paranczolva minden ember az ő serelmet Nagyságod eleiben suplikatyo(!) atal be adgya Nagyságod fileiben veven Nagyságod meg orvosolya, mink Ti-sza Nanayak az tekintetes es Meltosagos Palfi Tamas Egri püspök Urunk ő Nagysága²⁴ jobagy punctomonkent rendel adgyuk be Nagyságodnak, mely serelmünk es panasznunk rend szerint így folynak.

23 Az iraton keltezés nincs, az erre használható támpontra lásd a 23. és 24. sz. jegyzetet!

24 Pálffy Tamás (meghalt 1679) 1660–1670 közt volt egri püspök. SUGÁR István 1984/a. 332–340. (Az Egri Főegyházmegeye Schematizmusa I.) Az egri püspöki javak gondviselője 1666-ban Tassy Mátvás kassai plébános, ungi főesperes volt.

Elsőben tavaly esztendőben engemet Pentek Janost meg fogot tul az tiszán Kovacs Andras es Keczes Geci meg sarcollatak szaz öt tallera mely Kovacz Andras Barkoci István Uram ő Nagysága²⁵ szolgálta ezt tolvaiul hatalmasul vittek raitam ezt hitem szerint mondom. Ugyan azon esztendőben Kaly Istvan vet raitam 7 tallert. Ugyan tavaly esztendőben Afra Peter az falu alol haitot el nyoc ökröt, atal haitotta az Tiszán vet az falun 24 forintot az falu semivel sem volt ados neki ezt csak hatalmasul czelekedte.

Masodszor harmadevi nyaron be iöven az falunkban Nagy Istvan mint egy harminc loval az en haszamosz ugy mint Gal Miklos haszamosz, oda iöt szendrei Szonaki Janos nevű katoná egy szalonnamat le háytotta az kamoram padgyarul, ki vonta az aitoban mind fel metelte ugy atta az katonának, hogy szoltam erte nem volt az a szitok az kivel nem szidot, ugyan akkor vitte el 15 sak arpmat, eszt hitel mondom.

Harmadcor, engemet Kiraly Matet Kaly Istvan be haitot az puszta szikszai berekben²⁶ az tarsomat meg kötöszte magamat el szalasztot, volt 42 marham azt tolvaiul el haitotta most is oda vagon, ezt hittel mondom.

Negyedcor engemet Kovacz Matyast az szendreyek tul az Tiszán meg fogtak Abadra²⁷ be vittek ot rutul meg kinszottak, haló felben hattak az nagy veres mýa csak nem meg holtam, eszek köszöt ismertem Kis Gecit az ki most rab ezt hittel mondom.

Ötödcor engem Haidu Jánost meg fogtak Szalokon²⁸ Seres Marci, Kotyba Jakab, Onadban lako Vido András le vontak az földre, egy kötő feiszet(!) hozsam vetted adig veretek hot elevenen marattam az földön, az karomat öszve rontottak: az borbelynak attam az gyogytasaiert hat forintot ezt hittel mondom.

Hatodcor engem Patkos Istvant Tarkanyra²⁹ be haitot Kaly Istvan az lovamat el vonta most is oda vagon ezt hittel mondom, aszontul Afra Peter 8 ökröt el haitot az falu alol atal haitotta az Tiszán vet az embereken 24 forintot semivel sem voltak adosok neki csak hatalmasul czelekedet.

Hetedcor Koszak Istvan azt tudom Affra Peter Vido Istok 8 ökröt el haitot az falu alol kető az enyem volt köszte atal haitottak az Tiszán, vet raitunk 24 forintot egy penszivel sem voltunk adósok ezt csak tolvaiul haitotta el ezt hittel mondom.

Ezt Kegyelmes Urunk mind faluiul mondgyuk, iövenek az onadi katonak Pentek Benedek Uram haszamosz, kik köszt volt Vido Istok es Vido Andras rutul szidalmasztak Pentek Benedeket, azt montak aha eb atta lelkit ma Isten engem ugy segellyen meg kel halnod inkab szanom egy csirke halalat mint az tizedet kutya lelkü. Ugyan akor vit el tolvaiul Vido Andras egy Heves ivaný³⁰ lovat most is oda vagon. Palatinus Urunkhosz ő Nagyságához akartak készülni akor de ő azt nem neszte, ugyan el vonta s oda vesztette, ugyan akor iden Onadi Afra Peter meszitzen kardal kergette Pentek Benedek Urunkat azt monta ő kegyelmének aha eb atta gyeneralisa. Csak te vesznel el az földrül mindgyart el veszne az varmegye. Biro Tamas meg azt monta, ha minden katoná ugy akarna, mint en az eb lelkűnek Pentek Benedeknek maid az feiebe lövödösznek had veszne el az földrül, ezeket halottuk tölök.

25 Barkóczy István 1663-ban Ónod kapitánya, Szabolcs megye főispánja. – NAGY Iván I., 1857. 198.

26 Szikszó puszta, Füzesabony mellett.

27 Tiszaabád, ma Szalókkal egyesítve Abádszalók, Jász-Nagykun-Szolnok megye, a Tisza bal partján.

28 Lásd a 26. számú jegyzetet!

29 Mezőtárkány.

30 Hevesivány, Jászapátihoz tartozó puszta.

14.

Poroszló, 1693. január 5.

A község beadványa Körner János Leonard kamarai prefektushoz egy, a helységből elloptott ló miatt támadt bonyodalom ügyében.

(Címzés:) Per Illustri ac Generoso Domino Joanni Leonardo Körner Sacratissimae Caesarae Regiaeque Maiestatis Districtus Agriensis Camerali Praefecto Domino et Patrono nobis gratiosissimo. – (A község pecsétjével.) – (A címzés mellett más írással:) Praesentatae: 7: Januaria 693. Poroslouiensis: propter equum Varadiensis Bassae oblatum furtim.

Salutem Nostrorum Paratissimam Commendationem.

Illustrissime Domine, nos indigni Poroszloiensis volumus significare Magnifici Vestri ut hinc ex nostro loco equum unum Varadiensis Passe furtim Abstallerunt, de qua Causa Illustrissimus Dominus Commendans Agriensis mandavit nobis ut totus Pagus illam equum querat ubi est, quaesirimus etiam sed nos non invenimus, interim tamen scripsit nobis Dominus Commendans, ut si non inveniamus, pretium illius equi debemus solvere, tamen nobis non mandavit Passa nec Illustrissimus Dominus Commendans Tokaiensis ut vigillatores demus ipsi sed cum suis famulis curavit Passa Custodinem suos equos, Recta lex non potest onerare nos de hac re, petimus ergo humilime Magnificam Vestram, ut nos protegere dignetur, quia nos contra illum nihil peccavimus, quoniam Germanos relinquerunt hic ad vigilliam Passe, si hoc bonum fecerit nobiscum Magnifica Vestra ut nos protegit in talibus rectis rebus, nos quoque reservare conabimur Magnifici Vestri benevolentiam erga nos.

Actum in Poroszlo die 5. Januarii Anno 1693.

Post hic vivat et maneat Magnifica Vestra in Dei Protectionem cordicitus precamur.

15.

Hatvan, 1699. december 15.

Hatvan oppidum vezetőségének ellennyugtája, hogy Grundner János Györgynek, a budai kamarai provizorátus dézsmásának a város mennyi gabona-, bor-, bárány- és méhtizedet fizetett be.

(Címzés nincs.) – (Végén a község pecsétjével.) – (A hátlapon a kamarai hivatalban rávezetve:) Gegenschein von Hatvan wber ad Zehendt gefohlen. Pro 699. No. 2.

Contraquietatoriae.

Nos Iudex, Jurati et Tota Communitas Oppidi Hatvan, Tenore Praesentium Recognoscimus, Quod Generoso Domino Joanni Georgio Grundner, Suae Maiestatis Inclyti Provisoratus Budensis Decimatori Omnis Generatim Decimas, pro Parte Suae Maiestatis pro Anno 1699. Provenientes Metreta Austriaca administraverimus in hunc modum.

Frumenti metretas	279
Hordei Metretas	49
Avenae Metretas	11
Vini Urnas	32
Pecuniae ab Agnis, Apibus Messorum	fl. 30 ds. 50
Et nec plus nec minus.	

3-5. kép.

3. kép. Hatvan mezőváros pecsétje (1699)

4. kép. Gyöngyös város első ismert pecsétje (1597)

5. kép. Padar István gyöngyössolymosi főbíró pecsétje (1596)

De his Omnibus a Nabis rite administratis, ac de eorum perceptione Quietantys Nobis extradatis, has Contraquietatorias Sigillo Roboratas extradamus.

Actum Hatvan 15. Xbris 1699.

Extradatum per me Joannem Paulum Josa
Juratum Notarium oppidj Hatvaniensis.

16.

Heves, 1703. szeptember 25.

A hevesi jószágban II. Rákóczi Ferenc utasítására összeírt termények kimutatása.

(Címzés nincs, csak a hátlapon, a fejedelmi kancellárián rávezetve:) Commissio Rationum Bonorum Hevesiensium. Nr. 39. 1703.

Commissio.

Serenissimi Principis Francisci Rakoczy de Felső Vadás(!), ratione Bonorum Hevesiensium.

Fellyeb specificalt Kegyelmes Urunk parancsolattýabol ezen Hevessý Jószág el foghatván, ugh: Udvarházával, Serfözöiével, ahoz való Malmával és Korczmaival, et ceteris cum omnibus pertinentys. Ami pedig találtatott, mind taxa, s mind maiorsághbeli gabona, ughmint hatt asztagh, három taxabelj, három maiorsághbeli. Dereliquo a tá...s³¹ még az közben vagyon, aszt is proxima occasione fogiák behordanj. Decimae athuc restant, a mellett még veremben lévő tavalj búza, circiter 9 veremmel. Némely ajtókra való pléhekett kulcsostul, és egy nehány üvegh ablakokott, a mellýett kártol megh őrizhetett, a templomban be rakatta a Biró, a mellýekre kezemett rea tettem, a mellett találtatott egy Fárkos hallo³² is némely székekkel edgyütt. Signatum Heves 25. 7bris Anno 1703.

Coram me Stephano Nagy, Judice Primario et Caeteris Juratis Hevesiensibus. (A helység peccsétje.)

Coram me Gregorio Csercz pro tempore Cappellano Hevesiensi. (Gyűrűspeccsét.)

Coram me praesentum scriptore et Notario ejusdem Loci m. p. (Gyűrűspeccsét.)

(A hátlapon az előző szöveg folytatásaként:) P. S. Item Eötven Köből Búza, Kölesz 40 Köből, Borso hatt Köből, Lencze 2 Killa.

17.

Gyöngyös, 1704. február 21.

Solymossi Mihály városi jegyző által kiállított tanúvallomási jegyzőkönyv Szappanos Gábor azon javainak tulajdonjogáról, melyeket a kurucok részben első bevonulásukkor viték el, majd részben Szepessy Márton vett magához.

(Címzés nincs, a hátlapon, a fejedelmi kancellárián rávezetve:) Szepesi Márton Uram ellen való Inqvisitio Szappanos Gábor Instantiájára. – (Áthúzza:) No. 1034. – No. 196. 1704.

Anno 1704. Dje 21. mensis Februarii pro Parte et ad Instantiam Providi Gabrielis Szap-

31 E szó néhány betűje kivehetetlen, ezért értelmezni nem tudtam.

32 Így! Értelme nem világos (farkasháló?).

panos Juxta De eo utri Puncta praesens Inqvisitio facta est praesentibus *Egregiis* Joanne Thimár et Paulo Viza Judicibus, cujus Deutri Puncta sunt Ista.

Imo. Vallya megh a Tanú hiti után, hogy a minemű Jószágát elvitték Gyöngyösről praeambulumban denotalt Szappanos Gábornak Urünk eő Nagysága népének első bejövetelekör, az nem Német Jánosé volt, hanem túle külön való és nem legénye vagy kereskedő Társa volt Német Jánosnak, hanem maga sajáttya.

2do. Azon kívül a ki megh maradt és annak utána elvitte Nemzetes Vitézlő Szepessy Márton uram eő Kegyelme, az is maga jószága volt s nem Német Jánossé.

3io. Már akkor s annak előtte ennéhány héttel megh Esküttetett és híve volt Meltóságos Fejedelem felső Vadászy Rákóczy Ferencz Kegyelmes Urúnknak eő Nagyságának.

1mus Testis Michael Rác in Oppido Gyöngyös *Commorans* Annorum circiter 45. Jura-tus Examinatus fassus est. Tugya bizonyossan, hogy azon jószághoz semmi köze nem volt Német Jánosnak, hanem maga igaz sajáttya Szappanos Gábornak s nem is volt legénye, sem kereskedő társa, hanem magának való. Ad 2dum. A mi nemű jószágát elvitte annak utána Nemzetes *Vitézlő Szepessy Márton Uram*, maga jószága volt az is. Ad 3ium. Már akkor s annak előtte ennéhány hetekkel Urünk eő Nagysága híve volt és megh esküttetett.

2dus Testis Joannes Rác in oppido Gyöngyös *Commorans* Annorum circiter 25. Juratus examinatus fassus est. Per omnia sicut testis primus.

Qvam quidem tali modo peractam Inqvisitionem ad partis Reqvissentis Instantiam sub sig-illo usuali nostro extradidimus in oppido Gyöngyös Anno et die qvibus supra.

Signatum per me Michaelem

Solymossi Juratum Oppidi praesciti

Notarium m.p.

(A város papírfölzetű pecsétje.)

18.

Gyöngyöshalász, 1705. április 8.

A falu folyamodványa II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez: a lakosok közül a nemesek és a katonáskodók családtagjai nem akarnak részt venni a közterhek viselésében. Jánoky Zsigmond kancellár a vármegyéhez utasítja őket panaszukkal.

(Címzés:) Méltóságos Erdéli Fejedelem Kegyelmes Urúnknak Rákoczy Ferencznek eő Nagyságának adassék ezen Alázatos Instantiánk, nagy becsülletel Egerben. – (Más kézzel:) 1705.

Isten minden szeencsés Testi Lelki Jókkal áldgya és Vezérellye Méltóságát Kegyelmes Urúnkat szegény Magyar Hazánknak szabadulására s vigasztalására, szívből kíványuk Nagyságának.

Mi Gyöngyös Halászi szegény Lakosok Folyamodtunk ez Alázatos Instantiánkkal Meltóságos Fejedelemségéhez Kegyelmes Urunkhoz Nagyságához, az sok nyomoruságos Terhes igáknak el viselhetetlenségek Felől és az közöttünk levő egyenetlenségek iránt, a kikkel nem egyezhetünk, szegény Helyünköt segitenj semmiből nem akarják, sem Dunán túl levő quartelyosokat, kik vannak helyünkben,³³ tartanyi nem akarják, sem pedig a kik mostan rajtunk vannak, Kegyelmes Urünk karabélyossaj, azoknak semmit praestalni nem akarnak,

33 A Dunántúlról a császári csapatok elől átmenekültekről van szó.

sem jövő menőnek, sem szekerezést, sem egyéb szolgálatot tenni nem akarnak, nem is tetek, Kegyelmes Urunk fel kelésitől fogvást magokat tellyességessen közülünk ki vonták

Imo. Amint is első Helyünkben Lakos Hamar Istvány nevű Nemes Ember,³⁴ aki maga Kuriaian lakik és külön van minden elő földje kurjaia után, de a val nem elégedvén meg, hanem az közönséges Falu földiből is mind szántó földet, Rétet ki adtuk neki, mint edgyik legjobb Gaszdanak közöttünk, ezért ő is velünk kötött és kézírását adta, hogy ha Nemes Ember is, de mindenebből eleget téssen, mint edgyik gaszda, de abban semmi sincz, mert semben levő quartelyosokat mind az ólta nem tartota, nem is akarja, sem gyövő menő Kegyelmes Urunk vitézeit, sem raitunk levő Karabelyosokat, sem pedig Szent Györg(!) naptól fogvást egy ökröt nem adot s bé nem fogott, semmijemű segítséggel nem volt s nem is akar lenni, mert a Nemes Vármegyétől ki adatot nékik, hogy a Quartelyos tartáson kívül semmivel nem tartoznak, de abban sem concuralnak, hanem akarjuk Meltoságatul s Nagyságátul Kegyelmes Urunktól meg tudnj, miben tartozik prestalnj miben nem, a vagy semmivel nem?

2do. Más Nemes Ember ugyan Kós Gergely, Helyünkben lakos, hasonló keppen ehhez tartya magat.

3tio. Ugyan Budaj Pál, Breznyaj János, többek is, kik magok jó akaratyokbul felültek, ithon levő cseledgyej a közjobúl prestalni semmit nem akarnak, sem quartelyost tartani, sem gyövő menőt, sem szekerezést, egy szóval semminemű szolgálatot.³⁵

4. Ugyan Helyünkben Joszágos Serfőző lakik nemzetes Petrovaj Uram fundussan, ez is hasonló keppen ezekkel edgyüt magát közölünk ki vonnya, prestalnj semmit nem akar.

Azon kívül utas helyen lakunk, az sok jövő menő vitézek az italért szitnak és epestnek bennünköt, hogy italbeli gaszdaikodással nem lehetünk, mert nem gyözzük, ebből leg fő képpen nem álhathunk elő s nem adhatunk, mert bizony alig marattunk egy néhányan, kik szegény Helyünkben evetzünk, hogy ha pedig ezen sok szabad Emberek csak mentségben maradnak, Nagysága raitunk nem könnyebbít, tellességgel szegény Helyünk el pusztúl, mert meg nem lakhattuk. Hanem kérjük Alazatosan Nagyságát Kegyelmes Urunkot, vegye Respectusban szegény állapotunkot és könnyebbicsen raitunk és adgyon jó választ mindenekrül ezen szabad Emberek iránt, mivel tartoznak Prestalni, mivel nem? hogy mink is tudhassuk mihez tartani magunkot. Datum Gyongyöss Halász Die 8 Aprilis 1705.

Nagyságának Kegyelmes Urúnknak Szegény Alazatos Hívej

Halászi lakosok Fő Biró Toth Janos 12 Esküdtivel.

P. S: fölöl meg említett Hamár Istvány még mikor a polgárunk a quartelyos ökröt oda vitte volna, hogy tarcsák, meg szorították ott a funduson a Polgárunkot rutúl meg verték, erül is jó választ várunk.

(A község papírfölzetű pecsétje.)

(A külső oldalra, a címzés mellé rávezetve az udvari kancellária végzése, Jánoky Zsigmond kancellár saját kezű írásával:)

Halásziak.

A Nemes Vármegyét illetvén az Első Instantia recommendalom in justis et licitis alle-viállja.

A Cancellaria penigh agjon, ha kell erős Protectiot az ital iránt in specie nekik: a mellet tarcsák erőssen magokat: s ha erő éri, a Nemes Vármegye szedessen bizonyásgot, de a tisztet elsőben megh keressék, teszen-e rola. Ex Officio 10 Aprilis 1705.

Sigismundus Aulae Cancellarius m. p.

34 A Hamar-családra: SOÓS Imre 1975. 216–221.

35 1704-ben viszont a katonáskodók családtagjai panaszkodtak a terhek miatt. ESZE Tamás 1955. 148–149.

19.
Palotásatvan³⁶, 1706. november 12.

A falu kérése II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez: tavaly Herbeville vonulásakor gróf Esterházy Antal főszekérmestere, Hagymássi János a faluból 8 ökröt és 2 szekeret erővel elvitt, amelyek a Tiszán túl odavesztek. Kárpótlást szeretnének kapni. A határozat szerint forduljanak gróf Esterházy Antal generálishoz.

(Címzés:) Méltóságos Fejedelem Kegyelmes Urunknak ő Méltóságának alázatossan írt supplicatiojok Az belől írt supplicansoké.

Méltóságos Fejedelem Kegyelmes Urunk!

Az Nagyságod Kegyelmes Lábaihoz ez alázatos kis írásunk által nagy alázatossan borúlunk, ilyen keserves insigünket és nyomorúságunkat detegálván. Miképpen ez el múlt esztendőben, mikor Budáról és Pestről a Német ellenség ki szállott³⁷, akkor Méltóságos Generalis Groff Eszterházy Antal Urunk ő Nagysága tábora és hada Gútánál³⁸ feküvén, az ő Nagysága Fő Szekér Mestere Nemzetes Vitézlő Hagymássi János Uram ő Kegyelme Executio által helyűnkéből ki hajtattott nyolcz ökrrel két szekerűnket, a melly nyolcz ökröt, noha emlétett Hagymássi Uramtól eleget supplicaltuk, hogy a Tiszán által ne hajcsa, de ő Kegyelme nem gondolván azzal, által hajtotta, a Tiszán túl a szekeresseink megh betegedvén, kéntelenek vóltak el hadni, a melly nyolcz ökrünk és két szekerünk e máj napigh is oda vannak, iszonyú ki mondhatatlan nagy kárunkra.

Ezen emlétett nyolcz ökrök, és két szekér iránt, eleget supplicaltuk mind a Tekintetes Nemes Vármegyét, s mind pedigh már megh írt Fő Szekér Mester Uramot, Hagymássi Jánost ő Kegyelmit, hogy ő Nagyságok s ő Kegyelme vagy tennének, vagy tétetnének eleget, avagy mutatnának útát: hol keressük kárjainkat, de mind e mai napigh is semmi refusiot és satisfactiot nem vettünk, noha nem kicsiny kár ilyen szegény, kis Falucskának egyszer s mind nyolcz ökr kárt vallani, holott alig vagyon Falunkba nyolcz, vagy tíz ökrös gazda.

Ez iránt a Méltóságos Fejedelem Kegyelmes Urunknak irgalmas Lábaihoz nagy alázatossan borúlunk, méltóztassék szokott irgalmas és kegyelmes szemeivel bennünket megh tekinteni, s a megh Váltó, és kint szenvedő Kristusnak őt mélységes sebeiért, ezen kárjainkat megh orvoslani, és bennünket jó válaszal megh bátorétani s ió utba eresztetni, hogy ez elől számlált kárjainkat hol keressük; hogy úgy a Méltóságod Kegyelmes Protectioja alatt megh maradván, lehessünk legh kisseb és legh alázatosab hivej. Kiért az irgalmas Istent, hogy Méltóságodat szegény hazánk óltalma mellett megh tarcsa és szerencsés hoszú étlettel, s minden kívánt javaival áldgya és boldogécsa ezen a Világon; a más Világon pedigh a dicsőségnek koronájával megh koronázza, szüntelen alázatos imádságink által kérn el (nem)³⁹ mulattyuk.

Maradván Méltóságodnak Legh alázatosab Jobbágyi

Nemes Nógrád Vármegyében Palotás

Hatvani szegény lakosok közönségessen.

36 Ez az írat tévedésből került ide, a XIX. századi rendező levéltáros ugyanis azt hitte, hogy a Heves megyei Hatvan oppidumról van szó. Palotásatvan falu azonban Nógrád megyében feküdt, Palotás néven ma is ott található. SZAKÁLY Ferenc 1995. 140., 146., 155., 170., 173., 176., 177.

37 Herbeville császári tábornagy 1705. szeptember elején indult meg Pestről Erdély felé, Rabutin megsegítésére.

38 Galgaguta, Pest megyében.

39 Ez a szó tollhibából az eredetiben kimaradt.

Iránk nagy alázatosan Palotás
Hatvanba Dje 12. Novembris Anno 1706.
(A község papírfölzetű pecsétjével.)
(A hátlapra rávezetve a határozat:) 304. Palotas Hatvaniak.
Relegaltatnak az Instánsok Groff Eszterhazi Antal Generalis és Senator Úr informatio-
jára. Datum ex Castris Nostros ad Lőrinczi positis, Die 17. Novembris 1706.
Georgius Pongrácz m.p.
(Más kézzel a hátlapon:) 1706.

20. Tiszaroff^{no}, 1707. június 11.

A falu beadványa II. Rákóczi Ferenc fejedelemhez. Panaszt tesznek a gróf Csáky Mihály generális által hozzájuk küldött katonagyűjtő tiszt visszaélései ellen.

(Címzés:) Méltóságos Fejedelem Kegyelmes Jó Urunknak ő Excellentiájának be-adatan-
dó Alázatos Instantiájok Roffi szegény Taxás jobbágyoknak.

Az Úr Isten terjeszse Nemzetről Nemzetre Nagyságod Méltóságának boldog uralkodá-
sát, telyes szível kívánnuk!

Méltóságos, Kegyelmes jó Urunk! Nagyságod Méltóságának Tekénteti eleiben alázatos Instantiánkat be adadni az rajtunk való nyomorúságtól kénszerítettünk, a melyet Nagyságod Méltósága előtt ilyen képpen említünk: Ez jelen való hólnapban, Méltóságos Gróff Csáki Mihály Urunk ő Nagysága parancsolattyaibul egy Érdemes Fő Hadnagy az katonák fel-sze-
désére ki-küldetett Nemes Heves Vármegyében. Melly mikor mi hozzánk érkezett, hallatlan eskütésnek formája alatt kénszerített, ilyen módon: Az Isten az égből a lelkünket le-hánnya, hóltunk után a föld testünek ki-okádgya, ha meg nem mondgyuk, a ki csak egy óráig, csak egy szempillantásig is katonaságra ment volna, avagy csak szándékozott is, hogy el-meny-
nyen. Ez alatt 12 tizenkettőt közzülünk el-haitou, mind olyakat, a kik semmi nével neve-
zendő Tiszthez vagy Zászlóhoz hitesek nem vóltanak, sem hópénzben, sem Mondérban, ru-
hában, vagy fegyverben tellyességgel nem részesültenek; sőt némellyik még csak a határainkból sem ment ki; hanem csak lovat vett. és hogy fegyvert nem szerezhett, ismét a lovat is csak el-adta. Némellyik a kótyavetyére ment, hogy fegyvert szerezzon, de nem sze-
rezhetvén, ismét haza jött. Némellyik Eger alá, az Nemes Vármegye parancsolattyaibul haj-
tatott, és míg el nem eresztették, ott táborozott. Némellyik pedig Néhai Nemzetes Vitézljő Bakó István Kapitány Urunk parancsolattyaibul Túrhoz⁴¹ hajtatott, hogy a pusztító Rác el-
lenségnek szaporán való kicsapásátul óltalmazhatták volna közel való Helyeinket. Mind ezek pedig szegény Helyünkben, mi velünk egy aránt, a Nemes Vármegye rendelése szerént, soldos Hajdukat tartó emberek. Ugyan ezek közzé számláltatott Öreg Bíránk is,⁴² kinek kö-
zöttünk való hagyattatását, sok reménykedéssel addig nyertük meg, míglén Nagyságod Méltósága előtt Protectionalis Válaszért alázatos Instantiánkal meg-jelenünk.

Annak okáért Nagyságod Méltóságának irgalmasságához flymodunk és alázatosan ese-
dezünk /ha jónak láttathatik igyünk/ Nagyságod Méltóságátul, jőjjön ki Kegyelmissen Protectionalis Válaszunk mindenikre nézve, hogy a Nagyságod Méltóságának jószágában

40 Ma Jász-Nagykun-Szolnok megyében.

41 Mezőtúr.

42 Tí. a hadgyűjtő tiszt által lefogott 12 személy közé.

továb is szivessebben maradhassunk. Légyen az Úr Istennek örökké való óltalma Nagyságod Méltóságának életén.

Költ a Roffi futottak között, die 11. Juny Anno 1707.

Nagyságod Méltóságának alázatos Taxás Jobbágyi, Roffi Bíró Rác Mihály, cum adjunctis.

(A helység vörös viaszba nyomott pecsétjével.)

(A címloldal felső felén:) 106. Roffi Taxások. (Határozat azonban nincs.) – (Más kézzel:) 1707.

21.

Poroszló, 1712. április 29.

Bizonyítvány a község vezetésének arról, hogy Urber János Farkas postamester munkáját kifogástalanul végzi.

Nos Judex et Senatus Oppidi huius infra scripti attestamur vigore Patentium litterarum istarum bonaque fide et juxta conscientiam nostram confirmamus, quod Generosus Dominus Joannes Wolfgangus Vrber, tempore quo huc ad Servitia Caesariae Regiaeque Majestatis Magister Postarum positus est, nempe a 1mo Mensis 8bris Anni praeteriti 1711., quantum nos vidimus et observavimus, praefata servitia et officia sua, in transportandis quibuscunque litteris, et staffetis, alysque Ipsum concernentibus rebus, diu noctuque diligenter et indefessus perfecit, et in nulla unquam tali occasione defecerit vel aliquid neglexerit. Nobiscum etiam talem semper concordiam et convicinitatem hactenus tenuerit, quod cum tam bona Ipsius Indola honesteque vita conversatione optime contenti, hanc Illi praelibato Domini Joanni Wolfgango Vrber, Praeposito hujus loci Postarum Magistro Attestationem bona fide et conscientia communicare et apposito patenti Sigillo nostro corroborare possimus, uti etiam in his praesentibus facimus et attestamur.

Poroszló 29. die Aprilis 1712.

Ordinarius Judex Stephanus Szabó cum
Adjunctis.

Extradatum per Juratum Notarium Praefati Loci
Gregorium Tatay m. p.

(A község pecsétjével.)

(A hátlapon kétféle kézírással:) Attestatio Poroszlóensis. – Boroslo(!) No. 51.

22.

Gyöngyös, 1712. május 4.

A város vezetése bizonyítja Klampfler Lőrinc postamester jó munkáját.

Nos infra scripti vigore praesentium attestamur, quod egregius Dominus Laurentius Klampfler⁴³ pie memoriae servitia Suae Caesariae in posta Arocksalasz usque ad finem mensis Julij, in posta vero Gyöngyösiensi ad finem usque Augusti Anni 1703 tanquam postarum Magister debite praestiterit; postquam vero, accrescente tumultu Curuczionum, se cum sua familia Budam, tanquam refugij locum recepisset, ibique pie in Domino obisset,

43 Klampflerre: SUGÁR ISTVÁN 1984/b. 234–235.

nihilominus per haeredes illius, cessante illo tumultuoso tempore, in ambobus praefatis locis, Gyöngyös nimirum, et Arocksalasz seervitia praenominatae Suae Maiestatis á 1ma Maÿ Anni 1711. ad praesens usque tempus debite observata solioque more per postam utramque expedita fuerunt. In cujus majorem fidem praesentes attestorias manu, sigilloque nostro munitas dedimus. Gyöngyösini die 4ta Maÿ Anno 1712.

Göng, gőš uarasanak első biraianak az feljul megj mód szerent megj igazsajnak bizőn, sagara Sőter Janős.⁴⁴ Marko Balas m. p.

(A város papírba nyomott pecsétjével.)

23.

Átány, 1712. május 18.

A község elöljáróságának tanúsítványa, hogy Kállosi Márton veredarius postai munkáját kifogástalanul végzi.

Nos infrascripti Judices et Jurati Possessionis Atány. Tenore Praesentium recognoscimus. Quod Generosus Dominus Martinus Kállosi Veredarius hujus Loci, in Servitio Sacratissimae Maiestatis incipiendo prima Octobris Anni 1711. portando Ordinarias Staffetas et promovendos Curieros fidele servitium praestiterit, et continuo praestat, nec non indefessis suis laboribus omnem diligentiam pro ulteriori fideli continuatione adhibuerit. Etiamnum per Rebelles omnes suos Equos, Currus, Vaccas, boves, oves, Domum et omnem substantiam perdidit et depauperatus fuerit. In cujus rei fidem ac Testimonium dedimus hasce Literas attestatorias, sigillo nostro corroboratas. Actum Atány die 18. Maÿ Anno 1712.

Signatum per me Juratum Notarium Lelchiorem Ablonczy m. p.

Judes Primarius Andreas Igo.

Andreas Kalmár

Michael Bedécs

Joannes Szórád Caeterique Jurati.

(A község papírba nyomott pecsétje.)

24.

Kenderes⁴⁵, 1739. április 24.

Azok a feltételek, amelyekkel a község egy évre 153 rénes forintért bérbe veszi Kenderes felét a „Nagyváradai Nemes Residentiától”.

Mi alább meg írtak adgyuk tudtára mindeneknek a kiknek illik, hogy Kenderesnek fele részét, úgy mint a Szent Szerzetett illető, most pedig Nagy Váradai Nemes Residentiának⁴⁶ esett Jóságát, ugymint szántó földet szokott gyümöltssivel és Dez májával, kaszállokat, a Viznek Halászatyát, Csikászást, Nád vágást, egy szóval ami közönségesen szokott usuáltatni; de minden kár és a Szent Szerzetnek praejudicima nélkül, a Pinczét, a Korcsmaházat,

44 E két sor így írva! Szemmel láthatóan nehéz paraszti kéz vetette papírra.

45 Ma Jász-Nagykun-Szolnok megyében.

46 A falu felének birtokosa a pálos rend volt, ekkor annak nagyváradai rendháza. Adatok Szolnok megye történetéből. I. kötet, TÓTH Tibor (Szerk.) 1980. 425–441. Földesuraival a község többször kötött szerződést, melyeknek lényege a szolgáltatások pénzen való megváltása volt.

a Mészárszékkal edgyütt; mind a két részen valók, egészen Helységestül, a Tavalyi Contractusnak modgya és contentuma, minden némű Czikkellye szerént és tsorbitása nélkül, exarendáltuk esztendeig, ugy mint Szent György naptól fogva a jövő Szent György napig 153 Száz Ötven három Rhen. forintokban /:salvo tamen Iure Dominali, mellyet bé vett Országunk szokása szerént a Földes Úr magának szokott reserválni:/, oly formán pedig, hogy azon summa Arenda fele részét, a fellyebb említett Nemes Residentiának a jövő Szent Mihály napra, minden halogatás nélkül le tesszük, és a Váradi Residentia Tisztelendő Superiorának, avagy Helytartójának be szolgáltattuk. Nem külömben a második fele részét a jövő Szent György napra minden fogyatkozás nélkül be szolgáltattuk. Kötelesek lészünk pedig, mind a két Részrül, a Pinczét, Kortsma házat mindenkor meg oltalmazni, és e mostani jó statusában conservalni, és ha mi fogyatkozás talál vagy fedeliben, vagy belső részben esni, azt minden per s patvarkodás nélkül, közönségessen mind a két rész tartozunk helyre hozni, nem külömben a Mészárszéket helylyesen meg fedetni, kívül belől minden fogyatkozás nélkül conservalni. Nem külömben azon Joszágnak minden tsorbitás nélkül minden határait oltalmazni, meg tartani tartozunk, azon kívül az Uraság fel s alá szükségére (így!) amidőn kívántatik, minden maga Gazdaitul avagy is embereitül négy marhát a közönséges szolgálattul vagy is adotul eximál magának. (Így!) Hogy ha pedig ezen Arendának meg fizetésiben fogyatkozás avagy tsorbitás esnék, az Uraság közönségessen a Helység Kenderessi Jóságából mind a két részrül szabad autoritást reservál magának, és minden Törvény nélkül szabadossan eleget tétethet, egyéb aránt az Uraság minden effélékben esett károkat desummálhat, meg vehet a Helységen közönségessen. Azon conditioval adatik pedig minekünk Arendában fellyebb említett Szent Szerzet jószága, hogy egygyet értvén egyenlő akarattal mindeneket igazán, Istenessen folytassunk, egyik Rész a Másik résznek minden kára és csorbitása nélkül; egyeb aránt amely Rész izgága, szerző, vissza vonyó, kártévő léssen, annak meg jobbitását, érdemes büntetését az Uraság magának reservállya. Kihez képest köteleztetünk mi említett Részek az Uraságnak mentül hamarebb tudtára adni. Mely Exarendationak nagyobb bizonyosságára, meg erőssíttetésére adtuk saját kezünk írását szokott usualis Pecsetünknek erőssíttetésével. Kenderesen 1739dik Esztendőben. Szent György Havának egy mint Aprilisnek 24. napján.

Kenderessi Biró Katona Péter

Tanáts és az egész Helység közönségessen.

Extradatam per infrascripti Loci

Notarium Gregorium Halasi m.p.

(A község vörös viaszba nyomott pecsétjével.)

25.

Egerszólát, 1744. március 16.

Egerszólát község kötelezvénye: az egri jezsuita atyáktól 100 tallért vettek fel, amiért ugyanannyi öl fát kötelesek szállítani.

(Címzés nincs. A hátlapon:) Obligatoriae Szolatiensium de Lignis. – Alul áthúzva:) Collegii Agriensis Faber...⁴⁷nus. – (A község vörös viaszba nyomott pecsétjével.)

Mi aláb meg nevezet Szóláti Birák és Eskütek Praesentibus adgyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik ezen Contractuális Levelünknek rendiben, hogy bizonyos szükségünkűl

47 Áthúzás miatt egy szó olvashatatlan.

viseltetvén kényszerítettünk fel vennünk Száz öll fára egy-egy tallérával számlálván öliért; Egri *Tisztelendő* Pater Jesuvita Atyám(Így!) Uraiméktúl, az melly öll fáknak is árában most, úgy mint die 15. Martý leváltunk száz és húsz Rénes forintokat, az töbit peniglen az midőn meg hordván az öll fákat, *Tisztelendő Pater* Atyám Uraimék meg fogják adni,⁴⁸ az mellyre is obligalyuk magunkat, hogy mentül hamarab lehet, meg horgyuk. Mellynek is nagyob el hitelere attuk ezen Contractualis Levelünköt helységünk Pecsétével meg erősítvén. Actum Agriae die 16. Martý 1744.

Ordinarius Biro Fekete Jakab
Eskütt Forgács János Illés János
Molnár András és a többi közönséges
lakosok.

Juratus Notarius Andreas Képes m.p.

26.

Pálosveresmart, 1761. augusztus 22.

A falu lakosainak levele földesurukhoz, a pálosok pesti rendházának priorjához: panaszuk bizonyos Verebné ellen, aki a község megkárosításával törvénytelen korcsmát tart fenn.

(Címzés:) Adassek ezen Levelünk Pesti Conventben Első Remete Szent Pál szerzetiben Nagy meltóságú *Páter* Prior Urunknak bocsuletel. Pest. – (A község vörös viaszba nyomott pecsétjével.)

D. et J. Xtus.⁴⁹

Nagy alázatosagol folamodván mi szeginy lakosok az vagyis szeginy Job Agyi(így!) *Tisztelendő* Páter Prior Urunkhoz és köszönyük alázatosan Hozánk valo meg mutatott kegyes Gratiáját Nagyságodnak, hogy az mi szeginy Helsegünkre tekintvín, kívánságunk szerint Verebné korcsmáját megtiltotta. Noha tilalom után Ecszakának idején lopval Bort hozot, és az Sári⁵⁰ Birákot sokakal be hita Erőszakosan bort mért nekik, ő ugyan azt alította, hogy jó akaratyából adta nekik, de mink az bironál látuk az nagy Rovást, az kire roták az ki mért Bort, mi osztán, hogy nem szivelhettük, *Tisztelendő Páter* Prior Urunk Nagyságának kegyelmiből Hozánk küldött Ispanyunk parancsolatyára az Hordojárul Három Abrincstott le vágunk, noha az Sáriak majd őszvevertek benünket, Verebné pedig Ezer Foréntokra protestált. Már mos Vármegyivel fenyegett benünket, az Sáriak pedig azt álitják, hogy el kől pusztulni Verebnejrt szeginy Helsegünknek.

Mivel alázatosan kérjük Nagyságodat, tigyen valami rendőlést közöttünk, mert Verebnevel utolljára is rozsul járunk, mivel az sáriakal tart. Valamint mikor az Ura Élt, had mene közükben lakni, mert míg bort árult, őörke az Száriakal(!) Éjel Napal Az kerülőkel edgyút nálo deveralatok, ha Reánk meg haragudott, mingyárast azokal tölttette ki rajtunk boszuját. Meg is alázatosan kerjük Nagyságodat, meltoztasék szeginy jobágyinak kérésit meg halgatni úgy mint Verebnének sok rendetlen cselekedetiről, az melyet mi szeginy lakosok el nem halgathatunk és el sem is szenvedhetyük, hogy miket nem kiált usza hozzátýában rajtunk, hogy csak tiltasék ki közűllünk és mi ollan Embert álitunk aban az Házban, az ki mind Uraságnak fog adozni, mind pediglen az portiot is és az töbit is, az ki az Helsegett illeti, mindenekrűl fog eleget tenni.

48 100 tallér = 200 rénes forint.

49 Dominus et Jesus Christus.

50 Abasár.

Ezert is alazatosan köszönyük Nagyságodnak hozánk valo meg mutatott kegyes Gratiajárt, hogy oly Embert Rendölt közünkben, az ki js jo Rendölést tegyen közöttünk, az vagyis jo utra hozhaszon bennünkett, mert miutáltul fogvást Ispány Urunk közöttün(k) vagon, mindenekben joban es Helesben foly dolgunk.

Signatum in Veres Marth⁵¹ Die 22da Augusti 1761.

Mind közönsigesen mi szeginy Vers Marthi Jobágyok maradunk Igaz jo akaro szolgálj *Tisztelendő Péter* Prior Urunknak.

Irodalom

BÁN Péter

1978. A Borsod vármegyei tizedjegyzékek bormértékei a XVI–XIX. században. In: Archivum 7. 69–75. Eger.

ESZE Tamás

1955. Kuruc vitézek folyamodványai 1703–19710. 148–149. Budapest.

NAGY Iván

1857. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest.

SOÓS Imre

1975. Heves megye községei 1867-ig. Eger.

SUGÁR István

1984/a. Az egri püspökök története. 332–340. (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa I.) Budapest.

1984/b. Adatok Gyöngyös postatörténetéhez. In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk.: HAVASSY Péter–KECSKÉS Péter. 234–235. Gyöngyös.

SZAKÁLY Ferenc

1995. Pest-Pilis-Solt megye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékei. Budapest.

TÓTH Tibor (szerk.)

1980. Adatok Szolnok megye történetéből. I. 425–441. Szolnok.

Imre Bánkúti

Dokumente zur Geschichte von einigen Ortschaften in Komitat Heves und in Komitat Außen-Szolnok (XVI–XVIII. Jahrhundert)

Die 26 Dokumente aus den Jahren 1589 bis 1761 enthalten wichtige Informationen über die Dörfer und Marktflecken der ehemaligen Heves und Außen-Szolnok Komitaten, im Rahmen der Beziehung der Ungarischen Kammer und Leibeigenschaft. Ihr historischer Wert wird dadurch erhoben, dass sie nicht in irgend einem entfernten Amt geschrieben wurden, sondern in den Dörfern, so berichten sie uns direkt über die tagtäglichen Sorgen der Bauernschaft, und über ihr schweres Schicksal. In erster Linie aber über die finanziellen Probleme: Zehntenbezahlung, Zehntenpacht, Steuern und über die Rechtsangelegenheiten in Verbindung mit dem Handel. Durch die Dokumenten wird bezeugt, wie große die Belastung

51 1950-ig önálló község, azóta Abasárhoz csatolva. SOÓS Imre 1975. 402–403.

für die Bewohner des Komitats bis zum Jahre 1711 die Versorgung der Grenzbürgs- und der Kuruzensoldaten war, fast jedes Dorf beklagte sich bei der Kammer über die Übergriffe, Plündereien und Gewalttätigkeiten. Im XVIII. Jahrhundert tauchen schon friedlichere Themen auf: für die Postmeister gegebene Zeugnisse, Pachtverträge, lokaler Streit wegen Kneipenhalt usw.

Die originale aller Dokumente sind im Ungarischen Landesarchiv zu finden, und der Veröffentlicher macht einen darauf aufmerksam, dass jedes Schriftstück mit einem schönen Stempelabdruck der ausstellenden Gemeinde versehen ist.

BÁNKÚTI IMRE
H-1065 Budapest
Bajcsy-Zsilinszki út 61. II/1.

Gyöngyöspata története a jobbágyság megszüntetéséig

Horváth László

ABSTRACT: *The History of Gyöngyöspata up to the Emancipation.* Gyöngyöspata had for centuries been a centrally important settlement of the Mátraalja region. Originally the centre of the Aba family, rulers of the area, it later became a significant seat of the comes and archdeaconry. The Turkish occupation lasted from 1544 to 1686 in Pata. For a long time the town was in the Sultan's direct ownership, which was effective defence for it: people did not move away from the town, they stayed all along. In the shade of the large feudal estates and the great landowners (who, after 1770, started to establish manors), with the increase in population, the parcels of land allotted to serfs diminished and serfs started to turn into landless cotters working on someone else's land. There seemed to be two ways out of this situation: firstly, forest clearance gained a new impetus after the Middle Ages, and secondly, the cultivation of grapes were becoming more and more important as it brought more income. The Urbarium of Maria Theresa did not necessarily improve the situation of the serfs, but it at least determined the internal and external supplements of the parcels of land allotted to the serfs, named their obligations, and created a sort of written contract, which was in itself an improvement. The emancipation in 1848 was only a partial solution: though the April Laws annihilated the obligatory feudal services, they left the question of the landlord's tax of grapes, a most important point for the town, completely intact. The final solution had to be worked out in the era of absolutism, by the Imperial patent and the local judicial bodies executing it. The result was that financial inequalities in Gyöngyöspata grew rather than decreased because of capitalist free competition. Development came to a halt in the second half of the nineteenth century; even the status of 'market-town' was lost in 1871.

Gyöngyöspata évszázadokon keresztül a Mátraalja meghatározó települése volt. A térséget uraló Aba nemzetség központjaként, majd jelentős ispánsági és főesperesi székhelyként szerepelt. Szent István államalapítását követően a Zagyva és a Tarna közti területet innen szervezték meg, egyfajta alközpontja volt a patai vár a három megyére kiterjedő Újvár megyének, valamint székhelye a korai térítő egyháznak.¹ Egészen 1405-ig a vidéket az Aba nemzetség valamely ága uralta, de később is az ország főurai, a bárók kezén találjuk.² 1405-től 1455-ig a nagyhatalmú Szécsényi család bírta, majd Szécsényi László két veje szerezte meg, Gutí Ország Mihály és Losonczy Albert.³

Lassú hanyatlása a XIV. században erősödött föl. Ekkortól –vára, stratégiai szerepe elenyészett, a főesperes Egerbe költözött, urai országos ügyeket intézve folyamatosan távol voltak–, Gyöngyös vette át (1334-től már mint város) a Mátraalja kereskedelmi, közlekedési, gazdasági vezető szerepét. Pata azonban ezt követően sem szürkült bele a környező falvak világába, ékesen bizonyítja ezt a korból fennmaradt kulturális, művészeti, művelődéstörténeti emlékek sora. A jelenlegi községet is uralja a csodálatos gótikus templom, ismeretek az alakos kőfaragványok, a falfestménytöredékek, a Magyarországon egyedülálló Jesse-fa oltár, a „börtűs” 1500 körüli kehely és a berendezés, felszerelés, valamint a híres XVI. századi Gyöngyöspatai Graduálé.⁴ Sőt, Mátyás király idejétől, mikor 1460-ban személyesen

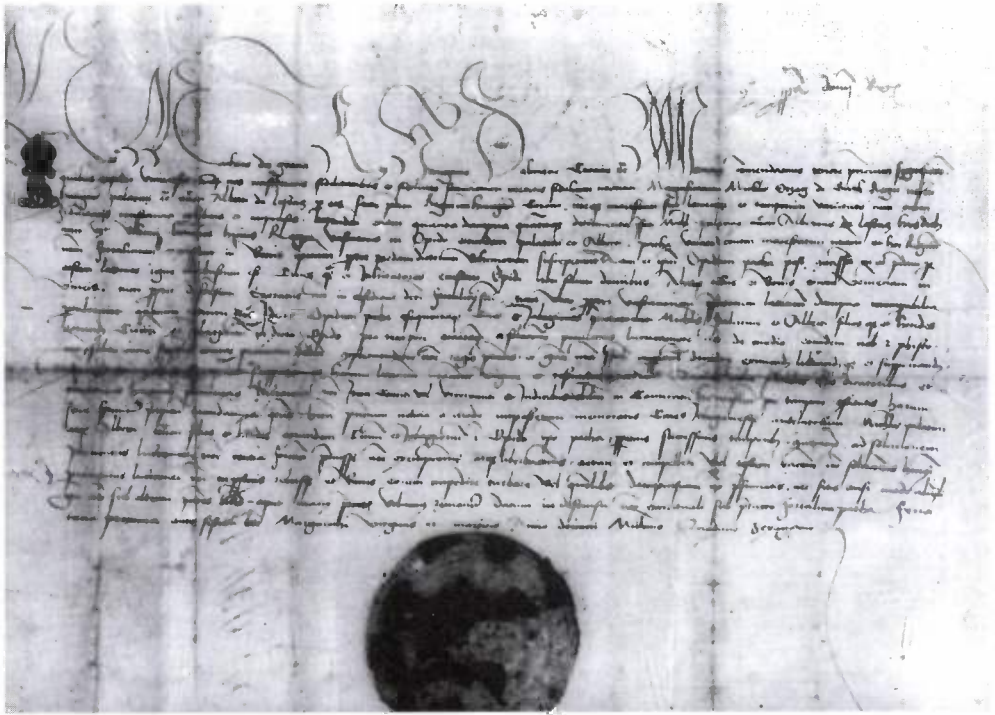
1 HORVÁTH László 2000. 64.

2 HORVÁTH László 2001. 42.

3 SUGÁR István 1966. 15.

4 HORVÁTH László 1999. 10.

vezetette Pata visszafoglalását Giskra huszita hadaitól, már mezővárosi rangra emelkedett a település. Ekkortól az oklevelekben a „villa” (falu) megjelölés helyett következetesen oppidumként (mezővárosként) találjuk Patát.⁵

1. kép. Mátyás király 1460-ban kelt oklevele, mely először mezővárosként említi Patát

A XVI. század első felében Pata Losonczy Istváné volt, ő azonban Temesvár török ostromakor, 1552-ben életét vesztette. A vagyon Országh Kristófra szállt, aki 1567-ben utód nélkül hunyt el. II. Miksa császár és király (1564-1576) több kérelmező közül Guti Országh Borbálának és férjének, Török Ferencnek, a dunántúli hadak főkapitányának adományozta „hűségük jutalmául” az Országh-vagyon Heves és Külső-Szolnok megyei 44 birtokrészét. Ilyen módon került Pata is a Török család kezére, de Török Ferenc is magvaszakadtan szállott sírjába.⁶ A végeláthatatlan és áttekinthetetlen feudális pereskedés még javában tartott, amikor megjelent egy újabb birtokkövetelő. Erősebb és határozottabb, ki nem a bíróságon keresi a maga igazát. Velük szakadt Patára története egyik legsúlyosabb megpróbáltatása: a török hódoltság. 1544 tavaszán Hatvan várának és városának elfoglalásával Pata sorsa is megpecsételődött, a török majd 150 évre befészkelte magát Heves megyébe.

1544 után Pata mezővárosi hódoltsági település lett. Mezővárosi jogaiából adódóan Gyönnyössel együtt a térségben viszonylagos kiváltságot élvezett, másrészt előnyére vált az is,

5 OL. DL. 15472.

6 HORVÁTH László 2001. 43.

hogy meglehetősen sokáig, majdnem a hódoltsági évek teljes időszakában a szultán kincstári birtoka volt. Az ilyen kincstári birtokok magyar népe viszonylagos védelmet élvezett. Hivatkoztak is szorult helyzetükben rendszeresen privilégiumaikra a pataiak. Közigazgatásilag a budai vilajethez, a budai pasa közigazgatási kerületéhez tartoztak, azon belül a hatvani szandzsákhoz. Igazságszolgáltatás tekintetében a hatvani török bíró, a kádi volt a főhatóság.⁷ A kettős adóztatást nem kerülhették el, vagyis a török földesúr – tehát leginkább maga a szultáni kincstár – mellett a korábbi birtokos és az egyház is beszedette a maga járandóságait. Ez az állapot 142 éven át fennállott. Ahogy az egri püspök tizedszedői rendszeresen felkeresték a dézsmáért a falut, a török adószedők is szorgalmasan rótták a deftereiket, így az a fonák helyzet állt elő, hogy ami tagadhatatlan szerencsétlenség volt patai elődeinknek, az most kiemelt szerencse nekünk, a régmúlt iránt érdeklődőknek. Így magyar és török forrásokból is módunk van a korabeli település gazdasági mutatóit vizsgálni, a mezőváros népességi adatait rekonstruálni. A XVI. század közepéről származnak az első források, melyek ha nem is mindenkit, de a patai családfeleket név szerint felsorolják. Számtalan ma is itt élő család 1546-ban vagy 1570-ben már megtalálja ősei nevét az adófizetők között.⁸ Annyit azért még előre kell bocsátanunk ezen forrástípusok elé, hogy a korabeli lakosok – a készítettők nyilvánvaló szándéka ellenére – szívesen lemaradtak az adózási listáról. Vagyis közel sem tartalmazzák az összeírások a Patán élő családok és jövedelmeik mindegyikét. Az országos szakirodalom általában 20% körül jelöli a kimaradottak arányszámát.⁹

A szultáni kincstár a nem-mohamedán alattvalókra pénzdótot vetett ki, a „császár adóját”, a „dzsizjét”. Ezt haradznak is hívták, szomorú emlékét nyelvünk napjainkig őrzi, ebből származik a „harácsolni” szavunk. Ez tehát állami adó volt, mértéke 300 akcse ingó vagyon után 50 akcse.¹⁰ A mindenkori török földesúrnak háztartásonként szintén járt 50 akcse, azután volt menyasszonyadó, hordóadó, de még csősztartási adó is, valamint tized szinte minden mezőgazdasági terményből. Egyetlen meghatározó tétel veszett el a forrásokból (és múltunkból) örökre, a nagyállattartásé, mert a török a szarvasmarha- és a lótenyésztést nem adóztatta, pedig főleg az alföldi részeken a rideg szarvasmarhatartás elsődrendű bel- és külpiaci szerepet nyert.¹¹

Az első török adójegyzék Gyöngyöspatáról 1546 körül készült.¹² A török összeírók ekkor még idegenül mozogtak a frissen meghódított terepen, munkájuk végeredménye még tökéletlen. Maga a török is igyekezett a hiányos felmérést kiegészíteni, és épp régiókból fennmaradt az 1559. évi összeírás is, amely azért különleges értékű, mert kiindulópontul regisztrálja az eltelt tizenhárom évben bekövetkezett változásokat. Így például azt, hogy a korábban összeírt családfele meghalt vagy elszökött-e, helyére valamelyik leszármazottja lépett, esetleg hogy az elmenekült hol tartózkodik, s honnét érkeztek bevándorlók a településre. A következő, az 1562. évi¹³, majd az 1570-es szandzsákösszeírás bevonásával így szinte folyamatos képet nyerhetünk a területen közel egy emberöltő, 27 év alatt végbement népmozgásról, a település életének változásairól.

7 BAYERLE Gusztáv 1998.

8 FEKETE Lajos 1968 és BAYERLE Gusztáv 1998.

9 N. KISS István 1960. 8.

10 Az akcse török ezüstpénz, amelyből a XVI. század közepén ötvenet számoltak egy magyar aranyforintra, s ezért nevezték a dzsizjét „flóri adónak” is.

11 SZAKÁLY Ferenc 1998. 9.

12 Ezt FEKETE Lajos tévesen 1550-re datálta

13 A Patára vonatkozó részeket Hegyi Klára fordította le. Ez úton is köszönöm szíveségét.

Az 1570. évi defter készítésekor már két esztendeje megkötötték a drinápolyi békét. Az 1544 táján kiürült, elpusztult falvak jó része újraneépült. Pata valósággal virágzott, mint ekkor már szultáni tulajdonú város – hász birtok. Privilégiumainak zömét az új hatalom is elismerte. E korszakról több forrás megszólaltatásával kaphatunk egy adóösszeíráson átszűrt várostörténetet, hisz ha a török defterek mellé hozzáteszem a magyar dézsmajegyzékek neveit és számait – melly Patáról az 1549, 1556, 1576, 1578 és 1598 évekről maradt fenn –¹⁴, akkor leszögezhetjük, hogy a XVI. század második fele az az időszak, mikor megbízható adatokkal rendelkezünk a mezővárosnak nemcsak gazdasági, de társadalmi és szociális képéről is.

A kutatás során csaknem fél évezred távlatából csalóként lelepleződött Pata első török birtokosa, Mahmud bin Aranid. Megbukott, de közelebb is vitt minket a hódoltsági élet mindennapjaihoz. 1546-ban 98 név szerint is ismert patai családfőt találunk az adóösszeírásban, vagyis becsléssel 600-800 főnyi helyben maradt népességet feltételezhetünk.¹⁵ Ehhez képest a falu jövedelmét meglepően alacsonyan állapították meg, például a csaknem száz háztartásnak csak az egytizedére vetették ki a dzsizje-adót és a földesúri pénzadót. A város 1490 akcsére rúgó összes földesúri adója az alábbi tételekből állt össze:

„kapu: 10, egyenkint 50	500 akcse
búza: 20 kila, egyenkint 10	200
kétszeres: 34 kila, egyenként 5	170
must: 50 pinte, egyenként 2	100
méhkas-tized	30
széna-tized	80
Sipos Kelemen malma, egykerekű, adója	50
Maka Benedik malma, egykerekű, adója	50
Fajszád Benedik malma, egykerekű, adója	50
Sengi András malma, egykerekű, adója	50
a „Bódok aszon” templom alapítványául szolgáló malom, kétkerekű, adója	100
Dancs Petre malma, egykerekű, adója	50
Túrócs István malma, egykerekű, adója	50
nijábet (büntetés pénz)	10

A jövedelem tizedből és adókból, nem számítva a flóri-adót 1490 akcse”.

A termelés és az adóbevételek alábecslése onnan származott, hogy a török javadalombirtokosoknak a megállapított éves jövedelmüknek megfelelő birtokegyüttest jelöltek ki, és az szolgáltatva éves fizetésüket. 1544-től Pata török birtokosa Mahmud bin Aranid budai miralaj, azaz a budai szandzsákban birtokos szpáhik parancsnoka volt. Éves fizetéséül 41500 akcsét állapítottak meg, de a javadalombirtok meghatározásakor Mahmud bizonyára rávette az összeírókat, hogy az ő birtokául kiutalt települések tényleges adózó képességét eltitkolva, csekélyebb bevételi lehetőséget mutassanak ki. Így Mahmud bin Aranid évekig birtokolta Cegléd és Buják mezővárosokat, Pest környékén további öt falut és két pusztát, egy Váchoz közeli újabb falut, valamint térségünkben Szűcsit, Gyöngyöshalászt és Pata mezővárost – mindet alábecsült jövedelemmel. A meghamisított kimutatások szerint ekkora birtokra volt szüksége, hogy az évi 41 500 akcsét biztosítsa számára.¹⁶ Nem azt jelentette ez, hogy a lakosoktól ennyit szedett be, elvitt ő mindent, amit lehetett. 1550-es évek végétől az-

14 Mássalban a HML-ban.

15 FEKETE Lajos 1968. 20-21.

16 HEGYI Klára 2001. 118.

tán az összes birtokát egytől-egyig a szultáni birtokok között találjuk. Az egész birtok-együttes az 1559-es összeírás szerint már 176 323 akcse adót hozott, s 1562-ben csak a Cegléd utáni jövedelem 86 500 akcse volt, Pata pedig ekkor 39 142 akcsével adózott.

Mahmud bin Aranid települései tündökletes karriert futottak be, azaz 1546 és 1562 között (ekkor készült az első pontosnak mondható összeírás) Patán az adóegységek száma megkölcsereződött, Halászon öt és félszeresére nőtt, míg Szűcsiben tizenötszörösére emelkedett. Érdemes ezért ismertetni Pata adófizetőinek 1562. évi összeírását Hegyi Klára fordításában.

Tóti Pál, a fia, Ambrus, Fajszad Orbán, Hinfí Péter, a fia, Benedek, a fia, Filip, Parti Dimitör, a fia, Máté, Szígyártó Péter, a testvére, István, a fia, Gergely, Kis Antal, Kun Jakab, a fia, Ambrus, Ivanics János, a fia, Lukács, Kárász Mihály, a fia, Máté, Dancsó Gergely, Kátai Ambrus, a testvére, Ambrus, a fia, Boldizsár, Arcs István, Oros Albert, a fia, Borbás, Cse Mihály, a fia, Balázs, Kárász Miklós, Aszonka Mihály, a fia, Balázs, a fia, Albert, Bozsók (Bódok?) János, a fia, Dimitör, Monosza Balázs, a fia János, Nagy Balázs, a fia, Pál, Kerekes János, a fia, Gergely, Jakab Tamás, a fia, Lőrinc, Oros György, Berecsk György, a fia, Jakab, Kádár György, a fia, Márton, a fia, János, Gergely, Mácsár Márton, Cse János, a fia, István, Csontos János, a fia, János, Mészáros Ferenc, Szakál Pál, a fia, Balázs, a fia, András, Ács Márton, Szabó Pál, Csontos Ferenc, a fia, György, Nagy Antal, Farkas Balázs, a fia, András, Szalók Pál, a fia, Pétör, Kompos András, Jólegin Balázs, a fia, Mátyás, Csontos Miklós, a fia, Gergely, Danka Imre, Mónár Antal, Kása Miklós, a fia, Balázs, Kovács Benedek, a fia István, Rigó Gergely, a fia, Jakab, Farkas Benedek, Csika Imre, Tót Ambrus, György kovács, a testvére, Máté, a fia, András, Miklós, Bakó Pál, Dezső Tamás, a fia, Albert, Nyakas Máté, Dancs András, a testvére, Benedek, Setét Ferenc, a testvére, Benedek, Bercsik Benedek, a fia, Benedek, a fia, János, Sipos Antal, a testvére, János, Maka Ferenc, a fia, Miklós, a fia, Orbán, Székel Balázs, a fia, Máté, Mészáros Józsa, Áj Mihály, Kónya Albert, a fia, Pétör, Tamás, a fia, István, a fia, Albert, Répás Orbán, a testvére, Ferenc, Barta Márton, a fia, Mihály, Gyurik János, Kerékjártó Miklós, a fia, Tamás, Lesta (esetleg Peste) János, a fia, János, Kovács Orbán, a fia, Gergely, Patai Pál, a fia, András, Lestyál István, a fia, Mihály, Kasza Simon, a fia, Ambrus, Kovács Pétör, a fia, Bálint, Sinka Gergely, a fia, Balázs, Palkó András, Varga Simon, Varga Benedek, a fia, Ambrus, Juhász Tamás (124 juha van), a testvére, Pétör, a testvére, Miklós, a fia, Mátyás, Szék András, a fia, Pál, Hegedűs György, a testvére, Antal, a fia, Miklós, Kovács Albert, a fia, Balázs, Pintér Tamás, Fejszad Jakab, a fia, Benedek, a fia, János, Talpas Pál, Szabó Ambrus, a fia, Pál, Mónár Ambrus, Sipos István, Német Mátyás, Mónár Miklós, a fia, Benedek, Török Balázs, Kovács Éliás, Ivanis Dimitör, Nagy Benedek, Nagy János, Hegedűs Antal, Fukar Imre

A város 97 háne (adóegységéből) áll

<i>Jövedelem tizedből és adókból</i>	<i>39142 akcse</i>
<i>ebből:</i>	
<i>kapu 95</i>	<i>4750 akcse</i>
<i>búza 600 kila</i>	<i>7200 akcse</i>
<i>kevert gabona 500 kila</i>	<i>3000 akcse</i>
<i>must 6000 pint</i>	<i>15000 akcse</i>
<i>báránytized 50 db</i>	<i>750 akcse</i>
<i>méhkastized</i>	<i>317 akcse</i>
<i>kender- és káposztatized</i>	<i>250 akcse</i>
<i>sertésadó</i>	<i>1000 akcse</i>
<i>vágóhídi adó</i>	<i>175 akcse</i>
<i>lentized</i>	<i>550 akcse</i>
<i>malmok, 10 kerék</i>	<i>500 akcse</i>

<i>tűzifa és szénadó</i>	1900 akcse
<i>gazdátlan javak és állatok jövedelme</i>	2000 akcse
<i>vásárpénz</i>	250 akcse
<i>büntetés pénz,</i>	
<i>menyasszony és hordóadó</i>	1500 akcse ¹⁷

A fennmaradt 1559. évi adatsor pedig a 98 régi családfő mellett már 68 új adófizetőt is kimutat.

Az még a torzított adatokból is érzékelhető, hogy a XVI. század közepén Patán elsődlegessé vált a bortermelés. Mahmud bin Aranid csalása következtében 1546-ban elenyészőnek tűnik a szőlőtermelés, alig van utána adó (50 pint, azaz 85 liter). Ezzel szemben a dézsmajegyzékek más képet tárnak elénk. 1549-ben a tizedet fizető 112 paraszti gazdaság közül hat volt csupán szántóművelő gazdaság, 76 pedig kizárólag szőlőművelő, harminc folytatott vegyes gazdálkodást.¹⁸ A 112 háztartás nagy többsége (62) zsellér, 28 pedig úgynevezett szegény (6 forintnál kevesebb értékű vagyonnal rendelkező) volt. 16 féltelkes jobbágy mellett hat gazdagparaszt család élt ekkor Patán. Jelentős súlyú tehát a zsellérség és a szegénység, mely fő tömegében, apró parcellákon élő, bortermelő szegényparaszt volt. Egy-egy zsellérkézen lévő szőlőparcellára átlagban csak rendkívül csekély borhozam esett: 103 liter. 1549-ben – mely egyébként rossz bortermő év volt – 36 ezer liter bort szűrt kerek értékben Pata népe. Ez a bortermés úgy oszlott meg a 106 bortermelő között, hogy 85 zsellér és szegény jobbágy termése csak 19700, a 15 féltelkes jobbágyé 7600 liter volt, míg a hat gazdagparaszt 8700 liter borterméssel zárta az évet.

1562-ben a török összeírások is valósabban hozzák a bortermelés mennyiségét. Ekkor a település lakói hatezer pint must után 15 ezer akcsét fizettek, ami a 97 háztartásra kivetett összes adó messze legjelentősebb tétele lett. 1578-ra a pataiak már 73 ezer litert szüreteltek. A gabonatermelés viszont 96 780 kilogrammról 83 540-re csökkent. Ennek legfőbb oka, hogy a 178 dézsmafizető gazdaságból kilenc volt csak szántóművelő parasztgazdaság, s 169 (95 százalék) kizárólag bortermeléssel, vagy azzal is foglalkozott. A folyamatosan gyarapodó népesség megoszlása ez évben: 70 zsellér, 65 szegény jobbágy, 28 féltelkes jobbágy és 15 gazdagparaszt. A jövedelmi eltérésekre jellemző, hogy míg a 62 kizárólagosan szőlőtermelő zsellérgazdaság átlagos évi bortermése csak 126 liter volt, addig a kilenc féltelkes jobbágyé már 693, a 15 gazdagparaszté pedig 1620 liter.¹⁹ A XVI. század második felét az agrártörténet kutatói a kedvező értékesítési körülmények, a jó konjunktúra korszakának jellemzik. A fenti adatok arra utalnak, hogy a szőlőre specializálódott mezővárosban, Gyöngyöspatán, elsősorban egy gazdagparaszti réteg volt az, amelyik számottevő mennyiségben adhatott el borterméséből.

E kor szőlőművelésére már tárgyi emlékek is utalnak. Szerencsés véletlen folytán a régészek²⁰ Előmályon megtaláltak egy XVI. század végén elrejtett vaseszköz készletet: egy szőlőmetsző kés, egy ágfűrész és egy pótfűrészlap, egy reszelő, egy vonókés, egy fogazott kapircs, juhnyíró olló, két fenőkő és egy kanalas fűrő. A szőlőhegyen napvilágra került nyolc szerszám többsége bizonyára a szőlőművelés, hordókészítés alkalmával lett volna szükséges a hajdani szerencsétlen sorsú tulajdonosának. Gazdaságtörténeti szempontból a leletegyüttesnek kétségtelenül a metszőkés a legfontosabb darabja. Néprajzi megfigyelések alapján megállapítható, hogy szőlőmetszőkésünk vágóélének az alsó egyenes élével tolv

17 Basbakanlık Osmanlı Arsivi, İstanbul. Tapu 1003.

18 OL. 9687.

19 OL. E. 159. 100. csomó

20 SZABÓ J. Győző 1982-1983. 135-186.

metszettek, a felső ívelt végével visszahúzva vágta. A kés baltájával a tőke elhalt részeit ütögették le. A készlet kapircsa is a metszés munkafolyamatához köthető: vele húzták el a tőkefej mellől a földet, tehát a metszést előkészítő, kisegítő munkaeszköz volt. A többi – a vonókés, a fűrés, a kanalas fűrő, a ráspoly – a kádármunkák elvégzésében nélkülözhetetlen. A néhai patai szőlősgazda tehát maga csinálhatta a hordókat, kádakat, csebreket. Az erdővel élő kapcsolata lehetővé teszi, az ágfűrész nyele ugyanis gímszarvas agancsából való házi készítmény. Juhait vagy a közös gyepen, vagy az erdei tisztásokon, cserjés hegyoldalakon legeltethette, ehhez kellett a gyapjúnyíró olló.

Az összeírások a törökkorban nem adnak tájékoztatást arról, hogy mennyi szarvasmarhát vagy lovat tartottak a településen. A szántók visszaszorulása azonban bizonyára az igaerő csökkenésével járt együtt. A középkorban meglehetősen juhtenyésztés (gyapjú, irha, hús, túró, vaj) olyan hanyatlást mutatott, hogy az 1576. évi dézsmafedéskor csak három patai parasztgazdaságban volt bárány.²¹ (Juhász István, Márton és Péter: összesen 225 darab.) Hét esztendő múlva ugyanezen három juhász családnak már csupán 160 darab báránya került dézsma alá, 1606-ban pedig csak 180 darabos szaporulatuk volt.²²

Eger elestét követően, az újabb háborús időszak következtében a lakosság növekedése Patán is visszaesett. 1598-ban csupán 79 dézsmafizető parasztgazdaságot tudtak összeírni, valamint felvettek további nyolc aratásból élő teljesen nincstelent is.²³

Főleg a bortermelés zuhanása szembeszökő. Az 1578. évi 73 ezer liter termés helyett ekkor hivatalosan csak 6300 litert szüreteltek (mindössze 45 szőlősgazdánál), míg az amúgy is elenyésző gabonatermelés a 22 évvel ezelőttinél a 60 százalékára esett vissza. Jól lemérhetőek a századvég általános elszegényedésének jelei. A patai társadalmon belül a csekély jövedelmű zsellérek számaránya 42-ről 57 százalékra emelkedett, a szegény jobbágyok aránya pedig több mint kétszeres emelkedést mutat (10,6-ról 24 százalékra). A gazdagparasztok aránya 8,4-ről 6,3 százalékra csökkent. A féltelkes jobbágyok száma nem változott Patán (1578-ban 10,6, 1598-ban pedig 12,6 százalék az arányuk).

A tizenöt éves hadjárat (1591-1606) és a romló gazdasági körülmények a patai egyházat is megviselték. 1610-ben azonban komoly engedélyezési eljárásokat követően a beszakadt

2. kép. Moharrem Bese hatvani török adószedő nyugtája Pata város 1072. évibefizetett adóiról (1662)

21 OL. 9687.

22 SUGÁR István 1966. 18.

23 LÉVÁRDY Ferenc 1984. 5.

boltozatú, oltáravesztei templomot sikerült újravakoltatni, cserepezni, melyről mind a mai napig egy latin nyelvű felirat tanúskodik a templom falán, melynek magyar fordítása: „*Ezt az Isten anyjának, Máriának szentelt templomot most újravakolták és cserepezték. Munkát Miklós és Kesköny Jakab derék templomatyák áldozatkészségéből. 1610. ok. 13.*”²⁴ Ezen szerény felirat valójában igen nagy munkát takar, a Kassára illetve Jászóra menekült patai főesperes helyett e két templomatyája járhatta ki a töröknél a helyreállítások engedélyezését. Újjáépítették az északi fal megerősítésével a boltozatot. A munkálatokat vélhetőleg dél-lengyelországi kőművesek végezték. A primitív, nehézkes bordák kivitelezése jelentősen eltér a déli hajó esztétikus bordáitól, de ne felejtjük el, hogy most a boltozatot a szerteszét heverő kövek újrahaszosításával kellett megoldani.

A boltozat beomlásakor a templom szárnyasoltárai is elpusztultak, csupán a kőből falazott oltárasztalok maradtak a helyükön. Amikor a falu plébánosa visszatért Jászóról, idegenből hívott pallérokkal hatalmas kőoltárt építtetett, az elpusztult szárnyasoltár formai indíttását követve.²⁵ Ekkor állították a lengyel mesterek a magyar művészeti gyakorlatban teljesen egyedülálló Jessze-fa oltárt. A főoltár lényegében Jézus családfáját ábrázolja. A kő oltárasztalon középpontban fekszik a gyertyapadon Izai (Jessze, vagy ahogy a pataiak napjainkig nevezik: Jekse) életnagyságú szobra. Testéből hatalmas fa sarjad, annak ágai tojásdad alakban keretezik a Mária születését ábrázoló festményt. A fa ágain Jézus ószövetségi ősei (királyok és próféták, köztük Salamon és Dávid) ülnek, az összehajló ágak felett pedig Mária trónol, karján a kisdeddal. A fa két oldalán egy-egy kandelábert tartó angyal áll, gyertyáik világítják meg a fatörzsön nyíló tabernákulumajtót. A nyolc méter magas Jessze-fa törzsén iratszalogok kígyóznak, az Énekek Énekéből vett idézetekkel.

A déli hajóban 1653-ban állították fel barokk ízlésnek megfelelően a Szent Mihály-oltárt, Király Mihály patai plébános áldozatkészségéből. (A plébános sírlapja, melyet jelenleg a szentélyben láthatunk, az 1960-as évek végén a helyreállítás során került elő.) Az oltár arkangyal képét keretező csavart oszlopok mellett az érényeket jelképező páncélruhás angyalok állnak, az oromzatot a Nap és a Hold felett trónoló, angalkórussal körülvett Szentháromságot láthatjuk. 1669-ben készült el az azóta elpusztult templomi szószék. Szerencsére az 1881. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv részletesen leírja, hogy a négy evangélista és a négy egyházatya faragott képe díszítette. A szószék tetején Szent Mihály szobra helyezkedett el.²⁶

Csak némi változást eredményezett a mezőváros életében a reformáció. 1557-ben az addig teljesen katolikus helységben a megszaporodott reformátusoknak már volt saját lelkészük Palotai Pál prédikátor személyében, aki a hódoltság alatt is magyar földesúri védelem alatt állott, viszont a lakosság meghatározó, döntő része mindig megmaradt a katolikus hitben.²⁷

A megszállás évtizedei alatt a török sosem lakta a helységet, a népesség mindig magyar maradt. Folyamatosan változott, ingadozott ugyan a lakosság száma, a pestisjárványok, a hadjáratok, a nehéz terhek előli elbujdosás folytán, de számtalan ma is élő család őse már az 1500-as évek közepén lakta a várost. Például az 1549-es dézsmajegyzéken már szerepelnek a Czéh, Fazekas, Juhász, Kerekes, Kovács, Kun, Maka, Mácsár, Patai, Sinka, Sipos, Szabó családok.²⁸ 1576-ban felbukkantak a Balogh, Czudar, Dancs, Felföldi, Hegedűs, Jósa, Lados, Molnár, Nagy, Sőregi, Tóth, Török családok ősei, 1654-re megérkeztek a Harangozó és

24 LÉVÁRDY Ferenc 1984. 5.

25 LÉVÁRDY Ferenc 1984. 6.

26 DEVERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál 1978. 221.

27 HORVÁTH László 2001. 51.

28 BÁN Péter (Szerk.) 1988. 59-60.

3. kép. Jessze-oltár a templomban

Katona famíliák. A Berecz, Berényi, Farkas, Keskeny, Kis, Koncz, Racskó, Rácz, Szűcs, Varga nevek pedig gyakorlatilag minden adórajstromban olvashatók.²⁹

A XVII. század, a török hódoltság második korszaka, Gyöngyöspata számára is – Zrinyi Miklós szavaival élve – „a magyar romlásnak százada” volt. Úgy tűnik, hogy megtorpant a népesség növekedése, nem emelkedett a gazdasági teljesítőképeség, megváltoztak a katonai, politikai-közigazgatási körülmények. Eger eleste után az újonnan megszervezett egri vilájet fennhatóságába került Pata. Adóját most már a töröknek is kétfelé fizette, a fejadót (dzsizjét) az új központnak Egerbe, a földesúri általányadót Budára. Hivatalos kérelem, ügyintézés esetén viszont a váci pénzügyi felügyelőség volt az illetékes, s ezzel lehet érzékeltetni azt a mókuskereket, melyben patai elődeink szaladgáltak 1600 után. A mindennapi nehézségek tükröcserepe az a 27 levél az egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratárában, mely forrás közelebb visz minket a mezőváros 1620-as éveinek gazdasági gondjaihoz.³⁰ A bonyolult levelezés annak emlékéért őrzi, hogy a török mennyire következtelen volt az adó kivetésében. Még Eger várának eleste évében (1596) 40 hánét írtak össze a törökök Patán, amely után 40 egységnyi fejadót kellett fizetni.³¹ Az ezt követő évtizedek viszont jelentős átalakulással jártak a mezőváros életében. Az 1606-ig tartó háborúskodás hatására a népesség erősen lecsökkent, 1622-ben a pestis is megtizedelte a lakókat, de továbbra is 40 adóegység után kellett adózniuk. Leveleikben folyamatosan azt kérték, hogy legalább felére szállítsák le Pata adóját, hisz míg a mezővárosban lassan nem élt annyi parasztcsalád, ahány háne után adózni tartoztak, addig máshol átlag öt családra esett egy egységnyi fejadó. (Kírvó példájuk Jászberény, ahol 70-80 parasztporta volt, ugyanakkor csak öt adóegységet fizettek.) Az egyik török hivatal aztán így dönt, a másik ellenkezőleg, a pataiak hol ide hordták az ajándékot, csengő aranyakat, hol amoda. 1623-ban előbb úgy tűnt, 28-ra is csökkenthető az adóegységek száma, végül ez 1625-ben 34 maradt, majd 1647-ben 29-re mérséklődött.³²

A kérelmek indoklása alapján valószínűsíthető, de nem lehet bizonyítottan kimutatni, hogy a lakosság tényleges létszámának a csökkenése, illetve általános elszegényedése állt a folyamat háttérében. Az adózás változását az új birtokos is befolyásolhatta. 1623-tól ugyanis az addigi közvetlen szultáni függés helyett átmenetileg a budai defterdár (pénz- és birtokügyekkel foglalkozó méltóság) szolgálati birtokává vált a település. A fennmaradt levelezés alapján egyértelműen nem dönthető el, meddig maradt Pata az ő kezében, de idővel visszatért a szultáni kincstár fennhatósága alá. Ez körülbelül 1665 táján történhetett, mert ekkortól ismét állandóan növelni akarta a török Pata adóit.³³

Nem meglepő hát, hogy Pata bírái gyakorta fordultak a különböző török előkelőségekhez igazságtalan, nyomasztó adóik ügyében. 1679-ben – kincstári birtok lévén ekkor a város – Pata egyenesen a török szultánhoz menesztett küldöttséget, mégpedig eredménnyel. IV. Mohamed Drinápolyban (Edirne) 1679. március 6-án kelt rendeletében megparancsolta a budai pasának, hogy Pata városában 900 kara gurusnál (forintnál) ne merészeljenek több adót behajtani, s emiatt a lakosokat zaklatni.³⁴ Adójukat pedig már a XVI. században megszokott módon, két részletben „Hizir napkor” (György napja, április 24-én) és „Kászim napkor” (Deme-ter napja, október 26-án) kellett fizetniük. Együttal megültotta a szultán, hogy a helység adóját a jövőben bérbe adják. Ennek az a magyarázata, hogy az adóbérlők – egyéni hasznuk nö-

29 OL. 9687.

30 Egri Érseki Főegyházmegyei Könyvtár Kéziratárában őrzött eredeti török iratok.

31 A háne török adóegységet, a XVI. században nagyjából egy parasztháztartásnak felelt meg, a következő évszázadban viszont ismeretlen számú, de több háztartást egyesített.

32 SZEDERKÉNYI Nándor 1891. III. 252.

33 Hegyi Klára kutatásai alapján

34 SUGÁR István 1966. 18.

velése érdekében - minden lehető eszközt megragadtak minél magasabb adó beszedésére. (A defterdár a forrás szerint nem 900, hanem 1500 forintot szedett be és egy részletben.)

A török iratokból kirajzolódó kedvezőtlen XVII. századi összképnek nem mondanak el- lent a magyar állami adóztatás céljából készült jegyzékek. A kamarai portális összeírások szerint a patai adóporták száma jelentősen visszaesett az 1680-as évekre.³⁵ A portaszámok viszonyítása végett három szomszédos település adatait is közlöm. (A képet torzítja, hogy a XVII. századra megváltozott a porta fogalma.)

Portaszámok néhány mátraaljai településen (1549-1682)

Év	Pata	Réde	Tarján	Püspöki
1549	20	5	–	–
1552	6	5	6	6
1554	21	6	9	6
1557	28	–	–	–
1564	28	6	15	8
1675	5	–	–	–
1682	5	–	–	–

Az 1672. évi, ugyancsak a kamara által készített dézsmajegyzék szerint 90 patai jobbágy volt képes gabonából, 54 szőlősgazda pedig borból terményfizetést fizetni. 1680-ban Almásy András gyöngyösi plébános bérelte az egyházi tizedet, aki viszont János fivérének adta tovább „albérletbe.”³⁶

A pataiaknak természetesen jó viszonyt kellett ápolni a magyar hatóságokkal is. E viszony nyilván nemcsak az összeírásokra és adóbehajtásra terjedt ki, illetve nemcsak a királyi és vármegyei hatóságokra. A nagyobb földesurak 1570-től enyingi Török Ferenc, majd 1606-tól a Nyáry család és leszármazottaik, illetve a beházasult Haller család tagjai, míg a mezőváros másik felét a Losonczyak után 1582-től Ungnád Kristóf, a XVII. század első felében pedig a gróf Forgách család bírta, pontosabban 1647-től zálogos birtokosként a szintén nagyhatalmú Koháryak.³⁷ (A Nyáry vagyon 1650 körül feldarabolódott Nyáry Miklós négy gyermeke között az úgynevezett négy línéára, illetve Nyáry Borbála révén a Haller részre.) 1693-ban a helység akkori 77 jobbágytelke 7 földesúr kezében volt: gróf Koháry Istváné 38, báró Haller Sámuelé 17, a „négy línéé”, azaz a Bossányi, Huszár, Repeczky és Sötér családoké öt-öt, Vay Ádámé pedig két telek. Pata a Koháryak révén a Felvidéken állomásozó magyar főkapitányok védelmét is élvezte a XVII. században. 1621-ben Bethlen Gábor a füleki várban, 1683-ban Thököly Imre a gácsi várban, majd a részben birtokos gróf Koháry István a szécsényi táborban, 1684-ben pedig Barkóczy Ferenc a párkányi táborban állított ki védlevelet Pata részére, sőt az utóbbi még fegyveres szolgálatra is felhívta a patai népet. Ezzel együtt is nagyon szerény eszközei lehettek a mezőváros vezetőinek a „két pogány közti” lavírozásra.³⁸

35 Az úgynevezett „porta” nem házat, vagy gazdaságot, hanem adókvetési egységet jelölt. A XVI. században egy porta = négy egész telek, vagyis négy ökörrrel szántó jobbágycsalád, vagy két ökörrrel szántó nyolc jobbágycsalád, vagy 16 zsellér.

36 SUGÁR István 1966. 20.

37 SZEDERKÉNYI Nándor III. 1891. 253.

38 Hegyi Klára kutatásai alapján

A török hatóságok alattvalói magatartást vártak el, így folyamatosan utasították a patai bírót, hogy haladéktalanul jelenteni tartoznak, ha idegen katonaság tanyázna területükön. Mikor jár el politikusan a bíró, ha jelenti a töröknek, hogy a Koháry földesúr embereivel a dézsmáért éppen megjelent, vagy ha azt elhallgatja? 1647-ben például Hüszejn hatvani kádi azért hurcolta meg Rákos Péter bírót, mert magyar „rablók” és katonák a településen áthajtottak török foglyokat és értékes holmikát zsákmányoltak egy bácskai szandzsákban tett portyázás után, s ezt úgymond, nem jelezték. Kiderült azonban a bíró ártatlansága, illetőleg az, hogy „a jelentést megtenni el nem mulasztották.”³⁹ Máskor a mindenre elszánt hajdúk ellen a pataiak éppen a török hatóságoktól reméltek segítséget. 1675-ben Saban budai defterdárnak a hatvani szandzsákbéghez írt leveléből megtudjuk, hogy „*Gyöngyöspata lakosai... hozzám jöttek és elmondották, hogy Rákóczi miatt félelemben vannak... Remélem, hogy amint ezen leveletem megkapja, a nevezett lakosokat, kedvemért kegyesen oltalmába fogja venni Rákóczi és hadai ellen. Ezen szegény emberek az útvonalon laknak és ezért félelemben vannak...*”⁴⁰

Néha viszont egész mellékes, megdöbbentő dolgokba is igyekeztek a törökök beleszólni. Így például az 1600-as években kemény büntetés terhe alatt megtiltották a patai szűcsöknek és szabóknak az akkor nagyon kedvelt „cifra ködmön” készítését. A keresztények számára egészen szokatlan alkalmi terhet jelentett az úgynevezett „vérdíj” megfizetése is. (Mindez persze visszavezethető a muszlim vallásjogra.) Eszerint a lakóhelyek köteleességévé tették az ott élő vagy arra járó emberek testi épségének a biztosítását. Ha valakit megöltek, és gyilkosa ismeretlen maradt, az adott helységnek kellett a vérdíjat megfizetnie. 1683-ban például Pata és Tarján között egy meggyilkolt zsidó hulláját fedezték fel a törökök. A pataiak – megfizetvén a kirótt vérdíjat – erről „cédulá”-t kaptak, amely szerint „*ez ügyben őket senki ne háborgassa.*” De volt eset a XVII. század második felében, hogy egy meggyilkolt ember teteje után kétszer is be akarta két magas rangú török személy hajtani a pataiakon a vérdíjat.⁴¹

Az 1680-as évekre a káosz a jellemző. Thököly kurucai, a hajdúk, a Bécs alól szállingózó vert török seregek, majd az ő üldözőik, kóborló császári zsoldosok felváltva sanyargatják a várost. Mindenki évekre előre és teljes összegben be akarta hajtani az adót, a Koháryak csak úgy kiszarolták a dézsmát német katonaság beszállásolásával, mint ahogy a török adószedők a túsok elvitelével. A legsötétebb idők jöttek el, most kapott értelmet „a két pogány között” kifejezés, s a két pogánynak még számtalan önkéntes segítőtje is akadt. Nem lehetett biztonságban senki, nem lehetett okos senki, egyszerűen csak túl kellett élni ezt az évtizedet.

Maga a felszabadulás majd olyan pusztulással és pusztítással járt, mint a hódoltsági legrosszabb évek. A rend már Bécs 1683. évi ostromát követően felbomlott. A visszahúzódozó törökök, de a fosztogató magyar hajdúk is óriási pusztítást végeztek. A török éra utolsó évében, 1685-ben, Heves vármegyei közgyűlés megállapítása alapján a Mátraalján jóformán csak két lakott település maradt, – Pata és Gyöngyös.⁴² A többi község elnéptelenedett, lakosai elpusztultak vagy elmenekültek. Mercy császári tábornok ennek ellenére a két lakott helytől még további 4500-4500 forintot zsarolt ki.⁴³ A jegyzőkönyvek arról szólnak, hogy „...a hegyek közé menekült családok százai veszték el éhségükben”. Az 1744-ben 80 esztendősen Harangozó Ferenc patai jobbágy így emlékezett erre a korra: „... *el annyira elpusztulván Pata Várossa Lakossai, hogy csak 30 házban maradtanak Gazdák ...*”⁴⁴ A fosztogató-

39 SZEDERKÉNYI Nándor 1891. 258.

40 Idézi HORVÁTH László 2001. 57.

41 SZEDERKÉNYI Nándor 1891. 253.

42 SOÓS Imre 1981.

43 SOÓS Imre 1981.

44 HML. Közgyűlési iratok 1687: 5. sz. Polgári perek 244.

kon, lezüllött katonákon kívül az összes átvonuló hadsereget élelmezni kényszerültek, a megtárolást elkerülendő. Sokszor még Szolnokra, Hatvanba, Egerbe is utánuk kellett szállítani a kenyeret, bort. 1685 és 1689 között a Patán átvonuló katonaság és a hajdúk összesen 174 880 forint kárt okoztak a lakosságnak.⁴⁵

Az egyik legmegrázóbb forrás a korból a beszédes című „*Mink patai elfogyott szegénység...*” kezdetű levél. „*Értjük, hogy kegyelmetek reánk akarja vetni a portákat. De az pusztulásunkra tekintve elfogytunk az sok hatalmas hajdúknak és katonáknak rajtunk regnálások végett. Kenyerünket mind elhordták, borainkat megitták, marháinkat elhajtották... Mostan is az török urainknak adósok vagyunk nekik tartozandó adókkal, egyetmással, borpénzekkel, minden dézsmabúzával. Ezért tartják Egerben siralmas rabságban, vasban és tömlőben szegény bíráinkat és esküdeinket ... A rettenetes súlyos kvártélyozás is elfogyasztott bennünket, az nem fizetés miatt bora sem maradván az szegénységnek. Csak úgy csellengünk, mint egy köpüben tíz méhecske, akinek csak el kell veszni. Ha Kegyelmetek az portázásból, adózásból ki nem hagy, bizony elpusztulunk és semmivé leszünk.*”⁴⁶

A pusztulás persze viszonylagos. A sok száz – sokszor végleg – elpusztult településhez képest Pata elszegényedése, elnyomorodása nem volt olyan égbekiáltó. Még egy időre az is felmerült, hogy rendszeresen Pata városában ülésezzen a sokáig a törvényhatóságból is száműzött megyei közgyűlés. 1688. decemberében a közgyűlésen kimondatott: „*Isten kegyelméből és ő felsége győzelmes hadainak jóvoltából a megye területe a török uralomtól immár mentes lévén, van tehát hely hol a közgyűlések és törvényszékek biztonságban tarthatók, – ezért közgyűlési helyekül felváltva Gyöngyös, Pásztó és Pata városok tűzetenek ki.*”⁴⁷ A dolognak némileg szépséghibája, hogy Patán nyomát sem találtam a későbbieknek közgyűlésnek – leszámítva az 1709. évit, melyet a pestisjárvány miatt tétettek Patára.⁴⁸

A település kiszigerelése nem ért véget. Az újonnan felállított hivatalok költségeit kivetik a még lakott települések nyakára. A vármegye közgyűlése 1689-ben – a lakosság viszonylag nagy száma miatt –, 1300 forint porciót vettet ki Patára. (Csak viszonyításként közlöm, hogy ugyanekkor a benépesedő Solymos 250, Tarján 265, Oroszi 260, Abasár 433 forintot fizetett ki.)⁴⁹ Nem véletlen tehát az, hogy folyamatosan „villongás” kíséri az adóbehajtásokat Patán.

1692-ben még mindig a hadsereg pusztításai szabnak keretet az élet menetének. Ekkorra már gróf Koháry István, kihez ez évben a „*Patai lakosok fejenkint*” könyörögtek, megelégette a dolgot. Kiderült, nemcsak 20 német lovas katonát helyeztek ki teljes kvártélyra a városra decembertől, hanem további „*más közönséges németek is ily módon akartak discretioval kitelelni.*”⁵⁰

1696-ban ismét adóösszeírásból, az ez évi portaösszeírásból következtethetünk a település állapotára. 92 jobbágy és zsellérháztartást írtak ekkor össze Patán, ebből 37 gabonatermelő és szőlőművelő telkesgazda (4-12 köből földet használó), 24 a csak bortertermelő házas zsellér, míg 31 bortertermelő házatlan zsellér alkotta a mezőváros jobbágytársadalmát.⁵¹

Ekkoriban jelentős az új családok betelepődése. 1693-ban a Bodnár, Bognár, Boldog, Deme, Iványi, Kettős, Ludányi, Mészáros és Tekse család, majd 1702-ben a Bálint, Busa,

45 HORVÁTH László 2001. 58.

46 HML. Közgyűlési iratok 1686: 18. sz.

47 SZEDERKÉNYI Nándor IV. 1893. 4.

48 HORVÁTH László 2001. 61.

49 SUGÁR István 1966. 21.

50 SOÓS Imre 1975. 232.

51 A HML-ban másolatban megtalálható az OL. vonatkozó anyaga.

Hevér, Lőrinczi, Maróth, Rác, Takács és Tábi családok tűntek fel a forrásokban. A sokáig új betelepülőként emlegetett Berecz család azonban tősgyökeres, hisz őseiket már az első török adóösszeírásban megtalálhatjuk. Ami viszont a Berecz családban gyökeres változást eredményezett, hogy a Maka familia 1666. évi nemesítése után ők is armálist kaptak III. Károlytól 1714. március 4-én.⁵²

A bortermelő Patán a földesurak előszeretettel telepítettek le nemcsak telkekre ültetett jobbágyokat, hanem zselléreket is, ők főként a helység akkori peremén, az osztatlan gyepen, „pásztos helyen” építették fel lakásukat. A telkes jobbágyok számára pedig szántókat és réteket is biztosítottak. Így aztán a jobbágyvándorlás a minimálisra zsugorodott, mert a lakóház és a föld már véglegesen a mezővároshoz kötötte az új lakosokat. Az ő letelepedésükkel a XVIII. század elején Pata ősi központja – a Várhegy alatti, s a templom körüli részek – mellett benépesült a Tobán is.⁵³ Az 1690-es években a Haller család a hegyes-völgyes területi adottságok miatt román pásztorokat hívott Patára, de „*az Oláhok felszármazván Patára mintegy három esztendeig itt laktanak, s innét elvénvén szállásokat, azon oláhok helyire magyar gazdák szállottak*” – emlékezett vissza egy 80 éves szemtanú 1744-ben.⁵⁴

A földesurak örömmel fogadták az új jobbágyokat, szükség is volt a dolgos kézre, csak hát nem volt mindegy, kinek a birtokrészen telepedtek meg. A régi telkiföldek hovatartozása egyértelmű volt, mindenki tudta kinek tartozik szolgáltatással, de akik azon kívül telepedtek házhelyekre, azok földesúri függése vitatható volt. Amíg lehetséges volt, a visszaszállingózó vagy az újonnan betelepülő jobbágy nem az elkülönített régi telkekre telepedett, hanem „...*az régi egész fundusokon kívül levő házhelyekre szállott, maga földesurát megszállásának idején maga választhatta, és az ki kit akart uralni, szabad volt véle annak részére építette az házát, sem egyik, sem másik rész nem háborgatta...*” Az 1744. évi tanúvallomások ötven év távlatából is megőrizték gróf Koháry ispánjának az erőszakosságát, aki a település ügynevezett siroki részére (a Nyári-örökösök területe) települt jobbágyokat erőszakkal áthajtotta, senkit nem engedett ott építeni. Viszont aki őt választotta földesurának, annak házhelyet adott, sokszor a házat kézsre építtette, s az egész telkes fundusokhoz elkülönözött földek, rétek is tartoztak.⁵⁵

A viszonylagos nyugalomnak köszönhetően 1701-ben már 183 felnőtt jobbágyférfi lakott a mezővárosban és 159 nő. Az éves bortermést 398 akóra becsülték, s igencsak szaporodott az állatállomány is, hisz a jobbágyok 366 tehenet, ökröt tartottak, s 148 egy éven felüli tinót. A lovak, csikók száma 35, a juh, kecske, bárány állomány 275 volt, míg sertésből, féléves süldőből 688-at írtak össze. A szemes termény nem kiugró, az őszi búza, kétszeres, rozs termését összesen 1524, a tavaszi árpát, zabot 826 kilogrammra becsülték.⁵⁶ A kifejezetten adózatás céljából készült összeírás talán nem mindenkit és nem minden javat jegyzett fel, ennek ellenére érzékelhető, hogy a település kezdett magához térni a fölszabadító háborúk okozta sokkból. A fellendülés azonban átmenetileg megtört a Rákóczi szabadságharc éveiben.

A XVIII. század első éveire Pata már mintegy 100-110 háztartásnak adott otthont, míg 1712-ben ismét csak 44 családot tudtak összeírni.⁵⁷ Az emberek nem annyira katonának távoztak a településről, hisz sokáig összesen két patai nevet őrzött az emlékezet, akik a

52 HORVÁTH László 2001. 59.

53 BOROVSZKY Samu 1909. 42.

54 SOÓS Imre 1981.

55 HORVÁTH László 2001. 60.

56 HML. Közgyűlési Iratok 1707. 103. sz. 1701. évi adóösszeírás

57 SUGÁR István 1966. 21.

4. kép. XVIII. századi rajz a templomról

ván a terhek enyhítésére írt beadványok, kérelmek, könyörgések száma is. Valószínűleg ezzel függ össze, hogy ismereteim szerint ekkor alkották meg először Pata hivatalos pecsétjét. Az 1710-ből származó ezüst pecsétnyomó réten futó vadászkuttyát ábrázol, amely a szájában nyilat tart, felette kereszt. Körirata: "Patha városa peccith 1710".⁶² Egyébként Pata városi jogállása is megerősített ezekben az években. Az 1715. évi összeírás szerint Heves és Külső-Szolnok vármegyében egy város (civitas) Eger, és hat mezőváros (oppidum) található: Pata, Gyöngyös, Pásztó, Hatvan, Szolnok és Túr, a 84 falu (possessio) mellett.⁶³

A fekete halál viszonylag kevésbé arathatott a mezővárosban, mert az 1715-ös országos összeírásban már 129 háztartást találunk, 50 jobbágycsaládét és 79 zsellérfamiliát, majd annak 1720-as javításakor már 162 jobbágy és zsellérháztartást vettek számba. 1735-ig bizonyosan tovább gyarapodtak (175 háztartás), az 1737. évi adójegyzék viszont – bizonyára hiányosan – csak 151 fizetőképes családfőt sorolt fel. Ezek alapján egyezres nagyságrendű

kurucok között, Bezerédy ezredében szolgáltak: Csizmadia János és Balogh János közvitéztekét.⁵⁸ A mostani kutatás eredményeként még 14 patai kuruc neve vált ismertté a Heves, Pest és Borsod vármegyék területéről kiállított Csajági huszárezredből. Féltszegei János, Kovács János és Víg Mihály a szabadságharc végéig szolgált, kilencen viszont megszöktek a táborból, ketten elesetek az ütközetekben.⁵⁹ A mezővárosra nagyobb terhet a kurucok apci táborozása jelentett 1709-ben, amikor többek között harminc kuruc és százhusz tatár lovast élelmeztek kényszerűségből.⁶⁰

Az 1708-ban kitört országos pestisjárvány eleinte elkerülhette Patát, mert 1709 október 3-án itt ült össze a megyei közgyűlés. A meghozott rendelkezések viszont már végrehajthatatlanok maradtak. Hiába rendelt a hadbiztos Egerbe 1902 kassai köből búzát, a ragály miatt még szállítóeszközöket, szekereket sem sikerült szerezni.⁶¹ Megszaporodhatott ezekben a napokban Patán a papírmunka, nőtt a tanács és a bíró felelősége, nyil-

58 HML. Közgyűlési Iratok 1707. 19. sz.

59 BÁNKÚTI Imre (Szerk.) 1996. 850.

60 HML. Közgyűlési Iratok 1707. 151. sz.

61 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. IV. 119.

62 MM. Pol.-Köz. Gyűjtemény 91.2.1.

63 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. IV. 162.

helyben lakó népességet feltételezhetünk az 1720-30-as években.⁶⁴ A betelepülés folyamata tehát nem állt meg. 1722-ben tűnt föl először az iratokban a Bódi, Gergely, Suhajda, Ármány (akkor Harmann, Hármány, Harmon) és a Kecskés família neve, majd 1725-ben már itt találjuk a Keskeny és Szerencsés családok őseit is. 1726-ban a Czinkóczyak, 1744-ben a Lengyel és Kőteles, 1773-ban a Babik, Balázs, Bernát, Grozman, Illés és Petrik család telepedett le. 1744-ben vert tanyát a Pazsiczky, mint Varga alias Paziczky, 1776-ban a Márkus família első tagja érkezett Patára.⁶⁵ Hogy melyik család pontosan mely községből érkezett, utólag nehéz lenne rekonstruálni, de az 1746. évi canonica visitatio kiemeli, hogy a lakosság kizárólag csak magyarul tud, valamint kivétel nélkül katolikus. Egyetlen egy lutheránus nemest sikerült összeírni birtokosként az egész határban.⁶⁶

Az 1720-as összeírók szerint a mezőváros földjei két nyomásra oszlottak, háromszori szántást igényeltek, s háromszoros termést biztosítottak mindösszesen, ha a vetőmagot leszámították. A szőlőtermesztésre inkább alkalmas volt a település elég mostoha határa. Összesen 728 kapás szőlőt műveltek, s az összeírók úgy számoltak, hogy egy kapás szőlőn átlag másfél akó bort lehetett termelni, vagyis a község bortermése nagyjából 1100 akó lehetett. Ez csaknem háromszorosa az 1701-ben jelzett mennyiségnek. Az állattartás további terjedését viszont korlátozta, hogy a határban legelőt nem jelöltek ki, egyedül az úgynevezett erdei legeltetés gyakorlata élt, s minden család négy állat (marha) erejéig vehette ezt igénybe, valamint a sertések makkoltatása is ingyenes volt a település határában.⁶⁷

A török hódoltság utáni években határozott telepítési politikát folytató zálogbirtokos Koháryaknak, majd 1724-től a birtokrészüket visszaváltó Forgáchoknak – bár csak Pata felével rendelkeztek – több jobbágyuk és zsellérük lett, mint a többi földesúrnak. A falu másik felének urai – nevezzük az egyszerűség kedvéért Haller-Nyáry famíliának – a közös földesuraságuk jóvedelmét a családi birtok arányában osztották fel egymás között: Haller-részt 50 százalék, a négy línea családját egyelően megosztozva a másik 50 százalék illette meg. Évtizedek alatt azonban a földesurak öröklött birtokaránya a gyakorlatban eltolódott. Amíg ugyanis a Haller család nemigen törődött az ő birtokrészüknek benépesítésével, kellő fejlesztésével, addig a négy línea családjának telkeire egyre több ember telepedett le, akik az ő jobbágyaik és zselléreik lettek.⁶⁸

1744-re a Haller-jusson a jobbágyházak annyira megfogyatkoztak a rokonok előnyére, hogy kénytelen volt a közös földesuraság birtokközösségének felosztását kérni. Az osztályperrel végrehajtott újraosztás során egy-egy birtokrész számára kisorsolták az egyes házakat. A földesurak nem egy falurészt, egy-egy utcasort kaptak, hanem minden egyes családnak egymás közelében juttattak jobbágytelket, házat. Pata legjelentősebb földesura ettől függetlenül a XVIII. és XIX. században végig a Forgách família volt.⁶⁹

1724 után a házak a patai földbirtokosok szerint így oszlottak meg⁷⁰:

Földbirtokosok zsellérhely házzal	Egész jobbágytelek házzal	Pástos
Forgách család	62	48
Haller-Nyári família	44	30
Összesen	106	78

64 HML. Másolatban őrzött adóügyi anyagai

65 HORVÁTH László 2001. 62.

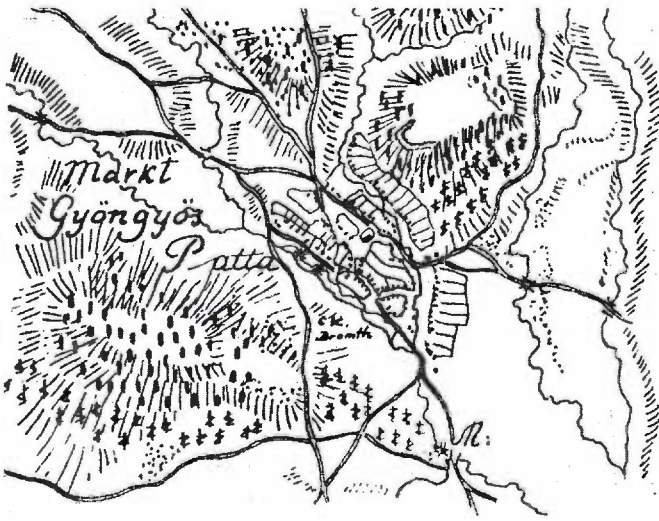
66 KOVÁCS Béla

67 SOÓS Imre 1981.

A patai földesurak a XVIII. században nem évenként osztották ki a földet a jobbágyoknak, zselléreknek, hanem itt szilárd telekrendszerhez tartozó, egyforma, közel arányos kiterjedésű szántóföldet, rétet kaptak a lakosok, akik még frissen irtott földeket is használtak.⁷¹

A jobbágyok helyzete igen változó volt. Nemcsak az alapján differenciálódtak, hogy a Koháry(Forgách)-féle vagy a Haller-Nyári birtokrészre települtek, hanem az alapján is, hogy egész telket (fundust) bírtak, illetve pástos (osztatlan zsellér) házhelyet. 1770-ben, az úrbérendezés előtt a földesurak száma tovább gyarapodott: Forgách, Haller, Orczy, Tarródy, Niházy, Almásy, Marsovszky, Józsa családok birtokoltak földet a mezővárosban. Forgách Miklós jobbágyai az 1766. évi szerződés alapján 540 forinttal, Forgách János jobbágyai 260 forinttal megváltották a füstpénzt, a „konyhára valót”, a robot egy részét, a többi földesúr továbbra is telkenként egy-négy forint füstpénzt, húsz-ötven darab tojást, négy csirkét, egy icce vaját, kilencedet és robotot igényeltek.⁷²

5. kép. Pata első katonai felvétele (1784)

A megszabott járadék-szolgáltatásra kötelezett, telki földdel, réttel bíró jobbággal szemben a pástos zsellér függetlenebbnek, szabadabbnak, inkább a maga urának látszott. Leginkább ők láttak neki Pata erdős-hegyes határában irtásföldek létesítésének. Különös vonzereje volt, hogy addig terméketlen, haszontalan földet tettek termővé, így nem terheltek őket a jobbágytelek kötelezettségei. Az irtásföldek nagysága 2-20 hold között mozgott. A nehéz, izzadságos munkával, bozótól, cserjétől megtisztított, feltört talaj csak évek után – gyakorta csak öt év

múlva – hozta meg a befektetett munka utáni hasznot. Így érthető az az elkeseredés, mellyel 1755 után találkozhatunk, mikor is a földesurak a saját tulajdonukba vonták a már termővé tett irtásokat, s más jobbágyok, új lakosok letelepítésére használták föl. „Akik nem kaptak a nehéz munkán, akik semmit sem irtottak, akik idegenből szolgálatra hozzánk jöttek, s azután lakóul itten maradtak, vagy mint jövevények helységünkben megtelepedtek, s csak másra távván szájokat. Most irtásföldjeink ezeknek a heverőknek jutottak, s így nékiünk is hasonlónak költetik lenniünk.”⁷³

68 HML. Közgyűlési Iratok. Polgári perek 244.

69 SUGÁR István 1966. 22.

70 SOÓS Imre 1975. 234.

71 HORVÁTH László 2001. 63.

72 SOÓS Imre 1975. 233.

73 HML. Közgyűlési Iratok 1755. 212. sz.

Részen az írtások létesítéséhez is kapcsolódott, de azoktól függetlenül is előrehaladt a szőlők telepítése a XVIII. században. Pata története során legalább ötszáz éven keresztül egyébként is a szőlő és a bor volt az a tényező, mely a település lehetőségeit, sikerét vagy kudarcát, jólétét és gazdagságát meghatározta. A mezőváros történetében a borkultúra szerepét egyszerűen nem lehet túlhangsúlyozni. A szőlőmonokultúra egyre erősödött a hódoltsági időszakban, a korábban idézett török defterek és dézsmaösszeírások a gabonatermesztés és az állattenyésztés lassú elsorvadásának a tanúi.⁷⁴

A szőlőtermesztés helyi jelentőségét jól mutatja, hogy a XVI. század végétől az egész térségben elterjedve patai nevűként emlegetik a budai iccét, pintet, illetve a 16 iccés, 8 pintes gyöngyösi (kassai) borköbölt. A patai icce 0,7889 liter űrtartalmat takart, s két patai icce tett egy patai pintet, azután nyolc patai pint volt a patai borköből, mely a maga 12,62 literes űrtartalmával a legnagyobb patai bormértékegységnek bizonyult. Nem lehet véletlen, hogy a bormércék közül is főleg a kisebb, vélhetőleg a gyakorlatban szinte naponta használt egységek érdemeltek helyi elnevezést is. Ezek ugyanis akkoriban nemcsak a borkimérés, a kocsmálás mértékei, de egyúttal ivóedények, méretre faragott fakupák is voltak. A rendszer végpontján a nagyobb mértékegységek álltak. Patán is átvették és használták a szomszédos gyöngyösi mértékeket, melyek az egész régióban gyakorlatban voltak. Ezzel nyilván a távolsági kereskedelemben elterjedt, egyébként a Habsburg kormányzat (a Szepesi Kamara) előírásainak is megfelelő mértékrendszert követték. Négy patai borköből adta ki a gyöngyösi akót (50,48 liter), s három ilyen – másutt bécsiként ismert – akóból, vagy ha úgy tetszik 12 köbőlől (192 patai iccéből vagy 96 patai pintből) állt az egyébként 151,44 literes gyöngyösi hordó, mely többszáz éven keresztül a térség távolsági borkereskedelmének bevált mértékegysége volt.⁷⁵

A török idők elmúltával a jobbágyi terhek ellen való legjobb védekezésnek továbbra is az irtványföldön való szőlőtelepítés tűnt, egészen 1848-ig a szőlő volt a legelőnyösebb művelési ág a jobbágyok számára. A szőlőterületek nagyságának fejlődése a XVIII. század közepén vett erőteljesebb ütemet a békeidők beköszöntével, a lakosság nagyobb mérvű letelepedése, szaporodása nyomán. Amíg 1743-ban a „négy lineáris uraság” jobbágyainak csak 358 kapás szőlőterülete volt, addig tíz év múlva már az ő birtokrészükön dézsmált szőlők területe 478 kapásra, azaz 33 százalékkal növekedett.⁷⁶

Az új szőlők telepítését általában mindig a jobbágyok kezdeményezték, hiszen nem volt könnyű vállalkozás és hozzáértést kívánt. Ha korábbi feltöretlen legelőn, illetve irtványon szőlő telepítésére engedélyt nyertek, az úgynevezett bordézsma – elvileg a kilenced – már alku tárgya volt, sokszor szabályos szerződésre léptek a földesurukkal. Ilyen dézsmás szőlők telepítését kezdeményezték például a Havas erdőben 1765 körül, Marsovszky és Rakovszky földesurak kiirtott erdejének helyén. A mezőváros teljes határában öt évvel később ismerjük a teljes szőlőterületeket: ekkor nyolc szőlőhegyen összesen 1382 kapás szőlőt műveltek a patai gazdák.⁷⁷ (A kapás speciális földmértéke a szőlő területeknek: egy kapás az egy ember által egy nap alatt bekapálható szőlőterület. Ez körülbelül 1000 négyzetmétert jelentett.)

A XVIII. századi két nagy földesúri birtoktest közül a szőlőterületek a gróf Forgách család részén voltak jelentősebbek, 689 kapásra terjedtek ki.

74 HORVÁTH László 2001. 117.

75 BOGDÁN István 1991.

76 HORVÁTH László 2001. 119.

77 BODNÁR László 1985. 68-69.

A gyöngyöspatai szőlők területi megoszlása 1770-ben⁷⁸

Szőlőhegy neve (kapás)	Gazdák száma	Szőlőterület
Halmaj	44	175
Előmály	49	159
Vármege	83	378
Fajzat-út	67	275
Gereg	60	242
Geregfeje	14	24
Aczélos	20	44
Újhegy	24	55

A Mária Terézia-féle úrbérrendezés után mind a szőlőterület, mind a szőlőművelők száma még tovább nőtt. 1770 és 1789 között telepítették az első szőlőket a Szent Tamás és a Póc nevű hegyeken. 1782 és 1792 között a szőlőbirtokos jobbágyok és zsellérek száma 348-ról 402-re, 15 százalékkal emelkedett.⁷⁹ A kutatások kidomborították a szőlő igen kedvező jövedelmezőségét. A termelés eredményességének és a kor piaci helyzetének figyelembevételével kijelenthetjük, hogy egy egészeltes gabonatermelő jobbágygazdaság tiszta jövedelme nagyjából 1800 négyzögöl szőlő bevételének felel meg.⁸⁰

A bortermelés fejlődése a XVIII. század végén⁸¹

Év	Dézsmafizető termelők száma	Termelt bor mennyisége (hl)
1782	348	542
1783	345	1146
1784	355	903
1785	362	592
1786	384	520
1787	369	507
1788	362	572
1789	392	457
1790	401	1657

1804-ben a szőlőtermelők nem kis része, egynegyede csak kevés szőlőterületet művelt, ennek következtében nekik vagy egyáltalán semmi, vagy csak 62 liternél kevesebb boruk termett. Közülük kerültek ki a majorsági cselédek és a napszámosok. A termelők 37 százalékanak azévi hozama 60 és 310 liter között mozgott. Ebbe a kategóriába a zsellérek és a szegényebb jobbágyok tartoztak. A gazdák 34 százaléka jelentősebb mennyiségű, 311-940

78 HORVÁTH László 2001. 120.

79 BODNÁR László 1985. 70.

80 HORVÁTH László 2001. 120.

81 SUGÁR István 1966. 27.

liter bort termelt. Négy százalékot tettek ki azok a vagyonosabb gazdák, akik 941 és 1880 liter közötti bormennyiséget szüreteltek. E gazdagparaszток dézsmás szőlője nagyrészt a Geregen és az Előmályon feküdt.⁸²

A szőlőtermelők száma és a termelt bor mennyiségi aránya alapján 1800 táján a Vármege és a Nagy-Gereg nevű szőlőhegynek volt meghatározó szerepe. A fajzat-úti hegy 1770-ben még kiterjedt szőlői ekkorra előregedhettek, mert a gazdák száma és a termelés egyaránt visszaesett. Viszont a Halmajon a szőlőkultúra éppen ezután, főként csak a XIX. században lendült fel.⁸³

A patai szőlőhegyeket – mint minden hazai borvidéken – hagyományosan földhányással, kőgáttal vagy tövisgáttal kerítették. Míg ezekkel a legelő állatoktól védték legértékesebb terméküket, ugyanakkor az egyes tulajdonosok területeit is „széles borozdával” választották el egymástól. A szőlők alsó részébe, „lábjába” gyümölcsfákat ültettek, a filoxéravész előtt a cseresznye, meggy, dió és körte volt különösen kedvelt.⁸⁴

A török idők következményeként részleges, de jelentős fajtaváltás történt. A középkori fehérszőlő-kultúra mellé, annak XVIII. századi átalakulása mellett, mind fontosabbá vált a vörös bor, az úgynevezett török szőlő balkáni eredetű kultúrája, illetve annak helyi, belső fejlődésű változata. Mindkét patai szőlőkultúra inkább mennyiségi jellegű volt, savakban gazdag, jól szállítható árubort adott.⁸⁵

Az itteni szőlőhegyeken a fehér és vörös fajtájú tőkét külön dűlőkbe ültették a majorsági gazdaságokban, de a jobbágyok használta irtásterületeken is. A meghatározó fehér fajtacsoport a lisztes fehér („fehér szőlő”, „gyöngyösi fehér”) volt, a vörös bort adók közül pedig a kadarka („török szőlő”) és a csóka szőlő. Emellett jelentősebb területen termelt a határban még a juh fark és a margit szőlő, mely valószínűleg a mézesfehér helyi népi neve lehetett.⁸⁶ A „keves fajra fogott” patai szőlőkben a művelés technikájában is különbségek voltak. A fehér szőlőket sortalanul ültették, kezdetleges bakművelésben részesítették hosszú csapos metszéssel, néha karikás szálvesszőzéssel. Ezzel szemben a vörös szőlőket sorba ültették, s a fejművelésű tőkét rövid csapra metsztették. A fehér, téli metszésű tőkét nem fedték földdel, tavasszal viszont felkarózták és sásfüvel megkötötték. A vörös szőlőket tavasszal metsztették, s a karózatlan tőkét nem kellett megkötözni. A karónál nem a most használatosra kell gondolni. Általában az erdő szélén vágtak, törtek néhány rakattya vagy galagonya botot. A filoxéra után terjedt el a maihoz hasonló karózás, ekkor pedig a karók tömegesen Erdélyből vagy Galíciából érkeztek.⁸⁷

A szőlőműves eszközök is átalakultak. A XVII. századtól a „meccőkés” balta nélküli formája volt az uralkodó, amolyan kiegészítő szerszámként a „csákánykapa” volt használatban. A néprajzi irodalom ezt az eszközeget az egész Mátraaljára vonatkozóan „vargakés” és „gyökerező kapa” néven ismertette, kiegészítve a balta nélküli, szőlőszedő szerepű „kisvargá”-val. A XIX. századtól a szerszámokat leginkább a helybeli cigánykovács készítette.⁸⁸

A trágyázás hamarabb meghonosodott, mint a szántóföldeken. „Minden tőhöz tettünk egy ősszmaréknyit, aztán az erő levitte a gyökereig.” Legszívesebben a marhatrágyát használták, de ennek híján a disznó- és lótrágya is felhasználásra került. A XIX. században már gya-

82 SUGÁR István 1966. 28.

83 HORVÁTH László 2001. 121.

84 KECSKÉS Péter é.n.

85 HORVÁTH László 1999.

86 HORVÁTH László 1999.

87 KECSKÉS Péter é.n.

88 KECSKÉS Péter 1999. 18-19.

korlatilag minden szőlőben volt egy „gunyhó”, ahol sokszor kint is aludtak, a szüret közeledtével valósággal kint is laktak. Egyosztatú, saras vályogfalú építmény volt ez, tetején zsuppal, körül fazsindellyel. A még igénytelenebbek egyszerűen csak venyigéből készültek. A kémény és ablak nélküli gunyhók egyik oldalán a „sutuk” (középszerű szőlőprések) és a kádak álltak, a másikon a hordók. Általában középen, egy kis gödörben égett a tűz, a sarokban egy-két fekhely. Cserépfazékban melegítették az ételt. Itt „sutultak”, itt forrt ki a bor. Érdekes módon a szőlőt sohasem taposták, mindig a „dömöszkölővel” törték össze. A szájhagyomány számon tartotta a szőlőhegyi „dézsmaszék” meglétét, de pontos helyét beazonosítani már sehol sem sikerült.⁸⁹

A pincék szervesen kapcsolódnak a település szerkezetéhez. Néhány központi fekvésű gazda-, illetve nemesi háznál kőboltozatos vagy vajt pince épült („házi pince”), de a borok nagy részét a mezőváros „négy sarkában” kialakított, andezittufába vagy homokfalba vajt, illetve épített „tornácos” vagy „gádoros” lyukpincékben tárolták, melyek egymás mellett vagy fölött utcaszerű pincesorokat alkottak. Összeírásuk nem maradt fenn, de Kecskés Péter kutatása alapján tudjuk, hogy négy pincerendszer formálódott ki: vári pincék (140 pince), pipishegyi pincék (100), kecskekői pincék (90) és alszögi pincék (70).⁹⁰

A négy pincesorport közül a legújabb alszögi is a XVIII. századi építési hagyományt követte, pedig ezek legtöbbje már a XIX. század második harmadában készült, szűcsi, tári kőből. Talán nem meglepő, hogy az emlékezet szűcsi, solymosi és tári kőműveseket tart számon építőként. Az eredetileg épület nélküli lyukpincék sora a Váralján található. A hegy felé lejtős, nagyjából dongaboltozatos kiképzésű, „csákánnyal vajt”, folyosós pincékben egy sor hordót tudtak elhelyezni. Bejáratukat „szárazon rakott” és kiékelt hordalékkőből alakították, s azt kétoldalt a további pincék felé támfallal erősítették meg. Az ilyen „zsellérpincék” száma korábban lényegesen több lehetett.⁹¹

Ahogy az egész országban, úgy itt is jelentősen módosította a jobbágyok helyzetét Mária Terézia urbérrendezése. A rendelet nem hozta feltétlen jobb helyzetbe a jobbágyokat, de maga a tény, hogy meghatározta a jobbágytelek belső és külső tartozékait, rögzítésre kerültek kötelezettségeik, egyfajta konkrét írott szerződés készült, önmagában előrelépést jelentett.⁹² Pata jól benépesült település volt, jelentős telki állományon kívüli – tehát jogilag majorsági – irtásfölddel, ezért már a rendezés pillanatában növekedett a zsellérek száma. Míg előtte 195 telkes jobbágyot s mindössze 22 zsellért írtak össze, addig a rendezés után a 139 telkesgazda mellett már 78 lett a zsellérek száma. Ez annak nyomán következett be, hogy az 1771. január 24-én kelt urbárium a község határát II. osztályúnak – azaz meglehetősen jónak – minősítette, egy egész teleknek 28 hold szántót és 10 kaszás rétet vett, s ennek, illetve a bevallásoknak az alapján 70 és 3/4 telket állapított meg a mezővárosban. A folyamat végpontján, 1851-ben már csak 119 telkesjobbágy találtatott Patán, viszont 160 lett a zsellérháztartások száma.

89 HORVÁTH László 2001. 123.

90 KECSKÉS Péter 1975. Kézirat. ENA/12455.

91 BAKÓ Ferenc 1997. 105-138.

92 HML. IV-1/h/2. Gyöngyöspata urbárium (1771)

A telkes jobbágys és zsellérek megoszlása 1771-ben

Földbirtokos neve	Jobbágy			Zsellér	
	Egésztelkes	féltelkes	¼ telkes	¼ házas	Házatlan
Gróf Forgách Miklós	-	36	-	23	2
Gróf Forgách János	-	36	-	21	2
Báró Haller Sámuel	-	35	-	16	-
Báró Orczy Lőrinc	4	5	-	3	-
Báró Orczy Sándor	-	2	-	1	-
Tarródy József	3	3	-	-	-
Mikháziné	-	2	3	3	-
Almásy László	-	3	-	2	-
Marsovszky László	-	-	3	1	-
Rakovszky György	-	-	4	-	-
Józsa Ferenc	-	-	2	-	-
Józsa Mihály	-	-	-	2 nyolcad telek	-
Összesen	7	124	6	74 + 2	4

Az úrbérrendezés alapján minden jobbágy és házas zsellér évi egy forint „census”-t fizetett a földesuraknak. A „konyhára valót” természetben, évente egy icce vaját, 12 darab tojást, két-két darab csirkét és kappant kellett adnia. A robotkötelezettség keretében hetente egy napon „két marhával maga szekerével, szántáskor mindazonáltal négy marhával, maga boronájával, s ekével Uraságnak dolgozni tartoznak napkeltétől-napnyugtáig”. Ez évi 52 igásnapot jelentett, amit hetente két napi „kézi szolgálatra” lehetett átváltoztatni. Négy egésztelek összefogva évente egyszer négyökrös szekérral úgynevezett hosszúfuvart adott. A gabona, kender és len, valamint a bor termeléséből kilenced járt a földesúrnak.

A rendezés természetesen Patán fölírta a kedélyeket, számtalan panasza érkezett a rossz, gyenge minőségű helyen kimért szántókra. Marsovszky László pedig a Havas erdő nevű területen a jobbágys által öt éve telepített szőlőket próbálta a rendezés ürügyén megkaparintani.⁹³ A patai lakosok még 1787-ben is elárasztották kérelmező leveleikkel II. József hivatalait, és új kimérést kértek, mert az úrbérrendezés után szerintük kevesebb a földjük, s több a robotjuk, mint annak előtte.⁹⁴

Saját kezelésű földesúri allódiurnról az első adat annak kapcsán maradt fenn, hogy Haller Sámuel generális a halálakor súlyos adósságokat hagyott hátra, s Antónia lányának, Brudern Józsefnének negyvenezer forint kölcsönt kellett felvennie. Ebből kifolyólag mérették föl birtokait 1781 és 1783 között Amoni Péter országos földmérővel. Majorsági szántóföldje 1200 négyszögölével összesen 358 holdnyi volt, két nyomásban, amelyhez még urasági rétek és jelentős erdőterület tartozott. Féltelkes jobbágya 26, zsellére viszont 35 volt. Két patai pincéjének egyike kőbe vajt volt, a másik boltozott a juhászházban. Itt is mérték bort, de saját korcsmájukban is. Ez a kocsmá azonos lehetett a Szurdok völgyében lévő Szurdok csárdával, ahol három szobán kívül fürdőt is említenek külön kádakkal, melegítéssel.⁹⁵

93 HORVÁTH László 2001. 123.

94 KECSKÉS Péter 1975. Kézirat. ENA/12455.

95 CSIFFÁRY Gergely 1999. 52-63.

6. kép. Nepomuki Szt. János szobra a hídon

ban, hogy az urbáriumban rögzített szolgáltatásokat még nagyon sokáig a teljes telekszám után szedjék. Az „elkopott” öt és háromnegyed házhely utáni úrbéri föld kiadása a határbeli erőzióra hivatkozva sohasem történt meg, sőt ezeket a földeket véglegesen megsemmisítettnek mondták ki.⁹⁶

1839-ben gróf Forgáchné indította a jobbágyok ellen úrbéri pert, melyben hiába merült fel ismét a hiányzó 5 3/4 telek visszaállításának kérdése. Ezúttal a jobbágyság még nem kérte a legelő elkülönözését mondván, hogy nem annyira marhatenyésztésből és gabonatermelésből, hanem inkább bortermelésből éltek. Ennek ellenére az úriszék 1846-ban telkenként tíz hold legelőt ítelt meg, de az elkülönözést 1848-ig nem tudták végrehajtani.⁹⁷ A szűkös telekhatárok miatt jelentős gazdagparaszti réteg nem tudott kialakulni Patán, még akik nemeslélhez jutottak közülük, azok is jobbágyi, zselléri körülmények között éltek.

96 HORVÁTH László 2001. 69.

97 KOVÁCS Béla 1991. 89.

98 SOÓS Imre 1975. 235.

99 SOÓS Imre 1975. 235.

A majorsági művelés általános előretörését mutatta, hogy 1788-ban B. Haller Antónia már 436 hold allodiális szántóval rendelkezett, a három Forgách gróf összesen 781, további hét közbirtokos együtt 127 katasztrális hold kiterjedésű majorszántót üzemeltetett.⁹⁶

Miközben a lakosság száma folyamatosan nőtt (1771-ben mintegy 1200 fő, 1785: 1688, 1828: 2138, s 1850: 2438)⁹⁷, az alatt az urbáriumban rögzített 70 és 3/4 teleknyi jobbágyföld a majorosítás következtében 1830-as évek végére 65 telekre csökkent. Törvényszerűen váltak mind többen zselléreké.

A jobbágyok persze akár peres úton is igyekeztek földjeiket, megélhetésüket védelmezni. Állították, hogy „a jobbágyi kézről majorsági birtokká történt bevonás” a telekszám visszaesésének az előidézője. A földesurak ezzel szemben azt bizonyították, hogy „a határ elárkosodván a jobbágytelki illetmények általában használhatatlanok lettek”, vagyis hogy az erőzió az oka a jobbágyi területek csökkenésének. Ez persze nem gátolta őket ab-

Az 1831. évi kolerajárvány miatt „nagy volt ezen esztendőben a halandóság” Gyöngyöspatán, és hogy ez milyen riadalmat váltott ki a lelkekben, arról naplójában igen érzékletesen, szép magyarsággal írt a település plébánosa, Grieger Ferenc¹⁰⁰:

Századok allig szüülhetnek több szerencsétlenségeket, mostohább eseteket, rémitőbb történeteket, mint e mostani 1830 és 1831 esztendők... A felséges Istennek sz. keze nagyon meg nehezedett rajtunk. A világ s abban minnyájunk elfajultságának igazságos büntetéseül újabb szomorúak, újabb és rémitőbb veszélyek lebegenek már fejünk felett. ... Egy eddig hazánkban, de még Európában is ösméretlen mirigy Nyavalya köszönt be a folyó 1831-dik Esztendő Junius Holdnapjában Édes Magyar Hazánkba eze cserencsétlen nevezett alatt cholera... Gyors lépésekkel a faluk városok elzárattak, hogy szabad közösülés ne legyen. Különösen Szolnok, Poroszló és Heves várossa erős őrizet alá tétettek, hogy azokbul egy lelket sem bocsájtának ki. De egyéb becsületes helyeken is mindenütt vasvillás emberek álnak, s egyik helybiül a másba nem eresztenek, hacsak passussa nincs, hogy egészséges helyről jön. Én magam a napokba Gyöngyösön keresztül Detkre menvén, sőt tegnap Tarjában, passust vittem magammal, s ugy bocsájtattam utnak. A Passusomat örök örök emlékezetre a Patai Archivumba be is tettem.

A mi szorosan Pata Városát illeti: Mik sem voltunk okosabbak azoknál ha gyávábak nem voltunk.- Mi mihelyst Gyöngyösön ki ütött és Tarjában a nyavalya, azonnal el zártuk egy mástul magunkat ugy hogy a madár-is tsak fejünk felett mehetett el, de köztünk nem.- eleinte 100 ember is strázsált fő kép éjszaka, de lassan lassan a nép is kedvetlenedvén, zugolodván is mert le sem arathatta kevés termését, sem nem dolgozhatott a strázsák száma kevesebre vétetett ugy hogy nappal a Gyöngyös fele való uton lévő második hídánál vagy is a Györki völgnél volt mindennap három vasvillás strázsza, itt pedig a kápolnánál szinte három, ezeknek köteleessé volt minden emberrel gorombáskodni, sem Urát sem Papját sem Tisztját sehová sem bocsájtani, e mellett minthogy vas-villájok hegyénél tovább gondolkodni nem tudtak, mi természetesebb következés mint az hogy látván ezen pór Nép most magát annyira meg hatalmazva lenni, el bizta magát benne, s már olyanokrul kezdett álmodozni, hogy ő Urának nem engedelmeskedik, dézsmát nem ad, szolgálattára nem megy – s ezekből állott egész nap a Strázsza Urak között a discurs.-

Ez így tartott September elejéig, a midőn is minek-utána mindenütt szabad járás volt, mi meg is jártuk a bolondját (: azért mert egy nyúl-szivű Szolga Biró ekkor így akarta mi oly szorosan zárkoztunk, mint Cholera elején, végre jött a Consilium parantolattya, hogy mindenutak szabadítassanak fel, ugy mi is nagy nehezen fel szabadultunk s Patán a szabad keresztül járás meg nyílt mint mondám September elején, híjába esvén ekkor annyi száz meg száz emberek el henyélt napja, annyi éjszakázása.-

Ezen strázsák és szoros fel vigyázások következésébe kétségkivül más bajunk is volt. Lakossainknak nagyobb része ezen időben az Al-földön volt aratáson, a honnét is részt szerént az ott uralkodó nyavalya félelméből, rész szerént dolgaitak el veezvéen haza jöttek. – Ezek még az uton el fogattak, s a Szent Háromság kápolnájánál lévő kertbe utasítottak Contumaciát tartani per 10. 15 nap is a ki minő helyről jött- ezek dologtalanul ott töltötték a leg drágább időbe és pedig dolog időbe a ki rendelt napokat, pedig voltak egyszerre 75-en is. a mi fájdalmasabb azt lehet mondani hogy éhen szomjan, mert némellyek kaptak ugyan onnan hazulrul enni és innya de a szegényebbeknek a házoknál sem lévén egy harapás kenyér is, most sem dolgozhatván, koplalás volt a részek s éhen halás is lett volna ha

100 Grieger Ferentz Patai Plébánus feljegyzései az 1822-1838 közötti évekből. Az 1742-ben megnyitott Proth. Lieber Patensis Cong. Sancti Patris Francisci... jegyzőkönyv üresen hagyott lapjain olvasható.

közösen nem segítették volna, de hol egyik hol másik Uraság meg a Váras is meg a melyküinktől mi telhetett úgy tartogattuk őket egy egy juhot kenyeret bort küldözgetvén, de mind e mellett is szűk volt a kosztyok szegényeknek. - s most is lehet és mindég tsudálni, hogy annyi békességes türéssel bírtak, hogy magokat ki nem törték – de a melyre már minden esetre készen lettek volna, ha mi a segedelemmel késtünk volna. - de így csak el mulatták magukat, hol tántoztak, hol énekeltek, hol gyermeki játékokat jádzottak – a mi eszekbe jutott.

Ezen Contumacialis helyen mutatta magát leg először Patán a Cholera, Augustus 5-dikén a midőn Kovács Istvány fiatal ember Árok-Szállásárul haza jövéen, ugyan csak a Srázsák által azon kertbe vitetett. - A többiek mindjárt ki mutattak néki egy félre helyet, a hol a szegény el fáradt, de gyéb eránt is beteges ember azonnal lefeküdt s más nap hason feküdvé halva tanálatott. Mi volt természeteseb mint az ebbül következett lárma. Senki a világért hozzá nyulni nem mert volna, éppen akkor itt volt bizonyos Bajnay nevezetü Pásztí chirur-gus, ezt azonnal hivatalosan oda küldöttük hogy nézze meg, a ki is a Notariussal oda menvén hozzá ugyan nem nyult hanem egy ruddal messziről piszkálván, azt tanálta hogy a fekete foltok a testén cholerára mutatnak és hogy bizonyosan abban halt légyen meg- azért tőle őrizkedni szükséges – Cholera-ba halt e meg ezen szegény ember, vagy más valamely természetes nyavalyában nem vitatom, elég az ahoz hogy hozzá senki nyulni nem bátorkodott, hanem addig is még a koporsója el készült gallyakkal be rakattatott, dél-után pedig egy lepedőt teritettek melléje, arra rudakkal reá hempergették s négy ember meg fogván a lepedő (80. lap) négy szögletét a koporsójába be emelték s be tették minden szűröstül, tarisznyás-tul kalapostul együt, allig bírták szegényt a koporsójába be gyürni úgy viték a Temető hely-re etzettel meg mosdott és sok-féle képen meg füstölt emberek a hol-is a sirjába tették s melléje még a kaszáját is – azért ha még valaha ezen sir fel vétetődik és abban kaszára tanálnak, emlékezzenek meg a Pataiak arra, hogy az a Cholera üdejében tétetődött oda, midőn annyira el volt a Nép bődulva és ámitva, hogy azt hitte, hogy az ily nyavalyába lévő embernek még a kaszája illetve is halált hoz.

Ezen Naptul fogva vagy is Augustus 5-dikétől mi Pataiak mind a mellett hogy körül voltunk minden felől véve a Cholera-tul mert Gyöngyös, Tarjány, Rhéde, Horth, Csány, Aptz, Szurdok-Püspöki, Pásztó mind ezen Helységek haltak a Cholera-ba, Pata mind azon által ment volt tőle September 8-dikáig. Ekkor ütött itten ki a Cholera és egy Apát fiastul azonnal el ragadot, mint a Matriculába is fel van jegyezve ezen napra, ezentul még heten és így összesen kilentzen haltak meg ezen nyavalyában a kiket bizonyosan lehet Cholera-ban meg hal-taknak mondani, de e mellett mint a Matricula is mutattya itt is nagy volt ezen esztendőben a halandóság. A betegeknek nem volt száma úgy hogy minden háznál két három beteg is volt egyszerre, fő-képen hideg-lelésbe, de a cholera symptomaiba is igen sokan voltak, hanem sokukon a természet, nagyobb részén pedig segedelmünk segített. Herbathe itatások s izzadások által mentettünk meg sokakat a haláltul. Annyi igaz, hogy ritka ember volt Patán a ki ebbe az esztendőbe valami bajon keresztül nem esett volna, s vagy egy vagy más jeleit a cholera nyavalyáinak ne tapasztalta volna, de légyen örök hála a Mindenható Úr Istennek. Légyen mondom örök hála a Mindenható Úr Istennek itten a cholera egészen nem tudott győzedelmet venni azok is a kik el estek benne nagy részről a szó-fogadatlanságnak tulajdoníthatták halálokat, mert hideg vizet ittak, midőn izzadtak vagy izzadás közben meg hütöt-ték magokat, pedig már ezek ellen nem tudunk orvosságot.

Azé még-is említeni itt el nem mulaszthatom, hogy ebben az esztendőben itt sok hirtelen halálózások történtek, azt lehet mondani egynehény ora fertályok között, némellyek halva tanáltattak különösen pedig az Isten szegényei közül, a szegények házábul mai napig a cholera-tul fogva hatan haltak meg, többnyire igen rövid idő alatt. - Most már Isten kegyel-

mességéből mind a nyavalyák, mind a halálozások meg szüntek, mind a mellett hogy kedvetlen ködös üdők járnak, betegünk mégis igen kevés van...

1848 februárjában készítették az utolsó feudális összeírást, „Czéh János bíróságában”, rovásadó-kivetés céljából.¹⁰¹ Ekkor a teljes adóalapot összeírták, hisz minden 480 forint jövedelem után egy rovást tettek. A családfőket tekintve 45 jobbágyot, 136 zsellért és 16 lakót találtak, s hozzájuk 16 éven felüli családtagként 5 testvér, 207 fiú és 31 leány tartozott. A településen élő szolgák száma 19, a szolgálóké 2 fő volt. 946 épület találtatott, szántóföld 1442 hold, kaszáló 513, kapás szőlő 1282. A közösen használt legelő összes kiterjedését 1485 holdnak írták, amelyen 245 ökör, 116 tehén, 25 tinó és 15 borjú legelt 114 ló és a két csikó mellett. Viszonylag magas volt a juhállomány 891 állattal, viszont meglepően kevés sertést tartottak, 76-ot.

7. kép. A második katonai felvétel részlete (1853)

Nem adózott ellenben a 29 nemesi funduson élő családfő és természetesen családtagjaik sem. A névsort leegyszerűsíti, hogy a nemes famíliák köre a törökkor óta nem sokat változott, csak éppen több rokoni ágra tagolódtak. A legnagyobb múltú 17 Maka családfő mellett találtatott még tíz Berecz nevű, s Ilkey Sándor valamint Ludányi József nemes urak. Nekik összesen 301 hold szántó, 107,5 kaszáló és 429 hold legelő volt a kezükön. Vagyis a mezővárosban élő nemesi családok átlagosan egyharmad parasztteleknyi földdel rendelkeztek.

101 HML. IV-7/b/52. Gyöngyöspata rovásadó összeírás

Míg jogi szempontból egy világ választotta el a helyben élő nemeseket a patai jobbágyoktól, addig az életszínvonalat, tehetőséget tekintve egy jobbágy színvonalán élhettek. 1846-ban azért is írtak így „Pata városában lakos házas zsellérség összeírása” alkalmával, hogy e négy család ugyan „nemes, de jobbágyoknak bérmálták el őket”.

A XIX. század elejétől kényszerűségből gőzerővel folyt az addig műveletlen bozótos-cserjés területek irtása, ez volt az egyetlen módja, hogy valamilyen módon, s lehetőleg dézsmakötelezettség nélkül földhöz jussanak az egyre szaporodó családok. Ennek eredményeként 1830-ra a Felső-közép-bércet is feltörték és azt szántóföldi művelés alá vették. A Nagypallagi dűlő addig kaszálónak használt területét is bevonták művelés alá, de itt nem teljes úrbéri szolgáltatást adtak a földesúrnak, hanem csak mint bérelt földek után volt szokás, árendát fizettek. 1842-ben már 130 hold irtásföld volt a mezőváros határában, annak ellenére, hogy a földesúri kisajátítás ezekre a területekre is kiterjedt.¹⁰²

A lakosság arra is rászorult, hogy szántóföldet vegyen árendába (bérletbe). Ezeknek az úgynevezett váltott földeknek a területe folyamatosan nőtt, 1833-ban már közel 12 ezer liter gabona elvetésére volt alkalmas. Ugyanekkor még 34 hold váltott rétről is vannak adatok. A bérleti díj szabályozatlan volt, amelyet a bérlők egy része igencsak sérelmezett. Például özvegy Zsila Jánosné a Labodási dűlőben levő hat kilás földjétől két forintot fizetett évente gróf Forgáchné Batthyány Izabellának. A szomszédja, Kecskés Gáspár pedig a felényi föld után többet, két forint 24 krajcárt. A kialakult gyakorlat már csak azért is sújtotta a parasztokat, mert miután fölöttétek, gondos műveléssel és trágyázással „megjavították” a rétet, a földesúr azt elkobozta és majorsági birtokához kapcsolta. Így tett például gróf Batthyány Izabella az említett Labodási dűlőben 1833-ban. 25 embernek árendába adott földjét három év múlva „tulajdon majorsági táblájához csatolta össze”, pedig a bérlők „a még vadföldeket jól és alaposan kiművelték és 103 kocsi trágyával átdolgozták.”¹⁰³

Gyöngyöspata földesurainak személye a XIX. század közepére teljesen megváltozott. A legnagyobb birtokos gróf Forgách Alojzia férje révén a báró Jeszenák család lett, a Haller-Brudern-Draskovits-birtokot pedig báró Podmaniczky Lajos örökölte. Az egykori Nyáryféle négy línea további aprózódásával Némethné Péchy Amália, Almásy Zsigmond és néhány kismemes is birtokot szerzett a mezőváros határában.¹⁰⁴

Az utolsó dézsmáösszeírások alapján továbbra is a szőlőtermelés meghatározó jellege domborodik ki. Az 1804-ben összeírt 342 szőlősgazdára később külön kitérek, a 190 gabonatermelő parasztcsaládnak a dézsmás földeken mindösszesen 3110 kereszt volt a termése. A termelők 39 százaléka csak 10 keresztig, egynegyede 20-30 kereszt között, 14 százaléka 30-50 kereszt közötti gabonamennyiséget aratott le. Ez az úrbéri földeken megtermelt mennyiség a lakosság mindennapi igényeit sem fedezte. A hiányzó gabonát kukoricával és burgonyával pótolhatták, melyeket a „váltott földeken” termeltek meg.¹⁰⁵

101 HML. IV-7/b/52. Gyöngyöspata rovásadó összeírás

102 HORVÁTH László 2001. 71.

103 SUGÁR István 1996. 25.

104 BOROVSZKY Samu 1909. 42.

105 HORVÁTH László 2001. 72

Úrbéres és majorsági földek adatai (katasztrális holdban)¹⁰⁶

	1770	1771	1788	1866	
Jobbágyszántó	1655	1744	2336	2078	
ebből					
maradványföld					
300					
váltott föld				494	
irtványföld				77	
Úrbéri rét	266	264		265	
Elkülönzött legelő				766	
Elkülönzött erdő				484	
Majorsági szántó			1344	825	
Szabad szőlő				135	
Dézsomás szőlő				278	
Úrbéres telekmennyiség			70 3/4	65 2/4	
Telkesgazda	195	139		119	
Úrbéres házas zsellér	22	78		265	
Majorsági zsellér				10	
Telekméretek	egész	3/4	fél	negyed	1/8
1771	7	-	124	6	2
1866	15	5	82	17	-

Családok, házak adatai

	1786	1851
Családok száma	334	575
Házak összes száma	277	424
Ebből		
urasági ház		16
telkesek háza		118
zsellérház		279
egyéb ház (községi, lelkészi, tanítói)		11

Az úrbérrendezés után sokat változott és gyorsan terjeszkedett a mezőváros. A II. József korában készült katonai felmérések és térképek érzékeltetik a beépülés irányát. A XIX. század elején épült zsellérházak leírásai jól mutatják azokat a mostoha életkörülményeket, melyek között a lakosság akkoriban élt. Kemény munka és gyenge táplálkozás mellett a szabadkéményes, tenyérnyi és nyithatatlan ablakú sárviskókban összezsúfolt nagylétszámú parasztcsaládok a nyomornak ma már egyszerűen elképzelhetetlen mélységén éltek. Különösen az egészségügyi viszonyok voltak rosszak, tragikusan magas volt a gyermekhalandóság. Az anyakönyvek tanúsága szerint a gyermekek 70 százaléka meghalt még tíz éves kora előtt.¹⁰⁷

¹⁰⁶ SOÓS Imre 1975. 236.

¹⁰⁷ Az anyakönyvek 1962-től a településen megtalálhatók

A közlekedési helyzet a XIX. század elején sokat javult. A Patán áthaladó Gyöngyös–Pásztó út ugyan nem volt országút, de kiemelten fontos kocsiútként kezelte nemcsak a mezőváros, hanem a vármegye is. A patakon átívelő úgynevezett nagyhíd a megye építette, de ez a többször javított fahíd 1821-re használhatatlanná vált. A következő évben Markmüller József vármegyei „rendszerint való indzsenyör” azt a meglepő vizsgálati eredményt közölte, hogy egy kőhíd építése olcsóbb lenne, mint új fahíd ácsolása. Így készülhetett el 1823-ra Rábl Károly tervei alapján a Danka-patak kétnyílású kőhídja, melyet Nepomuki Szent János szobrával is ékítettek.¹⁰⁸ A szobor valószínűleg másodlagos elhelyezésben állhat itt, mert az 1811-es egyházlátogatási jegyzőkönyv már említi egy Büky József kánonok által a nagyhídnál emeltetett Nepomuki szobrot.¹⁰⁹ A hidak környékén számtalan helyen megtalálhatók a vízen átkelőket oltalmazó szent szobrai, aki a Moldva folyóban nyert mártírhalált. E szobornak az a különlegessége, hogy magán a hídon nyert elhelyezést, s ez a megyében csak itt és Tarnamérán figyelhető meg. 1830-ban a Zám-patak felett is megépült egy kétnyílású kőhíd, a mezőváros központjától mintegy másfél kilométerre, majd 1847-re Gyöngyöspata 11 hídjából már nyolc kőből készült.¹¹⁰

Az 1848-as forradalom híre március 17-18-án jutott el Patára, a várakozás és izgalom tapintható volt. Ehhez képest az áprilisi törvények fogadtatása vegyes a mezővárosban. Az általános lelkesedés, a pozsonyi, pesti hírek felkorbácsolták a helyi kedélyeket. A jobbágyok, de még a felvilágosultnak mondható földbirtokosok is izgatottan várták a jobbágyfelszabadítást, csak azt tekintették kérdésesnek, hogy a volt földesurakat miként, hogyan kell kártalanítani. Helyben országos mintára megalakították a patai Nemzetőrséget, mely április, május hónapokban a közrend és közcsend felügyeletére létesült, ekkor még szó sem volt arról, hogy fegyveresen háborúba kell vonulni.¹¹¹ A 2400 főnyi lakosságból 202 fő jelentkezett nemzetőrnek, mely a fegyverfogásra képes helyi férfi lakosság nagyjából egyharmadát jelentette. (Egyébként több nemzetőri összeírás is fennmaradt, némileg eltérő adatokkal, de a létszám mindegyikben 150-200 fő körül mozog.) A 4 molnár, 4 csizmadia, 1-1 kovács és szűcs a mezőváros kézművesiparát reprezentálta. Mellettük természetesen megjelent a település kisszámú intelligenciája, Latykó József lelkész, Rakovszky István lelkészesség, Márkus Alajos éneklő, Iványi István, a város hadnagya, de a derékhadat, a nemzetőrség 90-95 százalékát azok a földművesek, zömmel szőlőmunkások alkották, akik a lelkesedés mellett hatalmas keserűséget is éreztek. Az áprilisi törvények ugyanis teljesen rendezetlenül hagyták a szőlődézma kérdését, míg az összes többi feudális jellegű szolgáltatást megszüntették, eltörölték. Nem nagyon csodálható, hogy egy szőlőmonokultúras területen a szőlőmunkások követelőzni kezdtek, megtagadták a dézsma fizetését, sőt – főleg a szomszédos Tarjánban, de Patán is –, egyfajta földfoglaló mozgalom is elindult. A gyöngyösi huszároknak jutott az a dicstelen feladat, hogy felsőbb parancsra leverjék a paraszti mozgalmakat.¹¹² Ez a visszás intermezzo végig érezte is hatását a forradalom idején. Ez a csalódás tartotta távol a tényleges nemzetőri szolgálattól, a forradalmi seregtől a földművelőket a mezővárosban, de az alföldi területekhez képest ezért hiányzik például a község legendáriumából teljességgel a Kossuth-kultusz hagyománya.

108 HML. IV-8/4. 123. Patai kőhíd felépítése (1823)

109 Az anyakönyvek 1662-től a településen megtalálhatók

110 SZABÓ Lajos /Szerk./ 1998. 27.

111 HML. IV-106/2. Gyöngyöspatai nemzetőrség iratai 1848-49.

112 HORVÁTH László 1999/d. 14.

Más dolog lelkesedésből feliratkozni egy nemzetőri listára, és megint más elmenni harcolni a szerbek ellen a Délvidékre. A Heves megyei nemzetőrség kötelékében ténylegesen harcoló patait csak elvétve találunk, s az 1848. július 11-én az országgyűlésben Kossuth javaslatára közfelkiáltással megszavazott 200 000 fonyi önálló magyar honvédségbe is csak húzódozva jelentkeztek. Szeptember folyamán a zömmel Heves megyei toborzású 26. honvédszászlóaljba újoncoztak, s itt vagy más alakulatoknál a szabadságharcot – az utólagos visszaemlékezések ellenére –, 21 patai küzdötte végig: Balogh Imre huszár, ifj. Balogh László gyalogos, Bognár ragya Mihály huszár, Boldog Mihály gyalogos, Czéh Ferenc gyalogos, Czinkóczi János huszár, Gerhát Mihály gyalogos, Iványi József huszár tizedes, Iványi Mihály gyalogos, Kecskés Boldizsár gyalogos, Kecskés János huszár, Kerekes János gyalogos, Kiss kisó János huszár, Lévay Pál gyalogos, Maka szőke Alajos gyalogos, Markus Enoch gyalogos, Mezey György gyalogos, Molnár Gáspár gyalogos, Rácz József huszár, Tóth Flórián gyalogos, Tóth Mihály gyalogos. (Önkéntesek elégtelen száma miatt sorsvetéssel döntöttek el a honvédséghez kerülők személyét, de a tehetősebb ifjak helyett sokszor a szegényebb sorsúak lettek megfogadva.)¹¹³

1849. január 22-én császári csapatok vonultak be Patára, s a mezőváros élmezőnyén kényszerült a megszállókat. A viszony egyébként nem volt ellenséges, csak a teher lett egyre nagyobb, ahogy a császáriak a térségbe egyre több katonát vezényeltek a kápolnai ütközethez készülve. Windischgrätz csapatai március közepén adták fel véglegesen Patát, a szolnoki csata hírére fokozatosan Pest felé húzódtak vissza. A tavaszi hadjárat diadalittas napjait követően 1849. július 11-én ismét idegen megszálló kezére került a város. Az orosz cár ellenséges hadai észak felől érték el a települést, s szereplésüket utólag is csak a sáskajáráshoz lehet hasonlítani.¹¹⁴

Az orosz cári seregek 1849 évi bevonulásának emléke sokáig elevenen élt. Még 1947-48-ban Luttor Mária-nak is megmutogatták a tömegsírok helyét, elmondták a gazdák a nagyszülőktől hallott történeteket. „*Apósom mesélte, 1842-ben született, 6 éves gyerek volt, akkor kezdett iskolába járni, a fászkertben volt a sarkon egy nagy gömbölyű kő, oda felült, látta hogy jöttek a pikával a muszkák...*” A bevonuló seregek egy órai szabadrablást tartottak a mezővárosban. „*Nekimentek mindennek. Édesanyám tudott tőtul, kérte, hogy ne bántsák, a parancsnoknak rimánkodott, megszánták, letették az övét...*” – mesélte Maka Károly. Különösen emlékezetes maradt, hogy a kiéhezett oroszok a határban minden elfogyasztottak. „... *Farkas almát, kis tököt megették, jött is a kolera ...*” Több tucat cári katona halt meg Patán és a határban a járvány következtében. A tömegsírnak helye is akkor még ismert volt, „*nagyon sok volt itt a majorban elásva. Ráöntötték a meszet...*” – mondta Kerékgyártó Kiss Mária.¹¹⁵

A szabadságharc leverése után az élet hamar normalizálódott. A mezőváros élére ugyan új elöljárókat neveztek ki a Bach-huszárok, de a tanácsban megmaradt a helybeliek túlsúlya, jobbára közmegelegedéssel intézték az ügyeket. 1851-re a város tisztikarát Stummer Ignác bíró, Berecz Gábor hadnagy és Saári József jegyző alkotta. A településen 424 ház állt, ebből 16 volt urasági ház, 118 a telkesjobbágyoké, 279 a zselléréké, a községé 8, lelkészé, tanítóé 3. Az 575 családfő 2405 főnyi teljes lélekszámot takart.¹¹⁶

Egész telkes (volt) jobbágy 15, háromnegyedtelkes 5, fél telkes 82, negyed telkes 17 fő volt, azaz 119 család osztozott a mindösszesen 64 telken. A közel hatszáz családnyi lakosságnak tehát túlnyomó többsége földnélküli zsellér volt. Az adatfelvétel érdekessége, hogy a 275 keresztény zsellérház mellett megemlékezik 4 zsidó zsellérházzal is, melyekben ösz-

113 HORVÁTH László 2001. 78.

114 HORVÁTH László 2001. 79.

115 Luttor Mária 1947. évi gyűjtése. EA. 2059.

116 HML. Letétek 2011.

szesen 20 zsidó lakott ekkor. A birtokosok között már 6 evangélikus is volt. A helybenlakó hajdani nemesek aprócska kis parcellái mellett az igazi földesurak továbbra is a gr. Forgách Alajosné, báró Podmaniczky Lajos, Németh Elek, a Tarródy és Dobóczy család, a báró Révay, Frajzajzen család és Sné László örökösei. A meglévő felekezeti iskola az abszolutizmus idején töretlenül működött. 1851-ben például két osztállyal és három tanítóval összesen 186 tanulót oktattak, 99 fiút és 87 leányt.¹¹⁷

1848-ban ugyan megtörtént a jobbágyság feudális intézményének a megszüntetése, de csak az úrbéri földek birtokába jutott ekkor a parasztság. A közlegelők felosztása, az egyébként is befejezetlen tagosítás lezárása, az irtványföldek, maradványföldek problematikája, a „váltott földek” kérdése csak az abszolutizmus éveiben rendeződött. A végleges rendezés az évekig eltartó pereskedés után 1861-ben valósult csak meg. E szerint a 65 és fél jobbágytelek után, valamint az akkor már 565 úrbéres zsellér részére a belsőségben és szántóföldben összesen 2078 hold magántulajdont határoztak meg. Ehhez mintegy 360 hold szőlő járult. A földesurak ellenben több mint 8089 hold majorsági birtokot tartottak meg tulajdonukban. Ekkorra tisztázták az irtvány- és váltott földek sorát is. Az irtványföldeket a földesúr „becsáron” visszavehette, ugyanakkor az ún. váltott földeket az azt bérlő parasztember örökáron megvehette.¹¹⁸

1856-ban özvegy báró Jeszenákné az új (1853. évi) úrbéri pátens alapján kérte a bíróságtól a

befejezetlen tagosítás végrehajtását is, s ezzel együtt a közbirtokossági aránykulcs megállapítását. A földesúr természetesen az úrbéri birtokokat a határ legtávolabbi részén, csupa árkos, gödrös, vízmosásos, majdnem hasznavehetetlen dűlőkben kívánta a parasztság részére kiadni. Egyébként ekkor az 1200 holdas patai közlegelőn idegen, bérelt marhákat és juhokat is legeltettek, fokozatosan kiszorítva onnét a helybeli gazdák állatait.¹¹⁹ Végül is a földesurak és parasztok abban egyeztek meg, hogy a közlegelőről minden idegen jószág kitiltatik, de a felesre felfogadott állat továbbra is legeltethető, feltéve, hogy egész házhely nem tart többet 40 juhnál, 4 ökörnél, 2 lónál, stb. A bíróságnak ezután a következő jogállapotú földek kérdésében kellett döntenie: vitatott volt 401 kishold megváltandó maradványföld, továbbá a majorságtól bérelt ún. váltott (cenzuális) föld 650 kishold terjedelemben. Ezekért a parasztság korábban pénzbeli cenzuson kívül terménybeli tizedet adott, de a földesúr mindig fenntartotta a földekre vonatkozó szabad rendelkezési jogát, s ezúttal a majorsághoz való visszacsatolásukat kérte. Voltak végül az irtványföldek, a cigányok által közlegelőből tett foglalások. Ezek visszaadását is kérte a földesúr.¹²⁰

8. kép. A második katonai felvétel részlete (1853)

117 HORVÁTH László 2001. 78.

118 HORVÁTH László 2001. 79.

119 Luttor Mária 1947. évi gyűjtése. EA. 2059.

120 SOÓS Imre 1975. 235.

Az 1863. évi ítélet úgy döntött, hogy a megürült, elhagyott telkeket a földesúr nem köteles beépítenni, a maradványföld megváltás ellenében a parasztság birtokában marad, az irtványföldeket a földesúr az irtványbér befizetésével visszaválthatja, a váltott cenzuális földek majorsági-nak minősítendőek, a földesurak ezeket visszakapják. A legelőilletőség telkenként 10 hold, az erdőjárandóság 8 hold. Ezen ítélet alapján történt meg az úrbéri illetőségnek a volt telkesgazdák, úrbéri házas zsellérek és kivételesek részére történő kiadása és tagosítása végül 1866-ban.¹²¹

A jobbágyság intézményének gyakorlati megszüntetésekor, 1866-ban a következő majorsági birtokosok bírtak földet a mezőváros határában: Forgách Alojzia (3785 kh), báró Podmaniczky Lajos (2252 kh), Rády Endre (507 kh), Elek István (434 kh), Bory-Német Amália (290 kh), Hercz Sámuel (202 kh), Almássy István (130 kh), Navratil Lajos (266 kh), Hanisz Alajos (195 kh), báró Révai örökösök (27 kh), Ludányi István (26 kh), és báró Henter örökösök (9 kh).¹²²

1866-ban egy korrektnek mondható statisztika is készült a mezővárosról.¹²³ Lakói száma 2379 fő ekkor, s a határa 1600 négyszögöles holdakban:

szántóföld	3250 hold
rét	660 hold
legelő	1265 hold
erdő	4235 hold
szőlők	455 hold
ÖSSZESEN	9865 hold

Bor az adott évben 910 akónyi készült, azaz átlag két akónyi holdanként. A szemestermények közül ősszel a búza, kétszeres, rozs, tavasszal az árpa, zab, tengeri vetésterülete dominált, de szerepe nem volt meghatározó, s erre utal az igás állatok viszonylag kis száma is. Ló 140, igásmarha 104 került összeírásra, s további tehén 162 darab, sertés mindössze 74, s öszvér, szamar 68. A mostoha adottságú legelőkből kifolyólag leginkább a juh szerepe volt számottevő, mintegy 4000 darabbal.

A jobbágyság megszüntetése után a falu lakossága tovább differenciálódott. Csak jogilag tűntek el a határok például a volt úrbéresek és zsellérek között, maguk a zsellérek is számon tartották házas vagy házatlan korábbi mivoltukat. Igazi kasztrendszer épült ki ekkor, melynek valóságos anyagi alapja is megvolt, melyet például az 1866. évi tagosítási telekkönyv is jól dokumentált. Akik egyáltalán rendelkeztek eszerint patai földvagyonnal, azok csoportja is igencsak heterogén. Amíg a legkisebb földvagyonúak ingatlana csak 6-7 hold volt (pl. Felföldi Istvánné: 6,68, Tóth Pál: 7,32, Tóth Mátyásné: 7,74 hold), addig egy-két jómódú parasztcsalád a tulajdonába került volt úrbéres földje mellé még megvett vagy váltott további irtványföldeket. Igazi módosgazda réteg állt a paraszt-hierarchia élén. Az ekkor leggazdagabb öt család: Balog Ferenc és András 50,7, Czéh János 38,6, Török József 36,8, idősebb Bódi János 36,1 és Tábi Antal 35,9 holddal.¹²⁴

Volt, akinek annyi sem jutott, hogy helyben megélhessen belőle alkalmi munkák felvállalásával együtt. A látványos jogi aktus, a jobbágyság megszüntetése nem jelentette a parasztság nagy részének anyagi és gazdasági fellendülését. Ez volt valójában Pata fejlődését leginkább gátló tényező, emiatt hanyatlott például maga a lélekszám is. Amíg 1849-ben 2561 lakos élt Patán, addig 1853-ban csak 2468, 1874-ben már csak 2230. Az országos tendenciákkal szem-

121 HML. Letétek 2011.

122 SUGÁR István 1966. 26.

123 Közli HORVÁTH László 2001. 82.

124 SUGÁR István 1966. 25.

125 PATAI József 1997.

ben Pata lakossága a századfordulón is még kevesebb, mint a feudalizmus idejében. Egész egyszerűen az egészségtelen birtokszerkezet és a gyenge minőségű határ okán sok parasztember már az 1850-es években arra kényszerült, hogy máshová menjen kenyerét keresni.

1871. fekete dátum a település történetében. Az évszázadok óta oppidumként, mezővárosként szereplő település ekkor végleg elveszítette kiváltságait, s a kiegyezést követő közigazgatási felülvizsgálatok sorában elvesztette városi jogállását, azóta önálló nagyközség. A büszke település pedig rosszul viselte a lefokozást. Patai József helyi születésű író szociográfikus írásában így adja ezt vissza¹²⁵:

„...A „nagyközség” maga is szerette magát városnak nevezni. Mikor a dobos „pógár” megállt nagy, rezes botjával a patak hídján, és hangosan dobolni kezdett, a gyerekek mind „felekezeti különbség nélkül” összeszaladtak, és köréje sorakoztak. Mi hédergyerekek is pár percnyi szabadságot kaptunk ilyenkor, hogy meghallgassuk, „mit dobolnak”. A „pógár” befejezte a dobolást, aztán méltóságteljesen kivett a mellényéből egy írást, kibontotta, reáfe-szítette a nyakáról lelógó dobra, és hangosan olvasott: „Tatta, ratta, város, lakos, sajna.” Ez volt az állandó bevezetés, amely az ebzárlatról, marhakörömvészrol, lépfenejárványról és mindenféle elveszett és megtalált csirkéről, malacról és egyéb holmiról szóló hírdetményt megelőzte. Hogy mi az a „tatta, ratta, város, lakos, sajna”, azt csak felnőtt koromban tudtam nagy nehezen megállapítani: „Tudtára adatik a város lakosainak”. A „pógár” ezt az állandó „nyitányt” olyan gyorsan hadarta el, hogy ilyen zagyva szöveg keletkezett belőle. Ez a hivatalos bevezetés különben még abból az időből származhatott, amikor Pata csakugyan város volt, amint mesélik, nagy és híres vásárokkal...”

Irodalom

Rövidítések

ENA. = Etnográfiai Adattár, DIV, Eger
EA. = Etnográfiai Adattár, Néprajzi Múzeum, Budapest
HLM. = Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan
HML. = Heves Megyei Levéltár, Eger
MM. = Mátra Múzeum, Gyöngyös
MOL. = Magyar Országos Levéltár, Budapest
DIV. = Dobó István Vármúzeum, Eger

BAKÓ Ferenc

1997. Kőbe vájt építmények a Mátra környékén, In: HORVÁTH László (Szerk.) Mátra Tanulmányok 1997., Gyöngyös, 105-138.

BÁN Péter

1981. Dézsmajegyzékek 1. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1548., Eger

1988. Dézsmajegyzékek 2. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1549., Eger

BÁNKÚTI Imre (Szerk.)

1996. Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban II., Budapest

BAYERLE, Gustav

1998. A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. HORVÁTH László – HEGYI Klára (Szerk.) Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 14., Hatvan

- BÉL Mátyás**
1968. Heves megye ismertetése 1730-1735., Eger
- BOGDÁN István**
1991. Magyarországi őr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig., Budapest
- BODNÁR László**
1985. Három falu – egy Tsz a Mátraalján, Budapest
- BOROVSKY Samu**
É.n. (1909) Heves vármegye, Budapest
- CSIFFÁRY Gergely**
1999. A patai Szurdok-fürdő. In.: CS. SCHWALM Edit (Szerk.) Képek Gyöngyöspata mezőváros múltjából. Eger, 52-63.
- DERCSÉNYI Dezső - VOIT Pál (Szerk.)**
1978. Heves megye műemlékei III., Budapest
- DRASKÓCZY István**
1977. Adatok a Mátraalja és az Ida völgye középkori településtörténetéhez és agrártörténetéhez. In.: Agrártörténeti Szemle 1977/3-4. p. 337-373.
- FEKETE Lajos**
1968. Fekete Lajos: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászberény
- FÉNYES Elek**
1851. Magyarország geográfiai leírása. Pest
- FÜLÖP Lajos**
1969. A születés, házasság és halál szokásai Gyöngyöspatán. Gyöngyös
- GRIEGER Ferentz**
Patai Plébánus kéziratos feljegyzései az 1822-1838 közötti évekből, melyeket a Proth. Liber Patensis Cong. Sancti Patris Francisci ...
(1742.) üresen hagyott lapjaira jegyeztetett. (Másolatban MM. TA.)
- GYÖRFFY György**
1977. István király és műve, Budapest
- HEGYI Klára**
2001. Heves a török forrásokban. In.: PETERCSÁK Tivadar - SZABÓ J. József (Szerk.) Tanulmányok Hevesről, Heves, 103-128.
- HORVÁTH László**
1998. Mátraalja. Budapest, 1998.
1999/a. Gondolatok a gyöngyöspatai községmonográfia elé. In.: CS. SCHWALM Edit (Szerk.) Képek Gyöngyöspata mezőváros múltjából, Eger, 5-15.
1999/b. A Mátraaljai borút, Gyöngyös
1999/c. A gyöngyösi zsidóság története. Gyöngyös
1999/d. A gyöngyösi katonai helyőrség 200 éve, Gyöngyös
2000. Gyöngyöspata első évszázadai. In.: MISÓCZKI Lajos (Szerk.) Egri Történelmi Évkönyv, Eger, 59-84.
2001. Gyöngyöspata, Budapest
- KECSKÉS Péter**
É.n. Adatok Gyöngyöspata szőlészetéhez és borászatához, Cédulázott anyag (ENA/7204)
1999. Gyöngyöspata mezőváros történeti borkultúrája. In.: CS. SCHWALM Edit (Szerk.) Képek Gyöngyöspata mezőváros múltjából. Eger, 16-42.
- N. KISS István**
1960. 16. századi dézsmajegyzékek, Budapest, 1960.

- KOVÁCS Béla**
 1987. Az egri egyházmegye története 1596-ig, Eger
 1997. Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1766-67., Eger
 1991. Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 1. Heves megye, Budapest
- P. KOVÁCS Melinda - SZABÓ Jolán**
 1998. Dézsmajegyzékek 3. Heves és Külső-Szolnok vármegye 1556., Eger
- P. KOVÁCS Melinda - KOZMA György Bertalan - SZABÓ Jolán**
 1999. 1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében, Eger
- KRISTÓ Gyula**
 1988. A vármegyék kialakulása Magyarországon, Budapest
- LEBLANC Zsolt**
 É.n. Gyöngyöspata helytörténeti kronológiája a XX. századig. (Kézirat), MM. TA.
- LÉVÁRDY Ferenc**
 1984. Gyöngyöspata Plébániatemplom, TKM. Kiskönyvtára 156., Budapest
- MISÓCZKI Lajos**
 1990. A filoxéra-vész a gyöngyösi-visontai borvidéken. In.: BODÓ Sándor - PETERCSÁK Tivadar (Szerk.) AGRIA XXIV., Eger, 1990., 143-163.
- N. KISS István**
 1960. 16. századi dézsmajegyzékek, Budapest
 Pata Várossa Urbarioma a Heves Megyei Levéltár gyűjteményében HML. IV-1/h/2.
- PATAI József**
 1997 A középső kapu. Budapest
- SOÓS Imre**
 1975. Heves megye községei 1867-ig, Eger
 1981. Gyöngyöspata cédulázott anyag. DIV. Történeti Adattár 437-81.
- SUGÁR István**
 1966. Gyöngyöspata földrajzi nevei, Eger
- CS. SCHWALM Edit (Szerk.)**
 1999. Képek Gyöngyöspata mezőváros múltjából, Eger
- SZABÓ János Győző**
 1982-83. Gyöngyöspatai szőlőmunkás eszközei a középkorból. In.: BODÓ Sándor (Szerk.) AGRIA XIX., Eger, 135-186.
 1984. Adatok a patai főesperesség korai történetéhez. In.: HAVASSY Péter - KECSKÉS Péter (Szerk.) Tanulmányok Gyöngyösről, Gyöngyös, 21-89.
 1985. A gyöngyöspatai Szent Péter-templom. In.: BODÓ Sándor (Szerk.) AGRIA XXI., Eger, 5-76.
- SZABÓ Lajos (Szerk.)**
 1998. Hidak Heves megyében, Eger
- SZABÓ László, Bártfai**
 1937. Gyöngyös és vidéke bortermelésének története 1850-ig. In.: Gyöngyösi Kalendárium 1937., Gyöngyös, 50-75.
- SZEDERKÉNYI Nándor**
 1891. Heves vármegye története III., Eger
 1893. Heves vármegye története IV., Eger
- SZENDREI Janka**
 1984. XV-XVII. századi zenei emlékek Gyöngyösről és Gyöngyöspatáról. In.: HAVASSY Péter - KECSKÉS Péter (Szerk.) Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 179-194.

Die Geschichte von Gyöngyöspata bis zur Abschaffung der Leibeigenschaft

Gyöngyöspata war jahrhundertlang eine bestimmende Ansiedlung der Matragegend. Sie spielte als Zentrum des den Raum beherrschenden Stammes von Aba, später als bedeutender Gespanschafts- und Archidiakumsitz eine Rolle. Von hier aus wurde das Gebiet zwischen den Zagyva und Tarna Flüssen nach der Staatsgründung von Stephan dem Erste organisiert, die Pataer Burg war eine Art Nebenzentrale des sich für drei Komitate verbreitenden Komitats Újvár, und gleichzeitig der Sitz der frühzeitig christianisierenden Kirche. Das Gebiet wurde bis 1405 fortwährend von irgendwelchem Zweig des Geschlechtes von Aba beherrscht, und auch später war es in den Händen der Hochadel des Landes und der Baronen.

Der langsame Niedergang der Siedlung verstärkte sich im XIV. Jahrhundert. Von nun an verschwanden sowohl die Burg als auch die strategische Rolle der Zentrale, der Archidiakum zog nach Eger um, die Gutsherren waren - sich mit den Landesangelegenheiten befassend - dauernd weg. Die führende Rolle der Matragegend im Handel, im Verkehr und in der Wirtschaft wurde durch Gyöngyös (von 1334 an schon Stadt) übernommen. Doch Pata wurde auch nachher nicht so grau, wie die Welt der umliegenden Dörfer, das beweisen eine ganze Reihe der sich aus diesem Zeitraum erhaltenen kulturellen, künstlerischen und kulturgeschichtlichen Erinnerungen.

Die wunderbare gotische Kirche überragt auch das heutige Dorf, bekannt sind die gemeißelten Steinfiguren, Bruchteile von Wandgemälden, der in Ungarn einmalige Jesse-Baum Altar, der sogenannte „börtús“ Kelch aus der Zeit um 1500, die Einrichtung, die Ausstattung, und die Gyöngyöspataer berühmte Graduale aus dem XVI. Jahrhundert. Die Siedlung bekam in der Zeit von König Matthias, als er 1460 persönlich den Kampf für die Zurückeroberung von Pata gegen das Hussitenheer von Giskra führte, sogar den Stadtrang des Marktfleckens. Von da an kann man in den Urkunden statt der Bezeichnung „villa“ (Dorf) konsequent als „Oppidium“ (Marktflecken) finden.

Die Zeit der Türkenherrschaft dauerte in Pata von 1544 bis 1686. Der Marktflecken war für lange Zeit direkt im Eigenbesitz des Sultans, dadurch wurde ihm der größte Schutz zugesichert. Die Siedlung entvölkerle sich nie, die Einwohnerschaft blieb dauernd an ihren Ort gebunden. Laut der in dem Kirchenbuch, im Zehntenverzeichnis, in den türkischen „defter“ durchgeführten Nachforschungen konnte für fast jede einzelne Familie bewiesen werden, welche dieser ansiedelten Pataer Familien hier schon im XVI. Jahrhundert wohnten, wessen Ahnen sich wann siedelten, und was für eine Anziehungskraft diese Marktflecken auf seine Umgebung ausübte.

Bevölkerungsvermehrung im Schatten der bedeutenden feudalen Ländereien und unter den – nach 1770 auch Meierhöfe zustandebringenden – Domänen erkleinerten sich nach und nach die leibeigenen Parzellen im Zusammenhang mit dem Wandlung, es spielte sich also eine bestimmte zum Hofgänger in der Siedlung ab. Es zeigten sich zwei Ausrichtungen. Einerseits hatte die Waldausrottung nach dem Mittelalter wieder seine Glanzzeit und die früher un bebauten Flächen wurden bewirtschaftet, andererseits verstärkte sich unter den Anbauzweigen die Rolle des Weinbaus wegen seiner Einträglichkeit. Die Leibeigenschaft wurde durch die neue Frondienstregelung von Maria Theresia nicht unbedingt in eine bessere Lage gebracht, aber die Tatsache, die inneren und äußeren Requisiten eines Fronhofes zu bestimmen, ihre Verpflichtungen festzusetzen, und eine Art konkreten schriftlichen Vertrag festzulegen, war schon allein ein Fortschritt.

Die Befreiung der Leibeigenen vollzog sich 1848 verschieden-artig voll, die Leistungen feudalistischer Art wurden durch die Gesetze im April zwar aufgehoben, aber die Frage des gutherrlichen Weintraubenzehntes, die für die Kolonie am wichtigsten war, ließ man ganz unregelt. Die endgültige Regelung blieb in der Zeit des Absolutismus auf das kaiserliche Patent und auf die aufführende Gerichte beschränkt, infolge dessen und der kapitalistischen Wettbewerbslage wurden die Vermögensunterschiede in Gyöngyöspata eher größer als kleiner.

Obwohl die Macht der Gutsherren eingestellt wurde, wurden die Grenzen zwischen den ehemaligen Fronbauern und den Hofgängern zwar gesetzlich gelöscht, aber selbst die Hofgänger konnten ihre Wurzeln nicht vergessen. Zu dieser Zeit wurde ein echtes Kastensystem ausgebaut, dessen eigentliche materielle Grundlage auch bestand, das aufgrund des Grundkommissierungsbuches richtig dokumentiert ist. In Gyöngyöspata konnten sich reiche Fronbauern nur in geringer Zahl von den Mittlerbegüterten und von den auch zur Tagelöhnerarbeit gezwungenen Armen abheben.

Die Entwicklung hörte im zweiten Teil des XIX. Jahrhunderts auf. Auch der Rang des Marktflückens war 1871 weg, aber durch einige alte Titel, und die fortbestehende Verwaltungsrolle überragte sie die umliegenden Dörfer. Es fing eine Art Bauernverbürgerlichung an, aber die Entfaltung des Prozesses in Pata wurde durch den Rückgang der Bevölkerungszahl, die Auswirkung der unvollständigen Befreiung der Leibeigenen, und den Niedergang der örtlichen regionalen Zentralrolle aufgehalten vorbei. Die Post- und Warenförderwege führten im XIX. Jahrhundert nicht an dem Dorf vorbei. Die bürgerliche Lebensführung hätte auch durch die dortigen Handwerker oder die hiesigen Händler angeregt Anzahl werden können, aber Gyöngyöspata hatte von ihnen zu dieser Zeit keine bestimmende Zahl. Die Intelligenz fehlte zumindest in der Siedlung, abgesehen vom Pfarrer, dem Notar, und eventuell dem Lehrer.

HORVÁTH LÁSZLÓ
Mátra Múzeum
H-3200, Gyöngyös
Kossuth u. 40.

10/10/2001
10/10/2001

Az Északi Középhegység ritka állatfajainak adatai a történeti dokumentumokban

Csiffáry Gergely

ABSTRACT: *Historical data concerning the rare animal species of the Northern Medium High Mountain Ranges. The author discusses animal species indigenous to the area of Medium High Mountain Ranges of Northern Hungary, but by today extinct or highly endangered. The paper is not merely a scientific discussion, but is explicitly indebted to cultural history. The material from different disciplines (geology, archaeology, history, ethnography, linguistics, gastronomy, medical history) brings into closer focus the species which gradually lose their natural habitat and food because of human activities (hunting, agriculture, forestry, water regularization, river control).*

Az elmúlt évszázadokban a legdöntőbb változásokat az élővilágban az erdőterületek csökkenése mutatja. Példaként kiválasztott 16 Heves megyei település közt a török kiűzésétől a XVIII. század végéig, vagy 1850-ig, a művelésbe vont területeket tekintve, 9 olyan van, ahol a mezőgazdasági területek megnövelése kizárólag erdős-cserjés területek kárára történt. Ezek a következők: Abasár (26,1%), Bátor (20,8%), Bekölce (21,7%), Boconád (36,9%), Bodony (15,4%), Bükkszék (40,5%), Bükkcenterzsébet (36,7%), Demjén (29,1%), Nagyréde (80,1%).

A legnagyobb erdőirtások a Mátra és Bükk hegységek erdőrengetegeit érintették. Az erdőirtások alapvető okai közt a hasznosítható mezőgazdasági területek növelése áll, elsősorban a gyarapodó népesség eltartása mind újabb területek művelésbe vételét igényelte. A szőlőterületek bővülése főként az erdős területek igénybevitelével történhetett. Eger és Gyöngyös térségében elsősorban a szőlő-monokultúra kiterjesztése végett irtották az erdővel borított, domb- és hegyoldalakat. Természetesen az erdőirtások érintették a megye alföldies részeit is, a mai 3-as úttól délre. Így például Heves környékén még 1743-ban kisebb erdő állt.

Az erdőterületek folyamatos csökkenése változásokat eredményezett az erdők faösszetételében. Az első katonai felméréshez (1783–85 közt) készített országleírás áttekintése érdekes eseteket mutat. *Körteerdőről* olvashatunk Zarárnál, Hatvantól keletre magas törzsű *tölgyerdő* állt. Tarnaörsnél, Visznek felé *tölgyerdő*, Heves környékét szintén magas törzsű *tölgyerdő*.

Az 1690–1850 közti erdőirtások mértéke néhány Heves megyei falu példáján

Település neve	Határ- nagyság kat. h-ban	Művelés alá vont feltört terület kat. h-ban	Művelés alá vont feltört terület %-ban	Művelés alá vont, erdőirtás révén feltört terület kat. h-ban	Művelés alá vont, erdőirtás révén feltört terület %-ban	Erdőirtások és a határ feltörésének kora
Abasár	3820	1000	26,1	1000	26,1	1690–1850
Adács	6513	3500	53,7	–	–	1690–1840
Apc	3523	1500	42,6	–	–	1690–1850
Átány	8605	1600	18,6	–	–	1690–1788
Atkár	4625	3000	75,7	–	–	1696–1788
Bátor	5277	1100	20,8	1100	20,8	1701–1850
Bekőlce	2306	500	21,7	500	21,7	1692–1846
Boconád	5144	1900	36,9	1900	36,9	1712–1788
Bodony	9743	1500	15,4	1500	15,4	1690–1850
Bükkszék	2472	1000	40,5	1000	40,5	1690–1836
Bükkszenterzsébet	3815	1400	36,7	1400	36,7	1690–1848
Csány	8429	4600	54,6	–	–	1690–1788
Demjén	4460	1300	29,1	1300	29,1	1701–1788
Dormánd	2084	900	43,1	–	–	1690–1788
Ecséd	7076	4100	57,9	–	–	1690–1788
Nagyréde	3494	2800	80,1	2800	80,1	1710–1788

Az erdőirtások mások oka, hogy késik az energiaváltás. Nálunk a különféle manufaktúrák, üveghuták, téglaegetők és háztartások mindenütt fatüzelésre voltak berendezve, s nem szénre. Kevésbé ismerjük a különféle ipari létesítmények működéséhez szükséges faigényt. Egy 1771-ből fennmaradt hatvani uradalmi tisztai instrukció szerint a hatvani posztómanufaktúrához kiutalható évi famennyiség 120 öl, átszámítva köbméterben 410 m³. Ugyanakkor a hatvani téglakemencéhez 300 öl (1023 m³) fát adtak évente. A parádi üveghuta 1845–46-ban 1400 öl (kb. 4800 m³), 1868-ban 2000 öl (6820 m³) fát használt fel. Egyetlen kisebb szénégető boksához 80 m³, egy nagyobbhoz már 250 m³ fára volt szükség. Ahhoz, hogy egyetlen métermázsa kiegészített mészkövet nyerjünk, 2 mázsa mészkőre, s kb. 1,3 m³ tűzifára van szükségünk. Átlagosan egy mészégető kemencébe 200–400 q mészkövet raknak, s a kemence fűtése 3–4 napot igényel, s ezalatt felhasználnak 260–520 m³ fát.

Az erdőpusztítások egyik súlyos következményeként a XVIII–XIX. században több esetben súlyos árvizek keletkeztek. Az erdővel fedett terület csapadék- és hőmegtartó képessége nagyobb, mint a kopárosoké. A hirtelen jött tavaszi meleg következtében a gyors olvadások vagy nagy esőzések miatt pusztító árvizek történtek. Egerben 1713, 1729, 1732, 1741, 1757 (3 ízben), 1765, 1768, 1770, 1787, 1813, 1814 (3 ízben), 1818, 1822, 1845, 1878 (2 ízben) voltak jelentős árvizek.

Az erdős-cserjés területek csökkenésének természetes következménye lesz, hogy ott az élővilág fennmaradásának esélyei csökkennek, fajok tűnnek el, kipusztulnak. Vizsgáljuk először a kipusztult fajokat.

Bövény (*Bison bonasus*)

A bövény, a Kárpát medence egyik elterjedt lombevő nagyvadja magyar államszervezés korának, s ez az állat a kevésbé bolygatott hegyvidéki erdőket kedvelte.¹ A X-XI. századi esztergom-szentgyörgmezei település állatcsont anyaga alapján megállapítható, hogy a falu lakosai által vadászott állatok közt a bövény, a barnamedve, gímszarvas és a vadkan egyaránt megtalálható. Hasonlóképpen bövénycsontok kerültek elő régészeti ásatás során a szabolcsi ispáni székhely Árpád kori településén.³

A bövény régi magyar nevei: *belény*, *belénd*, *bölon*, *bedény*, *begyén*, *begye*. Az állat sokféle magyar neve gyakori voltára utal a középkor századaiban.

A bövény neve helyneveink közül a legkorábban 1211-ből ismert *Belen* alakban Szamota Oklevél szótára szerint. A magyarországi bövények létezését őrzik: *Belényes* (Bihar), *Belény* (Gömör) települések nevei. Bövényfejet ábrázol *Bereg* mezőváros régi címere, illetve *Kraszna* megye bövényfejet ábrázoló címere.

A régi források gyakran emlékeznek meg Erdély bövényeiről. Említi előfordulásukat Bonfini, Hunyadi Mátyás történetírója. Egy régi krónika szerint Erdélyben, Majláth István 1534-ben Fábián napján a régi vajdák szokása szerint nagy vadászatot rendezett a bövényekre, a gyergyói hegyekben.³

Az Északi Középhegység területén nem volt ritka állat. Az Árpád-korban, a Váradi Regestrum tanúsága szerint 1229-ben Uppony és Dédes falvakban királyi bövényvadászok laktak.⁴ A bövények jó két évszázad múlva is őshonos állatnak számítottak a Bükk hegység területén. 1518 februárjában Estei Hippolit egri püspök előkelő itáliai vendégek társaságában, *Szarvaskő* határában vadászott, ahol óriási vadkant, sőt medvét is ejtett.⁵ A vadászatról szóló tudósítás legérdekesebb eleme, hogy a település határában még bövények éltek. A bövény, – egyes vélemények szerint – a XVI. századtól Magyarországon már tulajdonképpen csak vadaskertekben élt. Például 1526-ban az esztergomi érseki vadaskertben, 1551-ben a fogarasi vadaskertben is tudunk létezéséről.⁶ Ezért is feltűnő, hogy gróf Thurzó Borbála 1612. évi lakodalmára az árvai váruadalom jobbágjai 30 bövényt szállítottak.⁷

Pusztultak a bövények, mert a húsa miatt fogyasztották is azokat. Szent László királyról azt tarja az egyik róla szóló monda, hogy egyszer a serege éhezett, és akkor nagyszámú bö-

1. kép.

Bövény (*Bison bonasus*)

1 JANKOVICH Miklós 1967. 421.

2 ILON Gábor – UGHY István 1995. 145-146.

3 A Pallas Nagy Lexikona 1893. III. 615.

4 „Venatores bubalorum de Villa Ipu.-ák a Váradi Regestrumban.

5 ZOLNAY László 1977. 85-87.

6 CSÓRE Pál 1997. 25.

7 ZOLNAY László 1971. 199.

lény jelent meg katonái előtt, s azok húsát fogyasztották. A brassói számadáskönyv 1538. évi bejegyzésében az áll, hogy a királyi családnak bölényhúst szállítottak.⁸ Erdélyben 1643-ban I. Rákóczi György vadászott rá, kutyákkal és veremmel. Az erdélyi fejedelemség fénykorában a bölény volt a fővad. A bölénybőrt, az erdélyi fejedelmek, mint szobadísz is nagyon szerették, és a főurak hímezett kerevetjeit, nyugágyait, továbbá a tábori székeiket mind bölénybőrrel terítették le. Bánffy Farkasnak a XVIII. század derekán még megvolt az őseitől örökölt cifra tábori sátra, amely puha bölénybőrrel kipárnázott bútorokkal volt berendezve.

Hazai előfordulásokról szóló tudósítások közt Túróci László 1735-ben a Bakony nagy vadjai közt említette a bölényeket.⁹ Más adatok szerint a XVIII. században a bölény már csak Erdélyben élt. Szalay Béla szerint az utolsó példányt a Kelemen havas oldalában, 1790-ben ejtették el, amelyet a bécsi császári állatkertbe vittek, ott hullott el 1809-ben.¹⁰ Petényi Salamon véleménye szerint az utolsó példányt 1814-ben ejtették el az erdélyi Udvarhely megyében.¹¹ *A legújabb adatok szerint 1907-ben, a Tátrában még bölényekre vadásztak egy Habsburg főhercegi vadászon, ahol Izabella főhercegnő két elejtett bölényt kapott lencsevégre.*¹²

2. kép.

Barnamedve (*Ursus arctos*)

Medve (Ursus arctos)

Hazai őskori telepeinkről medvecsontokat először *Hatvanban* említenek.¹³ A középkori Magyarországon a medvét megtaláljuk mindenhol. Egyes korábbi vélemények szerint a Dunántúlon még a római korban kipusztulhattott.¹⁴ Ezt cáfolni látszik nem csupán, a zalavári ásátásokból előkerült medvekoponya¹⁵, hanem az Esztergom-Szentgyörgymező település határában felszínre hozott X-XI. századi település medvecsont anyaga is.¹⁶

Egy veszélyes királyi medveadászt emléket rejti II. Istvánnak egy 1130-ban kiadott oklevele, amelyben Bod fia Korus ispánnak, a Rajcsányi család ősenek birtokot adományoz az

uralkodó hálából azért, mert őt a medve karmaiból kiszabadította.¹⁷

A bükkü medvék legkorábbi említése *Tardona* 1240-es határleírásában található, ahol *Medwfeu = Medvefő* határnév formájában.¹⁸ A Borsod megyei *Megyaszó* falut egy 1219-es

8 CSŐRE Pál 1980. 185.

9 A Pallas Nagy Lexikona 1893. III. 615.

10 HORVÁTH Géza 1923. 69.

11 A Pallas Nagy Lexikona, 1893. III. 615.

12 SÁRLÓS Béla 1985. 8.

13 BÖKÖNYI Sándor 1958. 22.

14 ZOLNAY László 1971. 116.

15 Cs. SÓS Ágnes 1984. 133.

16 ILON Gábor-UGHY István 1995. 145-146.

17 CSŐRE Pál 1980. 163.

öklevél említi *Medueozu* néven, amely *Medveaszó* jelentésű, szlávosan a medve = *medvegy*, s ennek rövidülésével alakult ki a magyar *Megyaszó* név.¹⁹ Bátor falut 1295-ben még királyi vadbőrrel adózók és nemesek lakták. A falu az évi határleírásában *Medveűző völgy* határnevet említenek a források.²⁰ *Varbó* 1303-as határleírásában szerepel szintén egy *Medwefew* = *Medvefő* nevű határhely. A *medvéről* elnevezett települések számának se szeri száma a régi Magyarországon, amely arra utal, hogy ez az állatfaj erdős-hegyes vidékeinken igen elterjedt volt a korai középkor századaiban. Az Északi Középhegység területén az egyik legkorábbi medvevadászati adat 1517-ből ismert, amikor Estei Hippolit Szarvaskőn vadászott e nagyvadra.

A medve általánosan ismert a Bükk és a Mátra vidékén a XVIII. század elején. Erre lehet következtetni a Heves megyei szűcsök 1704-es árszabásából, amely szerint 1 frt 50 krajcárba került egy medvebőr.²¹ 1706-ban pedig a csávált medvebőr ára 60 krajcár volt.²² A medve egyébként a XIX. század derekán még őshonos volt a Mátrában, Petényi Salamon közönséges vadként említi. Ezt csak megerősíti, hogy a gyöngyösi járás főszolgabírója, 1850. november 18-án kiadott rendelete szerint 4 frt. lődíjat fizettek minden egyes elejtett *medve* és *farkas* után.²³

Az állatfaj hazai ritkulását jelzi egy 1868–69-es adat, amely szerint 1868-ban 19, 1869-ben 29 medvét ejtettek Magyarországon, míg Erdélyben, az egyik évben 13-at, a másikat 66-ot lőtték ki.²⁴

1868-ban a Mátra nagyvadjai közt nem szerepel a medve.²⁵ Kiszánán az 1880-as években előforduló medve, amelyről a néphagyomány tudósít, az utolsó adat a Mátrában erről az állatról. A Bükk és a Mátra közt, a Tarna mentén fekvő Sirok határában, 1904-ben váltó vadként említik.²⁶ A Bükkben, Szentdomonkoson 1902-ben szintén váltó vadként emlékeznek meg róla.²⁷ A *váltó vad* fogalma olyan állatfajt takar, amely az adott területen már nem él, állandóan nem telepszik meg, és nem szaporodik, csak máshonnan, feltehetően a Felvidékről, elsősorban Gömör megyéből kerülhetett ide.

A Bükk legutolsó medvéinek a kilövéséről a XX. század elejéről vannak adataink. 1907-ben a Borsod megyei Kács falu közelében, az ún. Majthényi erdőben Gáspárdy Béla ejtett el egy példányt.²⁸ A legutolsó bükki medvét Borsodi (Frint) László egri vadászíró szerint 1909-ben ejtették Nagyvisnyó és Dédes közt az erdőn.²⁹

A medvének a bőre értékes és becses vadászszákmány volt. Szőréből fejedelmi szőnyegeket, kocsitakarókat, sőt egy 1547-es adat szerint még medvebőr mentét is készítettek. A medve húsát nem fogyasztották, viszont a *medve epét* gyógyszerként használták a XVI. századi hazai főuraink. 1573-ban gróf Thurzó Ferenc írja a beteg Batthyány Boldizsárnak:

18 GYÖRFFY György 1987. I. 810–811.

19 KISS Lajos 1978. 415.

20 GYÖRFFY György 1987. III. 70.

21 HML. IV-1/b/18. Közgyűlési iratok. 1704. N° 7.

22 HML. IV-1/b/18. Közgyűlési iratok. 1706. N° 2.

23 HML. V-207/4. Atkár. Főszolgabírói kurrens levelek. 1848-1851. 4928. sz. bejegyzés.

24 KELETI Károly 1873. 172.

25 MONTEDEGOI ALBERT Ferenc 1868. 78.

26 CSIFFÁRY Gergely 1999. a. 143., 201.

27 CSIFFÁRY Gergely 1999. a. 206.

28 ZOLNAY László 1977. 84.

29 CSIFFÁRY Gergely 1999. 175.

„Én magam mégis beteg vagyok és Krakkóból egy doktort hozattam, (Árvába) ki mostan is itt vagyon én nálam és gyógyít engemet. Ím kegyelmednek küldöttem medve epéjét nősténtől. Kérem, vegye jó néven.” 1594-ben gróf Thurzó György írta a feleségének, hogy küldjön neki medve epét, mert Zrinyi úr azt kérte tőle. A medve epét (latin neve: *fel ursi*) eleink, elsősorban, mint az *epilepszia* elleni hatásos gyógyszert fogyasztották.³⁰

Ez az állatfaj az indoeurópai népek körében totemállaként szerepelt. A medve szavunk szláv eredetű, az óslávok *mjod* = méz szavából származik a *medvegy* = *medve* szó. Az óslávok *mézevőnek* nevezték a medvét, amelyet szent állatként félve tiszteltek, s ezért még a nevét sem merték kiejteni. A kontinentális Európa erdősegeiben őshonos állatfaj kultusza általános lehetett az indoeurópai népeknél. Ennek művelődés és egyben ipartörténeti emléke a sörfőzés. Az európai sörfőzés két ága a gabonából és a mézből történő serkésztés gyakorlata ismert a XI-XII. századi Magyarországon is. A mézsör készítése szintén indoeurópai örökség. Ennek kézzel fogható nyelvészeti bizonyítékai az angol *beer* = *sör*, *bear* = *medve*, a német *der Bär* = *medve*, *das Bier* = *sör* vagy a francia *bière* = *sör* szavak. A Nyugat-Európa erdősegeiben őshonos medve középkori előfordulásának és a meglévő állatkultusznak az emlékei, a német nyelvterületen *Berlin* és *Bern* városok nevei, amelyek a medvéről kapták a nevüket, s ugyanakkor e városok címerállata is a barnamedve. Végösszeron, minden valószínűség szerint az európai népek körében meglévő közös medvekultusza vezethető vissza a medve és a sör szavak egyezősége, amely egyben a mézsörkészítés indoeurópai hagyományainak máig élő közös emléke.³¹

3. kép.
Hiúz (*Lynx lynx*)

Hiúz (*Lynx lynx*)

Veszedelemes és valamikor elég gyakori ragadozó volt a hiúz, ez a macskával rokon, de annál nagyobb testű, rövid farkú, hosszú lábú állat, amelynek a fülén szőrpamat, popfáján dús barkó van. Rejtőzködő életmódja miatt nem oly ismert, mint a farkas és a róka. Magyar nevét az 1405 körül keletkezett *Schlägli* féle és az 1535 körül papírra vetett *Besztercei Szójegyzék* is tartalmazza. A magyar nevei: *hiúz*, *hayoz*, *hiusz*, *heosz*, *heyoz*. Régi szótárainkban: *pantz*, *panter*, *panthera*

néven szerepel, amely szavak valójában párducot jelentenek. E régi szótári tévesztések nyomán terjedt el nyelvünkben az, hogy a hiúzt a párduccal azonosították. Vörösmarty Mihály a *Zalán futása* című eposzában említett *párducos Árpád* és a *kacagányos Etele* bizony, nem párducbőrből, hanem hiúzbőrből készült ruhát viselt.

Oláh Miklós 1536-ban kiadott ország leírásában, a Visegrád környéki erdőekben említi ezt a nagyvadat. Prémje miatt nagy becsben állt, s ezért szívesen vadásztak rá. Gróf Thurzó Györgyné Czobor Erzsébet fiának az esküvőjén, a különféle kiadások közt szerepel, a hiúzra használt párduc elnevezés alatt, egy 365 forintot érő posztóval bélelt hiúzbőr. Bethlen István, Huszton 1646. augusztus 17-én kelt végrendeletében hagyott Zólyomi Dávidnak egy hiúzlábbal bélelt, galléros, zöld angliai posztó mentét.³²

31 CSIFFÁRY Gergely, 1999. b. 109.

32 RADVÁNSZKY Béla 1879. III. 271., 289.

A hiúz húsát is megették egykor Magyarországon. A talpa ínyenc csemegének számított. A babona szerint húsának gyógyhatása volt. Különösen a nehézkór (nyavalyatörés vagy epilepszia) és a szédülés, azaz a vérnyomással kapcsolatos megbetegedések ellen-szerének tartották.³³

Területünkön a XVII. első harmadában még mindennapos állatfaj lehetett. Gyakori előfordulását jelzi az is, hogy 1724-ben a Heves megyei szűcs limitáció szerint a *hiusz bőr csáválásáért* rajnai forintban 24 dénárt kértek. A későbbi, XVIII-XIX. századi erdőirtások következményeként 1909-ben azt írták róla. „*a hiúznak itt már nyoma sincs.*”³⁴

1892-ben a történelmi Magyarország területén elejtett 38 darab hiútból még három példány a Dunántúlról került terítékre.³⁵

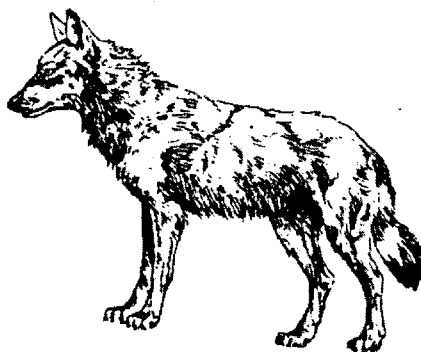
1915 után a mai ország területéről évtizedekig nem jegyezték fel, hogy valahol is előfordult volna. 1983 decemberében a Mátra területén fekvő Erdőkövesd *Haló-lápa* nevű határrészében Pálfi Tihamér lőtt egy 110 cm hosszú, 26-kg-os nagytermetű hímet. 1984-85 telén Recsk *Gyula major* határrészben egy újabb hiúz került kézre. 1987 szeptemberében Mátraderecske közelében egy közel 30 kg-os példányt ejtettek.

1989-ben, a Bükk hegységben Felsőtárkány *Mellér-völgyben* ejtettek újabb példányt. 1989-90 telén Borsod megyében a Mocsolyási Erdészet területén észlelték a hiúzt.³⁶

Ennek az utóbb eltűnt fajnak a visszatelepítési programjáról írtak a *Magyar Vadászlap* 1992. júniusi számában. Egy múlt évi adat szerint az Aggteleki Nemzeti Park területének háborítatlan erdősegeiben ismét megtelepedett a hiúz.³⁷ A hiúzek újbóli magyarországi megjelenése nem mesterséges telepítés eredménye, hanem valószínű a nagy területre kiterjedő fenyőtelepítésekkel hozható összefüggésbe,³⁸ ahol újból meghonosodott a Szlovákia területéről átköltözött néhány hiúz.

Farkas (Canis lupus)

Magyarországon a középkorban két farkas faj élt: egyik az *erdei farkas*, a másik a *réti* vagy *nádi farkas*. Az utóbbiról megállapították, hogy a *sakál* egyik válfaja volt. Ez a faj a civilizáció térhódítása következtében teljesen kivészett. Sokáig a farkas volt a legáltalánosabban elterjedt nagy ragadozó a Kárpát-medencében. A magyarságot, mint pásztorkodó, állattenyésztő népet erősen foglalkoztatta a farkas elleni védekezés. A nép képzeletében nagy szerepet játszott. Ezzel függ össze a farkas totemállat volta és a neve is, amely eredetileg csak jelző volt. Az Árpád korban még a *fene* szót használták erre az állatra. A „*Vigye el a fene*” szólás ennek emlékét őrzi. A *fene* elneve-

4. kép.

Farkas (*Canis lupus*)

33 ZOLNAY László 1977. 90.

34 BOROVSZKY Samu 1909. 264.

35 ZOLNAY László 1977. 90.

36 SOLTI Béla-VARGA András 1989. 165.

37 BOLDOGH Sándor-SALAMON Gábor-Sz. TÓTH Erika 1999. 47.

38 ANDRÉSI Pál 1996. 179.

zés Hankó Béla szerint 1270-ig szerepelt a forrásokban, és az első „farkas” szavunk 1275-ben fordul elő. Tény, hogy a „farkas” szót már 1095-ben említik oklevélben, azonban más értelemben. Később is inkább személynévi előfordulását jegyezték fel. Legelső személynévi előfordulása 1146-ból ismert a *Farkas* névnek. A „farkasverem” kifejezés 1355-ben jelenik meg (*ad forcus werum*) alakban. A farkast erős kutyákkal, vermekkel, hálóval vadászták. Nyilván minden erővel igyekeztek a háziállatoktól távol tartani. A farkas nagy szerepet játszott egyes vadfajok (őz, gímszarvas) létszámalakulásában.³⁹

A korai földrajzi nevekben országszerte találkozunk az állatfajról elnevezett települések neveivel. 1240-ben, egy határleírásban olvasható a Gömör megyei *Farkasfalva* neve.⁴⁰ 1346-ban említik Heves megyében *Farkasd* falut, ez az utóbb elpusztult település Boconád és Heves közt lehetett.⁴¹ 1298-ban egy, a farkas régi nevét viselő *Ordas* faluról olvashatunk, amely Pásztótól nyugatra, a mai Nógrád megyei Bercel határában feküdt.⁴²

A Bükk hegységben legelőször egy 1248-as oklevélben szerepel a *Farkaskő* elnevezés. Az egész középkoron, késő középkoron, s újkoron keresztül végig őshonos volt ez a vad a megyében. Éppen ezért, az újkortól rengeteg adat van előfordulására. Heves mezővárosban, 1703-ban, a helybéli templomban a községi bíró *farkas hálót* talált. Ez azért is érdekes, mert az időben mindennapos fenevadak távoltartására és megfogására biztos helyen, templomban tartották a farkas hálót. Egyes időszakokban, különösen kemény telek idején elszaporodtak és a lakott helyeken is feltűntek. Máriássy Ignác 1795 teléről jegyezte fel: „*az vadfarkasok míg nem szelidültek is éccakanak idején a városba [Gyöngyös] sétáltak, két embert meg is szalajtottak... Györk helység mellett egészen egy Embert meg ettek, csak egy lábszárát tszímástul hagytak meg, a Mátrában egy Embert s egy Gyermeket emésztettek meg. Kál helység mellett egy Czigánt feltrantséroztak. A verpeléti határban egy erdőben sokáig viaskodott velek egy Gyoltos tót hegyes bottyával, mely néki védelmező pajzsa vót, mindezek után a Farkasok szörnyű ordítással túlle el széledtek*”.

1790-ben a kerecsendi püspöki fácánosban az év során 8 farkast ejtettek.

1848–49 után nagyon elszaporodott a dűvadak minden fajtája, ugyanis a Bach-korszakban minden hatalmas eszközzel tiltották a puskatartást. A Bükk hegységben, 1856-ban 20 farkast, 1857-ben 21 farkast és 13 kölyköt, 1858-ban 25 farkast és 18 kölyköt, 1859-ben 5 farkast és 9 kölyköt, 1860-ban 20 farkast és 5 kölyköt ejtettek, amelyekért 435 frt vadbért fizettek. Ezután 1861-től *sztrichninnel*, azaz méreggel irtották a farkast és a rókát a Bükk területén.⁴³ 1879 után már rendszeresen nem ejtettek farkast, de még időről időre előfordult. 1890-ben Kisnánán Varga István lovas szánját kisebb farka támadta meg a Mátrában, s ő szalmából égő csóvákat dobálva tartotta távol a vadakat.⁴⁴

A farkasok hazai gyakoriságát jelzi, hogy 1868-ben és 1869-ben csak a az Erdély nélkül vett királyi Magyarország területén összesen 482 darabot, míg Erdélyben ebben a két esztendőben összesen 384 darabot ejtettek. Ezek azok a hivatalosan elejtett példányok, amelyek után a kormány ún. *tagliát*, azaz jutalmat fizetett.⁴⁵

Heves megyében, 1907-ben még 3 farkast ejtettek, majd ezután már rendszeresen nem-

39 CSŐRE Pál 1980. 156.

40 GYÖRFFY György 1987. III. 496.

41 KOVÁCS Béla 1991. 74.

42 GYÖRFFY György 1998. IV. 281.

43 Vadász és Versenylap. 1861. II. 10.

44 CSIFFÁRY Gergely 1999. a. 143.

45 KELETI Károly 1873. 172.

igen fordultak elő.⁴⁶ A Bükk területén 1917, 1922 telén a szilvásváradai erdőben bukkantak újra. Ez utóbbi alkalommal a szilvásváradai vadaskertbe két ordas valamelyik vadbefogón keresztül jutott be, s igen sok kárt okoztak. Hajtóvadászatot indítottak ellenük, s az egyiket sikerült is elejteni.⁴⁷

Később az Északi Középhegység területén, 1929. február 10-én Sajókondó határában jelentek meg farkasok.⁴⁸ Az igen kemény tél miatt, a befagyott Sajón Gömör megyéből áthúzódtak vadak valóságos XX. századi farkas kalandot okoztak. A falu határában e napon megtámadtak egy Sajószentpéterről hazatérő kocsit. Az utasok szorult helyzetükben az egyik ló istrángját elvágták és hagyták az állatot világgá futni. A fenevadak mind a menekülő ló tán vetették magukat. A négytagú társaság a másik lóval utóbb szerencsésen elérte a falut.⁴⁹ A Mátrában méreggel ejtettek farkast 1927–28 telén Gyöngyöspata és Gyöngyössolymos határában, 1939. január 7-én Répáshután lőttek egy hatalmas, 62 kg-os, 5-6 éves kant.⁵⁰ A Bükkben legújabb időkben 1982.november 26-án Béalápátfalva határában, az ún. *Homonna* nevű erdőrészen, egy középkorú 39 kg-os hímet lőttek.⁵¹

Az elejtett farkas bundáját, szőnyegként, szoba díszként vagy mint értékes prémet a ruházkodáshoz is felhasználták. A Rákóczi szabadságharc idején a *hadi regula* megengedte a farkasbőr kacagány viselését annak a közkatonának és altisztnek, „*aki harcban ellenséget ejtett vagy befoga.*” A sérülésmentes bőrért a kuruc hadvezetőség 3 ezüst forintot fizetett.⁵²

A trianoni békekötés után a farkas végleg eltűnt a hazaihonos állatfajaink közül. Mindössze időről-időre bukkant fel egy-egy példány, amely a környező országok erdős hegyeiből átkóborolt. Az 1990-es években ún. *váltó vadként* ismét felbukkant a farkas Magyarországon. 1998-ban egy öttagú farkas család költözött át Jugoszláviából, a Baja-Jánoshalma közti területre. 1998-ban a Szabolcs megyei Garbolc környékén lőttek ki farkasokat. Még abban az évben a Bács-Kiskun megyei Rém községben fordult elő farkas. 1999-ben, a gemenci erdőben élő 4 farkasról jelentek meg hírek. Újabb megletelepedéséről szóló adatok vannak az Aggteleki Nemzeti park területéről.

Éles viták folynak arról, hogy jó lenne újra honosítani, mert a szakemberek szerint, ez a ragadozó, segítene, abban hogy más fajok (gímszarvas, őz stb.) ne degenerálódjanak, más esetben megakadályozná a egyes vadak (például a vaddisznók) túlszaporodását. Mások ezt igen ellenzik, eltúlozva károkozásuk lehetőségét.

A farkas számtalan emléke őrződött meg a néphagyományban. Az ősök tisztelete egyet jelent az állatok tiszteletével. Ezzel függ össze az a szokás, hogy a totemként tisztelt állat nevét nem volt szabad kiejteni. Így keletkezett a *farkas, szarvas* stb. elnevezés. A finn-ugorokhoz tartozó vogulok és osztjákok ünnepelt istensége a világfelügyelő „Égatyától *alábocsátott deres oldalú vassfarkas.*” A honfoglaló eleinkről feljegyezték, hogy a magyarok mindig farkasra esküdtek, mint azt leírták a votjákokról is. Ezzel függ össze, hogy a csíkygyergyói pásztorok Szent Mihály (szeptember 29-e) napján, a farkasnak ünnepet szenteltek, hogy az állatok hazahajtása után így biztosítsák marháikat a fenevadak tá-

46 FARAGÓ Sándor 1989. 147.

47 KOLACSKOVSKY Lajos 1946. 105.

48 KOLACSKOVSKY Lajos 1946. 135.

49 KOLACSKOVSKY Lajos 1946. 99.

50 CSIFFÁRY Gergely 1999. a. 114.

51 FARAGÓ Sándor 1989. 139-142.

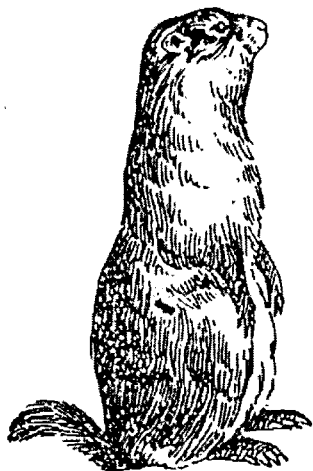
52 CSÓRE Pál 2000. 34.

madásai elől. Erdélyi babona szerint a *farkas szemeit* a köntös aljában kell hordozni, hogy ne árthasson. A dunántúli Siklóson egy kéziratos napló feljegyzései szerint *farkasfogat* kellett ruhába kötve, nyakban hordozni, ahhoz hogy valaki puska és szablya ellen védve legyen.⁵³

Erdélyben a régi babonás szokás volt karácsonykor Ádám-Éva napján, hogy a juhnyíró olló élét kötővel összekötötték, és csak újév után oldották ki, hogy a farkas ne fogja meg a bárányt; hogy a szája ne legyen nyitva a farkasnak, vagyishogy tavasszal a kihajtás után a bárányok ne essenek a fenevad áldozatául. Karácsonytól újévig nemcsak a juhnyíró ollót, hanem a házban mindenféle ollónak be van kötve az éle. Ez idő alatt mindent csak késsel vagy bicskával vágta.⁵⁴

A moldvai csángóknál Szent András éjszakáján (november 30-án) szintén összekötik az ollót, hogy a falánk farkasnak ezzel jelképesen összekössék a száját. Az itteni *Gajna* faluban András estéjén fokhagymával kenik meg a kaput, az ajtót a farkas ellen. *Klézse* faluban szintén fokhagymával keresztetik meg a házon, istállón az ajtót, ablakot, hogy a fenevad elkerülje a hajlékot, családot, mert éppen András hetében van a legnagyobb hatalma az ember megtámadására.⁵⁵

Gyöngyöshalászon a néphagyomány szerint a *Jézus keresztjéről* vagy az ún. *Laposi keresztéről* azt tartják, hogy egy kéményseprő Gyöngyösről ment Adácsra és megtámadta a farkas. A szerencsétlen ember felült a kereszt tetejére, de az ordas addig várt, amíg az ember leesett, s akkor megette.⁵⁶

5. kép.

Mormota (Arctomys alpina)

A Heves megyei falucsúfolók közt Kerecsend község lakóiról azt tartják: *Farkasgégén kibocsátott kerecsendiek*. Az Alföld tiszántúli részén ez közkeletű monda a *farkasgégén eresztett* jelző. Ezzel rendszerint a szilaj, rakoncátlan, lármás gyereket illetik például Karcagon. Ennek a ma már érthetetlen szólásnak az eredetét a régiek méhészkedő tudománya teszi értelmezhetővé. A nép ma is varázserőt tulajdonít a farkas gégéjének, s éppen ezért, ha farkast ejt el, annak a gégéjét kiveszi, s megszártva elteszi, majd ezután a méhkas kirepülő nyílásába rakja. Ezen eresztik ki a méheket, hogy ezzel mintegy az ordas bátorságát, szilajságát, falánk-ságát a méhekbe varázsolja.⁵⁷

Mormota (Arctomys alpina)

Ha napjainkban valaki mormotát akarna látni, akkor az illetőnek az ausztriai Schnéebergig kellene utaznia. Mára végleg kipusztult ez az állat, viszont a XVIII. században még a Mátrában őshonos volt. A mormota régi magyar neve *hortyogó egér*. A XIX. század első negye-

53 CSÖRE Pál 1980.186.

54 BALASSA Iván 1989. 163-164.

55 BÁLINT Sándor 1977. I. 508-509.

56 Heves megye földrajzi nevei, 1988. IV. 199.

57 BELEZNAI Zsuzsanna 1986. 249.

58 MÁRTON, Johannes 1823. II. 208.

dében még ismert a volt a régi magyar neve, a *murmutér*. E néven szerepel a mormota Márton János szótárában.⁵⁸

Hód (Castor fiber)

Az eurázsiai hód valaha őshonos volt nálunk. Hazai elterjedését mutatja, hogy 15 olyan helységnevünk van, amely a *hód* névvel kapcsolatos Arad, Bács, Bihar, Csanád, Brassó, Heves, Somogy, Szatmár, Szerém, Temes, Vas és Zaránd megyékben.

Valaha az Alföldön, de a hegyvidéki folyók mentén is nagy tömegben élt ez a rágcsáló, amelyet hatalmas méretekben vadásztak.

Korai előfordulására utal a Gyöngyöshalász-határában Encspusztán 1981-ben rézkori állatcsontok közt találtak hódcsontokat.⁵⁹

A XVIII. században Heves megye északi részén még előfordultak utolsó példányai. Bekölce község 1783–85-ben készült katonai leírásánál, a Heves és Borsod megyét elválasztó Eger-patakot *Hodos bach vel Erlau*, azaz *Hódos* vagy *Eger pataknak* nevezték.⁶⁰ A hódok XVIII–XIX. századi mátrai előfordulására utal Gyöngyöspata recens földrajzi nevei közt a *Monyás-árok*, *Monyás-patak*, *Monyás-völgy*, *Monyás-kút*.⁶¹ Szücsi község recens helynevei közt is ismert a *Monyás-kút* határnév.

Miért volt annyira keresett állat a hód? Vadászták a prémje, a *biber* miatt. Szép gereznája értékes, drága és tartós prém volt. Igen keresett volt a *hódpézsmá*, a *castoreum*, vagy magyar néven *hód monya*. Ez nem más, mint a *hódzacska*, pontosabban ivarmirigyének váladéka. A *castoreum*nak a hód szaglási kommunikációjában van szerepe, s ez lett a veszte, mert az ember gyógyhatásáért fogyasztotta a benne lévő *szalicilszármazék* miatt.⁶² Régebben görcsök ellen, belső gyógyszerként, és ritkán illatszerek készítésénél rögzítőnek használták. A XVI. században különösen méhbajok ellen alkalmazták gyógyszerként. 1553-ban Kanizsai Orsolya, Nádasdy Tamás felesége arra kérte levélben férjét, hogy hozzon neki *hód monyát*. Kanizsai Orsolyáról, a hazai orvos történet számon tartja, hogy sokat kínlódott *uterusával*,⁶³ s ezért kerestette a hódokat. Nagyszében patikájában, 1580-ban kb. 2000 forint értékű *castoreum* volt készletben.⁶⁴

Leginkább a *hódzsír* miatt vadászták. A hódpézsmát = hódolajat szolgáltató hódzacsok mellett található mellékcacsok tartalmazzák. Frissen kenhető, száradás után kemény zsiRADÉK, amely egykoron keresett *sebkenőcs* volt.

Vadászták húsa miatt, amely régente kiváló élelmiszernek számított, különösen a *hód-farkot* kedvelték. A *biberfark* ritka ínycs csemegének számított.⁶⁵

A hódmonyáról még egy szó. Ez a mirigyváladék fontos izgató- és görcsoldó szer volt. Nem véletlenül esett az emberi pusztítás áldozatául. Csíkszentgyörgyön a XIX. században *Monyás Katónak* hívták a férfias természetű nőket, akik a néphiedelem szerint hermafroditák.⁶⁶

A hódot az Árpád-házi királyok korától vadászták – királyi szolgálonépek, a *hodászok* – bőre és szőre, monyája, zsírja miatt. A hód kipusztulását végül is az ember okozta, de nem

59 VÖRÖS István 1982-83. 35.

60 CSIFFÁRY Gergely 1999. a. 23.

61 SUGÁR István 1966. 86.

62 BOZSÉR Orsolya 1999. II. 12. 204.

63 Az *uterus* kifejezés anyaméhét jelent.

64 MAGYARY-KOSSA Gyula 1931. 181.

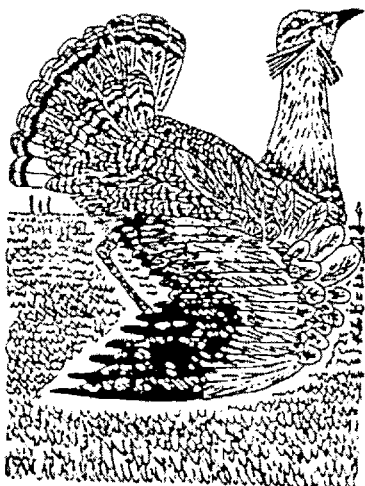
65 CSÖRE Pál 1980. 154.

66 SZINNYEI József 1896. 1475.

a növényvédő szerekkel, mint azt sokan tévesen gondolták, hanem azzal, hogy elpusztították az élőhelyét vagy táplálék hiányt okoztak.

Madárvilág

Túzok (*Otis tarda*)

6. kép.
Túzok (*Otis tarda*)

Ez a madárfaj már őshonos volt a Kárpát medence geológiai múltjában is. A Fejér megyei Polgárdi kőfejtőjében kialakult Szár-hegy barlang, a Kárpát medencében egyedülálló ősmadár maradványok lelőhelye. A közel 5 millió éves csontleletek közt 20 madárfajt azonosítottak, s köztük található a legősibb tűzokmaradványok.

Pannóniai előfordulása feltehetően a római kortól igazolható. Minden valószínűséggel a Plinius említette pannóniai *tetrakanak* nevezett madárfaj a tűzokkal lehet azonos, legalábbis a múlt századi történetírók szerint.⁶⁷

Bár a tűzok az egész Kárpát medencében elterjedt madárfaj volt, mégis a köztudat a magyar alföld jellegzetes madaraként tartja számon. Egy XV. századi útleírás is éppen az Alföldön említi. 1433-ban Bertrandon de la Brocquière leírta Szegednél, hogy sok darvat és tűzokot fognak, s egész piacot látott a madarakkal, azonban megvetően írja róla, hogy igen tisztátlanul készítik, és éppúgy eszik.⁶⁸ Kedvelt eledel volt hazai főuraink körében

is. Gróf Thurzó Imre 1618. évi lakodalmán a vadhúsok közt három tűzokot találunk, a temérdek malac, pulyka, tyúk és más mellett.⁶⁹

Földrajzi nevek közül Szatmár megyében, 1392-ben említenek *Tuzukus* nevű földterületet Meggyes és Tarkán birtokok leírásánál. Erdélyben *vadpóka* volt egyes helyeken a neve. A tűzok régi nevéből neveztek el az 1416-ban, Gyulafehérvár mellett előforduló *Pókafalva*, valamint az 1495-ös oklevélben szereplő Csongrád megyei *Pókaháza* településeket.

Heves megyében a XIX. század utolsó harmadáig gyakori elterjedésű. 1868-ban a következő megyebeli falvak határában számított mindennapos madárnak: Adács, Csány, Domoszló, Heves, Karácsond, Kerecsend, Kömlő és Tarnabod. Az érdekesség, hogy a Mátra lábánál fekvő Domoszló határában is megélt, és a Bükkalji *Kerecsend* környékén is.

A két háború között, 1930-ban csak ritkán előforduló madár, amelyet *Adács*, *Karácsond* és Nagyfüged környékén láthattak. Egy 1997-es adat szerint, Poroszló határában, a dél-hevesi természetvédelmi körzetben néhány példány megtalálható a tűzoknak.

Vadászata a szakemberek szerint külön művészet. Az Alföldön a múlt században Dévaványa körül úgy vadásztak rá, hogy megvárták az őszi ónos esőket, s az attól elnehezült szárnyú természetes madarat lóról vagy gyalog, ostorokkal egyszerűen összetertették.⁷⁰

67 ZOLNAY László 1971. 31.

68 SZAMOTA István 1891. 91.

69 RADVÁNSZKY Béla 1879. III. 66-67.

A XX. század elején még természetes élőhelye e fajnak a Csallóköz vidéke, ahol évente 40-50 darabot ejtettek el ebből az egyébként óvatos madárból.⁷¹

Az állatfaj megritkulását elsődlegesen nem a vadászata okozta. A tűzok fogyását a megye középső és déli részeiben az okozta, hogy 1896 körül szinte Magyarországon mindenütt vetésforgóban művelik a földeket, s ezzel minden lehetséges területet mezőgazdasági művelés alá vontak, amivel a természetes élőhelyétől fosztották meg a tűzokokat.

Daru (*Grus grus*)

A daru nevezetes madara volt a magyar múltnak. A darvak időjósok voltak, megéreztek a rossz időt, ilyenkor a szelídített daru szárnyát csapkodva keringett az udvar közepén. A madaraknak ez a tulajdonsága fontos volt honfoglaló eleinknél, akiknél végzetes lehetett az esős, ködös idő csata esetén, mert az íjak megnyúltak, használhatatlanná váltak.

Nem csupán fogyasztották, ahogy azt 1433-ban említi magyarországi utazásánál Bertrandon de la Brocquière leírta, hanem a XVI. századi írásos emlékek szerint szelíd darvak tartásáról is tudunk. A darufiókákat ólban tartották, pálinkába, borba áztatott kenyérral lerészegítették, néhány órára a csőrét a nyakához lekötötték, szárnytollait, lábait összekötötték. Az emberekhez szoktatott daru őrizte a háztáját. Ha jó kedve kerekedett, magát illegetve lépegetett, kis gallyat vett a csőrébe, feldobta és elkapta. Ha idegen fordult be a kapun, csőrét csattogatva adott jelt. Igen éber madár, s jellemző rá, hogy a darucsapatok öröket állítanak mind a táplálkozás, mind pedig az alvás és pihenés időszakára. E tulajdonságát megismerve eleink, mint őrző madarat tartották várakban és kastélyokban. Az egri várban már 1493-96 közt tartottak egy darut, amelyet a vár darujának neveztek. Ez egyszer el is szabadult és kirepült, s a kovácsnak sikerült elfognia, melyért Eösy György provizor 6 dénár jutalmat adott.⁷² 1580-ban, az egri várban még mindig tartottak darut.

A XIX. században az Alföld majd minden parasztudvarán tartották, mint őrző állatot, olcsóbb volt, mint a kutya, nem riasztgatta, bántotta a baromfiakat. Hasonló okok miatt tartották hazai vadaskertjeinkben és fácánosainkban a szelíd darvakat.

Tiszanána 1682. évi urbáriumuma szerint a jobbágyok „Két darut tartoznak hozni időnként, vagy az árát”. Egy másik, 1696 körüli urbárium szerint az egri püspöknek két darab darut, vagy annak az árát, 7 frt 20 dénárt voltak kötelesek fizetni.

A madár a megye Tisza menti falvaiban honos volt a századfordulóig. A nagy vízrendezések, lecsapolások következtében természetes élőhelyei megszűntek Magyarországon. A

7. kép.
Daru (*Grus grus*)

70 ZOLNAY László 1977. 95.

71 BOROVSZKY Samu Én. 298.

72 KEREZSY Jenő 1910. 73.

XX. század elején még költött hazánkban. Utolsó fészkelését az 1910-es években a Balaton menti Fonyódi-berekben jegyezték fel. A lecsapolásokkal költési lehetőségei megszűntek, azóta csak átvonul, elsősorban az ősi vándorútnak számító Tisza-vonal mentén. Napjainkban a Hortobágy, Hajdúság területén évente 50–70 000 daru tartózkodik. Megeszi a tarlógabonát, de megy a kalászosokba is. Egy madár napi szemestermény-fogyasztása 30-35 dekára becsülhető.

A Közép-Tisza menti víztározó, más mesterséges tavak létezése folytán az ornitológusok várakozásai szerint visszatelepülése, ezzel állandó hazai jelenléte várható néhány éven belül. Ha minden igaz, ez esetben újra feltűnhet a dél-hevesi tájakon is.

Császármadár (*Tetrastes bonasia*)

8. kép.

Császármadár (*Tetrastes bonasia*)

A császármadár az egyetlen fajdféle, amely hazánkban, a Mátrában és a Bükkben is előfordul. Óvatos, nehezen becserkészhető madár, s ezért ritka az olyan természetbarát, aki elmondhatja, hogy látott közülük akár egyet is.

Ízletes húsa miatt nagy becsben állt. Az 1504. évi Ulászló-féle törvény a vadászatát a jobbágyoknak megtiltja. Ez a tilalom nem érvényesült, már csak azért sem, mert az urbáriumok tanúsága szerint, éppen a jobbágyok voltak kötelesek a földesúrnak császármadarat – vagy helyette néha foglyot – szolgáltatni.

A császármadár elnevezés csak a XVI. században bukkan fel, 1504-ben, éppen II. Ulászló törvényében: „*Fasianorum et Cesareorum vulgo Chazar madara*” néven említik. Calepinus szótára szerint: *Attagen* = Tsászár madár. Szikszai szótára 1590-ben a fácánnal keveri össze, amikor egyenlőség jelet tesz a „*Phasianus* = *Attagen* = *Fácán*” nevek közé.⁷³

Az urbáriumokban országszerte előfordult a XVI–XVII–XVIII. századi szolgáltatások közt. 1648-ban a Bereg megyei *Serbove* vagy *Serbovec* falu lakóinak, viszont a szentmiklósi uradalomban még a kenézeknek is kellett 2 császármadarat adni.⁷⁴

A császármadár a középkortól az úri asztalokon felkínált ételcsemegék egyike. Gróf Thurzó Zsuzsánna lakodalmára, amelyet 1603. április 20-án, s a reá következő napokon Bicsén tartottak, 526 darab császármadarat kellett az uradalom jobbágyainak beszo­lgáltatni.⁷⁵

Heves megyei urbáriumokban Pétervárára 1747-ben a helybeliek 12 császármadarral adóztak. Szilvásváradon a jobbágyoknak 1747-ben 8, míg 1770-ben 12 darabot kellett évente Keglevich grófnak beszo­lgáltatni. A császármadár szerepel még Bátor, Bekölce, Bükkszenterzsébet 1770. évi urbáriumának a kötelezettségei közt. A Mátrában 1868-ig még

73 CSÓRE Pál 1980. 159.

74 MAKSAJ Ferenc (Szerk.) 1959. 533.

75 Ezen kívül 36 ökör, 118 borjú, 100 öreg bárány, 58 fiatal bárány, 119 malac, 33 ő, 185 nyúl, 381 kappan, 785 tyúk, 420 lúd, 130 apró madár, 1600 pisztráng, 200 menyhal és sok más is szerepelt a beszo­lgáltatandó javak közt. – RADVÁNSZKY Béla 1879. III. 56.

mindennapos madárnak számított. A Mátrában 1961-ben és 1997-ben is felbukkant. A Bükk területén az 1980-as évek elején szintén ritkán fordul csak elő.

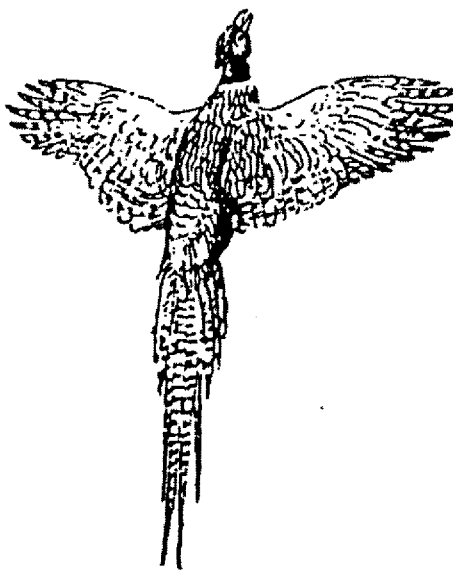
E madárfaj egy 1976-os felmérés szerint, az Északi Középhegységben 3 nagyobb területű gócponton élt, így a mátrai, a bükki és a sátorhegyi körzetben, mindenütt a bükkösök zónális területén. A bükk barkája és rügye fontos tápláléka e madárnak. Az egyre fogyó állomány megmentésére már 1979-ben javasolták, hogy a Mátrai Tájvédelmi Körzet területén létesüljön egy császármadár telep, ahol a mentett fészkek fiókait 100 napos korukig nevelik, majd a megerősödött fiatalokat visszajuttatják természetes élőhelyeikre.⁷⁶

A XIX. században még vadászták, az utóbbi évtizedekben a száma igen megfogyatkozott, s jelenleg szigorúan védett. A császármadár állományra az utóbbi évtizedekben a legnagyobb veszélyt az elszaporodott vaddisznók kártétele jelenti. A XIX-XX. századforduló táján bekövetkező császármadár állomány csökkenés kapcsolatban van a vaddisznó eredeti, optimális élőhelyei nagy részének a megszűnésével. A Tisza szabályozásával ui. eltűntek a vaddisznó eredeti élőhelyeit nyújtó ártéri erdők, mocsarak, s e nagy alkalmazkodó képességű vadfajunk a XIX. század második felében szinte inváziószerűen vonult fel a Tisza térségéből északra, a hegyvidék erdeibe, ahol eredetileg csak kis számban fordult elő.⁷⁷

Fácán (*Phasianus colchicus*)

A közismert fácán (*Phasianus colchicus*) Kis-Ázsiától Mandzsúrián, Dél-Kínán át Japánig terjedő hatalmas területen él. Valamennyi földrészre, így Európába is betelepítették. Az itt élő örvösfácán vagy vadászfácán a betelepítésben fő szerepet játszó 4 faj kereszteződéséből létrejött forma.

A fácánról már sokan kimutatták, hogy kis-ázsiai eredetű madárfaj, és már az ókorban elterjedt Európa egy részében. Ennek alapján feltételezik, hogy a fácánt a rómaiak hozták be Pannóniába. Miután azonban már a rómaiknál zárt helyen tartott vad volt, nem valószínű, hogy a népvándorlás korában el tudott volna itt szaporodni. Legrégibb írásbeli adata a Kárpát-medencei előfordulásáról Szamota oklevél-szótára szerint 1457-ből való: „*Supra Silvam Facyanberek*” nevezik. Ezek szerint ez a legelső utalás egyben megadja, hogy *fácános kertben* tartották, s valószínűsíti középkori hazai betelepítését. Ritkaságát jelzi, hogy Beatrix királyné 1488-ban a ferrarai hercegnek küldött fácánokat kedveskedésül. Bonfini szerint Budán a királyi parkban lévő madaras kertben is volt, amelyet vasháló vett körül. Oláh Miklós szerint a csepeli vadaskertben is tartottak fácánokat. A madár jelentőségét mutatja az 1504.

9. kép.

Fácán (*Phasianus colchicus*)

76 CZÁJLIK Péter 1978-79. 108-109., 127.

77 CZÁJLIK Péter 1978-79. 126.

évi Ulászló-féle törvény, amely tiltja a jobbágyoknak a vadászatát. 1489-ben Estei Hippolit esztergomi udvarába, az érsek Naszvadon és Gután felállított fácánkertjei szolgáltatták az ingyencsésnek számító madarat.

Hódoltság alatti és utáni elterjedését a régi Magyarországon nagy számban létesült egyházi és világi uradalmi *fácánkertek* nagyban elősegítették. Így történt ez Heves megyében is. Ilyenek voltak Aldebrőn, Átányban, Erdőtelken, Füzesabonyban, Hatvanban, Heréden, Hevesen, Kerecsenden, Kömlőn, Nagytályán, Parádon, Sirokon, Tarnamérán, Tarnaörsön, Tiszanánán. Összesen 15 Heves megyei fácánkert létezett a XVIII. század eleje és a XX. század eleje közti időszakban.

A fácán húsából kitűnő ételek készíthetők. A fácánból készült ételek egyikének, a *szegfűves lével készült fácán* receptje, egy XVI. századi végi szakácskönyv szerint a következő: "*Bort forralj meg, ha vér vagyon töltés hozzá, ha pedig nincsen diót törj meg és töltés ecetet reá, kenyér szeletét, és szűrj meg, aztán hogy megszűröd, vess mézet, borsot, fahéjat, tengeri szőlőt,*"⁷⁹ *hagymát vágj bele és főzd szépön. A vadhússal szintén ilyen módon cselekdjél mindöknéppen, hanem hogy csak a mondottat vessed ebbe, és benne főzzed, mert ennek ez az ő tisztossága.*"⁸⁰

Sólyomalkatuák

10. kép.

Kabasólyom (*Falco subbuteo*)

1946-ban Legányi Ferenc egeri természetbúvár írt le Eger határában egy kistermetű sólyomfajtat. Megfigyelései szerint e madár a Nagy- és Kiseged parlagjának bokrain fészkel. E madár a tojásait vagy a pusztai földön, vagy lengő ág végén lévő kezdetleges fészkekbe rakja. Az egriek *kis kabának* hívták ezt a madarat, amely sok kis énekesmadarat és verebet elfogyaszt.⁸¹ Valaha máshol is megvolt ez a ragadozó madár. *Kaba* (Hajdú-Bihar megyében) 1365-ben már létező település, erről vette a nevét. Ami még érdekesebb, a napjainkban Túrkevéhez tartozó *Kaba* településnév már 1213-ban előfordul a Várad Regestrum bejegyzései között, s a településrészt ma szintén *Kiskabának* nevezik.⁸² 1808-ban Lipszky János helynévtárában *Kis-Kaba* nevű prédiüm Biharban, és az előbb említett Kunságban is található.⁸³

Egerben külön városrész a *Sólyom utca* vagy *Szabadhely* nevű terület, akiknek lakói futárszolgálatlaltartoztak a XVI. században a várnak. Ezek szabadosok, olyan kiváltságosak, akik ősei a püspökség alapítása idején a püspök *sólymárai*, szolgáltató népei lehettek.

78 CSÖRE Pál 1980. 159.

79 A török szőlő kifejezés az egykori tengeri vagy törökbúza = kukorica jelentésének az analógiája alapján elképzelhető, hogy a török szőlő, s a tengeri szőlő szavak azonos értelműek. Ha ez igaz, akkor viszont a tengeri szőlő a ribizlivel azonos. A tengeri szőlő ugyanis a ribizli egyik régebbi magyar neve volt, a borfüge és a veres szőlő mellett. — A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, 1976. III. 412.

80 RADVÁNSZKY Béla 1879. III. 741.

81 KOLACSKOVSKY Lajos 1946. 170.

82 KISS Lajos 1978.

83 LIPSZKY, Johannes 1808. 281.

A XVI. században Estei Hippolit, mint egri püspök, unokaöccsének, Federico Gonzaga mantovai hercegnek egyszerre tíz egri sólymot küld levél kíséretében. Ebben leírja, hogy a sólymokat nem kis vízimadaruknak, hanem nagy vízi szárnyasoknak, gémnak, darunak, hattyúnak, valamint nyulak elejtésére idomították. Feljegyezték e sólymokról, hogy volt olyan köztük, amely egyszerre két vadludat is megfogott.⁸⁴

Egerben solymászatra alkalmas hely volt a mai strand környéke, ahol a természetes melegvíz-források télen sem fagytak be, s a vizek környékén, télen is nagyszámú vízimadár élt. Feljegyezték, hogy II. Lajos király Egerben járt 1520-ban, s a gyermek király a várfelügyelő Süveges Benedek betanított sólymáért 40 000 forintot adott.

Igen korai adatok vannak a Mátra sólymainak létezésére. Erről tanúskodik a mai Gyöngyössolymos település neve, amely királyi solymászok faluja volt az Árpád korban. Domoszló települést is királyi solymások lakták, ifjabb István király – a későbbi V. István – Várkonyban, 1263-ban kiállított oklevele szerint.⁸⁵

A XV. századi Heves megyei solymászkodás érdekes emléke, az a Nagytálya határában földből előkerült ezüst övcsat, amelyet 1900-ban a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolt meg Bartalos Gyula egri kanonoktól. A jeles régiség gyűjtő 500 forintért vált meg a nőalakot vadászsolymmal ábrázoló tárgytól.⁸⁶

A korai középkorban a leghatékonyabb vadászati módszer volt, a lovakkal, kutyákkal, s idomított sólymokkal, továbbá a nagyszámú hajtóval végrehajtott vadhajtás.

Balassi Bálint a költő, kitűnő solymász volt, jó paripái, derék idomított sólymai, és ügyes vadászebei voltak. Ezért nem véletlen, hogy meghihlették a vidék sólymai, amikor ezt írta egyik versében:

*Immár sólymocskádat
kedves madárkádat,
mit kezeden hordoztál,
s kőfiummal varrott,
kalárisokkal rakott
lábzsínóron tartottál
Bocsásd el békével
Szegényt, hadd menjen el,
Reá ne haragudjál”*

* * *

Zárógondolatként annyit, hogy a történeti ökológia, de valamennyi a környezeti változás-sal foglalkozó tudomány mai legnagyobb problémája, hogy a folyamatok irreverzibilisek-e vagy nem, azaz megfordíthatók-e a tendenciák vagy sem. A fenntartható fejlődés hívei szerint a válasz igen. Az ellenzők szerint nem, mert túl későn fogtunk hozzá, s vettük észre az emberi beavatkozás következményeit. Véleményem szerint talán még semmi sem késő, ha figyelembe vesszük a természet túlélési effektusát és azt nem becsüljük le.

E rövid írásomban csak néhány részletét tudtam felvillantani a régi élővilágnak, az állatfajok változásainak, s a fajok eltűnésének folyamatát. Egy sor állatfaj kimaradt, csak azt remélhetem, hogy sikerült az érdeklődésüket felkelteni a téma rendkívüli érdekessége iránt.

84 ZOLNAY László 1971. 213.

85 GYÖRFFY György 1987. III. 79.

86 DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál 1978. 403–404.

Irodalom

A magyar nyelv történeti etimológiai szótára.

1976. III. kötet. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp.

ANDRÉSI Pál

1996. Cselekvő természetvédelem. Szeged.

BALASSA Iván

1989. A határon túli magyarok néprajza. Bp.

BARCSAY László

1997. január 17. Hódok az üzleti életben. = Élet és Tudomány, 83-85.

BÁLINT Sándor

1977. Ünnepi kalendárium I. Bp.

BELEZNAI Zsuzsanna

1986. Falucsúfólók Eger vidékén. = Agria, XXII. Eger. 321-271.

BOLDOGH Sándor-SALAMON Gábor-Sz. Tóth Erika

1999. Az Aggteleki Nemzeti Park. = A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve (1995-1997). II. évf. Rimaszombat. 41-49.

BOROVSKY Samu (szerk.)

1909. Heves vármegye. Bp.

Én. Pozsony vármegye. Bp.

BOZSÉR Orsolya

1999. február 12. A gemenci hódok nyomában. = Élet és Tudomány, 204-206.

BÖKÖNYI Sándor

1958. A Tiszaluc-dankadombi bronzkori telep gerinces faunája. = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve II. Miskolc. 19-39.

CSIFFÁRY Gergely

1999. a. „Egyszer volt, hol nem volt...” (Időjárási események, elemi csapások, ember – és állatjárványok, és történeti ökológiai adatok Heves megyéről.). Eger, a. Kézirat. 1-285. lap.

1999. b. A XVIII-XIX. századi uradalmi serfözés Heves megyében. = Csiffáry Gergely-Dóka Klára (szerk.): Tanulmányok a kézműipar történetéből. Veszprém. b. 109-131.

CSÖRE Pál

1980. A Magyar erdőgazdálkodás története. Középkor. Bp.

2000. A magyar vadászat története 1848-ig. = Oroszi Sándor (szerk.): A magyar vadászat ezer éve. Emlékkülés. Bp. 21-36.

CZÁJLIK Péter

1978-79. A császármadár – *Tetrastes bonasia* (L.) – az Északi Középhegységben. = *Folia Historico-Naturalia Musei Matraensis*. A Mátra Múzeum Természetrajzi Közleményei. 5. Gyöngyös, 107-134.

DERCSÉNYI Dezső-VOIT Pál (szerk.)

1978. Heves megye műemlékei. Bp. III. kötet.

ENDREI Walter

1989. Patyolat és posztó. Bp.

FARAGÓ Sándor

1989. A farkas (*Canis lupus* Linné) 1920-1985 közti előfordulása Magyarországon. = *Folia Historico-Naturalia Musei Matraensis*. A Mátra Múzeum Természetrajzi Közleményei. 14. Gyöngyös. 139-164.

- GYÖRFFY György**
 1987. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. I-III.
 1998. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp. IV.
 1988. Heves megye földrajzi nevei. Az gyöngyösi járás. Hatvan és környéke. Eger. Közzétette: Pelle Béláné. Szerk.: Végh József-Ördög Ferenc-Papp László. Bp. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 181.
- HORVÁTH Géza**
 1923. március-április. Kihalt és új állatfajok Magyarországon. = Természettudományi Közlöny. 65-76. LV. kötet. 804. füzet.
- ILON Gábor-UGHY István**
 1995. Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe. Pápa.
- JANKOVICS Miklós**
 1967. A szarvasmarha eredete és hasznosítása. = Agrártörténeti Szemle, 1-2. sz. 420-431.
- KELETI Károly**
 1873. Hazánk és népe a közgazdaság és társadalom statistika szempontjából. Bp. Kiadó Ráth Mór.
- KEREZSY Jenő**
 1910. Bakócz Tamás egri püspök udvartartása és egyházmegyéje. Erzsébetváros, Művelődéstörténeti Értekezések 39.
- KISS Lajos**
 1978. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp.
- KOLACSKOVSZKY Lajos**
 1946. Adatok a Bükk hegység és környéke tereptani, történelmi, régészeti, néprajzi és természetrajzi megismeréséhez. Kézirat. Eger, Dobó István Vármúzeum, Egri Néprajzi Adattára 939-69.
- KOVÁCS Béla (összeállította)**
 1991. Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 1. Heves megye. Bp.
- LIPSZKY, Johannes**
 1808. Repertorium locorum objectorumque... Hungariae. Buda.
- MAKSAY Ferenc (szerk.)**
 1959. Urbáriumok XVI-XVII. század. Bp.
- MÁRTON, Johannes**
 1823. Deutsch-Ungarisch-Lateinisch Lexicon. Wien. I-II.
- MONTEDEGOI ALBERT Ferenc**
 1868. Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása. Eger.
- NYÁRY Albert**
 1872. Hyppolit-kódexek. = Századok. 287-305.;355-376.
- OROSZI Sándor**
 1996. Vadfajokból védett állatfajok. Bp. Erdészeti Közlemények. XXI. kötet.
- RADVÁNSZKY Béla**
 1879. Magyar családélet és háztartás a XVI. és a XVII. században. Bp. III.
- SOLTI Béla-VARGA András**
 1889. Hiúz (*Lynx lynx* Linné) adatok az Északi Középhegységből. = Folio-Historico Naturalia Musei Matraensis. A Mátra Múzeum Természetrajzi Közleményei. 14. Gyöngyös. 156-170.

Cs. SÓS Ágnes

1976-78. Kövecses-Ausgrabungen Anhang: Vörös István. Bp. 1984. Régészeti Füzetek Ser II. N° 24.

SUGÁR István

1965. Gyöngyöspata földrajzi nevei. Gyöngyös. A Mátra Múzeum Füzetek 9.

SZABÓ JÁNOS Győző

1974. Árpád-kori falu és temetője Sarud határában. Az Egri Múzeum Évkönyve. XI-XII. Eger, 21-73.

SZAMOTA István

1891. Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Bp.

SZINNYEI József

1896. Magyar tájszótár. Bp. I. kötet. X. füzet.

VÖRÖS István

1982-83. Gyöngyöshalász-Encspusztá késő rézkori telep állatcsontlelete. = AGRIA XIX. Eger. 35-62.

ZOLNAY László

1971. Vadászatok a régi Magyarországon. Bp.

ZOLNAY László

1977. Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből. Bp.

Gergely Csiffáry

Die Angaben der seltenen Tierarten des Nördlichen Mittelgebirges in den historischen Dokumenten

Die Quellen der Geschichte bedeuten nicht nur für die Sozialwissenschaften eine unerschöpfliche Fundgrube, sondern sie können mit ihren Angaben auch zu den Naturwissenschaften und besonders zur Erkenntnis der früheren Natur beitragen. Es werden von dem Historiker-Autor einige von den im Nördlichen Mittelgebirge, in erster Linie in der Bükk und in der Mátra einheimischen zu unseren Tagen ausgestorbenen oder gefährdeten Tierarten demonstriert. Das Studium ist keine trockene, streng naturwissenschaftliche, sondern zunächst eine kulturgeschichtliche Abschreibung. Die aus verschiedenen Bereichen der Wissenschaft (Geologie, Archäologie, Geschichte, Ethnographie, Sprachwissenschaft, Gastronomie, Medizin) gesammelten Kenntnisse weisen aus der früheren Tierwelt des Gebietes ein Dutzend kontinentaler Säugetiere und Vogelarten vor.

Der größte Teil des Karpatenbeckens wurde von dem Menschen im Laufe seiner Tätigkeiten zur Kulturlandschaft umgewandelt, wo nur auf inselartigen Orten, innerhalb der Zonen der Nationalparks und Naturschutzgebieten die Flora und Fauna ein ungestörtes Heim finden können. Während der Jahrhunderte verschwanden Tierarten für immer infolge der Jagd, der Verbreitung der bebauten Felder, der Arbeiten der Flussregulierung und der Gewässerregelung, des Baus der Ortschaften und Straßen; sie wurden seltener oder kamen zu den Arten, die vom Aussterben bedroht sind.

Die wichtigste Frage der historischen Ökologie und aller sich mit Umweltveränderung beschäftigenden Wissenschaften ist heute, ob die Vorgänge irreversibel sind oder nicht, also ob die Tendenz umkehrbar ist. Die Freunde der aufrechtzuerhaltenden Entwicklung sind

der Meinung, die Antwort ist ja. Die Gegner meinen, nein, weil man zu spät damit anfing und zu spät die Folge der menschlichen Eingriffe bemerkte. Die menschliche Verantwortung und die Fähigkeit zum Überleben der Natur in Betracht zu ziehen ist noch nichts zu spät ...

CSIFFÁRY GERGELY
Heves Megyei Levéltár
H-3300 Eger
Mátyás király u. 62.

A hasonszenvi gyógymód XIX. századi magyarországi és gyöngyösi térhódításának dokumentumai

Dr. Vezekényi (Horner) István (1808-1891) emlékének

Varga Sándor

ABSTRACT: *The Homoeopathical Treatment.* The author treats the line of the development of medicine leading to the discovery of the homoeopathic method. It discusses the discovery itself, the life and career of Sámuel Hahnemann, and the worldwide dissemination of the method. The paper is focused on the Hungarian history of homoeopathy, the most outstanding persons using and extending it. In this context, the country's first homoeopathic hospital in Gyöngyös is treated in detail, and the original documents and sources relating to the history of the method are cited and discussed.

Az ókor magas színvonalú orvostudománya az akkori nagy birodalmak hanyatlásának, és későbbi pusztulásának következtében megállt a fejlődésben. Szerencsére sikerült azonban átmenteni azt a felhalmozott tudáshalmazt, amely azután szilárd alapot biztosított az orvostudomány későbbi elméleti, és gyakorlati művelői számára. Elég, ha csak Galenus¹ tevékenységére utalok, akinek hatása évszázadokon keresztül meghatározta az orvosi tudományok fejlődésének irányát.

Galenus korában azonban közel sem volt egyszerű az orvoslás helyzete, hiszen az élet egyéb területei mellett az orvosi tanok művelése az akkorra már megerősödött katolikus egyház privilégiumává vált. Paradox módon a kereszténység térhódítása részben akadály, részben pedig elősegítője lett az orvostudomány fejlődésének.

A betegséget Isten büntetésének tekintették, melyet a töredelmes vezeklés eszközeként nem gyógyítani kell, hanem a lélek üdvének érdekében el kell viselni. Ugyanakkor a katolikus egyház volt az, amely a kolostorok alapítása mellett ispotályokat hozott létre, különösen a rendházak és templomok mellett.² Ezekben az ispotályokban azonban még gyógyításról nem beszélhetünk, csupán a rászoruló ápolásáról.

Kedvezően befolyásolta az orvostudomány középkori fejlődését, hogy viszonylag korán létrejöttek az első orvosi egyetemek. 1113-ban Bolognában, 1200-ban Párizsban, 1229-ben Oxfordban, 1245-ben Rómában, 1274-ben Cambridge-ben nyílt orvosi egyetem.³

1 Római orvos, aki az i. sz. II. évszázadban foglalta egységes rendszerbe az ókori orvostudomány egészét.

2 A későbbi korokból erre Gyöngyösön is találunk példát: 1761-ben épült a Szent Erzsébet templom melletti ispotály, amely történetének utolsó évtizedeiben iskolaként működött.

3 VARGA Sándor 1995. 5.

A gyakran sötét középkorként emlegetett időszak tehát érdekes módon viszonylag tág teret engedett az orvosi tudományok világi fejlődésének, amelynek szellemi bázisa az ókorból átmentett ismeretekkel végeredményben adott volt.

Kezdetben éppen egyházi tiltásra nem boncoltak embert, így azután az anatómiai ismeretek is elsősorban a Galenus által leírt ókori tudásra hagyatkoztak. Erőteljesen érvényesült a katolikus egyház misztikumokkal átszótt hatása, de már az 1150-es évekből ismerünk olyan orvosi leírást is, amely a népi gyógyászat tapasztalatain alapul.

Az orvosoknak ez idő tájt elsősorban a különféle járványokkal kellett küzdeniük, és sok idő telt el addig, amíg a XVII. században ismertté váltak az ember anyagcsere folyamatai. Nem sokkal később a vérkeringést is felfedezték. Az 1600-as évek elejétől már ismerték a mikroszkópot, és ennek a századnak a második felétől pedig a baktériumot is. Ekkortájt már vizsgálták a vörösvértesteket, néhány évtizeddel később pedig már az emberi sejteket is. 1761-től vált általános diagnosztikai módszerré a kopogtatás, majd pedig a hallgatóság.

Nem véletlenül nevezte a kiváló orvostörténész Birtalan Győző az orvostudomány fejlődését „óriáslépések”-nek, amelyek azután magukkal hozták a diagnosztikai módszerek fejlődése mellett a terapiás tevékenységek előrehaladását is.

Az orvostudomány szakosodni kezdett. A borbélyok és fürdősök tevékenységéből kifejlődött a kirurgia, vagyis a sebészet, majd annak különböző szakterületei is. Az orvostudomány ezen ága különösen gyorsan fejlődhetett, hiszen a történelem gyakori háborúi bőségesen szolgáltattak művelői számára beteganyagot. Ennek ellenére lebecsült szakterület volt még hosszú ideig, hiszen a pesti egyetem sebészeti tanszékének professzora még 1824-ben is „félértékű tanszék”-nek minősítette.⁴

Volt azonban az orvoslásnak egy másik területe, amely - bár szintén dinamikusan fejlődött - olyan betegségek gyógyításával foglalkozott, amelyeknek külső jelei nem, vagy csak kevésbé voltak láthatóak.

Az előzőekben említett kiragadott példák éppen ennek az orvosi területnek a fejlődését segítették, amelyből aztán kialakult a belgyógyászat és annak számos szakága.

Tény, hogy amíg egy sebészeti eset megoldása viszonylag „egyszerűnek” volt mondható, addig egy nem látható betegség gyógyítása már nem volt ilyen. Ezeknek a betegségeknek a gyógyítása általában gyógyszeres úton történt, igaz, hogy alkalmazták a sebészethez nagyon is közel álló érvágás; vagy köpölyözés módszerét is.

A gyógyszeres gyógy mód alapelve tulajdonképpen évszázadok alatt nem sokat változott. A természetben fellelhető növények, állatok, és az akkor ismert ásványok szolgálták az alkalmazott medicinának alapanyagául, melyeket az orvosok a már ismert, vagy feltételezett betegségek ellen használtak.

Ez a napjainkban is alkalmazott terapiás tevékenység, melyet allopatia néven ismerünk, a betegségek természetével ellentétes hatású gyógyszerek alkalmazásán alapszik.

Az allopatia kifejezés szóösszetétel, és az alkalmazott gyógyszerek hatásmechanizmusára utal, két görög szó összevonásából áll (allo=ellentét, pathos=szenvedés). Magyarul egyszerűen ellenszenvnek nevezték.

Az allopatia sok évszázados konzervatív hegemoniáját azután megtörték az orvostudományt is elérő felvilágosodás eszméi. Más tudományokhoz hasonlóan az orvoslás terüle-

---

4 A tanszék professzora ekkor Bugát Pál volt.

tén is megjelentek az új irányzatok, amelyek ugyan az allopatiával szemben forradalmi-
nak voltak tekinthetők, pedig néhány esetben nem tettek egyebet, mint újjáélesztették a
sok évszázados, elfelejtett gyógyítási módszereket. Ilyen volt a humoralpatológia elmé-
lete, amely az orvostudomány története során újra és újra felszínre kerülő, az ókorból
származó orvosi felfogás. Lényege az, hogy a betegségek oka az ember négy testnedvének
hibás összetétele. Ez a négy testnedv pedig a vér, a nyál, a sárga és a fekete epe, melyek-
nek rendellenes keveredésén csupán drasztikus módszerekkel lehet segíteni.

Ugyancsak érdekesnek tekinthető az az 1806-ban napvilágot látott utópisztikus teória,
mely szerint: „... a betegségek fokozatosan eltűnnek. Ebben a korszakban, amelyben az or-
vosi működés nélkülözhetővé válik, éri el a tudomány a maga teljes végkifejletét.”⁵

Az 1800-as években ismert irányzat volt a mágnesoterápia és a hidroterápia. Ezek a gyógy-
eljárások azonban alapvetően különböztek az allopatiától, hiszen a gyógyítás nem a hagyó-
mányos módszerekkel történt. Kétségtelen viszont, hogy az orvostudomány terapiás terüle-
te szénessé, talán egy kicsit tarkává is vált, az allopatia ennek ellenére tekintélyét alapvető-
en megőrizte.

Időben a XVIII. század utolsó negyedében járunk akkor, amikor megjelent az orvostudo-
mány történetében egy német orvos, aki az allopatikus eszmékkal homlokegyenest szem-
benálló tant kezdett el terjeszteni, melyet homeopatiának nevezett el. Az elnevezés az
allopatiahoz hasonlóan szintén szóösszetétel, és két görög szó összevonásából (homoion=hon-
szóló, pathos=szenvedés) származik. Magyar megfelelője a hasonszenv tulajdonképpen az
eredeti kifejezés szöveghű fordítása. (Ha ezt nem tudnánk, talán a magyar nyelvújítás ered-
ményének is tekinthetnénk a kifejezést, és talán nem is járnánk messze az igazságtól.)

A homeopatia megjelenése alapvetően meg-
osztotta a kor orvostársadalmát. A hagyomá-
nyos gyógymódot követő orvosok mélységes-
en elítélték, az új eljárások iránt fogékonyak
viszont kezdettől fogva üdvözölték, támogat-
ták, és alkalmazták is a homeopata tanokat.

“Similia similibus curantur.” „Hasonlót a ha-
sonlóval gyógyítani.” Ez volt annak a forradal-
mian új tannak az alaptétele, amelynek megal-
kotója egy német orvos, Hahnemann Sámuel
(teljes nevén Christian Friedrich Samuel) volt.

1755. április 10-én született a szászországi
Meissenben. Apjának ebben a városban nagy-

1. kép.

Hahnemann Sámuel (1755-1843)

5 SCHOTT Heinz 1993. 250.

hírű porcelángyára volt, így mi sem volt természetesebb annál, hogy az ifjú Hahnemann apja gyárában kezdett el dolgozni, mint porcelánfestő. Érettségi vizsgái után egy ideig fordítóként dolgozott. Feljegyezték róla, hogy egészen különleges nyelvtelenség volt. Tizenkét éves korában négy nyelven folyékonyan beszélt, amely később nyolcra bővült, de a beszélt nyelveken kívül még jó néhányat megértett. Egyetemi tanulmányait Lipcsében és Bécsben végezte, és 1778-ban orvosi diplomát szerzett. Doktori disszertációját a görcsös megbetegedések okairól és kezeléséről írta.⁶

Tudjuk, hogy nemcsak kiváló orvossá vált, de korának legjobb kémikusai közé is tartozott, sőt a gyógyszerészeti tudományok jeles művelője volt. Életpályájának egyik adaléka, hogy - valószínűleg származása okán - egy ideig Erdélyben is működött. Gyakorló orvosi tevékenységének gyorsan vége szakadt, mégpedig az 1780-as évek vége felé,⁷ elsősorban azért, mert nem értett egyet azokkal a drasztikus kezelési módszerekkel,⁸ amelyeknek alkalmazása akkoriban szinte kötelező volt.

Érdeklődése a kutatás felé fordult, így került látókörébe a kínafa kérgé, melyet mint a váltóláz (malária) gyógyszerét 1640 óta ismertek és később kinin néven honosodott meg.⁹ Nem tudjuk, vajon mi készítette Hahnemannt arra, hogy kísérletezni kezdjen a kínafa kérgéből nyert kivonattal, bár valószínűleg ismerte Hippokratész¹⁰ és Paracelsus¹¹ munkásságát, melyekben a homeopatikus jelek már felfedezhetők.

Tény, hogy Hahnemann kísérletei során a kínafa kérgéből nyert kivonatot kipróbálta magán. Naponta kétszer nagy adagot bevéve azt tapasztalta, hogy nála, az egészséges embernél, a szer ugyanazokat a tüneteket váltja ki, melyek a maláriára jellemzőek, és amelyek ellen a szert alkalmazzák.

Erre az orvostörténeti eseményre 1790-ben került sor, melyet azóta is az első önkísérletként tartanak számon. Megvolt tehát az első eredmény, amely arra ösztönözte Hahnemannt, hogy más hatóanyagokkal is elkezdjen foglalkozni.

Ezeket azután már nemcsak saját magán, hanem családtagjain, rokonain és barátain is kipróbálta¹², és tapasztalatai megegyeztek a kínafavál történt kísérletek során levont következtetésekkel. Hahnemann tehát már tudta, hogy milyen panaszokat okoznak bizonyos szerek, ha azt egészséges embereknek nagy adagokban adják. Már „csak” odáig kellett eljutni, hogy vajon milyen formában kell azt a betegeknek adagolni.

Évek teltek el, mire a megoldásra rájött. Azt már tudta, hogy a betegséget a tüneteket kiváltó gyógyszerekkel kell gyógyítani, de több év munkája kellett még, hogy eljusson a végső következtetésig, és pedig odáig, hogy a gyógyszerei egy különleges hígítási eljárás során hatásukban megváltoznak. Hahnemann felfogása ugyanis az volt, hogy az általa alkalmazott gyógyszerek hatása annál erősebb, minél kisebb dózisban adják a betegeknek. Egyre na-

6 SCHOTT Heinz 1993. 608.

7 DUIN Nancy és Dr. SUTCLIFFE Jenny 1993. 83.

8 Nemcsak az érvágást, a köpülőzést, hanem a hánytatót és a beöntést is ide sorolhatjuk. /Egy szerencsétlen érvágás vezetett II. Lipót császárr és magyar király halálához is, akit reumás láza ellen ezzel a módszerrel kezeltek./

9 A Bugát Pál által szerkesztett és írt 1843-ban megjelent „Természettudományi Szóhalmaz” négy címszava is tartalmazza a „chinin”-t mint kifejezések előtagját, melyet ekkor „kinal”-nak neveztek. A szó Bugát alkotása, az előtagja a „kin”, az utótagja az alkaloida szó első szótagja.

10 Görög orvos, /Kr. e. 460, 370 körül./ A görög orvoslás megalapítója, alapelve volt a megfigyelésen alapuló elfogulatlan megismerés.

11 Német orvos 1493-1541.

12 ZAJTA Erik 1991. 122.

gyobb mértékben hígította fel a gyógyszereket egészen addig, míg az eredeti anyagból csupán nagyon kis mennyiség maradt. Ennek ellenére furcsa módon azt tapasztalta, hogy minél kisebb a bevitt gyógyszer mennyiség, annál kifejezettebb a hatása.

Készen állt tehát a gyógymód, amelynek alapművét Hahnemann 1810-ben jelentette meg „*Organon der rationellen Heilkunst*” vagyis a „*Racionális orvoslás eszköze*” címmel, amelyben orvosi hitvallását is rögzíti: „*Az orvos legfőbb és egyedüli hivatása, hogy a beteg embert egészségessé tegye, amit gyógyításnak neveznek... A gyógyítás legfőbb ideálja az egészség gyors, kímélő és tartós helyreállítása, vagy a betegség megszüntetése és megsemmisítése annak egész terjedelmében a legrövidebb, legmegbízhatóbb és legkevésbé hátrányos módon.*”¹³

A már kész gyógyeljárás azonban nem váltott ki osztatlan sikert. Az orvostársadalom radikális tagjai örömmel üdvözölték a tanokat, el is kezdték annak megismerését, az első betegek is kedvezően fogadták, az újdonság ereje mellett annak kíméletes beavatkozásai miatt is.

Újszerűnek tekinthető terapiás módszerek jöttek divatba. A hagyományos medicinában alkalmazottakkal szemben nagyobb súlyt helyeztek a homeopata orvosok a betegek étrendjére, hangsúlyozták a környezeti és egyéni tisztaság fontosságát. Hahnemann tapasztalatait végül 1796-ban mutatta be szakmai köröknek. Az orvostörténészek ezt az évet tekintik a homeopatia születési évének.

A tanok elterjedése a végletekig megosztotta az orvosi társadalmat. A kor legnagyobb orvosi szaktekintélye Rudolf Virchow,¹⁴ a sejt-kórtan elméletének kidolgozója, még évtizedekkel később sem tudott azonosulni Hahnemann tanaival, és egy alkalommal a gyógyszerhígítás módszerét elemezve Berlinben nagy számú hallgatóság előtt a következő szavakkal döngölte a földbe a homeopatiát: „*Ha Berlinben egy korsó sört öntök a Spree folyóba, mi lesz ebből a sörből a vízben a folyó Spandau mellett levő torkolatánál? Nem méltó ahhoz, hogy ebben a teremben üljön az, aki Önök közül homeopatiával foglalkozik!*”¹⁵

Érdekesen alakult a gyógyszeres terápia is, hiszen a homeopata gyógyszerek száma meglehetősen kevés. Hahnemann mindössze 96 különböző anyagot használt kísérletei során, de az alaposan kipróbált, és gyógyszerkönyvezett szerek száma ma sem haladja meg az 500-at.¹⁶ Az egyik legismertebb homeopata szer a nadragulya, melynek leírását - korhűségnek megfelelően - Diószegi Sámuel „*Magyar Fűvész Könyv*”-éből ismertetem: „*Nadragulya (Atropa) halálos mérge, altató N! (A nadragulya) Nadragulya, Nadrágulya, Álomhozó fű, Bolondfű. Másodlagos N (A belladonna) Nagyfű, Farkas tseresznye, Mérges tseresznye*”.¹⁷

Az ijesztő leírás ellenére a belladonna lett végül is a homeopata orvosok egyik univerzális gyógyszere, melyet a legkülönbözőbb betegségek esetén ajánlottak és alkalmaztak. Hatásmechanizmusát - a többi homeopatikus gyógyszerhez hasonlóan - tapasztalati úton kísérletezték ki.

Hahnemann élete során sokat publikált. 24 nagyobb és mintegy 100 kisebb terjedelmű könyvet írt, és miután a homeopatiában olyan gyógymódot talált, melyet össze tudott egyeztetni az orvostudomány saját maga szabta értékelemzésével - a folyamatos kritikák ellenére - idős koráig töretlenül dolgozott Lipcsében és Párizsban, ahol 1843. július 2-án hunyt el.

A homeopata tanok már életében túllépték Németország határait, mely köszönhető volt franciaországi személyes működésének is. Az általa végzett homeopatiás kezelés során al-

13 ZAJTA Erik 1991. 122.

14 Német kórböncnok (1821-1902)

15 KAPRONCZYAY Károly 1992. 369.

16 ZAJTA Erik 1991. 125.

17 DIÓSZEGI Sámuel 1807. 175.

Der Herr Verfasser ist Herr (Korabeli).
 Er gibt uns Kunde zu wissen, dass der Herr Verfasser, ein Mann, der die Homöopathische Philosophie liebt, und eine Arbeit, welche sich über eine neue Methode des Heilens zu handeln, von Wien, bei der Druckerei von Carl Franz Schönbauer, Nr. 10, in der Gasse, welche zum alten Hof führt, verlegt hat. Diese Arbeit, welche gewöhnlich als "Ueber die Methode des Heilens" betitelt ist, enthält eine sehr interessante Darstellung der Homöopathischen Philosophie, und eine sehr gründliche Darstellung der Methode des Heilens. Der Herr Verfasser hat sich sehr Mühe gegeben, diese Arbeit so zu schreiben, dass sie für Jedermann verständlich ist, und dass sie die Aufmerksamkeit der Homöopathen auf sich zieht. Die Arbeit ist in drei Theile getheilt, und enthält eine sehr gründliche Darstellung der Methode des Heilens, und eine sehr interessante Darstellung der Homöopathischen Philosophie. Die Arbeit ist in drei Theile getheilt, und enthält eine sehr gründliche Darstellung der Methode des Heilens, und eine sehr interessante Darstellung der Homöopathischen Philosophie. Die Arbeit ist in drei Theile getheilt, und enthält eine sehr gründliche Darstellung der Methode des Heilens, und eine sehr interessante Darstellung der Homöopathischen Philosophie.

2. kép.
 Az „Általános Homeopata Újság”
 1837. évfolyamának első lapszáma

Die
 ältere und neuere
Homöopathie
 so wie
 ihr Standpunkt zur Medizin
 überhaupt.

von
 Dr. G. G. Röllig, bair. Med. R. u. Chir. R.,
 ordentlichem Med. R., Wundarzt am Geburtshaus, corresp. Mitglied
 d. Kaiserl. Acad. der Wissensch. in Wien.

Wien, 1842.
 In der Schönbauer'schen Buchhandlung.

Homöopathische
 Arzneibereitung
 von
 Dr. Georg Schmid,
 praktischem Arzte in Wien.
 Wien, 1846.
 Bei Traumannler und Seidel.

3-4. kép.
 Korabeli homeopata könyvek

kalmazott módszer igen hatásosnak bizonyult a Napóleon oroszországi visszavonulása után kitört tifuszjárvány gyógyításában.

A módszer aztán tovább terjedt és 1825-re eljutott az Egyesült Államokba, ahol már 1833-ban homeopatiával foglalkozó akadémiát találunk, 1836-ban pedig megnyílt a „Hahnemann Orvosi Főiskola” is. A homeopatiát 1832-től ismerték Angliában, ahol az első homeopata kórházat 1849-ben alapították Londonban. A gyógmód ezután divatba jött Európa csaknem minden országában, de megismerték és jelenleg is alkalmazzák Dél-Amerika számos országában, sőt Indiában és Pakisztánban is.

Kétségtelen, hogy a gyógykezelés ezen formájának hazája, Németország rendelkezik a homeopatia legrégebb hagyományaival. Számos tudományos munka jelent meg más szerzők tollából már Hahnemann életében, de később is, amelyek közül a legjelentősebb a „*Német homeopata Orvosi könyv*”, melyet 1872-ben adtak ki először. Kiemelkedő fontosságú az 1832-ben alapított „*Általános Homeopata Újság*” (3. kép), amely alapításától kezdve napjainkig folyamatosan megjelenik. A lapban - amelyről még szó esik -, magyar homeopata orvosok is rendszeresen publikáltak.

Illusztrációként mutattam be Dr. Georg Schmid 1846-ban Bécsben kiadott könyvét, valamint az 1842-ben ugyancsak Bécsben kiadott könyvet, (ekkor már harmadik kiadásban, amely a „rég” és az „új” homeopata tanokat foglalja össze. (3-4. kép)

A homeopatia eszméi természetesen keleti irányban is terjedtek, és ma is alkalmazzák jó néhány szovjet utódállamban, de pl. Romániában is elfogadott gyógmód.

Nem a sok évszázados történelmi hagyomány indokolja, hogy utóljára hagytam, és kissé bővebben tárgyalom a homeopatia ausztriai és magyarországi történetét, de ezt a több ponton felfedezhető analógia is indokolja.

Ausztriában a gyógmód története szinte azzal kezdődött, hogy 1819-ben betiltották. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, a homeopatia titokban továbbra is virágzott. Híres betegek között jegyezték fel Radetzky marsallt és Schwarzenberg herceget. Ausztriában is sikeresen alkalmazták az 1831-32-es kolerajárvány idején, és a gyógmód hatékonyságának eredményei szinte kikényszerítették, hogy I. Ferdinánd császár¹⁸ a tilalmat feloldotta.

A homeopatia egyetemi oktatása 1841-ben Bécsben indult meg. 1842-ben már egyesületük volt az osztrák homeopata orvosoknak, amely 1844 és 1848 között folyóiratot is kiadott. 1848 után elsősorban szakmai ellentétek miatt megakadt a homeopatia további fejlődése Ausztriában. Újabb fellendülés csak majdnem száz év elteltével 1938-tól tapasztalható, amely ettől az évtől kezdődően szinte töretlen.

A felnövekvő új orvosgeneráció ismét megismerkedett és megbarátkozott a homeopata tanokkal. Újra megalakult a homeopata orvosok egyesülete, az első nemzetközi kongresszust 1958-ban Salzburgban, majd a későbbieket 1973-ban és 1983-ban Bécsben tartották. 1975-től Bécsben kutatóintézet működik a homeopatiás kutatások elősegítésére. 1985-től megindult a homeopatia oktatása a bécsi egyetem orvosi és gyógyszerészeti karán.

Ausztriában a homeopatia 1988 óta hivatalos gyógmód.

Magyarországon a homeopatia XIX. századi története az ausztriaihoz hasonló módon alakult és elmondható, hogy legnagyobb befolyásra - igaz, hogy csak néhány évtizedig - talán éppen Magyarországon tett szert. Hazai meghonosítója Bakody József.¹⁹ Pályájának kezdetétől a homeopata gyógmód elkötelezett híve volt.

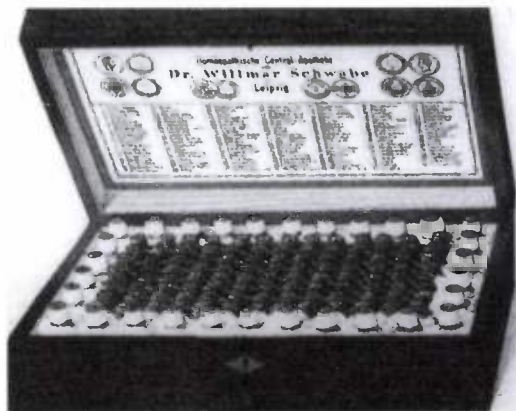
18 I. Ferdinánd, V. Ferdinánd néven Magyar- és Csehország királya.

19 Orvosi diplomáját a pesti egyetemen szerezte, pályájának elején Győrben, majd 1835-től Pesten praktizált. Halálát az önmagán kinin-ópiummal végrehajtott kísérlet okozta. (1791-1845.)

A gyógymódot Ausztriával azonos évben 1819-ben a budai helytartótanács rendeletileg betiltotta, azonban terjedését itthon sem tudta megakadályozni. Elsősorban az arisztokrácia köreiből szerzett sok hívet.

A kolera 1831-ben Magyarországon is pusztított. Bakody a hasonszenvi gyógymódot ajánlotta a járvány ellenszeréül, ez irányú tevékenységével nagy feltűnést keltett az orvostársadalom körében nemcsak itthon, hanem külföldön is. Ebben a munkában tekintélyes segítőtársai voltak: bár Forgó György²⁰ és Almási Balogh Pál²¹ személye óriási támogatást jelentett, mégsem sikerült teljes elismerést szereznie. Győri orvoskollégái nevében Balogh Pál főorvos (nem azonos az előzőleg említett Almási Balogh-gal) írásban vonta kétségbe Bakody érdemeit és eredményeit. Pedig a homeopátia Hahnemann-féle alapműve az *Organon* ebben az időben már magyar nyelven is olvasható volt. A mű magyarországi megjelenésének időpontját illetően megoszlanak a vélemények. Egyes források (Antall József, a gyöngyösi Stiller Kálmán), de az 1912-es Révai Nagy Lexikona, vagy az 1879-ben kiadott Magyar Lexikon is 1830-at jelöli meg a megjelenés évéül. Már pedig bizonyos, hogy az hét évvel korábban, 1823-ban megjelent magyar nyelven. Hasonló volt a bizonytalanság a fordító személyét illetően is, hiszen csaknem minden forrás a gyöngyösi születésű orvost, Bugát Pált jelölte meg fordítóként.²² Dr. Kiss László felvidéki orvostörténész kutatásai eredményeként bizonyos, az *Organon* magyar megjelenésének helyes időpontja 1823, fordítója pedig nem Bugát Pál, hanem Horváth József orvos volt. Bár Bakody József a homeopátia magyarországi terjesztésében először nem nyert csatát, 54 éves korában bekövetkezett halála nem akadályozta a gyógymód hazai terjedését. Döntő szerepe volt ebben Almási Balogh Pálnak, aki mint Kosuth Lajos és Széchenyi István háziorvosa befolyásos személyiségnek számított.²³ Jórészt az ő érdeme, hogy az 1844-es pozsonyi országgyűlés mindkét táblája feliratban kérte V. Ferdinándtól a homeopátia tanainak felvételét az egyetemi oktatásba. Abban, hogy a kérést az uralkodó elutasította, komoly szerepe volt Bakody 1845-ben bekövetkezett tragikus halálának is.²⁴ Mindenesetre a gyógymódot már nem lehetett visszaszorítani. Nemcsak a háziorvosok alkalmazták, voltak hívei az egyetem orvosi karán, sőt néhány kórházban is működtek homeopata orvosok.

Azután, sokak nagy meglepetésére egy kis vidéki magyar városban, Gyön-

5. kép.

134 gyógyszert tartalmazó homeopata ládikó (a „Homeopata Vademecum”-ból 1889)

20 (1787-1835) Pest megye fizikusa (főorvosa)

21 (1794-1867) Korának legtekintélyesebb és legbefolyásosabb orvosa.

22 Jelen sorok írója kételyeinek adott hangot az Orvosi Hetilapban 1991-ben megjelent Bugát életrajzában, megkérdőjelezve Bugát homeopátia iránti rokonszenvét és kötődését.

23 Fia, Balogh Tihamér szintén jeles homeopata orvos volt.

24 V.ö. 19. jegyzet

gyösön 1838-ban megnyílt az ország első és a lipcsei után a világ második homeopata kórháza is.

Az 1848-as forradalom győzelme utáni egyetemi reformok eredményeképpen a homeopatia tanítását felvették a pesti egyetem tantervébe. A homeopata orvosok szabadon áruhlhatták gyógyszereiket, míg a gyógyszerárúsítás joga nem illette meg a hagyományos gyógymódot alkalmazó orvosokat.

A homeopatia továbbfejlődése a szabadságharc bukása után átmenetileg megakadt, elsősorban Almási Balogh Pál politikai meghurcolása miatt (utaltam az előzőekben Kossuth Lajossal való szoros kapcsolatára). Az átmeneti megtorpanás után azonban a hasonszenvi gyógymód újra életre kelt.

1865-ben megalakult a Magyar Hasonszenvi Orvosegyesület, 1866-ban megjelent a „Hasonszenvi Lapok”, és Magyarország ezekben az években a homeopatia európai fellegvárává vált. A kor legtermékenyebb homeopata publicistája kétségtelenül Dr. Argenti Döme volt. Két kötetben jelentette meg legjelentősebb művét, amelybe érdemes belálapozni. *„Gyógyszertanunk megtanulására fáradozatlan szorgalom szükséges. Harminczkét éve tanulmányozom e tant, hogy a gyógyszereknek jellemző tulajdonságait kifürkésszem. Hahnemann... gyógyszerzeitant a h. folyóiratokat e célra naponta forgatom, ezek után szemeltem ki egyenkint minden orvosságnál az essentiális symptómákat ... éjeimet áldozám fel, nem sajnálván ebbeli roppant fáradozásaimat, minden sorírásnál áldván Hahnemannt, ki gyógyszerzeitana által megismerette a gyógyszerek valódi erejét és ekép biztos alapot készített hasonszenvi gyógytanunknak, mely szerint biztos gyógyyelvre támaszkodva működhetünk a szenvedő emberiség üdvére.”*²⁵

Ugyancsak Argenti javasolta a „Hasonszenvi Lapok”-ban megjelent írásában a homeopatia tanok ismételt felvételét az egyetem tantervébe.²⁶ A javaslatot Eötvös József kultuszminister elutasította, az országgyűlés azonban 1870-ben megszavazta, így 1871-ben a budapesti egyetemen két homeopata tanszék is létesült, az egyik vezetője Bakody Tivadar lett. Ez a tény aztán nagy felháborodást váltott ki a szakmai körök jelentős részénél. Nemcsak maga az egyetem, hanem a vidéki orvos-gyógyszerési egyesületek, és az Országos Közegészségügyi Tanács is bejelentette tiltakozását, szakmai érvekre, és a homeopatia hanyatlására hivatkozva. Érték a homeopatiát korábban is támadások, különösen az „Orvosi Tár” című orvosi folyóirat részéről. Ezt a lapot megalapításától (1831) megszűnéséig Bugát Pál szerkesztette, kezdetben Schedel Ferencsel, később pedig Flór Ferencsel.

Az „Orvosi Tár” 1847-ben még így ítélte meg a homeopatiát: *„Részemről meg nem foghatom, a nálunknál sokkal műveltebb nemzetek mint p. o. gallok és angolok hogy kaphattak a szemük előtt megszülemlett és mégis holt annyiféle csélcsapságon és haszontalanságon, mint p. o. a magnetismus... a homeopatia”*.²⁷

*“Ha úgy tetszik, csak három orvosságrul p. o. ... a higanyrul és a kináru²⁸ vagy moschus-
rul olvassuk meg minden kapható pharmacológiánkat (gyógyszertan) megolvassván egy
oldalrul azon orcátlan hazudozások halmazát fogják találni... úgy más részrul, ha valaki
csalafintaságbul p. o. mind azon betegségeket összeírná, mellyek ellen a mondott szerek pro-*

25 ARGENTI Döme 1877. 108.

26 Emlékezetes, hogy ez 1848-ban megtörtént, de a szabadságharc bukása után lekerült a napirendről.

27 Orvosi Tár 1847. 5.

28 Lásd 9. jegyzet.

*batum esetként (kipróbáltként) ajánlatnak, mondhatom, hogy alig maradna valamely más szerrel orvoslandó betegség.”*²⁹ (Az „Orvosi Tár” itt arra utal, hogy a homeopata orvosok ugyanazt a gyógyszert a legkülönbözőbb betegségekre ajánlották.)

Már ezek a szemelvények is jelzik, hogy az „Orvosi Tár” és Bugát Pál is elvetették a homeopata tanokat, a sommás elutasítást azonban az alábbiak jelzik: *„Az újabb idők ... Hahnemann hasonszenve tanítmányát láttaták velünk ... megmutatták, milly félre vivő ösvényekre vihet a természet szemlélése ... Hanem hogy a' homeopaticusok a' természet ezen gyógyerejét ... milliomod- vagy billiomodnyi gyógyszerreszcskével igyekeznek fölsegéllni, oly otroba idea...”*³⁰

Ezek a bírálatok sem csökkentették a homeopatia népszerűségét Magyarországon. Zichy Melánia grófnő hasonszenvészeti kórház alapítását jelentette be,³¹ a pesti Bethesda kórházban és a Fővárosi Közkórházban hasonszenvi osztályok nyíltak 1861-ben. Ezek főorvosa Bakodi Tivadar lett.

A homeopatia tekintélye a XX. század első harmadában sem csökkent. A két világháború között a budapesti egyetemen egy homeopata tanszék működött. Budapesten három homeopata gyógyszertár volt található ezekben az években. Magyarország nem vesztett a homeopatia területén megszerzett tekintélyéből, hiszen 1935-ben a magyar fővárosban tartották a tizedik nemzetközi homeopata kongresszust.

Az igazi törést a homeopatia magyarországi történetében az 1949. év hozta. Az 1947-ben megkezdett államosítások nem kerültek el a gyógyszeripart sem, melynek állami tulajdonba vételére 1948-1949-ben került sor. (A Richter Gedeon Vegyészeti Gyár államosítására pl. 1948. március 15-én került sor, innentől Kőbányai Gyógyszerárugyárként működött.)

Az ugyancsak 1947-ben bevezetett hároméves terv következménye a gyógyszergyárak profilírozása, majd a magyar gyógyszerválaszték radikális csökkentése. Ez az intézkedés azt eredményezte az akkori hivatalos állapot szerint, hogy: *a „csak felszínen mozgó szórványos észleletekből általános érvényű gyógyítási elveket felállító, természettudományos kutató módszereket, objektivitást és szigorú kritikát nélkülöző”*³² metodikákat alkalmazni nem lehet. Így aztán megpecsételődött a több mint száz éven keresztül virágzó homeopatia sorsa, melyet még megerősített az akkori népjóléti miniszter Ratkó Anna 1950-ben kiadott rendelete *„A Magyarországon forgalomba hozatalra engedélyezett törzskönyvezett gyógyszerkészítmények V. hivatalos jegyzéke”*, amely egyetlen homeopatikus gyógyszert sem tartalmaz.

A homeopatiát a XX. század közepén egyedül Magyarországon tiltották be, bár jelenleg is van néhány ország Európában, ahol hivatalosan nem ismerik el gyógymodként, azonban alkalmazását itt sem tiltották el hatóságilag.

1990-ig kellett várni azért, hogy a hivatalos álláspont hazánkban is megváltozzon, és az Egészségügyi Tudományos Tanács kimondhassa: *„a homaeopata gyógy mód magyarországi alkalmazásának tiltása nem indokolt.”*³³

Ugorjunk most vissza az időben és kövessük nyomon a homeopatia magyarországi történetét, melynek népszerűsége gyorsan túlnőtt Pest-Buda határain és rövidesen ismertté vált vidéken is, elsősorban a városokban. A városi polgárok jobb módú, műveltebb és egyben tájékozottabb rétege vált elsősorban a gyógy mód követőjévé.

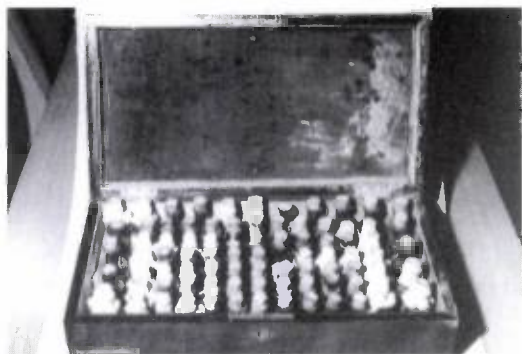
29 Orvosi Tár 1847. 9.

30 Orvosi Tár 1847. 205-208.

31 KAPRONCZAY Károly 1992. 370.

32 ZAJTA Erik 1991. 123.

33 ZAJTA Erik 1991. 123.

6. kép.

Homeopata gyógyszerdoboz Gyöngyösről

Így lehetett ez Gyöngyösön is. A kis vidéki mezőváros polgárai között is elterjedt a divatos gyógymód híre, melynek közkedveltségét növelte - mint arról már az előzőekben is szó esett -, hogy mellőzte azokat a kíméletlen orvosi beavatkozásokat, melyek a XIX. század orvostudományának mindennapi eszköztárába tartoztak.

Ez a tény azonban kevés lett volna annak eléréséhez, amit Gyöngyösön egy megszállott homeopata orvos, Dr. Horner István az 1830-as évek végére megvalósított, és a jelentéktelen kisvárost a homeopatia azóta méltatlanul elfelejtett fellegrárává emelte.

Az emberiség, így az orvostudomány történetében sok esetben fontos szerepet játszott a véletlen. (Gondoljunk csak az orvostudomány területéről a Röntgen-sugár, vagy akár a tbc bacilusának felfedezésére.) A homeopatia gyöngyösi történetét is egy véletlen irányította. Időben és térben a szerencsés egybeesésnek köszönhetően ugyanis a városban megtelepedett egy fiatal orvos és találkozott egy mecénással, aki segítséget nyújtott nagyratörő elképzelései megvalósításához.

Az orvost Dr. Horner Istvánnak hívták. (Nevét 1866-ban Vezekényire magyarosította, így a kronológiában ettől az évtől kezdődően így fogom nevezni.) A mecénás neve báró Orczy Józsefné szül. Pejasevich Franciska, aki a városban több ingatlannal is rendelkezett.

A hazai orvostörténészek sem Dr. Horner személyének, sem pedig tevékenységének nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget, hiszen sem nevét, sem pedig az általa alapított első magyar homeopata kórházat szinte nem is említik. (A gyöngyösi Bartus József 1997-ben megjelent tanulmánya talán a kevés kivételek egyike.) Munkássága alapján pedig méltán megérdemli, hogy megemlékezzünk róla, és az általa művelt reformista gyógyírányzat gyöngyösi vonatkozásairól és fennmaradt emlékeiről.

Dr. Horner István 1808-ban született a Pest megyei Üllőn. Orvosi diplomát 1831-ben szerzett a pesti egyetemen, disszertációját a skarlát tárgyköréből írta. Életpályájának következő ismert állomása már Gyöngyös, ahol mint gyakorló orvos 1835-ben telepedett le. Nagyon gyorsan elismertté vált, hiszen egy évvel később már a város tisztiorvosának választották meg. Azonnal felismerte Gyöngyös katasztrofális közegészségügyi helyzetét. Tudta

7. kép.

Dr. Horner (Vezekényi) István
(1808-1891)

azt is, hogy a város tanácsa időről időre tiltó közegészségügyi rendeleteket adott ki, melyeknek sajnos kevés fogamatja volt. Hiába kérte több polgár 1837-ben a tanácsot, hogy „*csináljon rendet a Fazekasok utcájában, mert a lakosság a nagy bűz miatt ablakot sem mer nyitni.*” A rendelkezés ugyan megszületett, ennek ellenére Draskovich gróf tisztartója az úrszékek tartalmát rendszeresen az utcában öntötte ki.³⁴

Nem volt jobb a helyzet a vásártéren sem. A tarthatatlan állapotok megszüntetésére már 1824-ben tanácsi rendelet született, mely szerint: „*A Tisztelendő Barátok Kertje mellett, ahol a Deszkások szoktak árulni, és azon a vidéken levő lakosok azt a panaszt tették, hogy oda Törkölyt hordván, és más undokságokat, azokat a Sertések fel turván, melly illetlen szokás által mind a vásár hely romlik mind pedig a Templomba való járás ... és az egészségre nézveis káros, mellyre végeztetett, hogy Dobbszó által az oda-való vitele az obyantén bűdösítő szemeteknek eltüntetván, az által hágókra szoroson fel vigyázzanak, hogy a Publicumnak praevaricatorai (megvesztegetői) példásan meg büntetthessenek.*”³⁵

Ezek az állapotokon szeretett volna Horner változtatni. A közegészségügyi helyzet javulását egy kórház alapításával remélte elérni, amelyben majd az általa alkalmazott gyógymód - a homeopatia - elvei szerint kezelik a betegeket. Terve csak részben sikerült, mert nagy álma, a kórház ugyan 1838. szeptember 16-án megnyílt, a közegészségügy várt javulása azonban ettől nem következett be. Jogosan kesergett több mint hetven évvel később a város akkori polgármestere, Kemény János: „*...a város vágóhídjá rozoga, célszerűtlen, patkányok által inficiált telepe... Éveken át a poros, piszkos helyen árulták nálunk a sátoros húst. A tőkét, amelyen a húst kimérték, lenyalták a kóbor kutyák, a sátrak fáit millió számban lepik el a mindent összerondító legyek.*” A kutak nagy része „*... a szemétretegen átfúrt úrszékek közelében lévő meszes talajvízzel fertőzött volt, a temetők mellett még áltál is fertőzve, hogy a holtak esőzész által meglocsolni maradványait is érintették.*”³⁶

Dr. Horner ideája tehát nem vált valóra. A kórház megalapítása Gyöngyös közegészségügyi helyzetén szinte semmit nem javított. Az alapvető hiányosság, a csatornázás és a vezetékes víz hiánya mellett még rontotta a helyzetet a városlakók életmódjából fakadó jó néhány egészségügyi hiányosság.

Dr. Horner kezdettől fogva abban bízott, hogy az általa alapított intézmény igazgatói székét is elnyeri. Erre minden esélye megvolt, hiszen a városban nagy népszerűségnek örvendett, és olyan magas rangú pártfogókat tudhatott maga mellett, mint Hanisz Imre, Berecz Ferenc megyei főügyész, vagy Nagy János prépost plébános. A vágya teljesült és Dr. Horner, mint az általa alapított kórház első igazgatója évtizedeken keresztül alkalmazta a hasonszenvészetet Gyöngyösön, igaz kisebb-nagyobb törésekkel.

Széles körű támogatottsága mellett már kezdetben is bőven akadtak ellenzői is, különösen a gyöngyösi orvosok körében. Ilyen volt Dr. Pirkler Antal is, akiről a későbbiekben még szó esik.³⁷ A gyógyszerészek között sem aratott osztatlan sikert. Elsősorban a forgalmat féltették, hiszen a homeopata orvosok - mint említettem - az 1840-es évek végétől gyógyszereiket szabadon árulhatták, ez azonban a hivatalos, állami engedélyezés volt, a szabad gyógy-

34 VARGA Sándor 1995. 14.

35 Gyöngyös város... 1984. 289-290.

36 KEMÉNY János 1911. 91-103.

37 Gyöngyösön praktizáló orvos volt, akit az 1988-ban megjelent „A gyöngyösi kórház története 1938-1955” című könyvem bevezetőjében - tévesen - nem soroltam a gyöngyösi kórház igazgatói közé.

szerforgalom már ezt megelőzően is működött. Talán ezért is meglepő, hogy a kórház javára tett adományokat „... kötelezvényekben Linczner János Gyógyszerész Úr!... az örökös időre tett alapítványokat 200 forinttal nevelte.”³⁸

Arra vonatkozóan, hogy a gyöngyösi kórházban valóban a homeopatia elvei szerint gyógyítottak-e hosszú ideig csupán Dezséri Bachó László „A gyöngyösi Alapítványi Közkórház története” című, 1938-ban megjelent igen alapos és tárgyyszerű könyve szolgáltatott némi bizonyítékot. Rajta kívül Dr. Misóczki Lajos tesz még erről említést „A gyöngyösi Bugát Pál Kórház 150 éve” című könyvében, igaz hogy ebben a hasonszenvi gyógymódot „tévés megfigyelésen alapuló tan”-nak minősíti. Említettem már Bartus József tanulmányát, amely ugyan más témáról szól, de megemlíti a gyöngyösi kórházat az első magyar homeopata kórházként. (Igaz, hogy soha nem állt az irgalmas rend kezelésében, mint ahogy a szerző állítja.)³⁹ A történészek és a témával foglalkozók nem fordítottak kellő figyelmet a fennmaradt csekély számú dokumentum felkutatására és publikálására, így jelen sorok írója került abba a szerencsés helyzetbe, hogy elsőként közzéteheti azokat, melyeknek egy része a „Gyöngyösi Kalendárium 2001.” lapjain a közelmúltban megjelent. 1840. április 12-én adták ki a gyöngyösi kórház első alapszabályát. Ez említi először Dr. Horner homeopata költődését. „3-szor. Horner István orvos úr, a' hasonszenvészetnek több évi barátja, a' kórházi betegeknek állandóan, Filó József, Pirkler Antal orvos és Goth Pál sebész urak⁴⁰ ... ingyen való gyógyításra és segedelmére, valamint Liczner János gyógyszerész... ezen szíves ajánlatok köszönettel fogadtattak.”⁴¹

Ebből az időből Dezséri Bachó László már említett kórházitörténete is tartalmaz néhány adatot a homeopatia gyöngyösi történetéhez. A kórházalapítás körülményeit taglalva a következőket írja: „Alapos helyszíni szemle után a mostani kórházépület helyén állott épületet, melynek tulajdonosa az akkor Erdőkövesden lakó báró Orczy Józsefné szül. Pejasevich Franciska grófnő, a hasonszenvészeti gyógymódnak lelkes híve volt, találta a legalkalmasabbnak. Ennek az épületnek egy részét ajánlotta fel a grófnő kórházi célokra”⁴² Dezséri Bachónak még lehetősége lehetett arra is, hogy a XIX. század sajtóját eredetiben olvassa. Így kerülhetett a kezébe a „Regélő” című pesti lap 1838. október havi száma, amely beszámol a gyöngyösi kórház alapításáról: „...a' fennisztelt Horner tanár úr a' hasonszenvészetnek több évbéli barátja élete fogytáig (melyet Isten hosszúra terjeszen) ajálkozik a' kórház betegeknek ingyeni rendes gyógyítására”⁴³ ... Egész Gyöngyös örömlázadásban volt, melly estve a' casinóban a legvidámabb táncban töre-ki”⁴⁴

Az alapítás évében mindössze hat-hat ágygal (egy női és egy férfi kórterem) rendelkezett a kórház.⁴⁵

Horner gondoskodott arról, hogy rendelkezésre álljon a gyógyításhoz szükséges anyagi erőforrás. Mivel a kórház létrehozásától kezdve alapítványi jellegű volt, ezért természetes,

38 Névsora a gyöngyösi... 1840. 9.

39 V. ö.: VARGA Sándor 1997. „a Paulai Szent Vince rendi izgalmas nővérek...”

40 A korabeli szakmai és közfelfogásnak megfelelően ez a dokumentum is különbséget tesz az „orvosok” és a „sebészek” között. A sebészet még ez idő tájt is lebecsült területe volt az orvoslásnak. Nem volt véletlen Bugát Pál lesújtó véleménye sem, amikor 1824-ben a pesti egyetem sebészeti tanszékét átvette, hiszen mint írta csak „félértékű tanszék”-et kapott, melynek hallgatóiból „csak sebész lesz és nem igazi orvos”.

41 A gyöngyösi Gyógyintézet... 1840. 6.

42 Dezséri BACHÓ László 1938. 23-24.

43 Ez csak a kórházalapítás első éveiben volt így, 1857-ben Horner fizetése már évi 400 forint volt.

44 Dezséri BACHÓ László 1938. 28.

45 VARGA Sándor 1995. 15.

hogy a szükséges pénzösszeg is az adományokból, alapítványokból tevődött össze. Adakozók is bőven akadtak, hiszen a divatos gyógymód, no meg a városlakók egymással szembeni elvárásai, vagy talán rivalizálásai szinte kötelezővé tették az adományozást a kórház javára. A XIX. század gyöngyösi sajtója rendszeresen beszámolt (különösen a báli szezon idején) az ilyen jellegű eseményekről, név szerint említve az adakozókat és az összegeket is. A kevésbé módos és művelt gyöngyösi polgárok is szívesen adakoztak, igaz, nem jelentős összegekkel. Erre abból a legalábbis részben név nélküli adakozó bejegyzése található. Ezt a könyvet 1838-ban nyitották meg, az alábbi szöveggel: „A' ki kórházunkra vagyis a szegény betegek Ispotályára egy ezüst huszast, vagy azon felől ad, ne terheltessek azt e' Jegyzőkönyvbe be irni a maga Vezeték s' keresznevével együtt. (Ennél kisebb adakozásokat is fel lehet ide irni.) Az adakozások a perselybe vetesenek.”

Mint említettem ennek a felhívásnak szó szerint nem mindenki tett eleget, hiszen sok volt a név nélküli adakozó.

Azt nem tudjuk pontosan, hogy mikor nyitották meg ezt az adománykönyvet, azt azonban igen, hogy a persely első felnyitásának alkalmával „1838. jul. 12. esrve felolvastatván a kisebb adakozások összesen tett 21 váltót” forintot tettek ki, illetve ennyit talált a Faigel Pál, Horner István és Lefenbrand Pál összetételű bizottság.⁴⁶ Ezek az adományok természetesen korántsem fedezték a kórház működését. Az intézet alapítványi jellege, és első alapszabálya is lehetővé tette, hogy „számosan más nem megvetendő alapítványokkal, többen halálukig évenként fizetendő, mások végre bizonytalan időre tett ajánlatokkal járulnának...”⁴⁷ hozzá a gyöngyösi kórház fenntartásához.

Ennek a gyűjtésnek az eredménye is hozzájárult, hogy az alapítás után alig több mint három évtizeddel a kórházigazgató éves jelentésében már azt írhatta: „... a rendelő orvos azon kellemes helyzetben van, hogy nem kell mérlegelni, egy vagy más étel olcsóbb, vagy drágább-e? hanem minden akadály nélkül olyan étlapot készít naponként, mely nem csak a betegség természetének, hanem gyakran a beteg kívánságának is megfelel. Ezen elvnel fogva bátra elmondhatom, hogy a gyöngyösi kórház étlapja elég gazdag változatossággal van kiállítva.”⁴⁸ A gyöngyösi kórház működéséről kialakult kép kedvező volt. 1868-ban jelent meg Albert Ferenc szerkesztésében a magyar orvosok és természetvizsgálók XIII. nagygyűlése alkalmából kiadott könyv, amely a következőket írja: „A gyöngyösi Kórház keletkezését a hasonszenv barátainak köszöni Vezekényi István hasonszenvi orvos gyógykezelése mellett...Az emeletes épület 10 betegszobát tartalmaz; most építetik egyik szárnyépületben az elmebetegek számára is egy, a kor igényeinek megfelelő helyiség. Ezen kórház csinra és a betegek ápolására nézve megyénkben a legkitűnőbbek egyike... A kórházi betegek...Vezekényi István hasonszenvi gyógykezelése mellett ápolatnak.”⁴⁹

Ismert, hogy a kórház anyagi biztonságát szinte teljes egészében a befolyt alapítványi összegek biztosították. Sajnos a kórházalapítás éveiből eredeti alapítványi okmány létezéséről nem tudunk. Dezséri Bachónak köszönhetően ismerjük ugyan az első alapítványt tevő Tarródy Bertalanné Reviczki Mária alapítványlevelét, amely 2000 ezüst forintról (5000 váltó forintról) szól, ez azonban nem köti az összeg felhasználását a homeopata gyógymód al-

46 Az idézett dokumentum pontos címe: „A' gyöngyösi Kórházra tett kisebb adakozások jegyzőkönyve 1838.”

47 A gyöngyösi Gyógyintézet...1840. 6.

48 VARGA Sándor 1997. 246.

49 Montedégói ALBERT Ferenc 1868. 276.

A kórház igazgatója már 1839-ben számvetést készített „az allopatikus és homeopatikus gyógyszerrendek felett...mely utóbbinak eredményét az akkori orvosi főkönyvek őrzik”.⁵³ Bár az említett orvosi főkönyvek nem maradtak fenn, világos, hogy miután Horner nem utasította vissza az első adományt - a kórházépületet - amely a homeopatia alkalmazására egyben kötelezte is, és elfogadta az első pénzadományt báró Podmaniczkytól, így nem is lehet kérdés, hogy az idézett számvetés milyen eredménnyel zárulhatott, függetlenül Horner elveitől.

Zavartalan is volt a gyógyítás egészen 1848-ig. Ekkor Hornert a szabadságharc hadügyminisztere⁵⁴ a pesti Ludoviceum⁵⁵ orvosává nevezte ki. A kórházbizottság nem hirdetett pályázatot, mint ahogy azt az alapszabály szerint tennie kellett volna, hanem Pirkler Antal orvost állította a helyére. Működéséről sokat nem tudunk, legfontosabb ténykedése az volt, hogy az igazgatói székbe kerülése után azonnal megszüntette a gyöngyösi kórházban a homeopata elvek szerinti gyógyítást és bevezette az allopatikus gyógymódot. Jogilag ez azért volt érdekes, mert a Podmaniczky-féle alapítvány ekkor már nyolc éve életben volt. Nem tudunk arról, hogy ennek az alapszabállyal ellentétes intézkedésnek jogi következménye lett volna.

Sajnos, Horner szabadságharc alatti tevékenységéről is kevés adat maradt fenn, csupán annyit tudunk, hogy pesti hivatalát 1849 januárjáig töltötte be, mert ekkor az osztrák császári hadsereg parancsnoka Windischgraetz a Ludoviceumot bezáratta. Nem tudunk arról sem, hogy pesti működése miatt érte volna Hornert a későbbiekben bármilyen retorzió, hiszen a Ludoviceum bezárása után visszatért Gyöngyösre és újra elfoglalta a város tisztiorvosi hivatalát.

Közben Pirkler igazgató tovább igazgatta a kórházat az allopatia elvei szerint. Működésének eredménye az lett, hogy a Horner idejében szerzett tőkék és kamataik jórészt felhasználásra kerültek (nem az alapítványok). Horner emberi tulajdonságait is mutatja, hogy ezt a tényt csak jóval később, 1889-ben a „Gyöngyös” című lapban hozta a város közvéleményének tudomására. Az akkori állapotokat jellemezve írta: „... a betegek már csak cserépbögréből enyhíthették szomjaikat.”⁵⁶ 1853-ban Pirkler igazgató tisztségéről lemondott. Újra Horner lett a kórház igazgatója. Első intézkedése a homeopata

11. kép.

A gyöngyösi kórház épülete 1857-ben, az új kórház irányából (vízfestmény, jelenleg a kórház igazgató-főorvosának irodájában)

53 Dezséri BACHÓ László 1938. 46.

54 Mészáros Lázár volt.

55 Az intézmény később Ludovika Akadémia néven működött tovább 1945-ig. (A többször hivatkozott Dezséri BACHÓ László a Ludovika Akadémia tanára volt.)

56 VARGA Sándor 1988. 1.

gyógymód azonnali visszaállítása volt, amely azután nyugdíjazásáig - 1886-ig - meghatározója volt a kórház terápiájának. Ettől az időtől kezdve azonban már folyamatos bírálatok érték tevékenységét, melyek orvosi körökből indultak ki,⁵⁷ és amelyeket a helyi sajtó egyértelműen támogatott. Közben - 1866-ban Horner a nevét Vezekényire magyarosította. A homeopatiát igazgatói működése alatt következetesen és tántoríthatatlanul művelte és alkalmazta, a munkában megfáradva 44 esztendei szolgálat után 1886. december 18-án nyugdíjazását kérte. Az utód személye ekkor még csak szóbeszéd tárgya volt, bár a gyöngyösi sajtó már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy a leendő kórházigazgató olyan szakember legyen, „...ki az újabb gyógymódokat gyakorlatilag is bírja és orvosi tudomány által legujabban feltalált, elvitathatatlan gyógyhatásuaknak bizonyult gyógyszerekkel gyógyít....Mert nem csekély fontosságú ám az, hogy milyen ember töltse be azt a hivatalt, mely közegészségünk egyik legfőbb factora, hogy ne mondjuk: őre kell hogy legyen, mely hivatal az arra súlyosbodó nagy felelősség, s az azt betöltő orvos szakavatott ügyes kezelése, és berendezési szisztemája folytán kórházunk hírnevét emelni hivatott.”⁵⁸ A sajtó, amely akkor is nagyhatalom volt, egyre erélyesebben sürgette a homeopatia azonnali megszüntetését a kórházban.

A „Gyöngyös” című lap 1887-ben úgy vélte, „...hogya az orvosi tudomány által az egész világon elismert gyógyszerek és gyógymódok alkalmazását a kórházban mintegy kiküszöböljük, és helyette a régi homeopatikus szereket használjuk, ezzel egyszer s mind megtagadjuk a kórház haladó képességét.”⁵⁹

Ezek az elvárások nyilván nem egy laikus újságíró tollából származnak, sokkal inkább szakmai körökből vagy azok inspirációjára. Talán egy polihisztort, egyben képzett közgazdászt vártak el a kórház élére, olyan orvost követelve, akinek „...nemcsak gazdag elméleti tudása és gazdag gyakorlati tapasztalatai vannak, hanem nagy befolyása és széles körű ismeretsége is van, mert a kórház anyagi ereje növelésének érdekében erre szükség van.”⁶⁰

A város közvéleménye a lemondott Vezekényi kórházigazgató személyét tisztelte, több mint négy évtizedes gyógyító tevékenységét elismerte. Ez is oka lehetett annak, hogy fokozott várakozás előzte meg az utód személyét, aki végül is Dr. Koller János lett. Kollert 1887. május 27-én választották meg kórházigazgatónak. Igazgatóvá történt megválasztása után a gyöngyösi kórház történetének egy újabb kor-

12. kép.
Dr. Koller János (1846-1912)
eddig ismeretlen fiatalkori képe.

57 Dezséri BACHÓ László 1938. 83.

58 VARGA Sándor 1996. 23.

59 VARGA Sándor 1996. 23.

60 Dezséri BACHÓ László 1938. 83.

szakába lépett. Ez azonban nem ment zavartalanul. Koller ugyanis tisztában volt azzal, hogy elődje milyen kötelezettségeket vállalt a kórház anyagi biztonságának megteremtése érdekében. Ezt leghitelesebben magától Vezekényitől tudhatta meg, aki 1875-ben az alábbiakban foglalta össze a homeopatia gyöngyösi történetét: „A gyöngyösi kórházban 37 év óta a betegségek orvoslásának a hasonszenvi rendszer követetik, s pedig a következő okoknál fogva; mert:

1. Alulírott orvosi meggyőződése az, hogy az eddig és jelen gyógyrendszerek között a hasonszenvi az, amely a kórok gyógyítására a legalkalmasabb és legüdvösebb;
2. a kórházi épület volt tulajdonosnője Bárány Orczy Józsefné, ki e gyógymódnak kizárólagos követője volt, főleg ezen gyógyrendszer megörökítése céljából engedte által az épületet oly kedvező feltételek mellett;
3. a legfőbb alapítványaink között vannak olyanok, melyek világosan kikötik, hogy tett alapítványuk addig érvényes, míg a gyógyrendszer meg nem változtatik, - többen pedig utódjaik részére is kikötötték, hogy ha a gyógyrendszer változna, egyedül az ő beleegyezésük folytán történhetik meg.

Nem hiszem, hogy csalódjak, midőn azt állítom, hogy a gyöngyösi kórház nagyrészt ép az abban követett gyógyrendszernek köszöni mai állását, mi által több ezer forint takarított meg a gyógyszerek árában. ...Megfelelt ezen rendszer a gyógytudomány feladatának? arról tanuskodik a minden év végén közrebocsátott, és a nyilvánosság elé terjesztett kimutatás, mely még eddig minden egyéb kórházakkal szemben az összehasonlítást kiállotta.”⁶¹

A homeopatia alkalmazása Dr. Koller János igazgatósága alatt fokozatosan megszűnt. Nem tudjuk, hogy mi lett a sorsa az alapítványi alaptőkéknek.

Az új kórházigazgató a gyógyítási metodika megváltoztatása mellett fő feladatának az intézmény fejlesztését tekintette, melynek az elmeosztályok megalkotásával maradéktalanul eleget is tett.

A városban nagy tekintélyt vívott ki nemcsak szakmailag, hanem emberileg is. Utóda Dr. Frindt Ferenc József 1912-ben írta róla: „Tanúja volt nem egyszer e sorok írója is egyik-má-

13. kép.

Dr. Koller János, mint kórházigazgató
1909-ben (olajfestmény a kórházban)

61 VEZEKÉNYI István 1876. 23.

62 KOLLER János 1893. 31.

sik súlyos betegről lévén szó, e kijelentéseknek: Szegénynek nagy baja lehet, ha már Kollert hívják hozzá! - s ha meghalt: Gyógyíthatatlan volt, még Koller sem tudott rajta segíteni! Nemde legszebb bizonyítéka volt ez a ő orvosi tudása elismerésének?!⁶³

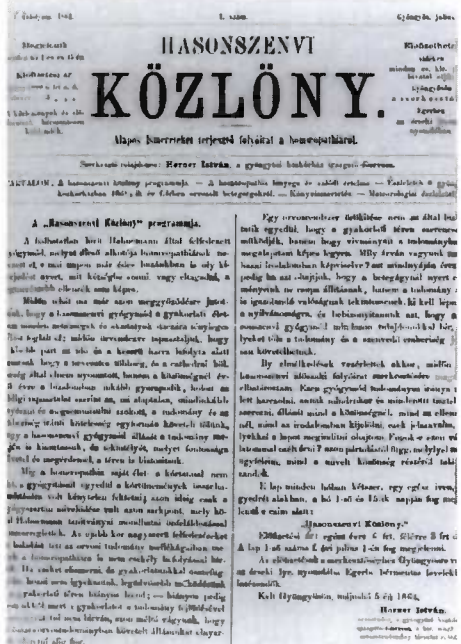
Bár a gyöngyösi kórházban véget ért a homeopátia korszaka, azonban Magyarország ekkor, de még később is homeopata nagyhatalom volt. A gyógy mód gyöngyösi története sem ért véget, hiszen eddig nem szóltam Horner tudományos tevékenységéről.

Hazai publikálási lehetőség nem lévén orvosi cikkeit bécsi és lipcsei folyóiratokban jelentette meg. A „Deutscher Zentralfetein homöopathische Zeitung” 1829-től, az „Allgemeine homöopathische Zeitung” 1832-től fogadta a homeopata orvosok írásait. Mindkét lap szívesen közölte Horner cikkeit is. Életképességüket, egyben a homeopátia életképességét is mutatja, hogy napjainkban is megjelennek.⁶⁴ Természetes, hogy az igazi elismerést az jelenthette volna, ha a homeopatiáról itthon, magyar nyelven jelenhettek volna meg közlemények. Erre Hornernek először 1848-ban nyílt lehetősége, „A cholera egyszerű és biztos orvoslása a hasonszenvelvei szerint” című munkájának kiadásával.⁶⁵

Azt nem tudhatta ugyan, hogy mi a betegség konkrét oka, hiszen annak kórokozóját csak jóval később, 1883-ban fedezte fel Robert Koch. Ismerhette viszont Jakob Henle bakteriológiai munkásságát, aki még csak spekulatív módon jutott a a következtetésre, hogy „az anyagok (t.i.: a kórokozónak) bizonyíthatóan jelen kell lennie a betegben, elkülöníthetőnek és tenyészthetőnek kell lennie, átváltozkoznak ugyanazt a betegséget kell előidéznie.”⁶⁶

A végeredmény mint látható, megegyezik a homeopátia alaptézisével. Horner munkája valószínűleg elismerést válthatott ki, mert újabb, nagy jelentőségű vállalkozáson gondolkodott.

Az 1831-ben Bugát Pál által megindított orvosi szaklap mintájára magyar nyelvű fórumot akart biztosítani a homeopata tanok népszerűsítésére. Erre azonban csak később került sor, és a körülmények ismeretében nem is biztos, hogy a vállalkozás sikeres volt. A lap mindenestre megszületett, és az első száma 1864. július 1-jén jelent meg „Hasonszenveli Közlöny” címmel.

14. kép.

Dr. Horner „Hasonszenveli Közlöny”-ének I. évfolyam I. száma

63 Dr. FRINDT F. József 1913. 5.

64 Dr. ZAJTA Erik 1991. 122.

65 Magyarországon többször is volt kolerajárvány a XIX. században, a legsúlyosabb 1831-ben, amely Gyöngyösön is pusztított. Ekkor az országban mintegy félmillió ember betegedett meg, ezeknek több mint a fele meghalt (lásd még: Varga Sándor Bugát Pál emlékei Gyöngyösön 1990.)

66 SCHOTT Heinz 1993. 283.

A „szerkesztő-tulajdonos” - ahogy magát nevezte - ebben a lapszámban fogalmazta meg programját, amelyben már ekkor kételyek is érződnek: „Mily árván vagyunk még a hazai irodalomban képviselve? azt mindannyian érezzük, pedig ha azt ohajtjuk, hogy a betegágnál nyert eredményeinek ne csupán állításnak hanem a tudomány által is igazolandó valóságnak tekintessenek, ki kell lépniük a nyilvánosságra, és bebizonyítani azt, hogy a hasonszenvi gyógymód mindazon tulajdonokkal bír, melyeket tőle a tudomány és a szenvedő emberiség jogosan követelhetnek.

Ilyen elmélkedések vezérlettek akkor, midőn egy hasonszenvi időszaki folyóirat szerkesztésére magamat elhatároztam. Ezen gyógymód tudományos iránya mellett harcolni, annak mindenkor és mindenütt tiszteletet szerezni, állását mind a közönségnél, mind az ellenzék-nél, mind az irodalomban kijelölni, ezek jelszavaim melyekkel e lapot megindítani ohajtom...

Horner István

orvostudor, a gyöngyösi kórház

igazgató főorvosa, a kir. magy.

természettudomány társulat r. tagja⁶⁷

A lap megjelenése közel sem váltott ki osztatlan elismerést az orvosi közvéleményben, sorozatos támadások érték, úgyhogy Horner már a harmadik számban arra fordította az energiáját, hogy a tan igazát védje, ha úgy tetszik, védekezzen. Álláspontját az alábbiakban foglalta össze: „Ha az ellenfél csak kevésse higgadtabb vérrrel feleltünk, és szenvedélyeinek mérsékleletet kölcsönözne, némi elismerését nem tagadná meg tőlünk; mert ha a mai hasonszenvi orvosok számát a világ minden részében csak 3000-re tesszük, és ha ezek közül mindegyik naponta csak egyszer észlelte ezen gyógymód biztos sikerét, már ekkor is több ezer tanú tesz bizonyosságot e gyógymód valóságáról... De vallja meg az ellenfél igaz lélekkel, találkozott-e közöttük csak egy is, ki az ily fontos tárgyhoz megkívánható előkészületekkel felruházva komoly szándékkal és férfias elhatározottsággal valaha csak egyetlen egy kísérletet véghez vitt volna a hasonszenv gyógytörvényei szerint?”

Nem valószínű, hogy Horner ezekre a kérdésekre választ kapott volna. A „Hasonszenvi Közlöny” az orvostudomány csaknem minden területével foglalkozott, így természetesen a gyógyszerekkel is. A homeopatia egyik alapgyógyszerét, a belladonnát (nadragulya) ajánlja a legkülönbözőbb bajokra, így „agyvértődulás, hurutos szemlob, kötőhártyalob, torokgyík” ellen. Az általános orvosi témák mellett megjelentek a lapban az akkor még speciális szakterületeknek tekinthető cikkek is, így például: „Csuklás ujon szülötteknél”, „Étkezés a kisdedeknél”, „Lélekzet megrekedés ujszülötteknél”. Egyéb témák is foglalkoztatták Hornert, a „Szerelem élvezete a terhesség alatt”, vagy a sebészet tárgyköréből: „Súlyos fejsérülés agrárszékórással.”

A legnagyobb teret a belgyógyászat témakörének szentelte a folyóirat, de szó esik benne a „philadelphiai hasonszenvi akadémiának rendszabályairól”, „Spanyolhonban hasonszenvi tanszék felállításáról”, a „szabad gyógyszerosztás”-ról. Természetesen helyet kaptak a gyöngyösi kórház hasonszenvi tárgyú aktuális közleményei is. A „Hasonszenvi Közlöny” 1865-ben megszűnt, illetve áttette székhelyét Pestre és 1866-tól „Hasonszenvi Lapok” címmel jelent meg. (Ezt a tanulmány korábbi részében már említettem, csupán a pontositás miatt jegyzem meg, hogy Hornernek ehhez a laphoz már semmi köze nem volt.)

67 Horner életútjának eddig kevésbé ismert adaléka, hogy a Természettudományi Társulat tagja volt, (Erről csupán Molnár József gyöngyösi múzeológus tesz említést a Gyöngyösi Műsor 2001. májusi számában) melyet szakmai ellenfele Bugát Pál alapított 1841-ben. Arra vonatkozóan, hogy ismerték-e egymást, nem állnak adatok rendelkezésre. Azt sem tudjuk, mióta volt Horner a társulat tagja, melynek elnöki posztját 1864-ben adta át Bugát Than Károlynak.

15. kép.

A homeopátia gyöngyösi megalkotója, és megszüntetője
békésen nyugszik
együtt a gyöngyösi felsővárosi temetőben.

Horner „Hasonszenvi Közlöny”-ének jelentőségét emeli, hogy a Bugát Pál által szerkesztett „Orvosi Tár” 1848-ban történt megszűnésével magyar nyelvű orvosi publikációs lehetőség nem volt, igaz, hogy 1857-ben megjelent a Markusovszky Lajos által alapított „Orvosi Hetilap”, de ez sem igen adott teret a homeopátia tanoknak.

A homeopátia lassan és csendesen megszűnt Gyöngyösön. Dr. Horner (Vezekényi) István érdemei azonban elvitathatatlanok és elvitathatatlanok. Elvitathatatlannak azért, mert kórházat adott egy vidéki kisvárosnak, amelyben egy akkor haladónak nevezhető gyógyelv szerint folyt a gyógyítás és amely napjainkban is működik, csaknem százezer lakos egészségügyi ellátását biztosítva.

Érdemei elvitathatatlanok azért, mert ennek a kisvárosnak kórházigazgatójaként először jelentetett meg Magyarországon orvosi szakfolyóiratot, amelyben egy olyan gyógymód kérdéseiről érkezett tudományos igénnyel, melynek hatékonyságát élete végéig hangoztatta. Ugyanezek az elvek vezették korábbi tudományos cikkei megírásakor is. A gyöngyösi kórház első igazgatójának a király a „Ferenc József rend koronás arany érdemkereszt polgári szalagon” kitüntetését, királyi tanácsosi címet és magyar nemességet adományozott, Vezekényi előnévvel.

1874-ben a kórház választmánya érdemeinek elismeréseként elhatározta Dr. Vezekényi István arcképeinek megfestését, amely 1875-ben készült el. Szerencsés egybeesése a véletlennek, hogy ez a tanulmány éppen most, Dr. Vezekényi halálának 110. évfordulóján jelenik meg, ezzel is tisztelegve a nagy előd emléke előtt, akihez hasonló egyéniségeket napjaink magyar egészségügye egyre inkább nélkülöz.

Véget ért a homeopátia vázlatos története. Jelen tanulmány célja nem az volt, hogy állást foglaljon a gyógymód mellett vagy ellene, hiszen szakmai jellegű kérdéseket nem is tárgyalt.

A hasonszenvészetet el lehet fogadni vagy elutasítani, természetesen lehet hinni is benne vagy úgy tekinteni, mint az emberiség által alkalmazott gyógyítási módok egy félrecsúszott területét. Egy dolgot azonban nem lehet megtenni: azt, hogy tudományt sem veszünk az egészségügy és az emberiség kultúrtörténetének erről a jelentős állomásáról.

Irodalom

- A 'gyöngyösi Gyógyintézet' eredete és alapszabályai
1840 (Pesten Trattner-Károlyi betűivel, Uri utca 612)
- ALBERT Ferencz (Montedégói)
1868. Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása (Eger)
- Dr. ARGENTI Döme
1877. Hasonszenvi Gyógymód kezdő H. orvosok értelmes nemorvosok Használatára és Hahnemann életrajza. Írta Argenti Döme kir. tanácsos Pest megyei T. főorvos a m. hasonszenvészeti orvosegylet elnöke. (Budapest nyomtatott Szentkirályi és Trettnernél)
- BARTUS József
1997. Richter Gedeon a magyar gyógyszeripar megteremtője
(Természet Világa 1997 január)
- Dezséri BACHÓ László
1938. A gyöngyösi Alapítványi közkórház története (1838-1938). (Kiadja a gyöngyösi alapítványi közkórház. Készült Ablaka János és Ferenc könyvnyomatóknál.)
- DIÓSZEGI Sámuel-FAZEKAS Mihály
1807. Magyar Fűvész Könyv mely a két magyar hazában található növényeknek megismerésére vezet, a 'Linné alkotmányára szerint.
(Készült és nyomtatódott Debreczenbenn. Nyomtatta Csáthy György)
- DUIN Nancy-Dr. SUTCLIFFE Jenny
1993. Az orvoslás története az ősidőktől 2020-ig. (Medicina Könyvkiadó Rt. Budapest)
Gyöngyös város becsületes tanácsa elhatározta. 1659-1848.
Válogatás két évszázad városi határozataiból. 1984. (Eger)
- Dr. HORNER István
1864-1865. „Hasonszenvi Közlöny”. Alapos ismereteket terjesztő orvosi lap a homeopatiáról 1864-1865. évi lapszámok (Eger az érseki lyceumi nyomdában.)
Jelentés a gyöngyösi alapítványi közkórház 1912. évi működéséről.
1913. Közli Dr. FRINDT F. József igazgató főorvos.
(Gyöngyös, nyomtatott Herzog Ernő Ármin könyvnyomdájában.)
- KAPOR Elemér
1984. Adatok Gyöngyös sajtótörténetéhez.
(Tanulmányok Gyöngyösről. Borsodi Nyomda Miskolc.)
- Dr. KAPRONCZAY Károly
1991. A homeopatia Magyarországon. Bakodi József emlékezete
(1791-1845) (Lege Artis Medicine 1991.)
- Dr. KAPRONCZAY Károly
1992. A homeopatia Magyarországon. (Orvosi Hetilap 133. évf.)
- Dr. KARASSZON Dénes
1995. A kórházak helye, szerepe és jelentősége a civilizáció fejlődésének történetében.
(Magyar Kórházügy, 1995. Budapest.)
- KEMÉNY János
1912. Gyöngyös a múltban, a jelenben és jövőben. (Gyöngyösi Kalendárium 1912. évre, IV. évfolyam.) (Egri érseki líceumi könyvnyomda.)
- Dr. KISS László
1991. Ki volt Hahnemann Organaonjának első „magyarítója”? (Orvosi Hetilap 132. évf.)

Dr. KOLLER János

1893. Adatok a vidéki kórházak fejlődéséhez, különös tekintettel a gyöngyösi alapítványi nyilvános közkórház történetére. (Jelentés a gyöngyösi alapítványi nyilvános közkórháznak 1892-ik évi működéséről)

(Gyöngyös 1893, nyomtatott Herzog Ernő Ármin könyvnyomdájában.)

Magyar Larousse enciklopédia (Akadémiai Kiadó 1991)

Névsora a gyöngyösi gyógyintézet T. cz. jótevőinek az 1838-dik évben július 1-jén megnyitott alírási ív szerint. (Pesten 1840. Nyomtat. Trattner és Károlyi betűjével.)

Orvosi Tár

Szerkesztik és kiadják: Bugát Pál és Flór Ferencz. Harmadik folyamata 1847.

(Pesten, az Orvosi Tár hivatalában, Szerviták piacán 442. sz. alatt.)

SCHOTT Heinz

1993. A medicina krónikája. (Officina Nova Kiadó)

VARGA Sándor

1988. A gyöngyösi kórház története 1938-1955. (Gyöngyös)

VARGA Sándor

1995. Az egészségügy története Gyöngyösön I. (Sütőipari Nyomda)

VARGA Sándor

1996. Az elmeügy 100 éves története Gyöngyösön. (Sütőipari Nyomda KFT.)

VARGA Sándor

1997. A Paulai Szent Vince rendi irgalmas nővérek gyöngyösi működése, különös tekintettel a kórház történetében betöltött szerepükre.

(Mátrai Tanulmányok Gyöngyös 1997.)

VARGA Sándor

2001. A homeopatia gyöngyösi vonatkozásai.

(Milleniumi Gyöngyösi Kalendárium XV. évfolyam) (Kontúr Nyomdaipari KFT.)

Dr. VEZEKÉNYI István

1876. A gyöngyösi nyilvános közkórház alapszerkezete és a házirend; ezen intézet rövid történetével. (Kimutatás Gyöngyös városa nyilvános közkórházában 1875-dik évben ápolott betegekről.)

(Gyöngyös 1876 nyomtatott a „Gyöngyös” nyomdában.)

Dr. ZAJTA Erik

1991. Homeopatia, egy különleges, természetes gyógymód.

(Gyógyszerészet 1991 március)

A fényképeket és reprodukciókat Sóti Péter készítette.

Sándor Varga

Die homöopathische Heilmethode

An einigen Stationen der medizinischen Entfaltung demonstriert der Autor der Weg, der zur Entdeckung der Homöopathie führte.

Er präsentiert die Umstände der Entdeckung, den kurzen Lebensweg von Samuel Hahnemann und die Verbreitung der Lehre in der ganzen Welt.

Es werden die Geschichte der Homöopathie in Ungarn und die großen Persönlichkeiten hervorgehoben dargestellt, ferner werden die noch bestehenden Andenken des ersten homöopathischen Krankenhauses von Ungarn (in Gyöngyös) präsentiert, alle mit Hilfe von originaler Dokumente.

VARGA SÁNDOR
H-3200 Gyöngyös
Koháry u. 12.

Egy gyalogos huszárcsíny és következményei

Hajagos József

ABSTRACT: *An Infantry Surprise Attack and Its Consequences.* It was in 1848 that Gyöngyös could first elect a Mayor. But the reputation of Mihály Jakab has been a debated question ever since: he was arrested by a honvéd (Hungarian soldier) patrol of 6 soldiers on 31. January 1849 as a traitor to the country, accused of cooperation with the Imperial troops. The Imperial Colonel Montecuccoli, at that time staying in town, was also taken prisoner together with Jakab. But the options for action that the Mayor had in the January of 1849 were determined by the fact that at that time his town lay on no man's land between the Hungarian and the opposing army. To protect the inhabitants, the Mayor had to comply with the commands of the enemy, marching through the town and needing provisions; but Gyöngyös was also accessible for the Hungarian troops defending the Tiszafüred ford. This detachment was for a time commanded by Major János Bangya, who definitely failed as an active commander but was highly active in seeking out and arresting persons suspected of capital treason. The arrest and defamation of Mihály Jakab was thus the result of an unfortunate coincidence of many accidental and personal factors. He certainly did not commit capital treason.

Jakab Mihály gyöngyösi polgármester és gr. Montecuccoli ezredes elfogása

1849. január 31-én a késő esti órákban egy szekér gördült a Gyöngyös és Gyöngyöspüspöki határán lévő „Angyal” vendégfogadó¹ elé. A szekér hat szűrőbe burkolózott utasa betért a fogadóba. Az átfagyottságot enyhítendő bort rendeltek. A kései idő ellenére a vendégfogadóban még több gyöngyösi és püspöki lakos tartózkodott, szintén borozgatással mulatva az időt. Az új belépők természetesen magukra vonták a figyelmet, s hamarosan beszélgetés alakult ki közöttük. Az időjárás és a téli utak viszontagságai mellett a szó ráterelődött a háborús eseményekre is. A jövevények közül az egyik, egy 40 év körüli férfi többek között az írást érdeklődött, hogy a városban állomásoznak-e cs. kir. katonák. A helybeliek elmondták, hogy egy hete vonult át városukon egy nagyobb csapat, s azóta is gyakran áthaladnak kisebb egységeik, illetve egyes tisztek néhány kísérelével. Egyikük szóba hozta, hogy Szapáry gróf házában² napok óta időzik egy generális, aki minden nap kilovagol és távcsövével szemléli a környéket. Mások hozzátették, hogy valamiféle rajzokat is készít, s a városon átutazó tisztek közül is sokan betérnek hozzá, időnként együtt lovagolnak ki. A jövevények szövívője ezután a város lakosságának a hangulatáról, illetve a város vezetőinek

- 1 Épülete a Pesti út 2. szám alatt ma is létezik, benne az utóbbi években az „Angelica” presszó (kocsma) működött.
- 2 Kossuth út 40., a mai Mátra Múzeum, amelynek 1847-től gr. Szapáry József volt a tulajdonosa felesége, br. Orczy Anna révén.

a tetteiről érdeklődött. A vendégek egy része a vezetők iránti elégedetlenségét hangos nem tetszésben fejezte ki. Egyikük megemlítette, hogy az egyik városi képviselőt nem régiben az utcán meg is kövezték. Leginkább azt kifogásolták, hogy a háborúban jelentkező terhek alól a városi tanács tagjai és a képviselők kivonják magukat, míg az egyszerű polgárok nem mentesülhetnek a terhes nemzetőri szolgálat, illetve a honvédségbe történő besorozás alól. A tehetősebbek gyerekeik helyett helyettest fogadtak, ellenben az ő fiaikat, akikre ráesett a sors, elvitték katonának. Újabban pedig ők húzzák a rövidebbet a cs. kir. katonaságnak teljesítendő szolgálatok, pl. az átvonult katonáknak sült kenyerek terén is. A pékek napokig csak a hadsereg céljaira sütöttek kenyeret. A jövevények a beszédnek ennél a részleténél nagy figyelmet tanúsítottak. Egyikük azt is megkérdezte, hogy hol lakik a polgármester.

Időközben a fogadó melegétől és a bortól kellőképpen felmelegedtek. A vendégek éjfél körül oszladozni kezdtek és a jövevények is útjuk folytatására készültek. A vendégfogadót elhagyva azonban nem a Pestre vezető országútra, hanem a Gyöngyös központjába vezető Csapó utcára³ tértek. Némi bizonytalankodás után a polgármester házánál állapodtak meg. Egyikük a kocsinál maradt, a többiek bementek a kapun. Hamarosan Jakab Mihály polgármestert közrefogva jelentek meg. Nem törődtek a polgármester feleségének és kicsiny gyermekeinek a sírásba torkolló riadalmával. Oly gyorsan taszigálták ki a házából, hogy még kabátot sem tudott magára venni. Nem kevésbé durván ültették fel a kocsiira is. Visszafelé nem azon az úton indultak amelynél jöttek, hanem a Benei utcán⁴ a Szapáry kastély felé távoztak.

Gr. Szapáry József kastélya elé érve a bejárat előtt megállt a szekér. Az épületben sötét volt, s a kies Koháry-telken⁵ túl lévő „Oroszlán”⁶ vendégfogadóból sem szűrődött már ki zaj. A jövevények zörgetésére a kapus kinyitotta az ajtót. Ketten ott maradtak, míg másik 2 fő, köztük az „Angyal” fogadóban szóvivőnek bizonyuló, elindultak az ott szállásoló magas rangú cs. kir. tiszt szobája felé. Az álmából felriasztott Montecuccoli ezredes megpróbált ellenállni, de kései vendégei magukhoz ragadták fegyvereit, mire megadta magát. Érdeklődésére, hogy kinek a parancsára fogják el, a „szóvivő”-től azt a választ kapta, hogy a magyar kormány meghagyásából Bangya János őrnagy parancsára, magát pedig Jeremiás Miklósként, a 35. honvédszászlóalj őrmestereként mutatta be. Montecuccoli ezután a Ferenc József császár iránti köteles hűségre hívta fel őket. Jeremiás és társa azonban határozottan kijelentették, hogy Magyarországon csak az Országos Honvédelmi Bizottmány parancsát és meghatalmazását ismerik el, ezzel véget is vetettek az ezredes további kísérletezéseinek. Foglyukat lefoglalt irományaival együtt lekísérték a kocsihoz. Ezután gyorsan elhagyták a várost és visszaindultak állomáshelyükre, Poroszlóra, ahová február 1-én szerencsésen meg is érkeztek két foglyukkal.

Az eset a szabadságharc egyik legjobban kivitelezett portyája volt, olyan, amelyet általában huszárok és nem gyalogosok szoktak véghez vinni. A közvélemény, mint látni fogjuk, tényleg huszároknak is tulajdonította az akciót. Az eset leírásának alapjául Bangya János őrnagy 1849. február 9-i Kossuth Lajosnak írt jelentése⁷ szolgál. Az eddig megjelent különböző feldolgozások szerzői⁸ ezen jelentést nem ismerték, információikat a korabeli sajtó, illetve Gelich Richárd elsőként megjelent művének téves információiból merítették. Bangya je-

3 Jókai út.

4 A mai Szent Bertalan és Kossuth út együttese.

5 Ma Kossuth út 33., Berze Nagy János Gimnázium.

6 A gimnázium épülete mellett lévő Gyöngyösi Borforgalmi Vállalat épülete helyén állt.

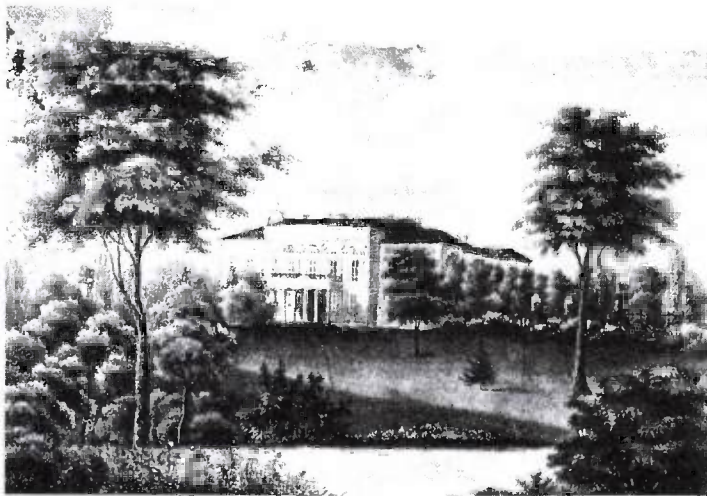
7 OL H 2 OHB 1849. 1845.

8 GELICH Richárd 1882-89. II. 30-301., SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 406., DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 61-62., BORUS József 1975. 144.

lentése sem tér ki mindenre, így pl. arra, hogy milyen útvonalon érkeztek Gyöngyösre; milyen minőségben, egyenruhában vagy polgári öltözetben; lovon vagy szekéren; vagy pedig arra sem, hogy melyik gyöngyösi vendégfogadóba tértek be. A korabeli helyzet és a helyi viszonyok ismeretében némely homályos pont megválaszolható. Bevezetőnkben erre tettünk kísérletet, teret engedve némi irodalmi fantáziának is. A gyalogos zászlóaljokban legfeljebb a tisztek rendelkeztek hátaslovakkal, így a hat önkéntes lovon nem érkezhettek. A Poroszló és Gyöngyös közötti nagy távolságot egy nap alatt legfeljebb szekérrel tehették meg. A pontos útvonal az, ami legkevésbé határozható meg. Miután az előző napokban a Poroszló és Gyöngyös közötti utakon cs. kir. csapatok is mutatkoztak, azt is erősen valószínűsíthetjük, hogy polgári ruházatot viseltek, vagyis inkognitóban hajtották végre vállalkozásukat. A Miskolc-pesti országúthoz, amelyen Gyöngyös előtt mindenképpen haladniuk kellett, legközelebb az „Angyal” vendéglő esett. Városszéli elhelyezkedése kedvezett is egy letartóztatási akció kiindulási pontjának, mert itt előzetes információkat szerezhettek. A másik nagy vendégfogadó, az „Oroszlán” azért sem jöhet szóba, mert túl közel esett a Szapáry-kastélyhoz. A kastély lakói értesülést szerezhetek volna a hat kései vendég érkezéséről, s aligha képzelhető el, hogy Jeremiásék akkor Montecuccoli ezredes elfogását hagyták volna a végére.

A sikeres portya a végrehajtóinak jutalmat, előléptetést eredményezett. Így pl. az akcióban résztvevő Jeremiás Miklós és Fülöpp György őrmestereket hadnagyokká léptették elő zászlóaljuknál.⁹ Gyöngyös számára azonban szomorú következményekkel járt. Mielőtt azonban ezt ismertetnénk, választ kell adnunk arra, hogy miért került sor Jakab Mihály polgármester letartóztatására. Ehhez azonban szükséges megvizsgálni az országot, azon belül Heves megye térségének katonai helyzetét 1849 januárjában.

1. kép. Az Orczy-kastély 1848-ban

9 BONA Gábor 1998/I. 433-434., 1998/II. 135.

Az ország és Heves megye térségének katonai helyzete 1849 januárjában

1848 december közepén bekövetkezett a cs. kir. csapatok több irányból történő támadása Magyarország ellen. A magyarok felkészülése a támadás elhárítására még nem volt teljes. Az újonnan szervezett alakulatok felszerelése és kiképzése meglehetősen hiányos volt, nem rendelkeztek megfelelő tapasztalatokkal sem a tisztek, sem a katonák. Az ellenséges betörésekkel szembenálló magyar haderők létszámban is alulmaradtak a cs. kir. erőkkel szemben. Ilyen körülmények között a magyarok szinte mindenhol visszavonulásra kényszerültek, több alkalommal súlyos vereségeket szenvedve (pl. december 11. Budamér, december 16. Nagyszombat, december 28. Bábolna, december 30. Mór). Feladni kényszerültek a Dunántúlt és a Felvidék nagyobb részét. Sikereket csak a Bánátban és Erdélyben értek el a magyarok. A válságra fordult katonai helyzetben a további hadműveletekről az 1849. január 2-i pesti haditanács döntött. Erre azután került sor, hogy az országgyűlés 1848. december 31-i ülésén arról döntött, hogy a kormányzervekkel Debrecenbe költözik. A Csány László kormánybiztos elnökletével tartott haditanácson a következők vettek részt: Vetter Antal vezérőrnagy, a Hadügyminisztérium (HM) táborkari osztályának vezetője, Klapka György őrnagy, Vetter helyettese, Josef Kohlmann ezredes, a HM elnöki osztályának vezetője, Görgei Artúr, Perczel Mór és Répásy Mihály vezérőrnagyok, hadtestparancsnokok, gr. Lázár György vezérőrnagy, a feldunai hadtest egyik hadosztályparancsnoka, Heinrich Pusztelnik és Bayer József őrnagyok, a feldunai hadtest táborkari tisztjei. Elhatározták, hogy a magyar haderők zömét a Tisza vonalán vonják össze. Az összpontosítás célja a Tiszántúl biztosítása és a magyar ellentámadás előfeltételeinek a megteremtése volt. A kormányzervek visszavonulását a Perczel (Központi Mozgó) és a Répásy (tartalék) vezette hadtesteknek kellett fedezni, amelyeknek Cibakháza és Polgár között kellett fedezniük a tiszai átkelőket. A Felső-Tisza vidékét az ott szerveződött hadtestnek kellett fedeznie Schlik cs. kir. altábornagy hadoszlopával szemben, ezt feladata jobb ellátása végett megerősíteni rendelték egy dandárral. Szükségesnek tartották a Délvidék kiürítését is. A bácskai és a bánáti hadtesteknek szintén a Közép-Tiszához kellett felvonulniuk, illetve egy-egy hadosztályt hátra kellett hagyniuk Arad körülzárására, illetve Szeged és Szabadka biztosítására. A feldunai hadtestnek (Görgei) pedig Lipótvár irányába a Windisch-Grätz tábornagy vezette cs. kir. főerők megosztására egy elterelő hadműveletet kellett végrehajtania, amely után a bányavárosokon keresztül kellett csatlakozást keresnie a felső-tiszai hadtesthez.¹⁰

A haditanács döntése után a magyar csapatok kivonultak Budáról és Pestről, amelyeket a cs. kir. csapatok január 5-én szálltak meg. A pesti haditanács határozatai csak némi késsedelemmel valósultak meg. Legnagyobb probléma a Felső-Tisza vidékén mutatkozott. Az oda szánt erősítések megérkezése előtt, Mészáros Lázár vezérőrnagy, hadügyminiszter parancsnoksága alatti hadtest, 1849. január 4-én súlyos vereséget szenvedett Kassánál. Szükségessé vált a hadtest újjászervezése, újabb erősítések odavezénylése, illetve Mészáros felváltása egy rátermettebb hadtestparancsnokkal. Erre a posztra január 9-én az ezredessé előléptetett Klapka Györgyöt nevezték ki, aki január 13-án vette át a hadtest parancsnokságát. Sikerral oldotta meg az újjászervezés feladatait, s kisebb győzelmeivel (január 22. Tarcál, január 23. Bodrogkeresztúr) nemcsak Schlik Tiszán történő átkelését akadályozta meg, hanem jelentősen növelni tudta a hadtest harci morálját is.¹¹ Schlik már a Tokaj felé történő előrenyomulása előtt jelentős erősítés odarendelését kérte Windisch-Grätz-től. Futára, Tomasini hadnagy január 18-án ért Budá-

10 HERMANN Róbert 1996. 245-246. (Hermann Róbert)

11 HAJAGOS József 1994. 65-70., 1998. 28-34., HERMANN Róbert 1996. 264-265. (Kedves Gyula)

ra, s a cs. kir. fővezér másnap útnak indított Schlik támogatására egy hadosztályt, amelyet az I. és II. hadtestekből kivont csapatokból állítottak össze. Parancsnoka gr. Franz Schulzig altábornagy lett. A 4 gyalogos zászlóaljából, 8 vértés századból és 18 ágyúból álló hadosztály január 20-án Hatvant, 22-én Gyöngyöst, 23-án Kápolnát, 24-én Mezőkövesdet érte el, 25-én pedig bevonult a magyarok által már kiürített Miskolcra. Ezzel létrejött a kapcsolat Schlik és Schulzig között. Schlik ezután ismét kísérletet tett a tokaji tiszai átkelő birtokbavételére, de január 31-i átkelési szándékát Klapka csapatai a rakamazi oldalról meghiúsították.¹²

Komoly problémák adódtak a Központi Mozgó Hadseregnek is. Perczel a visszavonulás során nem állapodott meg Szolnoknál, hanem azt feladva visszavonult egészen Karcagig, mivel azt hitte, hogy túlerejű cs. kir. csapatok követik. Valójában Szolnokig csak a cs. kir. I. hadtesthez tartozó Ottinger vezérőrnagy vezette lovas dandár követte (1600 fő). Az OHB, a HM és Csány László országos kormánybiztos határozott felszólítására Perczel végül elhatározta Szolnok visszafoglalását. Csapatai az előrenyomulást január 19-én kezdték meg, s január 22-én sikeresen be is vették Szolnokot. Perczel ezután vérszemet kapva elhatározta a Pest elleni előrenyomulást. Ceglédnél január 25-én ismét győzelmet aratott a megerősített cs. kir. csapatok felett. Győzelmeivel nagy riadalmat váltott ki a cs. kir. főhadiszálláson. Így pl. a Görgeit üldöző cs. kir. csapatok jelentős részét visszarendelték Pest védelmére. Perczel további előrenyomulását azonban meghiúsította az a január 25-i hadügyminiszeri rendelet, amely a tiszafüredi átkelő védelmére egy hadosztály odarendelését igényelte hadtestéből. Ennek hátterére a későbbiekben még kitérünk. A hír alaptalanságáról csak a Szolnokra történt visszavonulás után kaptak hírt. Perczel folytatni kívánta megkezdett támadását, azonban a táborában tartózkodó gr. Henrik Dembinski altábornagy ragaszkodott a hadügyminiszeri parancs végrehajtásához, ami parázs vitát eredményezett a két tábornok között. Végül Perczel megsértődve lemondott a hadtest parancsnokságáról, átadva azt Dembinskinak. Dembinski a hadtest csapatait visszavonta a Tisza mögé és a Kazinczy Lajos alezredes vezette hadosztállyal Törökszentmiklóson keresztül elindult Polgár felé. A hadtest többi csapatainak a parancsnokságát ideiglenesen Hertelendy Miklós alezredes vette át, aki azt február 2-án Répásy Mihály tábornoknak adta át.¹³

Probléma adódott a Délvidék tervezett kiürítése terén is. A bácskai hadtest parancsnoka, gr. Esterházy Sándor vezérőrnagy a szerbek ellen igen, de a cs. kir. csapatok ellen nem volt hajlandó harcolni. A HM hasonló nézeteket valló kiküldöttjével, Nádasy Sándor ezredessel megpróbálták elszabotálni a parancs teljesítését, de gr. Vécsey Károly vezérőrnagy, hadosztályparancsnok január 16-án távozásra bírta Esterházyt és átvette a hadtest parancsnokságát. Vécsey január 20-án megkezdte csapatainak kivonását a Bácskából. A szerbek közelsége és a bánáti csapatok késlekedése miatt azonban ez csak lassan ment végbe. Szeged és Szabadka biztosítására a gr. Hadik Ágoston ezredes parancsnoksága alatti hadosztály maradt vissza. Csapataival február 7-én ért Törökszentmiklós és Cibakháza térségébe. A Damjanich János vezérőrnagy vezette bánáti csapatok kivonása január 19-én kezdődött meg, de január 23-a és február 4-e között Arad környékén állapodtak meg, s csak február 12-én érkeztek meg Szentek környékére. Innen pedig Szeged fenyegettségére való tekintettel csak február 24-én húzódtak északabbra, Cibakháza térségébe. Arad környékén a Gaál Miklós vezérőrnagy vezette hadosztály maradt vissza, akit február közepén Kiss Pál alezredes váltott fel beosztásában.¹⁴

12 BORUS József 1975. 77-78., 84., HAJAGOS József 1994. 70-71., 1996. 35., HERMANN Róbert 1996. 265. (Kedves Gyula)

13 HERMANN Róbert 1992/47. 142-146., 1992/56. 210-214., 1996. 259-261. (Kedves Gyula)

14 HERMANN Róbert 1996. 186-187. (Csikány Tamás), 253-255. (Csikány Tamás), HAJAGOS József 1998/28. 116-117.

Sikeresnek bizonyult a feldunai hadtest elterelő hadművelete. A cs. kir. fővezér jelentős csapatokat küldött Görgei üldözésére, akit északról ráadásul Christian Götz vezérőrnagy, nyugatról pedig br. Balthazar Simunicis altábornagy csapatai is fenyegettek. Sikerült idejében kitérnie a bekerítés veszélye elől a bányavárosok felé, s a 7000 főre apadt üldöző csapatokkal szemben több napos előnyre tett szert. A hadtest Guyon Richárd ezredes vezette hadosztálya február 5-én elfoglalta a Deym vezérőrnagy vezette cs. kir. különítménytől a Branyiskói-hágót, s ezzel Schlik hadtestének hátába került, amelyet délről Klapka csapatai is fenyegettek. A bekerítéstől, illetve a komolyabb veszteségektől csak a „tiszatáji” magyar seregek főparancsnokává január 29-én kinevezett Dembinski altábornagy kapkodó, egymásnak ellentmondó intézkedései mentették meg Schliket, aki végül Kassáról szinte zavartalanul tudott elvonulni Rimaszombat felé. Február 10-én Görgei és Klapka seregei Kassán érintkezésbe léptek egymással, ezzel a tervezett összpontosítás minden akadályát elhárult.¹⁵ Ezzel lehetővé vált a tervezett magyar ellentámadás, de ennek bemutatása nem tartozik tárgyunk körébe. Annál inkább a Tokaj és Szolnok közötti tiszafüredi átkelő térségében lejátszódott események, amelyek a Schulzig-hadosztály Miskolc környékére vonulásán kívül leginkább érintették Gyöngyöst.

A tiszafüredi átkelő biztosítása 1849 januárjában

A Tiszafüred és Poroszló közötti átkelő, amely állandó híddal is rendelkezett, Szolnok és Tokaj között a legfontosabb tiszai átkelőhely volt. Védelme az úgynevezett tartalékadosztályra hárult. Ez a Répásy Mihály vezette tartalékhadtest maradványaiból jött létre. A tartalék hadtest szintén Szolnokon keresztül vonult vissza, ahonnan Balmazújvárosra kellett menetelnie. Parancsnokságát Kunmadarason Répásy tábornok Kazinczy Lajos alezredesnek adta át, mivel kinevezték a Hadügyminisztériumba újoncozási és pótlóvázási osztályfőnöknek. Ennek egyik hadosztályát (2900 fő) január 18-án az ideiglenes hadtestparancsnok vezénylete alatt Perczel seregének megerősítésére rendelték. Perczel a hadosztályra Szolnok visszafoglalása miatt tartott igényt. Így Balmazújváros környékén csak a tartalékandár elnevezésű seregrész maradt, s a későbbiekben erre használták a tartalékadosztály elnevezést. A hadosztály gerincét 3 honvédszászlóalj alkotta. Ezek azonban csekély harcértékkel rendelkeztek. A korábban Perczel hadtestéhez tartozó 35. és 50. honvédszászlóalj részt vett a december 30-i móri ütközetben, amelyben súlyos vereséget szenvedtek. Bangya János őrnagy január 2-i beszámolójában a két zászlóalj veszteségét 300 halottra és 200 fogolyra tette. Nagy volt a veszteség a fegyverzetben és egyéb felszerelési tárgyakban is. Ennek következtében szükségessé vált a két zászlóalj újjászervezése. A 49. honvédszászlóalj pedig kiképzőzászlóalj szerepét töltötte be.¹⁶

Tiszafüredre ezen hadosztályból legelőször az 50. honvédszászlóalj 1 századát, valamint a pesti haditanoda hallgatóiból alakult egyetemi légió századát, 24 Sándor-huszárt és 3 hatfontos ágyút rendeltek ki Agonas Pompejus százados vezénylete alatt (összesen 435 fő). A szomszédos tiszai átkelőhelyek, így pl. Polgár megszállására ekkor még nem került sor. Agonas százados parancsnoksága nem bizonyult szerencsés választásnak. Csekély erejéből a poroszlói oldalra csak előőrsokeket állított. Ezek január 21-én egy ellenséges dzsidás járór közeledtét jelentették a poroszlói töltésen. Ez a járór - ha egyáltalán létezett -, csak Ottinger

¹⁵ HERMANN Róbert 1996. 266-267., HAJAGOS József 1994. 71-72.

¹⁶ HERMANN Róbert 1995. 120., 122-123.

vezérőrnagy Szolnokra bevonult dandárjából kerülhetett erre, mert Pestről Miskolc felé január 19-ike előtt nem indítottak csapatokat, azok ekkor pedig még Hatvanban voltak. Öttinger dandárjában viszont nem szolgáltak dzsidások. A legvalószínűbb, hogy vaklárma volt, de hatásos, mert Agonas százados rögtön feladta Tiszafüredet és visszavonult Balmazújvárosba. Debrecenbe egyenesen azt jelentette, hogy az ellenség már átkelt a Tiszán.¹⁷

Agonas jelentése komoly riadalmat váltott ki. A HM január 23-án Perczelt 3 század gyalogos és 40 utász, Klapkát pedig 50-60 huszár és egy fél üteg Tiszafüredre vezénylésére utasította. Az ellenség tiszai átkelésének valótlansága ekkorra már kiderült és a korábbi különítményt visszarendelték Tiszafüredre. Agonas századost pedig kötelességmulasztásért és gyávaságért hadbíróság elé állították. Perczel és Klapka az utasított csapatokat a hír valótlansága után nem küldték el Tiszafüredre. Hamarosan azonban újabb nyugtalanító hírek érkeztek Tiszafüredről.¹⁸

A riadalmat a Schulzig-hadosztály Gyöngyösön való megjelenése okozta. A közvélemény nem ismerte a hadosztály menetcélját. Maguk a cs. kir. katonák téves információkat terjesztettek küldetésükről. Ezeket hűen tükrözi Mészáros Károly rendőrbiztos hely és keltezés nélküli levele, amely feltehetően január 24-én érkezett Debrecenbe az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Mészáros jelentette, hogy: „*A tegnapi éjt Egerben töltvén..., az ottani hevesmegyei központi szolgabírótól, s számos Gyöngyösről érkező futók s utazóktól hallám, az ellenség 4-5000 katonasággal, s 4 ágyúval, bizonyosan Gyöngyösön van... s olly célt árultak el, mintha Egert, Tisza Füredet, s Poroszlót is megszállva, részint a tiszai hidakat, részint az egri, s poroszlai pénztárakat, s sőházakat kirabolják...*”¹⁹ A levél feltehetően január 23-án íródott (esetleg 24-én) Poroszlón vagy Tiszafüreden. A Schulzig-hadosztály ekkor még csak valódi úti célját akarta maszkírozni.

Windisch-Grätz január 23-án azonban Poroszló és Tiszafüred vonatkozásában konkrét parancsot küldött Schulzignak. Arra utasította, hogy egy alkalmas tiszt vezetése alatt küldjön egy lovas századot Poroszlóra demonstráció céljából, amelynek katonái híreszteljék el, hogy egy 10 000 fős 30 ágyúval rendelkező hadtest követi őket a céllal, hogy birtokba vegyék az átkelőt.²⁰ A parancs háttérében Perczel január 22-i szolnoki győzelme állt, amelyről a vasúti összeköttetés révén a császári fővezér még aznap értesült. A magyarok további előrenyomulását ezzel a dezinformációval is igyekezett megakadályozni. A parancsot Schulzig Mezőkövesden kapta kézhez. A demonstrációra a 8. (Porosz herceg) vérteszredet Henniger kapitány vezette százada lett kijelölve, akik január 25-én este érkeztek Poroszlóra, ahonnan a magyar előőrsök visszavonultak.²¹ A demonstráció el is érte a célját, mert január 25-én Mészáros Lázár hadügyminiszter sürgős intézkedéseket tett Tiszafüred biztosítására, amely valóban megakadályozta Perczelt a Cegléden túli előrenyomulásban. Perczel arra lett utasítva, hogy vonuljon vissza a Tisza mögé és egy hadosztályt indítson északra Tiszafüred védelmére. Ugyanakkor Klapka is utasítást kapott arra, hogy egy zászlóaljbat indítson oda, amelyet követnie kellett egy meg nem határozott erejű huszárkülönítménynek is.²² Egy ismeretlen Heves megyei tudósító (talán Thanhoffer Pál rendőrbiztos) január 26-i jelentése azonban ha-

17 HERMANN Róbert 1995. 125-126., BORUS József 1975. 107., OL H 2 OHB 1849:926.

18 HERMANN Róbert 1995. 126. (BORUS József 1975. 107. 2 század Hunyadi-gyalogost említ.), Klapkának szóló utasítás – HL 1848/49 10/511., közli GELICH Richárd 1882-89. II. k. 292-293., HERMANN Róbert – PELYACH István 1990. 360., 660.

19 OL H 2 OHB 1849:4347., BORUS József 1975. 106.

20 BORUS József 1975. 101.

21 BORUS József 1975. 105.

22 HL 1848/49 10/511., BORUS József 1975. 107.

marosan tisztázta a hír valótlanágát, amelyet Kossuth és Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztos is megkapott. Utóbbi a hírt közölte Klapkával, így a Tiszafüred felé rendelt csapatokat visszarendelték.²³ Perczeltől botrányos körülmények között útnak indult az igényelt hadosztály, de mint említettük meglehetősen lassan ért a térségbe.

Újabb csapatokat rendeltek a tartalékhadosztálytól is Tiszafüredre. Január 26-án a 35. honvédszászlóalj 365 (2 század) már felszerelt katonája, 267 hajdúsági önkéntes nemzetőr (2 század) és 13 huszár indult el Balmazújvárosról Bangya János őrnagy parancsnoksága alatt.²⁴ Bangyának kellett átvennie egyben a Tiszafüred – Poroszló térségében álló erők parancsnokságát is. Másnap Debrecenből is önkéntes nemzetőrök indultak Tiszafüredre. Január 28-i kimutatás szerint az utóbbiak létszáma 500 fő volt.²⁵ Változás következett be a tartalékhadosztály parancsnokságában is, amelynek élére a bánáti bányakerület védelmében kitént Asbóth Lajos alezredest nevezték ki, aki új beosztását január 27-én vette át. Január 28-án ő is Tiszafüredre érkezett, s itt tette meg az átkelő biztosítására a további intézkedéseket. A 35. honvédszászlóalj egyik századát (Rauch József százados) Poroszlóra, 24 Sándor-huszárt előcsapatként pedig Mezőkövesdre rendelt. Utóbbiak rendeltetése, hogy „*cirkáló őrzékek folytonosan küldessenek a Miskolc-Pesti vonalon, az ellenség által küldött posták kezünkbe kerítése, és a szállongó egyének, vagy kisebb csapatok elfogása...*” Figyelme kiterjedt az északabbra lévő átkelőhelyekre is. Polgárra rendelte Tiszafüredről a hajdúsági önkéntesek egy századát, valamint Balmazújvárosról 2-2 századot az 50. és a 49. honvédszászlóaljtól. A Hajdú Kerület vezetéséhez is felszólítást intézett január 28-án, hogy minden településből küldjenek ide 1-1 század nemzetőrt. Itt megelőzően csak 1 század katonaság állomásozott. Tiszacsegére szintén kiküldönített 1 századot, feltehetően az 50. honvédszászlóalj Tiszafüreden lévő részét. Tiszavalkra egy fél század lett rendelve. A kihelyezésekkel és elrendelésekkel Tiszafüreden a 35. honvédszászlóalj 1 százada (200 fő), a pesti egyetemi légió (163 fő) és 500 debreceni önkéntes nemzetőr maradt.²⁶ Az utóbbiak jelentős része lovas volt. Február 2-án Balmazújvárosról ismét megerősítette a 35. honvédszászlóalj egy századával a tiszafüredi erőket.²⁷

A jelentősebb átkelők mellett Asbóth intézkedett a Tisza mellett található települések biztosítására is. Tiszadobtól Tiszaroffig a pesti egyetemi légióból küldött ki megbízottakat hadbiztosként, „*kiknek kötelességek volt rendszeren minden nap, de különben is előadó[dó] alkalmmal, jelentéseket tenni Tiszafüredre...*” Feladatuk volt a Tisza túlsó partjáról híreket szerezni, az átutazók megvizsgálása, és az átjárásoknál 1 öl szélességig feltörni a Tisza jegét. Feladatuk ellátásához kisebb honvédegységek és a helyi nemzetőrség álltak rendelkezésre.²⁸ Intézkedéseivel Asbóth biztosítottnak látta a Tisza vonalának hadosztályára eső sávját. Asbóthnak a január 28-án megtett intézkedései közül a Mezőkövesdre előretolt huszár szakasz, illetve egy század gyalogosnak Poroszlóra való előretolása volt az, amelyik legjobban érintette Gyöngyöst. Elvileg mind a két helyről elérhetővé vált egy nap alatt a város.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Asbóth január 28-i jelentésének azon részletét sem, amelyben a füzesabonyi bíró közelebről nem részletezett hazaárulásáról írt, akit elfogatni rendelt.²⁹ Ez precedenst teremtett beosztottjainak a hasonló eljárásra.

23 HL 1848/49 11/69., HERMANN Róbert – PELYACH István 1990. 660.

24 OL H 2 OHB 1849:1085.

25 OL H 2 OHB 1849:1085., 1248.

26 OL H 2 OHB 1849:1248., HL 1848/49 11/18.

27 OL H 2 OHB 1849:3559.

28 OL H 2 OHB 1849:1740., 2668.

29 OL H 2 OHB 1849:1248.

A megye és Gyöngyös helyzete 1849 januárjában

Heves megyét 1849 januárjáig elkerülték a háborús események. A háború valóságát addig csak nemzetőrségének több esetben történt mozgósítása, a honvédségbe történő újoncozás, a főbb utakon megnövekedett forgalom, amelynek jelentős részét a katonai szállítások tették ki, jelentették. A fuvarozás terhei különösen a főbb útvonalak mentén, illetve a tiszai átkelők mentén fekvő településeknek jelentettek egyre nagyobb terhet. Szolnok esetében az átvonuló katonaság és nemzetőrség elszállásolása és ellátása is komoly igénybevételként jelentkezett.

1849 januárjában a megye Tiszától nyugatra eső része senki földjének számított. A Schulzig-hadosztály január 20-i megjelenéséig ellenséges katonaság - Szolnokot nem számítva - nem lépett a megye területére. Tartósan akkor sem szállták meg, csak átvonultak rajta a Pestet Miskolccal összekötő útvonalon. A Schulzig-hadosztály január 20-25-ike közötti átvonulása után pedig csak kisebb „szállongó” csapatok, járőrök és szállítmányok haladtak át a fenti országúton. Ezek az átvonulások nemcsak a Tiszai járást, de a másik 3 járás (Mátra, Tarna, Gyöngyösi) jelentős részeit sem érintették közvetlenül. Így pl. a megyei vezetés is szinte zavartalanul folytatta tevékenységét Egerben. Schulzig átvonulásakor megelégedett az egri előjáróság hódoló követségének Mezőkövesdre történő kirendelésével.³⁰ Ilyen körülmények között a megyei vezetés (állandó bizottmány, tisztségviselőkiből álló kisgyűlés) egészen február 9-ig Egerben tartotta gyűléseit, s csak ekkor határozták el a Tiszafüredre történő átköltözést. A január 3-án tartott állandó bizottmányi közgyűlésen megújították a tiszti kart is. A lemondott Blaskovics Gyula elsőalispán helyére Puky Miklós másodalispánt választották meg, aki szeptember óta kormánybiztosként is tevékenykedett a megyében, helyére pedig Halasy Gáspárt, a Tarna járás főszolgabíróját választották meg. Mátyus Ferenc cs. kir. biztos január 20-án Hatvanból intézett levelet a megyei vezetéshez, amely többek között felhívta a vármegyei tiszti kart, *„hogy helyén maradjon, az érkező csapatokat fogadják, élelmezéséről gondoskodjanak, aki ezt nem teljesíti, mint lázadó kezelteik, tehát az Egerben létező tiszti kar hódolatát küldje be...”* A megyei vezetés ezt a január 22-i kisgyűlésen tárgyalta meg, s a kivárás taktikáját választotta, vagyis a hódolati nyilatkozatot nem tette meg. Ugyanakkor csak a veszély elhárultával, január 29-én szólította fel a megyei tisztségviselőket arra, hogy az ellenségnek semmiféle szolgálatot ne teljesítsenek.³¹ Ez vonatkozott a városokra is. Eddig tehát a városok, így Gyöngyös sem kaptak hivatalos megyei útmutatást a követendő magatartásra nézve. A megyei vezetés élen január 29-től már Halasy Gáspár állt, mivel Puky Miklóst ezen a napon az OHB Komárom vármegyébe nevezte ki kormánybiztosnak.³²

Így megállapíthatjuk, hogy a megye részéről Gyöngyös nem kapott utasítást a követendő magatartásról. A területileg illetékes szolgabírák, Kürthy Károly és Izsák László Schulzig csapatainak közeledtekor elhagyták helyüket és biztonságos helyre távoztak. Január közepén egyébként az is bizonytalan volt, hogy egyáltalán folytatódik-e a magyar ellenállás. Az ellenállást több politikus is értelmetlennek tartotta. Közéjük tartoztak pl. azok az országgyűlési képviselők, akik nem mentek el Debrecenbe. Az egyházi vezetők közül is sokan erre a meggyőződésre jutottak. Közéjük tartozott Hám János megbízott esztergomi érsek is. Ő ja-

30 HERMANN Róbert - PELYACH István 1990. 351.

31 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 403-404.

32 OL H 2 OHB 1849:1197., HAJAGOS József 1998. 135.

nuár 12-én körlevélben utasította egyházmegyéje papságát arra, hogy támogassák a cs. kir. csapatok tevékenységét, a cs. kir. kiáltványokat pedig hirdessék ki a templomi szószékekről.³³ Január 20-án a római katolikus püspöki kar többsége által aláírt pástorlevél hívta fel a hívőket a cs. kir. hadsereg támogatására.³⁴ Ennek aláírója között ott volt Hám János, akinek nagy befolyása volt szülővárosában, Gyöngyösön is. Felhívásai aligha maradtak hatástalank a katolikus többségű városban. Így azt kell mondanunk, hogy a Buda és Pest feladása utáni napokat Gyöngyös vezetése a legnagyobb bizonytalanságban élte meg. A magyar ellenállás lehetetlenségét, a szabadságharc végét erősíthették meg azok a nemzetőrök is, akik a január 4-i vesztes kassai ütközetből tértek haza. Az első szállingózó menekülők már január 8-a körül megjelenhettek Gyöngyösön.

A bizonytalanságnak kívánt véget vetni Kossuthnak a január 14-i kiáltványa, amelyet az ország törvényhatóságaihoz intézett, s amelyben bejelentette, hogy az OHB folytatja az önvédelmi harcot.³⁵ Ez azonban a Tiszántúlon kívül elhelyezkedő törvényhatóságokhoz csak napokkal később juthatott el, s azok még további idővesztéssel juttathatták el az egyes városokhoz. Arra nincs adatunk, hogy Gyöngyösön erről a kiáltványról mikor szereztek tudomást. Erre feltehetően csak január 20-ika körül kerülhetett sor, de ennek hatását kellőképpen lerontotta a városba érkező Schulzig-hadosztály, illetve a már említett egyházi körlevelek.

Jakab Mihály polgármester január 10-én jelentette be a gyöngyösi közgyűlésnek, hogy a cs. kir. csapatok elfoglalták Budát. Utasítást kért arra, hogy mit csináljon ha a cs. kir. hadseregtől, vagy a magyar kormánytól, vagy egyszerre mindkettőtől parancsot kap. Kérése kifejezi azt a bizonytalanságot, amely kialakult ezekben a napokban. A közgyűlés felhatalmazta arra, hogy minden, bárkitől érkező utasításnak tegyen eleget és csak akkor hívja össze a közgyűlést, ha a szükséges intézkedések azonnali döntést, vagy cselekvést nem igényelnek.³⁶ Ezzel a közgyűlés gyakorlatilag minden felelősséget a polgármesterre ruházott. Ugyanakkor a lakosság védelme szempontjából az egyetlen járható utat választották a minden irányú utasítások teljesítésének kimondásakor.

Magában a városban ezekben a napokban meglehetősen nagy nyugalanság uralkodott. Spetykó Gáspár és Hazucha József február 7-én arról informálták az OHB-t, hogy „*már az ellenség bevonulása előtt is az utcákon éjjel és nappal egyiránt csoportozó néptömeg több városi képviselőket vakmerően megtámadott, egyet pedig meg is kövezett!*”³⁷ A nyugalanság forrása elsősorban a honvédeknek besorozott fiak iránti aggodalom volt. Ennek megtörténteért a városi vezetést hibáztatták, már csak azért is, mert azok a saját gyermekeiket helyettes állításával, vagy egyéb módon megóvták a honvédségi szolgálattól.

A város január 20-ig elkerülte a nagyobb problémákat. Ezen a napon azonban Hatvanba érkezett a Schulzig-hadosztály. Schulzig másnap levelet intézett a gyöngyösi elöljáróságához, amelyben közölte, hogy bevonul a városba. A közhivatalnokoktól engedelmességet követelt, megparancsolta a nemzetőrség feloszlását és a fegyverek bevonását. Az utóbbi utasítást Jakab Mihály polgármester még aznap teljesítette. Erre már csak azért is szükség volt, mert Schulzig még aznap bevonult Gyöngyösre.³⁸ Schulzig a várostól „*annak felgyújtása és leágyúztatása terhe alatt*” 5000 részlet kenyér és 550 akó bor kiállítását rendelte meg. Ezeket

33 HERMANN Róbert 1996. 251. DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 57-58. január 10-i dátummal Scitovszky János pécsi és gr. Zichy Domonkos veszprémi püspök pástorlevelét említi. Valójában Hám január 12-i körleveléről van szó.

34 HERMANN Róbert 1996. 256. (Zakar Péter)

35 HERMANN Róbert 1996. 252.

36 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 60.

37 OL H 2 OHB 1849.1626.

38 DEZSÉRI BACHÓ László 1939: 58.

január 23-ra szekerekre kellett rakni, hogy a tovább vonuló hadosztály után szállítsák.³⁹ Schulzig fenyegető levelének nyomatékot adott az az intézkedése, hogy még ezen a napon lefoglalta a helyéről eltávozott Kürthy Károly szolgabíró vagyonát. A városi tisztségviselők-ből álló kisgyűlés Jakab Mihály elnökletével január 22-én tárgyalta meg Schulzig parancsát, s annak teljesítése mellett döntöttek. Az élelmiszerek elszállításával Hazucha József tanácsost bízták meg. Spetykó és Hazucha már említett jelentése szerint a döntéshez az is hozzájárult, hogy gr. Pálffy Móric cs. kir. biztos, a lakosságot a városi vezetés ellen bizdította. Január 23-ra azonban az igényelt mennyiségnek csak kis részét tudták előteremteni, nevezetesen 712 kenyérrészletet és 126 akó bort. Hazucha ezzel a mennyiséggel indult a városból már reggel eltávozott cs. kir. csapatok után. A szállított mennyiséget január 24-én Mezőkövesden adta át Mátyus Ferenc császári biztosnak. A hiányért Mátyus felelősségre vonta Hazuchát, amelyet az a gabonahiánnyal és az idő rövidegével próbált menteni. Mátyus ezt üres kifogásnak minősítette. Megparancsolta, hogy a hiányzó mennyiséget szedjék össze és azonnal küldjék a város után, különben megtorlást helyezett kilátásba.⁴⁰

Hazucha feltehetően már január 25-én, legkésőbb január 26-án visszaért Gyöngyösre. Január 26-án kisgyűlésen vitatták meg Mátyus utasítását. Elhatározták a hiányzó kenyérrészletek és a bor mennyiségének előteremtését. A kenyerekhez szükséges 50 köből búzát a város magtárából biztosították, amelyet megőröltettek és a város pékjével kisütettek. Az élelmiszerek Miskolcra történő szállításával Petheő László helyettes tanácsost bízták meg. A választás nem volt szerencsés. Petheő a cs. kir. csapatok gyöngyösi tartózkodása idején feltűnően sokat „mulatott” együtt azok tisztjeivel, s keresve-kereste az alkalmat arra, hogy ő szállítsa a hiányzó élelmiszereket Miskolcra. Spetykó és Hazucha már többször idézett jelentésükben azt állították, hogy Petheőt Jakab Mihály polgármester és ők is arra utasították, „*hogy az ellenség részére fuvarozandott kenyérrészleteket a hír szerint útjához közel állomácsoló honvédeink számára szállítanák!*”⁴¹

Petheő László és Kmegy Mihály városi hajdú feltehetően január 27-én vagy 28-án indultak el a kisütött kenyerekkel és a borral Miskolc felé. Mezőkövesdre másnap érhetek, itt azonban akkor már az Asbóth Lajos alezredes által kikülönített Sándor-huszárok tartózkodtak, akik Petheőt és a szállított élelmiszereket feltartóztatták. Január 29-én vagy 30-án biztos kísérettel Petheő és az élelmiszerek Poroszlón át Tiszafüredre lettek irányítva. Ide január 30-án este, vagy az éjszakai órákban érkeztek meg. A tiszafüredi erők parancsnoka, Bangya János őrnagy Petheőt kihallgatta, s úti céljával megismerkedve január 31-én reggel elrendelte Jakab Mihály letartóztatását. Indokul az ellenséggel való együttműködés szolgált. A végrehajtással a Poroszlón állomásozó 35. honvédszázalajbeli század parancsnoka, Rauch József százados lett megbízva, azzal a nyomatékos utasítással, hogy ha a polgármester ellenkeznék „*főbe lövesse*”. Rauch százados a vállalkozásra 6 önként jelentkezőt jelölt ki: Jeremiás Miklós és Fülöpp György őrmestereket, Szalavári Károly őrvezetőt, Pilleszák Vencel, Nyúl Antal és Hailand Frigyes honvédeket, akik január 31-én indultak el Poroszlóról Gyöngyös felé.⁴² Mint a bevezetőben kifejtettük, vállalkozásukat nem csak sikerrel, hanem Montecuccoli ezredes elfogásával túl is teljesítették. Február 1-én visszaértek Poroszlóra, foglyaikat átadták felettesüknek, aki azokat átkísértette Tiszafüredre. Bangya pedig továbbküldte őket Debrecenbe.

39 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 404. (1 kenyérrészlet = 1,34 kg lisztből készített kenyérral, 1 akó = 54, 3 l)

40 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 58-59., Pálffyra – OL H 2 OHB 1849:1626.

41 OL H 2 OHB 1849:1626.

42 OL H 2 OHB 1849:1845.

A sikeres vállalkozásról a korabeli lapok is tudósítottak, de információik csak hallomásokon alapultak, így a Bangya jelentését nem ismerő későbbi kutatók sorra átvették tévedéseiket. A Vas Gereben által szerkesztett *Nép Barátja* február 8-i számában számolt be az eseményről: „Huszáraink is csíptek el két gyönyörű mákvirágot: az egyik a gyöngyösi polgármester, a ki az ellenségnek élelmet szállítgatott, másik valami Montecuccoli nevű császári katonatiszt... Az ilyen elfogott gazemberekről már egyszer illőképpen gondoskodni kellene. Az ellenség minden elfogott jó érzésű magyart halálnak ad, mi pedig marczipámmal húzlaljuk azokat, kik sírunkat megásni törekedtek.”⁴³ A császáriakkal szimpatizáló *Figyelmező* február 9-i számában tért ki az eseményre: „Minap Gyöngyösön megjelent két (feltehetően elírás, és a hét lenne a helyes – H.J.) tekerdő bécsi aulista, s miután a városi vendéglőben kedvökre dorbézoltak volna, meghallották, hogy ott egy cs. kir. főtiszt betegen fekszik. Nosza rajta! a bécsi hősök ráütnek az ágyában fekvő Montecuccoli ezredesre, megkötözik s a városnál rendelt fuvarossal magukkal viszik...”⁴⁴

A következmények

A fényesen végrehajtott elfogatási expedíció Gyöngyösre nézve súlyos következményekkel járt. A *Figyelmező* már említett cikkében megjegyezte: „Szégyeljük ezt a hallatlan gyávaságot egy magyar várostól, melly egy betegen fekvő főtiszt és saját előljáróit nem tudta vagy nem akarta megvédeni hét vagabundus ellen. És [nem] sajnálnók, ha ezen gyávaság és hűtlenség méltó büntetésére egy olly látogatást kapnának néhány bataillon és battera részéről, melyet nehezen felejthetnének el.”⁴⁵ A cikk írója nem tévedett. Hivatalos tudósítást a cs. kir. hadvezetés február 4-én szerzett Montecuccoli ezredes elfogásáról. Az 5. (Auersperg) vérteszred egy osztálya Windisch-Grätz utasítására február 3-án indult Hatvanon és Gyöngyösön keresztül a tiszafüredi átkelő felderítésére. A különítmény parancsnoka, Kiszlinger ezredes február 4-én Gyöngyöshalászárról jelentette Windisch-Grätznek Montecuccoli elfogatását.⁴⁶ Még ezen a napon a vértések Gyöngyösre is bevonultak. Itt a városháza előtt megállapodva, Kiszlinger ezredes a császári zászló kitézésére szólította fel a várost, amelyet azok teljesítettek is. Ezután Kápolna felé elhagyták a várost.⁴⁷

Gyöngyös ezekben a napokban tényleges vezetés nélkül létezett. Beosztását tekintve a városi főkapitánynak, Panker Gábornak kellett volna helyettesítenie a polgármestert, de ő lemondás nélkül, saját hivatalát is odahagyva visszavonult ezekben a vészterhes napokban.⁴⁸ A város helyükön maradt tisztségviselői leltározták a Jakab Mihály hivatali szobájában talált iratokat⁴⁹, illetve Debrecenbe küldték Hazucha József tanácsost és Spetykó Gáspár tiszti ügyészt, hogy járjanak közbe a polgármester érdekében. Küldetésükre feltehetően február 4-én vagy 5-én indultak el, mivel 7-én már Debrecenben tartózkodtak.⁵⁰ Az OHB-nak megfogalmazott igazoló jelentésük azonban nem járt azzal az eredménnyel, hogy Jakab ellen megszüntessék a bírósági eljárást.

Míg Hazucha és Spetykó küldetésében odajárt, Gyöngyösre újabb szerencsétlenség következett be. Február 10-én délelőtt Schneider alezredes vezetésével egy 1500 fős cs. kir. kü-

43 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 63.

44 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 63-64.

45 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 63-64.

46 BORUS József 1975. 354-55.

47 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 64.

48 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 68.

49 HML V-101/b XXXI. f. 24. d. 57.

50 OL H 2 OHB 1849:1626.

lönítmény jelent meg a városban. Ez kifejezetten azért jelent meg, hogy megtorolja Montecuccoli ezredes elfogását. A különítménnyel érkezett Babarczy Antal cs. kir. biztos is. Ő körülvetette katonákkal a városházát és maga elé rendelte az előljáróságot, akikkel közölte, hogy Montecuccoli elfogatásának megengedéséért 50 000 forint hadisarcot vet ki a városra. Ez tekintélyes összegnek számított, gondoljunk arra, hogy a polgármester havi fizetése 400 forint volt. A hadisarc felét ezüstben, másik felét bankjegyekben kellett kifizetni. Előteremtésére Babarczy 24 órát szabott meg, ellenkező esetben a város ágyúztatását helyezte kilátásba. A városi vezetők megpróbálták ártatlanságukat bizonygatni az ügyben, de a cs. kir. biztos hajthatatlan maradt: „*Ha önök bebizonyítandják azt, hogy Montecuccoli ezredes Gyöngyösön sohasem létezett, az 50 000 pengő forintoknak [akkor is] meg kell lennie, különben a várost bombáztatni fogom és önök Pestre küldendő foglyaim leendenek.*” Babarczy hajthatatlanságát látva a továbbiakban azzal érveltek, hogy a város lakosai nem rendelkeznek olyan vagyoni helyzettel, hogy a kívánt összeget elő tudják teremteni. Babarczyt azonban ez sem tántorította el szándékától, csak arra volt hajlandó, hogy támogatja a városnak Windisch-Grätz tábornaghoz írott kérvényét, amelyben a lakosság legalább a pénz egy részének visszaadását kéri. Ezután a hadisarc sürgős előteremtésére szólította fel a városi vezetést, amelyhez katonai karhatalmat is felajánlott. A pénzmennyiség alakulásáról óránkénti jelentést kért.

A csonka városi vezetés a közgyűlés összehívása mellett döntött. Ez a kényszerű helyzetben a hadisarc összeszedését határozta el azzal a kitételrel, hogy „*amennyiben a kívánt összeget behajtása lehetséges...*” Miután azonban a városi képviselőknek jelentős része nem jelent meg, délutánra azok bevonásával újabb gyűlést határoztak el. Ez annyiban módosította a délelőtti határozatát, hogy egy küldöttség által újból kísérletet tesznek Babarczy meggyőzésére, hogy engedje el a hadisarcot. Ebből a célból egy német és magyar nyelven fogalmazott folyamodványt is készítettek. A küldöttség vezetésével Brezovay Imrét bízták meg. Babarczy az őt felkereső küldöttségnek azt felelte, hogy ő nem a hadisarc elengedése, hanem annak behajtása végett jött Gyöngyösre; ha tehát az előljáróság a pénzt nem szolgáltatja be másnapig, az urakat elfogatja, a várost pedig összelöveti. A küldöttség ezt a választ közölte a tanács és a közgyűlés tagjaival. Újabb tanácskozás után a küldöttséget visszaküldték Babarczyhoz, hogy a hadisarcnak legalább egy részét engedje el, miután kivetésére és beszedésére túlságosan rövid az idő. A cs. kir. biztos végül hajlandónak mutatkozott a kért engedményre. A hadisarcnak csak a felét kérte pénzben, a másik felét pedig másnap délig a tanácsstagok és a képviselők által aláírt kötelezvényben kérte. Ez azt jelentette, hogy a második felét nem kellett azonnal teljesíteni, de hogy a kötelezvénynek súlya legyen négy kezes állítását is kérte, akiket magával visz Budára. A kezesek helyett itt helyesebb túsokról szólni.

A Brezovay vezette küldöttség erről azonnal beszámolt az eredményre várakozó közgyűlésnek, amely úgy döntött, hogy ha a 25 000 forint nem jön össze önkéntes adakozásból, a lakosságra való kivetés révén teljesítik. A közgyűlés számos tagja tett kisebb-nagyobb felajánlást, így pl. Almásy István 2000 forinttal járult hozzá az összeghez. Adakozás révén azonban csak a kívánt összeg egyötöde jött össze. Az azonban nem derül ki Dezséri Bachó László művéből, hogy ez 5000 vagy 10 000 forint. A hiányzó összeg kivetését és beszedését a közgyűlés után azonnal megkezdték és az éjszakai órákban is folytatták.⁵¹ Másnap délig 23 650 forint gyűlt össze, amelyet átadtak Babarczy titkárának. A Babarczy által köve-

51 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 64-68., SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 406.

telt 48 akó bor előteremtése kevesebb problémával járt. Felét a Szent Bertalan-templom, a fennmaradó részt pedig Czákó Gábor hadiadószedő a saját készletéből kölcsönözte.

A hadisarc hátralékát a nyolc közgyűlési küldöttnek február 14-én kellett volna átadnia Budán. Ugyanis Babarczy úgy távozott el február 12-én a déli órákban, hogy nem vitte magával a négy kezest. Gyors távozásának az volt az oka, hogy a Schneider alezredes vezette különítmény elhagyta a várost, így katonai karhatalom nélkül maradt. A február 12-én délelőtti ülésről közgyűlés a budai küldetésre Borhy József helyettes polgármestert, br. Beust Ödönt, Almásy Vincét, Csipán Andrást, Dely Józsefet, Bardóczky Györgyöt, Borhy Györgyöt, Darvas Lajost, Rigó Istvánt és Rónai Károlyt jelölte ki. Ők azonban nem teljesítették küldetésüket. Almásy Vince még 12-én bejelentette a közgyűlésnek, hogy nem hajlandó részt venni a küldetésben, Borhy József, Borhy György és Rigó Tamás beteget jelentettek, míg a másik 4 főről azt jelentette a városi tanács február 14-én, hogy „gerillák ismeretlen helyre hurcolták őket”. Valójában nem elhurcolták őket, hanem elrejtőzködtek Gyöngyös környékén.⁵²

Jakab Mihály távollétében ezekben a viszontagságos napokban Borhy József második tanácsos állt helyettes polgármesterként a város élén. Ez azt jelenti, hogy Borhy Antal bírósági tanácsos, Panker Gábor városi kapitány és Bognár Ferenc első tanácsos nem álltak rendelkezésre, illetve nem óhajtottak szerepet vállalni a város vezetésében. Megbízatásáról beteget jelentve még február 12-én lemondott Borhy József is. Így a következő napokban Simcsó Ferenc került helyettes polgármesterként a város élére. Ennek pontos dátuma a rendelkezésünkre álló adatokból nem állapítható meg, de még feltehetően február közepén történt.⁵³

A város megpróbáltatásai időközben tovább tartottak. Babarczy távozása után pár órával egy huszár járőr lovagolt be Gyöngyösre. Ők feltehetőleg a mezőkövesdi magyar különítménytől vetődtek ide. A ferences szerzetesek *História Domusában* rögzített azon híresztelése a huszároknak, hogy egy nagyobb sereg Hort (!) környékén van, s egy részük hamarosan bevonul Gyöngyösre, valótlan volt. A huszárok érkezésére nagy mozgolódás történt a városban. Voltak akik azt remélték, hogy a katonaság érkezésével visszaszerezhetik a pár órával korábban elszállított hadisarcot. Mások, akik nem tudtak a huszárok érkezéséről, azt hitték, hogy tűzvész ütött ki a városban. A riadalom hatására a városi levéltárból előszedték az ott őrzött ócska puszkákat is. Hamarosan kiderült, hogy nincs tűzvész, illetve egyéb veszély sem fenyegeti a várost, a huszárok pedig amilyen váratlanul megjelentek, olyan gyorsan el is távoztak. Amit tudni akartak, megtudták, vagyis azt, hogy a cs. kir. csapatok Hatvan felé elvonultak Gyöngyösről. Az óvatos városi tanács gyorsan be is szedte a levéltárból kikerült fegyvereket.⁵⁴

Az óvatosság nem volt alaptalan. Schneider alezredes értesülést szerzett a gyöngyösi csoportosulásról, illetve különböző fegyverek előkerüléséről, s levélben arra szólította fel a városi elöljáróságot, hogy szedjék be a fegyvereket. A levelet már a beszéd megtörténte után, február 16-án tárgyalta meg a városi kisgyűlés.⁵⁵ Az eset a valóságtól eltérően jutott Szemere Bertalan kormánybiztos tudomására. Február 23-iki lakossághoz intézett felhívásában az szerepel, hogy „Gyöngyös (kiemelés az eredetiben) *űzte a vasas németeket*.”⁵⁶ Szederkényi Nándor feldolgozásába pedig az került be, hogy Schneider alezredes visszafordult és ismét megszállta a várost, s az ő katonái fegyverezték le a lakosokat. Ezután „szabad rablást engedtetett katonáinak, kik a lakosok által bőségesen megvendégeltetve, nem vették igénybe a

52 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 69-72.

53 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 27., 70.

54 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 70-71.

55 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 72-73.

56 HERMANN Róbert – PELYACH István 1990. 395-396.

barbár engedélyt."⁵⁷ Szederkényi a városi iratokra hivatkozik, csakúgy mint Dezséri Bachó, de az utóbbi Schneider újabb bevonulásáról nem tud.

Február 14-én a hajnali órákban azonban tényleg bevonult gr. Coudenhoven őrnagy vezetésével az 5. (Auersperg)vértesezred 2 százada a városba. Ők hírszerzés céljából lettek kiküldve Füzesabony és Poroszló irányába. A vértések egyik része lezárta a város kijárait, a másik része pedig a városházával szemben sorakozott fel. Reggel 8 óráig megakadályozták a lakosok külvilággal és egymással történő érintkezését. Feltehetően a lakosság megfélemlítése volt a szándékuk. Coudenhoven feltehetően értesült a huszárok február 12-i megjelenéséről, és az akkor történt felbolydulásról. A zárlat feloldása után elvonultak Kápolna irányába.⁵⁸

Február 15-én a Colloredo-Mansfeld vezérőrnagy parancsnoksága alatti cs. kir. dandár vonult be Hatvan felől Gyöngyösre. Ez a Windisch-Grätz tábornagy vezette cs. kir. főszereg elővédjét képezte a miskolci irányba. Feladata a Kassától Rimaszombat felé elvonult Schlikkel való összeköttetés megteremtése volt.⁵⁹ Feltehetően a Colloredo-dandárral érkezett Gyöngyösre gr. Forgách Antal cs. kir. biztos is. A városi előljáróság őt arról igyekezett meggyőzni, hogy Montecuccoli ezredes elfogatásáért a lakosokat nem terheli felelősség, s kérték a hadisarc elengedését, valamint a hátralék megfizetéséről Babarczynak kiállított kötelezvény visszaadását. Forgáchra hatott a város kérelme és a későbbiekben két felterjesztésben is pártolta a gyöngyösiek kérelmét.⁶⁰

A Colloredo-dandár február 17-én visszavonult Hatvan felé. Elvonulása előtt a várost arra szólította fel a dandárparancsnokság, hogy naponta 2000 kenyérrészletet biztosítsanak a cs. kir. hadsereg részére. A felszólításnak a város 3 napig tett eleget.⁶¹ Colloredo ugyan kivonult Gyöngyösről, de túlságosan közel tartózkodott ahhoz, hogy a városi előljáróság megfélemlkezni merjen az ellátási felszólításról, ráadásul a dandárjához tartozó kisebb egységek még a városban maradtak. Február 18-án Gyöngyösig vonult vissza Coudenhoven őrnagy különítménye, illetve annak erősen megtépázott maradéka, mert a kora reggeli órákban Desseffy Arisztid ezredes huszárai sikeresen rajtaütöttek a Kompolton szállásoló vérteseken.⁶² A még városban tartózkodó kisebb cs. kir. egységek február 18-án és 19-én elhagyták a várost, csak a súlyosan sebesültek és a járóképtelen betegek maradtak vissza.

A cs. kir. csapatok többszöri átvonulása, több napos időzése ellenére a várost elértek a magyar hatóságok is. A már említett huszárjárőrön kívül február 13-án Szoboszlai Dániel abádi hadi biztostól érkezett levél a városi előljárósághoz, amelyben azt hagyta meg a tanácsnak, hogy az ellenség mozdulatairól naponta, de legalább minden harmadik napon, lovas futárral küldjön kimerítő jelentést.⁶³ Nincs adatunk arra, hogy Szoboszlai utasításának a városi előljáróság eleget tett volna.

A cs. kir. csapatok újból február 24-én vonultak be Gyöngyösre. Ez már az az előrenyomulás volt, amely február 26-27-én a kápolnai csatát eredményezte. A nagy létszámú cs. kir. katonaság városban való tartózkodása újabb súlyos megpróbáltatásokat hozott. Széky József cs. kir. biztos február 24-én 100.000 kenyérrészletet, 10 000 mérő zabot és 5000 mázsa szé-

57 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 406.

58 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 72., BORUS József 1975. 150. (a vértések parancsnokaként Coudenhoven helyett Schneider őrnagyot említi).

59 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 72., BORUS József 1975. 150-51.

60 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 71.

61 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 73..

62 HL 1848/49 14/231., HAJAGOS József 1998. 37-38.

63 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 71.

nát igényelt február 26-ra a várostól.⁶⁴ Ennek viszontagságos részletei már nem tartoznak dolgozatunk szűkebb témájához, mivel ezek már nincsenek összefüggésben Montecuccoli, illetve Jakab Mihály elfogásával. A kápolnai csatában a cs. kir. csapatok kerekedtek felül, így Gyöngyös hetekig azok uralma alá került. Különösen sok gondot jelentett a sok sebesült ellátása és elhelyezése. Az átvonuló csapatok komoly károkat okoztak a lakosságnak és a városnak egyaránt.

Kápolnai győzelme ellenére a cs. kir. hadvezetés nem tudta átvenni a kezdeményezést a háborúban. Március közepétől az ismét a magyar csapatok kezébe került. A sikertelen cibakházi átkelés után március végére a magyar főerőket északra csoportosították át, amelyek Gyöngyös környékén összpontosultak az ellentámadásra. A Görgei vezette VII. hadtest csapatai március 30-án vonultak be a városba. Ettől kezdve júliusig Gyöngyös ismét a magyar kormányzat ellenőrzése alá került. Kossuth Gyöngyös korábbi magatartásáról meglehetősen rosszul vélekedett. Úgy ítélte meg, hogy a kényszer igazolta mértéken túl szolgálták ki a cs. kir. hadvezetést. Ez a kedvezőtlen megítélése elsősorban Jakab Mihály ismertetett cselekedetén alapult. Ezért amikor április 3-án Gyöngyösre érkezett, komolyan elmarasztalta a városi vezetést.⁶⁵ Dolgozatunkban igyekeztünk bemutatni azokat a körülményeket, amelyek között cselekednie kellett 1849 januárjában és februárjában a gyöngyösi városi vezetésnek. Ezek ismeretében túlzottnak kell tekintenünk a várost a szabadságharc több vezetőjétől ért elmarasztalást. A cs. kir. csapatok közelségében, illetve azok által megszállva a város vezetői nem nagyon cselekedhettek másképpen, mint ahogy azt bemutattuk. A tisztségükről való lemondással, visszavonulással, beteget jelentve, elbujdokolva elháríthatták maguktól a döntés felelősségét, ez azonban egyrészt erkölcsileg is kifogásolható, másrészt pedig semmilyen mértékben nem változtatott a város helyzetén.

Epilógus

Dolgozatunk zárásaként meg kell emlékeznünk a Jakab Mihályt elfogató honvéd erőkről és tisztjeikről is, hogy még inkább szembesüljünk az emberi sorsok alakulásának esetlegességével. Mint említettük, a Kiszlinger ezredes vezette 2 vértés század rendeltetésének célja Mezőkövesd érintésével Poroszló volt. A vértéseket be nem várva, február 6-án Bangya János őrnagy Mezőkövesdről és Poroszlóról is Tiszafüred felé vonta vissza csapatait, amelyeknek létszáma meghaladta a 800 főt, vagyis több mint kétszerese volt a vérteseknek, igaz minőségben alatta maradtak azoknak. Megisméltódni látszottak a január 21-i események, szerencsére éppen Tiszafüreden tartózkodott Asbóth Lajos alezredes. Ő legalább a katonai becsületnek igyekezett eleget tenni, s a visszavonult csapatokat visszaindította Poroszló visszafoglalására. Ezt sikeresen végre is hajtották, különösen kitüntette magát a Szomjas József százados parancsnoksága alatti század a 35. honvédzászlóaljából. Kiszlinger vértesei a kisebb összecsapás után visszavonultak Átány felé. Bangya őrnagy február 9-i OHB-nak írt jelentésében a sikert saját intézkedéseinek tüntette fel. Azonban aligha állunk messze a valóságtól, ha Asbóth február 6-i jelentése alapján ítéljük meg Bangya cselekedeteit. Ez ugyan Bangyát név szerint nem marasztalja el, csak magát a visszavonulást. Jelentése zárásaként

64 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 73.

65 OL H 2 OHB 1849:5268.

megjegyezte: „*Remélem, hogy többé egy hasonló erejű ellenség előtt tisztjeim nem fognak visszavonulni, mert kimondottam, hogy aki ellenállás nélkül még egyszer hátrál, törvényszék eleibe állítatik.*”⁶⁶

Másnap, február 7-én az Asbóth-hadosztály katonái újabb fontos személyt ejtettek foglyul. A Töltényi Miklós rendőri biztos vezetésével portyázó Sándor-huszárok Mezőkövesden foglyul ejtették Alfred Erbach-Fürsteneu cs. kir. századost, Schlik futártisztjét, aki Budáról igyekezett vissza parancsnokához. A cs. kir. haderő hadmozdulataira vonatkozóan fontos dokumentumokat találtak nála.⁶⁷

Bangya és több beosztott tisztje azonban igazi elemüknek a „hazaárulók” elfogását, illetve vagyonuk lefoglalását tartották. Így lefoglalták Hám Jánosnak a szatmári püspökség tiszánai és hidvég-pusztai birtokán található javait.⁶⁸ Hogy a lefoglalt javak mik voltak, s mennyiben voltak elkülöníthetők a püspökségi uradalomhoz tartozóktól, nem tudjuk. Ezen a téren legfeljebb csak kétségeink lehetnek. Február 12-én Bangya őrnagy Eperjesy József egri kanonok elfogására adott parancsot Rauch századosnak azzal a hozzátoldással: „*Egyszermind tudja meg, hogy Egerben vannak é még más ily hazaárulók és fogja el.*” Eperjesy elfogatását azért rendelték el, mert egy üzlet lebonyolításánál nem volt hajlandó elfogadni a Kossuth-bankókat, vagyis a magyar bankjegyeket. Erre a letartóztatásra azonban végül nem került sor, mivel az addig önállóan tevékenykedő tartalék csapatok Szekulits István alezredes hadosztályába lettek beosztva, aki azt letiltotta. Bangyát Szekulits azzal is megfenyegette, „*hogy ha még egyszer bátorkodik ily elfogatásokat tenni, őt azonnal hadi törvények elébe fogná állítani...*” Döntését azzal indokolta, hogy ők is eshetnek az ellenség fogságába, akik „*saját embereik befogatása miatt rajtok bosszút állhatnak.*” Szekulits vérbeli katona volt, aki kerülte a politikai állásfoglalásokat, s azokat tevékenységéből igyekezett kiküszöbölni. A „hazaárulók befogása” helyett fontosabbnak tartotta a katonák kiképzettségének és a fegyelemnek a javítását. Így a Tiszafüreden és a Poroszlón állomásozó Bangya-különítmény katonáit rendszeres gyakorlatozásokra fogta, ami rá is fért azokra. Ezzel azonban maga ellen fordította az intrikákra mindig hajlamos Bangyát, s annak elkötelezettségét, Rauch századost. Thanoffer Pálon keresztül, aki Madarász László rendőrminiszter és OHB tag titkára volt, bepanaszolták a miniszternél Szekulitsot: „*Kívánja ... a tiszt kar, hogy Szekulits azon dandárságtól máshová, hol kevesebb kárt okozhat, elmozdításék, és jövőre is Bangya őrnagy hatalmaztassék meg, mint rendőri biztos, hogy mindazon esetekben, melyek a honra nézve veszélyeseknek tapasztaltatnak, rögtön intézkedhessék...*”⁶⁹ A feljelentésnek azonban nem lett foganatja, így Szekulits a helyén maradt, Bangya pedig nem hajthatott végre a korábbiakhoz hasonló „haditetteket”. Később, miután áprilisban zászlóaljával együtt Bereg megyébe vezényelték, ismét felcsillant előtte a „honra veszélyesek” elleni intézkedések lehetőségége.

Így Jakab Mihály és Gyöngyös 1849 januári és februári kálváriájához Asbóth Lajos alezredes, Bangya János őrnagy és Rauch János százados „hazaárulók elleni túlbuzgósága” is hozzájárult. Ráadásul úgy, hogy Bangya és Rauch esetében ez a túlbuzgóság fordított arányban állt a katonai hozzáértéssel. Amennyiben 1849 január végén egy Szekulits-hoz hasonló parancsnoka lett volna a tiszafüredi magyar erőknél, Gyöngyös egy sor kellemetlenségtől

66 OL H 2 OHB 1849:1607., 1740., 1845.

67 BORUS József 1975. 143-145., HERMANN Róbert 1996. 268-69.

68 OL H 2 OHB 1849:1874.

69 OL H 95 ORPO 1849:1/465.

mentesült volna, az elkerülhetetlen problémákkal pedig továbbra is Jakab Mihálynak kellett volna szembe néznie.

Jakab Mihály ellen hosszú vizsgálati eljárásra került sor. Végül a hazaárulást nem sikerült rábizonyítani. Vizsgálati anyagai fellelhetőek a minisztériumi anyagok között, azok át tanulmányozására azonban eddig még nem került sor. Gyöngyösre 1849. július 10-én tért haza. Másnap orosz csapatok vonultak be a városba, s ez újabb kálváriát idézett elő Jakab számára. Miután a városi előljáróság nem volt a helyén, Dobzánuszky Adolf cs. kir. biztos az éppen hazatért, a fogságban meglehetősen megtört Jakabot tette meg minden tiltakozása ellenére a város polgármesterének Polgármesteri beosztását 1851 májusáig viselte, ekkor fogadták el lemondását. Helyére Burik Zsigmond került.⁷⁰

Így Gyöngyös első polgármestere számára a megbízatás, a viszonyok könyörtelensége folytán nem annyira dicsőséget, hanem sokkal inkább meghurcoltatásokat és kellemetlenségeket okozott. Az utókor számára pedig nehezen feloldható dilemmát, beszélhet-e az elismerés hangjain, megbecsüléssel első polgármesteréről? Úgy vélem a körülmények ismerete szükséges a dilemma feloldásához, és az a közelítés, hogy a történetek gyakran véletlenszerű forgatagában nem lehetett egyértelműen jó, vagy rossz döntéseket hozni. A szabadságharc januári válságos helyzetéig Jakab híven eleget tett polgármesteri kötelezettségeinek, a problémás hónapban pedig kényszerpályára került. Hazaárulást nem követett el.

Irodalom

Levéltári források:

OL	H	- Országos Levéltár, az 1848/49. évi minisztérium iratai
	H 2 OHB	- Országos Honvédelmi Bizottmány iratai
	H 95 ORPO	- Országos Rendőrségi és Postaosztály iratai
HL 1848/49		- Hadtörténelmi Levéltár 1848/49-es gyűjtemény
HML V-101/b		- Heves Megyei Levéltár Gyöngyös város iratai

Irodalom:

BONA Gábor

1983. Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest

1988. Kossuth Lajos kapitányai. Budapest

1998. Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. Budapest

1999. Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II-III. k. Budapest

BORUS József

1975. Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest

DEZSÉRI BACHÓ László

1939. Gyöngyös város 1848/49-ben. Gyöngyös

GELICH Richárd

1882-89. Magyarország függetlenségi harca 1848-1849-ben. Budapest

---

70 DEZSÉRI BACHÓ László 1939. 98., MOLNÁR József 1998. 23.

HAJAGOS József

1994. Tokajtól Tiszafüredig. In.: Komárom és Klapka György 1848/49-ben. Szerk.: KISS Vendel. Komárom
1998. Dessewffy Arisztid, a vesztes ütközetek bajnoka. In.: Egy küzdelmes év katonái. Szerk.: HORVÁTH László. Gyöngyös
- 1998/28. A 28. honvédszászlóalj története. In.: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban. Szerk.: BENE János. Nyíregyháza

HERMANN Róbert

- 1992/47. A 47. honvédszászlóalj története. In.: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Zalaegerszeg
- 1992/56. Az 56. honvédszászlóalj története. In.: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Zalaegerszeg
1995. Perczel Mór első honmentő hadjárata. Egy utólagos hadműveleti napló Perczel 1848 őszi és 1848-49. téli harcairól. (Fordította: Lenkefi Ferenc.) Zalai Gyűjtemény 36/II. Zalaegerszeg
1996. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk.: HERMANN Róbert. Budapest

HERMANN Róbert – PELYACH István

1990. Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. (S.a.r. Hermann Róbert és Pelyach István.) Okmánytár. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: HERMANN Róbert és PELYACH István. Budapest

MOLNÁR József

1998. Jakab Mihály. Gyöngyösi Műsor 1998. július. Gyöngyös

SZEDERKÉNYI Nándor

1893. Heves vármegye története. IV. k. Eger

József Hajagos

Ein Infanteriehusarenstreich und seine Folgen

Die Stadt Gyöngyös konnte infolge der Veränderungen anschließend an die Gesetze im April 1848 einen Bürgermeister wählen, aber die Person von Mihály Jakab kann von der Nachwelt nur schwer eingeschätzt werden, weil er am 31. Januar 1849 wegen der Beschuldigung von Kollaboration mit dem kaiserlich-königlichen Heer als Landesverräter verhaftet wurde. Die Anklage konnte aber im Laufe des offiziellen gerichtlichen Verfahrens nicht bewiesen werden. In der Studie werden die Umstände seiner Verhaftung präsentiert. Gyöngyös wurde im Januar 1849 Niemandsland zwischen den ungarischen und den kaiserlich-königlichen Truppen. Die Komitatsleitung nahm den Standpunkt des Abwarens ein. Der Bürgermeister wurde vom Stadtrat ermächtigt, die Bitten beider durchmarschierenden Truppen zu erfüllen, und auch die Verantwortung wurde für die zu verrichtenden Taten auf ihn geschoben. So wurden die Ernährungsansprüche von den am 22. Januar durchziehenden feindlichen Truppen von Gyöngyös erfüllt. Der nach ihnen geschickte Nahrungsmitteltransport geriet aber in Mezőkövesd in die Hände der zu Tiszafüeder ungarischen Kommando gehörenden Husaren. Der Befehlshaber des Kommandos, Major János Bangya schickte eine Streifwaffe von sechs Personen aus dem 35. Honvedbataillon um Mihály Jakab festzunehmen. Außer dem Bürgermeister wurde von der Streife auch der

sich in der Stadt aufhaltende Montecuccoli kaiserlich-königlicher Oberst verhaftet. Das hatte eine schwere Folge für die Stadt, weil die kaiserlich-königliche Führung des Heeres als Strafe 50 000 Ft Kontribution auferlegte. Der Major Bangya, von dem die Verhaftung des Bürgermeisters angeordnet wurde, erwies sich nicht als guter Soldat ihm wurden bald von seinem neuen Kommandanten Oberstleutnant István Szekulits, ähnliche Aktionen verboten. So kann die Verhaftung und Bloßstellung von Mihály Jakab einem unglücklichen Zusammentreffen von mehreren zufälligen Ereignissen und persönlichen Faktoren zugeschrieben werden. Mihály Jakab verübte keinen Landesverrat.

HAJAGOS JÓZSEF
BERZE NAGY JÁNOS GIMNÁZIUM
H-3200 Gyöngyös
Kossuth út 33.

Puky Miklós, az 1848-49-es szabadságharc kormánybiztosa¹

Dér Dezső

ABSTRACT: *Government Commissioner of the 1848-49 Revolution and Fight for Independence.* Government commissioners were the local representatives and executives of the politics of the Hungarian government during the 1848-49 Revolution and Fight for Independence. After the Hungarians were forced to defend themselves against the ethnic movements and the Imperial government in the summer of 1848, commissioners were responsible for raising, equipping, and mobilizing of troops. Miklós Puky, born in Tiszaroff, was one of the most successful and most active such officer, serving as recruiting government commissioner in Heves County from 20 September 1848. It was him who organized one of the firmest formations of the Fight for Independence, the 26th honvéd battalion. Between February 1849 to the middle of March he was the commissioner of the Komárom fortifications and Komárom County, and had a great part in achieving to keep the fortifications against the enemy. He immigrated after the defeat of the Fight for Independence, and returned only after the 1867 Compromise. After a short political career he retired to his Karácsond estate; it was here that he died in 1887.

A politikai pálya kezdetei

Puky Miklós 1806. november 5-én a Pest megyei Káván született. Édesanyja, Borbély Borbála öröksége révén jutott birtokhoz a Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék területén lévő Tiszaroffon, majd tanulmányai befejezése után bekapcsolódott a megye politikai életébe. Hevesben ez idő tájt, csak úgy mint az ország többi vármegyéjében is, éles politikai küzdelem alakult ki a változásoktól visszariadó és az átalakulást sürgető nemesi csoportok közt. Az ifjú Puky – mint a fiatal nemesség többsége – az utóbbi táborhoz csatlakozott. Ebben szerepet játszott Keglevich Miklós gróffal kötött barátsága, aki a megye egyik legradikálisabb közéleti szereplőjének számított. Puky igen hamar meghatározó személyiséggé nőtte ki magát a megyei ellenzéken belül, azonban radikalizmusával keveredő heves vérmérséklete többször bajba sodorta.²

1833-ban az országgyűlési követválasztással egybekötött tisztújításon a liberálisok harcot robbantottak ki az aulikus megyei nemességgel szemben. Az udvar érdekeit az 1826-ban egri érsekké, s ezzel egyben a megye örökös főispánjává kinevezett Pyrker János képviselte, 1832-ig lényegében minden nehézség nélkül. Ebben az évben ugyanis az elsőispán személyének kérdésében összeütközésre került sor közte és a megyei nemesi ellenzék között,

1 Ezúton szeretném megköszönni Hajagos Józsefnek, a gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium tanárának és dr. Hermann Róbertnek, a budapesti Hadtörténelmi Intézet igazgatójának a dolgozat elkészítéséhez nyújtott szíves segítségét, valamint a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítványnak a forrásanyag-gyűjtésemhez kapcsolódó anyagi támogatását.

2 Puky családi háttéréről: JUHÁSZ István 1986. 5-9.

amely átmenetileg az utóbbiak győzelmével zárult. A következő évben Pyrker Bécs szándéka szerint saját emberét, Kállay Istvánt akarta az elsőalispáni székbe, és egyben a megye egyik országgyűlési követének is megválasztatni. Ezt azonban az ellenzéknek – élén a Keglevich-párttal – sikerült megakadályoznia, sőt elérte, hogy Kállay, mint ideiglenes alispán, a főispán távollétében saját jelöltjét, Ragályi Tamást bízta meg a megye országgyűlési követi teendőinek az ellátásával. Ez alatt, majd ezt követően is, a nemesi ellenzék több tagja részéről súlyos kihágások történtek. A „legszörnyűbb” bűnök elkövetője volt Puky Miklós is, aki a megye tanácsstermében függő Pyrkert ábrázoló festményből kimetszette az érsek arcképét, s az este folyamán rendezett győzelmi ünnepélyükön azon ropta táncát.³

Az esetnek a megyei ellenzék több tagjára és személy szerint Pukyra nézve is hátrányos következményei lettek. Az 1833. évi botrányos követválasztás eredményét királyi határozattal megsemmisítették, gr. Keglevich Miklós és 19 társa ellen pedig büntetőper indult, amely Puky is országos hírnévre juttatta. Az ügyben delegált bíróság 1834. április 16-án kezdte meg működését, és az 1837. szeptember 20-án meghozott ítéletében Pukyra – épp úgy, mint Keglevichre – félévi fogságbüntetést szabott ki. A Kúria másodfokon Puky börtönbüntetését további fél évvel meghosszabbította. Bár a fellebbezések megtörténtek, az 1838. január 15-i megyei közgyűlésen Keglevich Miklós, Puky Miklós, Orczy István és Beöthy Kázmér önként jelentkeztek a rájuk kiszabott börtönbüntetés letöltésére. Mire 1840. június 23-án megérkezett a megyéhez címzett felmentő királyi leirat, büntetésüket már letöltötték.⁴

A megye közönsége 1839 nyarán Puky táblabíróvá választotta, és szabadulása után több társával egyetemben a követutasítások elkészítésével bízta meg. Ezen a választáson már a liberális nemesség kerekedett felül, így az utasítás 26 pontja ennek szellemében fogalmazódott meg. Ez lényegében a többi vármegyével kialakított közös állásfoglalást tükrözte, amely a sérelmek mielőbbi orvoslását hangsúlyozta. 1840-ben a megye elsőalispánja Almásy Gedeon lett, akit konzervatív körökben megfelelő személynek tartottak az ellenzék letöréséhez. Almásyt - a főispáni helytartó halála után - a következő évben egyben a megye adminisztrátorává is kinevezték. Azonban ő is sikertelenül próbálta a helyi liberálisok politikai előretörését megakadályozni: 1843-ban az ellenzék két jelöltje, Almásy Pál és Fehér Lajos lett megválasztva a megye országgyűlési követévé. Almásy Gedeont végül 1845-ben - az előző évi tisztújítással kapcsolatos országos botránya miatt - leváltották tisztéről; helyére a megye korábbi országgyűlési követe és másodalispánja, Brezovay József került.⁵

Az 1844-es megyei tisztújításkor az ellenzék részéről Puky Miklós neve is felmerült, mint lehetséges alispánjelölté. Ekkor azonban még a főispáni helytartó, Almásy Gedeon törvénytelen magatartása miatt a megyei tisztikar a konzervatív nemesség soraiból alakult meg. Ugyan a következő évben a törvénytelen ségek orvoslása után már ellenzéki jelölt került erre a posztra, de az nem Puky Miklós, hanem Almásy Pál lett. Mindezek mellett az ellenzék folyamatos erősödését mutatta, hogy az 1847-ben összeülő rendi országgyűlésre ismét az általa állított jelöltek, Schnee Lászlót és Radics Miklóst választották meg követeknek, így 1848-ra a megyei vezetés – igaz, Brezovay József, az új főispáni helytartó ellenhatása mellett – a reformerek kezére került.⁶

3 Puky családi háttéréről: JUHÁSZ István 1986. 5-9.

4 JUHÁSZ István 1986. 9-13.; SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 361-373.

5 JUHÁSZ István 1986. 13.; SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 376. és 378-379.

6 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 389.; PAP József 1998/2-3. 166-169.

A megyei tisztújítás és az első népképviseleti választások 1848-ban

A forradalom kitörésekor Heves vármegye legfőbb tisztségei betöltetlenek voltak. Pyrker László érsek-főispán 1847. december 2-án elhunyt, és megüresedett az első alispáni poszt is, mivel Almásy – feltételezhetően a felhalmozódott adósságaiból adódó nehézségek miatt – még az előző esztendőben lemondott, így a megyei adminisztráció vezetését Blaskovics Gyula másodalispán vette át.⁷

A következő tisztújításon, amelyre az áprilisi törvények kihirdetése után 1848. június 2-án került sor, az eddigi másodalispán, Blaskovics Gyula helyét – akit első alispánná választottak – Puky Miklóssal töltötték be.⁸ A legfontosabb alispáni teendők közé tartozott a megyei nemzetőrség szervezése és a forradalmi időszakban könnyen megbomló „személy és vagyon biztonság, csend és béke” biztosítása, amelyet június végéig sikerült szilárd kézben tartani. A következő hónapokban ugyanis Puky Heves vármegye népképviseleti úton választott követeként már a pesti országgyűlésen tartózkodott.⁹

A még Pozsonyban hozott áprilisi törvények között az V. tc. szabályozta az országgyűlési képviselők megválasztását. Noha ezt – mint az áprilisi törvények jelentős részét – csupán ideiglenesnek szánták, mégis igen fontos volt, hiszen gyökeresen szakítva a korábbi hagyománnyal a választásokat népképviseleti alapokra helyezte. A törvény értelmében választókerületek alakultak. Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyékben - az önálló választókerületnek számító Eger és Gyöngyös városokkal együtt – ezeknek a száma 10 volt. A választást január 26-ra tűzték ki.¹⁰

Az ekkor már 42 éves Puky a 6. számú, nagyfügedi választókerületben indult, ahol Schaffner János, illetve Molnár Lajos ellenében megnyerte a választásokat. Ezzel az eredménnyel szemben a Schaffner-párt részéről azonban petíció érkezett az országgyűlési mandátumokat ellenőrző bizottsághoz, amelyet 420 választó írt alá. Az aláírók szerint Puky egyrészt az „...itatás, lélekvásárlás, fenyegetés, erőszakolás és ármány felhasználásával...” tudta csak biztosítani győzelmét, másrészt már a választás konkrét eljárását is törvénytelennek minősítették, minthogy az első forduló sikertelensége után a pótválasztást csak másnapra írták ki. További vádként hangzott el, hogy a szavazásnál állítólag egy személy többször is leadhatta szavazatát. Azonban tény, hogy a választási bizottság elnöke, gr. Wartensleben Ágoston (Gusztáv) a törvényelőírásoknak megfelelően járt el, amikor elrendelte a másodszori szavazást (1848. V. tc. 35. §), illetve azt a következő napra halasztotta el (uo. 38.§). Minthogy Puky tényleges riválisa, Schaffner híveivel együtt nem fogadta el Wartensleben döntését, és a másnapi választáson nem jelent meg, Puky Miklóst nyilvánították a választások győztesének. Az illetékes országgyűlési bizottság megvizsgálta a körülményeket, és minthogy a vádak nem találtak kellően indokoltnak és bizonyítottnak, a választás eredményét törvényesnek mondta ki, amit a képviselőház július 17-i ülésén megerősített.¹¹

7 HAJAGOS József 2000. 47-48.; SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 390.

8 KÖZLÖNY 1848. június 8., 10.; SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 397.; HML IV-1/a 151. k. 980.

9 HML IV-1/a 152. k. 1089., 1188., 1253.; H 15 1848-1-81.,82.,109.; KÖZLÖNY június 10.; HAJAGOS József 1998/a. 41-47.

10 HML IV-1/a 151. k. 690., 751.; 1847/8-ik 19-36.

11 SZEDERKÉNYI Nándor 1893. 398.; KÖZLÖNY 1848. július 3., 15., 19.; BEÉR János 1954. 156. és 158.; 1847/48-IK...; CSIZMADIA Andor 1963. 187.; HAJAGOS József 1998/b. 51.

Az országgyűlés 1848. július 5-én nyitotta meg az első ülését. Pukynak, aki szeptember végéig Pesten tartózkodott, az országgyűlésen való szereplése meglehetősen visszafogott volt. Az első hozzászólása július 24-én hangzott el a képviselőházban, ugyanezen a napon sorshúzással választották meg annak az 50 fős küldöttségnek a tagjai közé, amely az országgyűlés válaszfeliratát vitte a nádorhoz. Augusztus 1-én az ötvenévi választással kapcsolatos vitához szólott hozzá, 11-én a magániskolák kérdésében szólalt fel és tett indítványt, szeptember 2-án pedig a folyószabályozás tárgyában a közlekedésügyi minisztertől egy törvényjavaslat mielőbbi meghozatalát sürgette. Szeptember 4-én sorshúzással ismét beválasztották annak a 100 főből álló küldöttség tagjai közé, amelyet Jellasics betörésének hírére az országgyűlés az uralkodóhoz indított. Puky szeptember 17-én tette meg az utolsó hozzászólását a képviselőházban Nyáry Pál azon újoncozási indítványa ellen, amely a törvényhatóságokra eddig kirótt létszámnak a megkétszerezését javasolta. A heves vita végén Kossuth támogatásával a képviselőház Nyáry indítványát fogadta el, aminek alapján a megyék minden 127 fő után 2 újoncot voltak kötelesek kiállítani. Szeptember 19-én Batthyány miniszterelnök magához hívatta Puky, és a Heves vármegyére eső újoncok kiállításával, valamint az Egerben alakuló 26. honvédszázalaj (hz.) megszervezésével bízta meg. A frissen kinevezett kormánybiztos így visszaindult megyéjébe, ahová néhány nap múlva megérkezett.¹²

„Toborzási és katonaaállítás” kormánybiztosként Heves vármegyében

1848 szeptemberében még Puky volt Heves megye egyetlen kormánybiztosa. Nem sokkal később, 1848 decemberében és 1849 januárjában Halasy Kázmér, Papp Pál, Németh Albert, Recsky András és Almásy Pál is kormánybiztosi megbízatást kapott. A kormánybiztosi hierarchiának a megyén belül Almásy állt az élén, aki magát tartományi – azaz az egész megyére kiterjedő hatáskörrel rendelkező – kormánybiztosnak nevezte. Ő ugyanakkor Szemere Bertalan alárendeltségébe került, akit december 13-án nevezett ki az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) Felső-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosának.¹³

Puky szeptember 27-én a megyei közgyűlés előtt ismertette kormánybiztosi kinevezését, és Batthyáynak az újoncozás tárgyában hozott rendeletét, amelynek alapján a megye a 19-22 éves korosztályból összesen 4525 „önkéntes” katonát „...a községek kívánsága szerint sors húzás, vagy toborzás útján...” volt köteles kiállítani. A frissen kinevezett kormánybiztos megérkezése után a tőle várt határozottsággal kezdte meg hivatali működését. A megyére eső újonckeretet felosztotta az egyes települések között. A toborzás befejezését október 4-re tűzte ki, a kívánt létszám nem teljesülése esetén pedig sorshúzást rendelt el annak pótlására. A 19-22 éves korosztály közül Batthyány szeptember 19-i rendelkezése szerint csak a családok fenntartásában nélkülözhetetlen egyedüli fiúgyermek, illetve vők kerültek ki az újoncozás hatálya alól. Puky ugyanakkor november 10-ig engedélyezte a besorozottaknak, hogy helyettest állíthassanak, ami a vagyonosabbaknak lehetőséget nyújtott a szolgálat alóli kibújásra. Jelentősen megkönnyítette a képviselőház által megállapított létszám mi-

12 KÖZLÖNY 1848. július 25., 26., augusztus 7., 12., szeptember 3., 6., 19.; BEÉR János 1954. 167-168. és 213-215.; PUKY Miklós 1885. 163.; HAJAGOS József 2000. 54.; HML IV-101/a 152. k: 2265.

13 MOL H 2 OHB 1848: 6029., 1849:346/e.; HAJAGOS József 2000. 54.

előbbi kiállítását az is, hogy Batthyány szeptember 26-i rendeletében a 4525 főnek csupán az első negyedét kellett mozgósítani, a második negyednek pedig készenlétben tartását írta elő. Puky ezt október 1-jén közölte a megye szolgabíráival, akik ennek megfelelően megtették a szükséges intézkedéseket. Szeptember végére a kormánybiztos már örömmel értesíthette Batthyányt: „*A katona állítás jobb sikerrel megyen mintsem előre gondoltam; reményem rövid idő alatt az egész illetőséget ki fogom állíttatni...*”¹⁴

Emellett azonban számos problémával kellett szembesülnie. Elsőként komoly gondok mutatkoztak az újoncok ellátásával. Puky – a szükséges ruhaneműek beszerzésére és a 20 pengő forint foglalópénzek kifizetésére – az eddig adómentességet élvező megyei nemessegre 150 000 forint külön adót vetett ki, amelynek október 15-ig való behajtására a járások tisztviselői lettek megbízva. Ezen időszak alatt az újoncozás anyagi terheinek fedezését a központi kormányzattól próbálta elérni. Azonban a kormánytól kért támogatás nem érkezett meg, és nem került sor a kivetett adó határidőig történő beszédésére sem. A megbízott adószedő ugyanis beteget jelentett, s miután „...*a többi tisztviselők pedig – ...sokszoros hivatalbeli elfoglaltság által...akadályozva lévén...*”, új adószedőt kellett kinevezni. Ráadásul ennek az összegnek, amely az új adóból be is folyt az ún. öltöztetési pénztárba, az állomány napi díjára fordítódott, amelyet a hadi pénztárból kellett volna fizetni. Puky erről azonnal értesítette a Hadügyminisztériumot (HM), és kérte a kiadott összegnek a hadiadóból való mielőbbi megtérítését.¹⁵

Külön nehézséget okozott az is, amikor szeptember végén Kossuth, mint teljhatalmú népfelkelési kormánybiztos általános népfelkelést hirdetett, ugyanis ez az újoncozást nagy mértékben megnehezítette. Puky ezért Batthyányhoz fordult: „...*felkérem Minister Elnök Urat határozott utasítás adásra, hogy az illy esetbe a 'katona állításra nézve miként rendelkezek, mert mind a kettőt teljesítenem lehetetlen'.*”¹⁶

A ruházattal való ellátás szintén komoly gondot jelentett. Batthyány szeptember 18-i, a megyéhez írt levele alapján a sereg „*ruhaneműbeli ellátását*” az illető hadparancsnokságnak kellett volna elvégeznie. Puky mindenesetre megtette a kellő intézkedéseket: a megyében lévő mestereknek adott megbízást a szükséges ruhanemű, illetve ruházati felszerelés elkészítésére, azonban az alapanyagokból (posztóból, bőrből) állandó hiány mutatkozott. Ilyen körülmények mellett, az október elejétől gyorsan szaporodó újoncok ruházattal való ellátására a helyi ipar kevésnek bizonyult. Puky október 14-én már kénytelen volt az OHB-tól igényelni ruhákat, bakancsokat, ágyneműket és zsákokat.¹⁷

Ami leginkább problémát okozott, az a felállítandó csapatok felfegyverzése volt. Puky már szeptember 28-án kelt levelében felhívta a miniszterelnök figyelmét arra, hogy „...*mivel itt még pénzen sem lehet fegyvert kapni, méltóztasson úgy rendelkezni, hogy 4000 főt meghaladó katonáink fegyverrel el láttassanak*”. Minthogy semmiféle fegyver nem érkezett Pestről, október 12-én megismételte kérését (immár az OHB-nak címezve) azzal érvelve,

14 Idézet: MOL H 92 ONHT 1848:4679.; Batthyány rendeletei MOL H 13 BM 1848-10-333. Közli: URBÁN Aladár 1999. II. 1449-1450., MOL H 92 1848:4441. Közli: URBÁN Aladár 1999. II. 1627-28.; HML IV-I/a 152. k. 2265., 2268., 2269.; MOL H 123 jegyzőkönyvi másolatok.

15 Idézet: HML IV-I/a 152. k. 2367.; MOL H 92 ONHT 1848:4679., 8548.; KÖZLÖNY 1848. okt. 5.

16 Idézet: MOL H 92 1848: 4674.; HL 1848/49 2/169; KÖZLÖNY 1848 október 5.

17 MOL H 92 1848: 4792., 5849.; MOL H 2 OHB 1848:1091.

24
1848

4792
200

Missioner Quöl Ur.

A' Kasona állású Flores megyébe leg jobb sátemel mezzem,
 allusugüleire es idig schol sem találcant - la tsal ar
 alkalos fellelís mezzem egy rindes tavart oloni neev
 fog, a mennyibe ar elmenes körül a' kasona állású mezzem
 helye lesz. a' gal olörtésis orais a' lallo' ciusedelest meg
 tettem, ambar még ar idig sem kaptal meserombereint am
 nyi mennyiségű pofatot hog, a' ruhátol a' leg legy u. - éppen
 Tabnilalba atartal füllyel memni a' sültöges ar mag vasárta,
 sera midön aron ruveledet vettem hog, a' sültöges ar ujones
 int vramira Refuu adani fognak. Canek lövölésibe meg
 birasil Babies Jfóvau a' lallo' mennyiségű ölör ar al né,
 telere. a' mennyibe pedig már némely élő lövölés meser omba,
 reint alal a' veli totott vrenidés lövölésibe. tettetek, ar hog
 ol károsodjánal, de ar álladalsu lövölés cu is segittek, aron
 ruveledet artam hi hog, a' mag alludott ruhál a' mezzem alal
 fusttesul hi - es tsal ar kötepsan Refvöl a' mi ar iten ké,
 fiüle ruhán kívül meg ruvántar ar alalunt állitandó // 100
 de f. ala' relesetté örvu irasból melvontaril meg tudni. Gox
 3-ik October 1848

Only Miklós
Kormánybiztos

Cs / dt

I.kép. Puky Miklós kormánybiztos levele
Batthyány Lajoshoz (1848. okt. 3.)

hogy fegyverek hiányában a katonákat gyakorlatoztatni és kiképezni sem lehet. Az OHB a kérést az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz (ONHT) továbbította. Puky október 14-én ismét a kormányhoz fordult, de az általa korábban igényelt 1200 fegyver helyett, az újoncok létszámának fokozatos növekedésére hivatkozva, már 1500 fegyver mielőbb Heves megyébe való elküldését sürgette.¹⁸

Puky problémáit megnehezítette, hogy a honvédségbe történő újoncok mellett szeptemberben és októberben a rendes nemzetőrség mozgósításával, valamint az önkéntes nemzetőrség kiállításával is foglalkoznia kellett. A hosszabb időre, legalább fél évre szolgálatot vállaló önkéntes nemzetőrség felállítását még augusztus 13-án rendelte el Batthyány, amelyet a rendes nemzetőrség Délvidékre történő mozgósításának negatív tapasztalatai tettek indokolttá. A megyei bizottmány augusztus 16-i ülésén hozott határozatot egy fél évre kiállítandó 600 fős önkéntes nemzetőrsereg létrehozásáról. Ennek szervezése azonban igen lassan haladt előre, és a tervezett október 1-i határidőig a tervezett létszámot nem tudták kiállítani. Komoly problémák merültek fel ruházattal való ellátásuk terén is.¹⁹

Az önkéntes nemzetőrség és a honvédség szervezése mellett, időnként sor került a rendes nemzetőrség mozgósítására is. Ezt a katonai fenyegetettség tette szükségessé, amelynek elhárítására gyakran csak nemzetőröket lehetett mozgósítani. Ilyen helyzet következett be, amikor október folyamán br. Balthazar Simunich cs. kir. altábornagy kb. 5000 fős hadoszlopával megjelent Sáros megye északi határán. Betörésének megakadályozására a környező vármegyék nemzetőrségét mozgósították. A mozgósított nemzetőrök gr. Károlyi Ede honvéd őrnagy parancsnoksága alá kerültek, aki a Miskolcon megszervezett tartalék tábor parancsnoka volt.

Heves megye október 16-án kapta meg a hírt Simunich császári altábornagy Bártfára való beütéséről. A közvetlenül érintett területtel való információcsera meggyorsítására az országúton „*lovás és kocsi porták*” lettek azonnal felállítva; a megyei vezetés szükség esetére a népfelkelés meghirdetését is tervbe vette. A megyei bizottmány október 17-i ülésén 3000 nemzetőr mozgósítását határozta el, egyszersmind az OHB-tól „*a megye kebelében létező nemzetőrök számára*” 7000 fegyver azonnali elküldését kérte. A megye mozgósított nemzetőreinek október 23-án Füzesabonyban, illetve Pétervásáran kellett összpontosulniuk. A mozgósítás a nemzetőrség 2. negyedét érintette a gyöngyösi központú 2. nemzetőrzászlóalj ideiglenes parancsnoka, Panker Gábor helyettes őrnagy vezénylete alatt. Miután azonban Simunich felhagyott betörési szándékával, és a határ mentén nyugati irányba vonult tovább, leállították a mozgósítást.²⁰ A nemzetőrség egy részének újabb mozgósítására október végén került sor az Észak-Erdélyben kialakult katonai helyzet miatt. Heves megye tízhetes tábori szolgálatra 500 nemzetőrt állított ki, akik november 5-én indultak el a rendeltetési helyükre.²¹

A nemzetőrség mozgósításaira úgy került sor, hogy tényleges szervezeti kerete csak október folyamán alakult ki. Október végén az egri központú 1. zászlóalj, Lenkey Károly nemzetőr őrnagy parancsnoksága alatt összesen 4870 főt, a gyöngyösi központú 2. zászlóalj Panker Gábor

18 Idézet: MOL H 92 1848: 4679.; MOL H 92 1848:5849.; MOL H 2 OHB 1848:1091., 1091/e.

19 MOL H 3 HNI 1848: 782.; MOL P 295 36.cs. b/6, b/7 fasc.; KÖZLÖNY 1848 augusztus 14.; HAJAGOS József 1995. 95-120.

20 HML IV-1/a 152. k. 2389., 2425., 2434.; KÖZLÖNY 1848. november 8.

21 MOL H 92 1848:8494.

helyettes őrnagy (százados), majd Beniczky Attila nemzetőr őrnagy alatt 4194 főt, a Mezőtúrban felállított Mesterházy István nemzetőr őrnagy vezette 3. zászlóalj pedig 4570 főt számlált – papíron –; ide tartozott még 68 mezőtúri lovas nemzetőr is.²² A nemzetőr-zászlóaljak kereteinek megszervezése nem szüntette meg a problémákat. Eger városának a miskolci táborba indítandó 150 fős csapatát először önkéntesekből akarták megszervezni, majd – kellő számú jelentkező hiányában – a hiányzó helyeket kijelöléssel próbálták betölteni; a „kiválasztottak” azonban mindenféle ürüggyel – orvosi igazolásokkal, sőt „ellenszegüléssel” is – próbáltak kibújni a kötelezettségeik alól. Gyöngyösön is hasonló volt a helyzet: a tehetősebbek 100 forint megváltási díj ellenében mentesültek a besorozás alól. Ezt a rendszert Gyöngyös város közgyűlésének november 2-i határozata szüntette meg, és számukra csupán a helyettesítést engedélyezte.²³

Másrészt problémát jelentett, hogy olyan idős, családos emberek, mezőgazdasági munkából élők is be lettek sorolva, akik mozgósításuk esetén maguk helyett képtelenek voltak helyettes kiállítására. November elején például a gyöngyösoroszi nemzetőrök a fent említett okokból kifolyólag kérték a megyei közgyűléstől a hadi kötelezettség alóli felmentésüket.²⁴ A nemzetőrsereg felállításával kapcsolatosan kialakult nehézségekre tekintettel a megyei bizottmány november 15-én kelt levelében az OHB-tól szigorúbb rendszabályok meghozatalát sürgette; emellett Puky maga is kemény kézzel próbált a megyében rendet teremteni. Jó példa volt erre, amikor a bujtogatással vádolt „Tót nánai plébános”, Detrik Pált november 23-án rögtönítélő bíróság elé állíttatta, akinek ügye végül a rendes bíróság elé került.²⁵

A problémák ellenére, Puky erélyes fellépése következtében a honvédujoncok kiállítása rendkívül gyorsan haladt. A másodalispán a megyei bizottmány október 17-i ülésén már arról számolhatott be, hogy mivel a katonai szállások teljesen beteltek, az újoncokat katonai raktárépületekben fogják elhelyezni.²⁶

A létszám folyamatos növekedése mellett szükség volt a megfelelő mennyiségű felszerelés előteremtésére is. Mint láttuk, a megye saját erejéből erre nem futotta, ezért Puky már október elején az OHB-hoz fordult segítségért. Az OHB október 19-én utasította Puky: „Az Egerben alakuló 26-dik honvéd zászlóaljnak haladék nélküli felszerelgetése, s kiindíttatása megkívántatván Önnek ezennel meghagyatik: hogy az említett zászlóalj részére kellő ruházatot innen Pestről Egerbe átszállítása iránt tüstént gondoskodjék, a köpenyeket – vagy ha hirtelen nem lehetne, ezek helyett szűrőket és bakkancsokat pedig Egerbe és Miskolczon készíttesse és szerezze össze”. Puky az OHB rendeletének megfelelően október 21-én Hanák Istvánt, a felszerelési bizottmány pénztárosát küldte Pestre a szükséges felszerelés átvételére. Október végére a Pestről kapott ruhaneműekkel már jelentősen előrehaladt az alakuló honvédzászlóalj felszerelése, ugyanakkor a szervezésnek ezzel kapcsolatban egy jelentős problémával is szembesülnie kellett: a 26. hz. ugyanis a Heves megyére kivetett újonclétszám első negyedén kívül 200 debreceni honvédet is magában foglalt, akik október 26-án érkeztek Egerbe, meglehetősen hiányos felszereléssel. Minthogy „...Heves megye pedig ünnepélyesen kijelentette, hogy csak egyedül általa kiállítandó ujonczokat ruház fel...”, a zászlóalj-

22 MOL H 92 1848: 7578.

23 HML V-101/a 16.

24 HML IV-101/a 152. k. 2516.

25 MOL H 92 1848:8980.; MOL H 15 BM 1848:737.

26 MOL H 2 OHB 1848:1355.; HML IV-1/a 152. k. 2414.

parancsnokság október végén felszólította Debrecen városát, hogy katonáit lássa el ruhával és egyéb felszereléssel, amelyre az érintett város azonnal az ONHT-hoz fordult. A problémát elsősorban – az ONHT felelőssége mellett – Puky Miklós figyelmetlensége okozta, aki kellő körültekintés nélkül, a zászlóaljra vonatkozó igényeknél csak a Heves megyeieket vette számításba. Ráadásul a megye, a debreceniekhez hasonlóan hiányos felszereléssel Egerbe érkezett, a 10. hz-tól átvett altisztek ruházatának kiegészítésére sem volt hajlandó.²⁷

A megyei vezetés a rá háruló terheket az újoncok kiállítása és felszerelése terén egyre elviselhetlenebbnek tartotta. Ennek következtében a megyei bizottmány december 2-i ülésén úgy határozta, „...hogy miután az országosan megajánlott honvéd újonczokból e megyére eső illetményből az első negyed már kiállítatott s fel ruházott, a 2-ik pedig felsőbb meghagyás folytán szinte mielőbb kiállítandó lesz – a ruházatra és foglaló pénzre pedig sürgővel szükséges, s az álladalom által viseltetni kellő költségeket e Megye egyáltalában fedezni nem képes, említett költségek fizethetendősökre az álladalmi pénztárból 100. ezer pengő forint küldessék”. Ennek az összegnek a kormánytól való „kiharcolására”, illetve, hogy az egri postaút a hírközlés gyorsítása végett Kövesd helyett „régijó szokás szerint” Kápolnán keresztül menjen át, Heves megye bizottmánya magát Puky alispán-kormánybiztost küldte Pestre, aki e kérések teljesítésének ígéretével, január 3-án érkezett vissza Egerbe.²⁸

Decemberben már a 26. hz. harctérre indítása is szükségessé vált. A zászlóaljat először a Délvidékre, majd Észak-Erdélybe szánták, végül Pesten keresztül indult el a becskerek-i táborba, ahová egy váratlan esemény hatására nem érkezhettek meg. December 6-án Galíciából a Schlik vezette császári hadtest betört Sáros vármegyébe, és december 11-én Kassa és Budamér között szétszórta Pulszky Sándor ezredes közel 9000 fős zömmel mozgósított nemzetőrökből álló hadtestét. Kossuth még a vereség előtt december 9-én kelt rendeletével a 26. hz-t több más alakulat mellett Kassára, Pulszky megsegítésére rendelte. A zászlóalj azonban már az újonnan kinevezett hadtestparancsnok, Mészáros Lázár hadügyminiszter táborába érkezett meg december 16-án, ahonnan nyomban rendeltetési helyére, Hejőcsabára vonult.²⁹

A betörés hatására az OHB december 10-én – mint azt már említettük – megbízást adott Almásy Pál és Recsky András országgyűlési képviselőknek a Heves megyei népfelkelés megszervezésére, illetve ugyanazon a napon Kossuth kiáltványt intézett a megye közönségéhez a Schlik elleni fellépés előmozdítása érdekében.³⁰

Az események hatására az újoncozás még sürgetőbb lett. Kossuth december 10-i rendeletében Puky Miklós újoncozási kormánybiztostól már a megyére kirótt létszám hátralevő háromnegyed részének kiállítását is megkövetelte, és azok mielőbbi Pestre küldését szorgalmazta. A kiállítást megnehezítette, hogy a megye területén a Hunyadi szabadcsapatba is toboroztak, figyelmen kívül hagyva a sorshúzással már a megyei alakulatok kötelékébe besorozottakat. Ez ellen Puky határozottan tiltakozott. Másrészt problémát jelentett az is, hogy a közbiztonság megrendülésére hivatkozva a megyéből sokan visszaigényelték a korábban a

27 Idézet (az OHB október 19-i utasítása Pukynak): MOL H 2 OHB 1848:1325.; MOL H 92 1848:5637., 7747.; HAJAGOS József 1996. 128-129.

28 HML IV-1/a 152. k. 2680., 2703., 154. k. 1.

29 MOL H 92 1848:5637.; H 75 HM/k. 1848:10985., 11015., 11246.; HAJAGOS József 1996. 136-137.

30 KLÓM XIII: 696-697.

honvédek és nemzetőrök felfegyverzésére beszoigáltatott fegyvereiket, amelyeknek kötelező begyűjtését Szemere kormánybiztos még december 20-án rendelte el. A Puky elnökletével január 10-én összeülő megyei bizottmány ezért elhatározta Szemerének ez ügyben történő mielőbbi megkeresését. A felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztos a megyének adott válaszában elutasította a kérést, és január 12-én újabb rendeletet adott ki a még magánkézen lévő fegyverek, valamint a vármegyei hajdúk lőfegyvereinek begyűjtésére.³¹

Ekkor már Puky Miklós volt a vármegye elsőispánja. Blaskovics lemondása után ugyanis január 3-án a megyei közgyűlés egyhangúlag választotta meg őt erre a tisztségre. A megye még abban a hónapban az előretörő császári csapatok működésének hatáskörébe került. Január második felében a Schlik megerősítésére küldött Schulzig hadosztály vonult át rajta. Puky még ezt megelőzően – az OHB utasításainak megfelelően – a megyében lévő újoncokat, ruhaneműket és az ottani sóházak pénzkészleteit Papp Pál felügyelete alatt Debrecenbe indította, majd maga is odaindult.³²

Január 29-én Kossuth Lajos Puky Miklóst – a hadszervezésben játszott érdemeire, illetve közismert erélyességére való tekintettel – Komárom megye és a vár kormánybiztosának nevezte ki.³³

Komárom teljhatalmú kormánybiztos

Puky február 4-én érkezett meg az ellenség erői által lassan körülvárt komáromi várba, ezt követően, február 7-én hirdették ki kormánybiztosi megbízólevelét. A hatalom, amellyel az OHB felruházta és amelynek határai meglehetősen tisztázatlanok voltak, nemcsak a megyére, hanem a várra is kiterjedt, ami a helyi katonai vezetéssel könnyen konfrontációt eredményezhetett. Mindemellett a komáromi hadvezetés igen jó viszonyban állt a Puky megérkezéséig a kormánybiztosi teendőket ideiglenesen ellátó Jeszenák János báróval, a császáriak által megszállt Nyitra vármegye főispánjával, akit feltételezhetően sértett Puky Komáromba való kinevezése. Az első összeütközés a várőrség parancsnokával, Kosztolányi Móric ezredessel történt, aki a várkormány több más tagjával együtt kétségbe vonta a kormánybiztosnak a várra vonatkozó hatáskörét és ebben a kérdésben Debrecenhez fordult. Másrészt Kosztolányi, aki a főispáni szálláson rendezte be irodáját, nem volt hajlandó azt átadni az újonnan kinevezett kormánybiztosnak. Puky, hogy tekintélyét mielőbb megalapozza, huszonnégy órát adott Kosztolányinak a lakhely kiürítésére, amelyet nemsokára el is foglalhatott. Egyszermind jelentést küldött az OHB-nak a Komáromban tapasztaltakról és ezzel kapcsolatosan tett javaslatainak el nem fogadása esetén kérte tisztségéből való mielőbbi felmentését.³⁴

31 KLÖM XIII: 692.; HML IV-1/a 154. k. 12., 120., 126.; HL 1848/49 52/212.; HERMANN Róbert-PELYACH István: 322-323.

32 JUHÁSZ István 1986. 22.; KLÖM XIV: 107. és 131.; HML IV-1/a 154. k. 154.

33 Mellette Amtmann Jenő, komáromi polgármester, a város kormánybiztosává lett kinevezve. Puky és Amtmann kinevezésének fő oka volt, hogy mind Komárom megye, mind pedig Komárom város kormánybiztosai: Halasy Ede és Sárközy József, valamint a megye főispánja, gr. Nádasdy Lipót is visszavonult hivatalától, így a stratégiaiul igen fontos terület kormánybiztos nélkül maradt. Mindamellert megjegyzendő, hogy Amtmann, elfoglaltságára való tekintettel nem fogadta el kormánybiztosi kinevezését. KLÖM XIV: 269.

34 MOL H 2 OHB 1849: 2695., 2697.; SZINNYEI József 1887. 76.; PUKY Miklós 1885. 164-166.; Puky febr. 14-i, OHB-hoz írt jelentése: MOL H2 OHB 1849: 3600. A levéllel Debrecenbe küldött Nagy József márc. 7-én tért vissza Komáromba Kossuth Kosztolányi eljárását elítélő válaszával. KLÖM XIV: 516-522.

Polgártársak!

A haza legszentebb és legdrágább kincse Komárom városa és vára megtartására a fő hatalommal a fő felügyeletet a nemzet kormánya kezelmbe tette le; így ezen felelősségnél fogva nem lehet olyan becsült, olyan szentelt személy, kire ha a mulasztás vádja hebizonyul, nálam pártolásra számíthatna.

Mack alezredes hivatalától felfüggesztése a várvédelmi bizottmány által határozottat el jelenlétemben, szakértő fő tiszt urak vádolják Mack alezredest, hogy e nyomoruságnak, ez inségnek mit a város, mit a vár szenved ő az oka — mert az ellenséget nem gátolta elegendően ártalmas fegyverrel ellentünk használatában — ő a megtámadott s megrohant helyeket nem látogatja — ő a veszedelem napjait télenül a várban tölti.

Hidjetez polgárok! törvényt és igazságot szolgáltatok mindenkinek.

Mack ügye vizsgálat alatt van, — bíró fog ítélni benne. —

A város és vár védelme felett örködnek a becsületes katonák-fő tisztek, s örködök én.

Biztatok polgárok bennem, s Komárom mentve van!!!

Komárom Aprilis 4-ikén 1849.

PUKY MIKLÓS,

kormánybiztos.

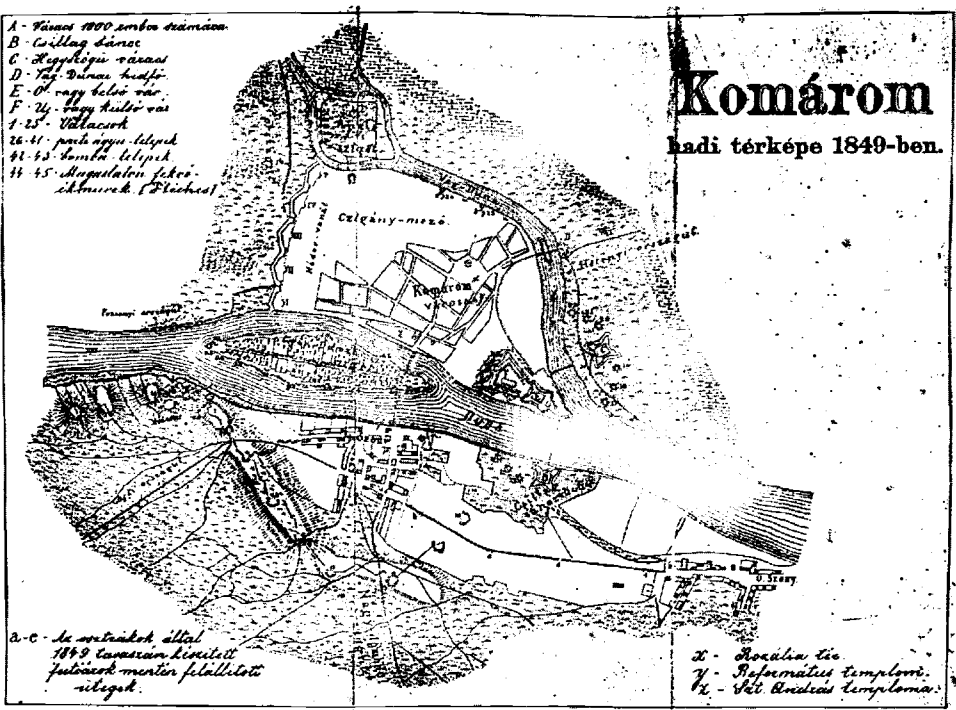
Nyomatott Smigler testvéreknek.

2.kép. Puky Miklós kormánybiztos felhívása Komárom lakosaihoz a hanyagsággal vádolt Mack József alezredes ügyében

Török Ignáccal, a komáromi vár akkori parancsnokával is hamar ellentétbe került. Puky jól látta, hogy Török nem rendelkezik azzal a kellő eréllyel, amely hivatalához szükséges lenne, a másik oldalról azonban ő is bele próbált folyani a várvezetés részről tisztán katonai

jellegűnek tekintett kérdésekbe. A köztük kialakult ellentét hatására mindkét fél az OHB-hoz fordult. Debrecenben a Komáromból érkező, egymásnak ellentmondó jelentések joggal keltettek aggodalmat. Kossuth végül Puky pártjára állt, és ebben jelentős szerepet játszott azon félelme is, amelyet a kormánybiztos maga így fogalmazott meg: „... a netalán történhető ostrom esetébe a várparancsnokság – úgy látszik – hajlandó arra, hogy semmi belszólóm ne lehessen [ti. a vár védelmének az irányításába] még akkor is, ha ő kapitulálni akarna; mit feltennem ugyan nem szabad, de minden történhető a világon.”³⁵

3.kép. Komárom hadi térképe 1849-ben

Másrésről néhány katonatiszt kifejezetten élvezte az új kormánybiztos bizalmát. Közük tartozott Thaly Zsigmond mérnökkari százados, akivel Puky február 4-én együtt érkezett Debrecenből Komáromba. Thaly – aki mind Kosztolányival mind pedig Törökkel szem-

35 Idézet: MOL H2 OHB 1849:2803.; MOL H2 OHB 1849:2687; Puky és Török egymáshoz írt levelei: MOL H 109 I. d. Közli: HAJAGOS József 1998/b. Okmánytár. Kossuth – Puky jelentésével kapcsolatban és Eszék feladásából kiindulva – elhatározta a várparancsnoki kar teljes leváltását, illetve a lehetséges áruhálok kivizsgálására és elítélésére vegyes (ti. polgári és katonai személyekből álló) bíróság felállítását, amelynek elnökekül a komáromi kormánybiztost nevezte ki. Várparancsnoknak – a számos jelölt közül – Guyon Richárd ezredest, a várórség parancsnokává Lenkey János ezredest, térparancsnokká pedig Szabó Zsigmond alezredest neveztek ki, ezt követően Guyont és Lenkeyt tábornokká, Szabót pedig ezredessé léptették elő. KLÖM XIV: 516-522.

ben ellenséges indulatokat táplált – jelentős befolyást tudott gyakorolni a komáromi viszonyokat egyáltalán nem ismerő Pukyra. A kormánybiztosnak köszönhette, hogy az OHB Török javaslata ellenére őrnagyi rangban őt nevezte ki a vár erődítési igazgatójának.³⁶

A másik ilyen személy Mack József tüzér alezredes volt, a Komáromi Értesítő című lap elindítója. Az újság egyébként 1849. január 9-én – a lapalapításhoz szükséges kaució letétele nélkül – egyhavi időtartamra kapott megjelenési engedélyt, lévén, hogy ez idő tájt Komáromba nemigen lehetett egyéb sajtóhoz jutni, a háború menetéről pedig ritkán és késve érkeztek meg a hírek. Februárban az egy hónap lejárt, így Mack és a lap főszerkesztőjének kinevezett Rózsafi Mátyás Komárom városához, illetve Puky kormánybiztoshoz fordult az engedély meghosszabbítása érdekében, amely törekvésük sikerrel járt. A lapra februárban Török is felfigyelt, és annak néhány cikkét várvédelmi szempontból veszélyesnek ítélte meg. Március 19. és 26. között erre hivatkozva a lap kiadását felfüggesztették, majd március 30-án beszüntették, amely azonban nemsokára újból megindulhatott.³⁷

Február 2-án Lipótvár helyőrsége kapitulált Simunich altábornagy csapatai előtt; ezzel a Vág felől is bezárult az ostromgyűrű. Bár a Duna és a Vág heves áradása még egy hónapig távol tartotta a császáriakat, a komáromi várórség sem könyvelhetett el sikereket: a kitörési kísérletei sorra meghiúsultak. Az ostrom igen nagy terheket rótt a lakosságra. Egyrészt takarékoskodniuk kellett az élelmiszerekkel. Minthogy az erődrendszer biztonságára való tekintettel nem használhatták a vízi malmokat, a liszthiány folyamatosan jelen volt; számos esetben a várparancsnokságnak kellett lisztet kiutalni a helybeli pékek számára. Gyakran a liszt gyenge minősége is problémát jelentett. Másrészt óriási károk érték a környék lakóit az erődítési munkálatok miatt. Puky folyamatosan kapta a panaszleveleket a lakosságtól, amelyben fő sérelemként szerepelt, miszerint a kisajátított, lerombolt ingatlanokért vagy éppen ingóságokért a tulajdonos nemhogy annak megváltási összegét nem kapta meg, hanem az őt ért kár felbecsülése sem történt meg. A kormánybiztosot kérésükkel állandóan ostromló monostor-hegyi szőlősgazdák kára ugyan fel lett becsülve, az ígért állami kárpótlást mégsem kapták meg, minthogy a kormány ezt az összeget nem utalta át a várparancsnokságnak. Nagy károk érték a Hadi-szigeten és a Vág-vonal mellett lévő kertek tulajdonosait is ugyanúgy, ahogy az erődítmények közelében fekvő gazdasági épületek birtokosait vagy éppen haszonbérletűit. A kényszerűségből okozott károk összege igen figyelemreméltó volt: Beöthy Gáspár, az erődítési igazgatóság egyik haszonbérletje, saját bevallása szerint 17 543 forint veszteséget szenvedett el, amikor az Újszőny határában lévő majorságot felgyújtották. De nemcsak a gazdasági birtokok lettek kisajátítva: több magánház is lerombolásra került. Ennek következményeképp illetve a bombázások

36 MOL H 2 OHB 1849: 2803., 3600.; SZINNYEI József 1887. 106-107. Ráadásul február 19-én, a Puky által Ócsán és Izsán önkényesen megrendezett követválasztásokon az ócsai járásban Thalyt választották meg országgyűlési követé (Izsán Csernátonyi János győzedelmeskedett). A két választást azonban – annak nyilvánvalóan törvénytelen eljárása miatt – később érvénytelenítették. MOL H 2 OHB 1849:2803., 3600.; KLÖM XIV: 295.

37 SZINNYEI József 1887. 69-70.; MOL H 2 OHB 1849:2803., 3600.; MOL H 109 1. d. 32., 34., 36., 67., 69., 70., 191., 278-279., 375., 433. Puky később mind Mackkal (ezzel együtt a Mackot támogató Rózsafyval), mind pedig a fent említett Thalyval összekülönbözött: Mackot április elején árulás vádjával letartóztatták, de megalapozott vádak hiányában augusztus 23-án elengedték. Thalyval április végére romlott meg teljesen a viszonya, aki ekkorra már zsarnoknak minősült Puky szemében. A kapcsolatuk megromlására: MOL H 2 OHB 1849:6364.; emellett vö. PUKY Miklós 1888. és RÓZSAFY Mátyás 1888.

hatására több lakos is fedél nélkül maradt. A lakosság elkeseredését csak növelte, hogy Török a kárpótlást leghamarabb csak a következő évre helyezte kilátásba.³⁸

A folyamatos nélkülözés mellett egyre gyakrabban jelentkeztek a katonasággal való összeütközések is. Egyrészt rendszeressé vált a katonai hatóságok önkényes eljárása polgári személyek ellen. Atrocitások értek olyan magasabb beosztású személyt is, mint Szathmáry Dánielt, a megye másodalispánját. Másrészt a fontosabb védelmi pontokon elhelyezkedő magánházakban beszállásolt katonaság ellen a városi vezetés lépett fel, hangoztatván, hogy azok a házak otthontalanok lakhelyei legyenek, a katonákat pedig a kaszárnyákba küldjék. Komárom lakóit terhelte a nemzetőrség időnkénti kiállítása is. Komárom különböző ürüggyel megpróbált kibújni e kötelezettsége alól: hivatkozott a bombázás miatt bármikor bekövetkezhető tűzvészre, amely minden épkezláb embert igényel, illetve, hogy ebben az időben a nép kezébe fegyvert adni meggondolatlanúság. Tagadhatatlan, hogy a körülrzárt Komáromban általánossá vált a fosztogatás, amelynek a katonák többsége is részese volt; márciusban sorra érkeztek Pukyhoz a honvédek garázdálkodásairól szóló panaszok. Ezért március 29-én – a belbiztonság megszilárdítását célul tűzve – elrendelte, hogy az ostromállapot idején (március 5. után) elkövetett lopásokat a felállítandó rögtönítélő bíróságok ítéljék el, ami a halálbüntetés kiszabását és azonnali végrehajtását jelentette.³⁹

Jelentős problémát jelentett a városi lakosságnak Török Ignác tábornok, komáromi várparancsnok január 28-án hozott rendelete, amely értelmében a sóház csak fémpénzért szolgáltatott ki sót a vásárlóknak. A rendelkezést az indokolta, hogy a várkatonaság nem rendelkezett megfelelő mennyiségű aprópénzzel; a rendelet ennek pótlását volt hivatva ellátni. Török elképzelését mind a megyei, mind pedig a városi vezetés ellenezte és hosszabb vita után kompromisszum született, ami alapján fele-fele arányban fém-, illetve papírpénzért lehetett a sót értékesíteni. Bár a sóhivatal vezetői ezt követően a só eladás növekedéséről számoltak be, az aprópénz hiányát a rendeletnek csupán részben sikerült megoldania.⁴⁰

Márciusra a császári csapatok szorosabbra vonták az ostromgyűrűt Komárom körül. Az ostromhoz szükséges tüzéségi állásokat március 17-én kezdték el kiépíteni, majd 20-án megkezdődött a város folyamatos ágyúzása és bombázása. Puky Török kérésére március 5-én ostromállapotot hirdetett a város területére. Ennek alapján a tartózkodási engedéllyel nem rendelkezők illetve azokat, akik nem tudták magukat ellátni megfelelő élelemmel, kiutasították az erődtényrendszer területéről. Megtiltották a kapukon való ki- és bejárást, valamint a Dunán és a Vágon való hajózást is.⁴¹

A katonai vezetésnek Pukyval való hatékonyabb együttműködése céljából a haditanács mellett március 13-án Török Ignác elnökletével megalakult a várvédelmi tanács, majd április 1-jén a haditanács és a várvédelmi bizottmány egyesült, miután a két szerv tagjai jórészt azonosak voltak. Puky természetesen csak a bizottmánynak volt tagja.⁴²

38 MOL H 109 I. d. 7., 50-51., 61., 65., 97., 99-100., 103., 116., 141., 188., 193., 262., 264., 266., 278-279., 293-305., 314., 316., 329., 432., 440.; HAJAGOS József 1998/b. 135.

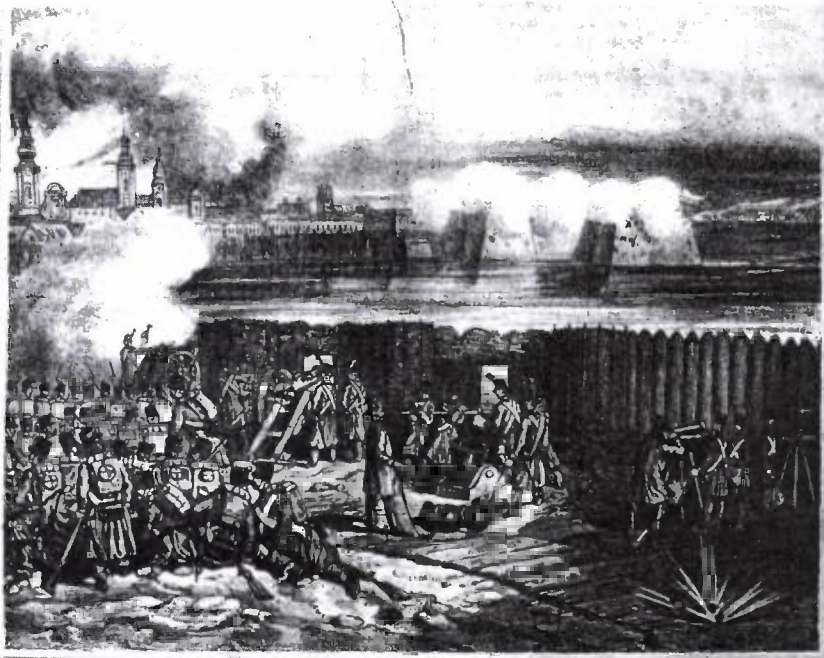
39 MOL H 109 I. d. 14-19., 77., 205., 250., 333., 340., 359., 363., 365., 385., 438., 463., 2. d. 14., 16., 31.

40 MOL H 109 I. d. 25-28., 126-127., 130., 145., 197., 505-506.; HAJAGOS József 1998/b. 136.

41 MOL H 109 I. d. ; SZINNYEI József 1887. 88. és 115-116.; HAJAGOS József 1998/b. 142.

42 MOL H 109 I. d. 276., 318., 434., 446.; HAJAGOS József 1998/b. 142-143. A várvédelmi bizottmány létrehozását Kossuth is sürgette. KLÖM XIV: 516-522.

Bombardement der Festung Komorn.
veröffentlicht den 19. März 1849.

4.kép. A komáromi központi erőd 1849. március 19-i bombázása
a Duna jobb partjáról

Még február végén megkezdődtek azok az intézkedések, amelyek a védműrendszer megerősítését célozták meg; ezek megvalósítására a következő hónapokban került sor. Komoly feladatot jelentett egy új híd elkészítése a vár és a Csillagerőd között, mivel a régit januárban elsodorta az ár. A híd elkészítését Török már február 20-án felvetette Pukynak és a következő napokban – Puky közvetítése mellett – a város és a várparancsnokság meg is állapodott a híd építéséről, amelynek költségeit – a majdani állami megtérítés reményében – a város vállalta magára. Azonban a híd elkészítése elhúzódott. Egyrészt a folyamatos ágyúzás mellett az ácsok nem voltak hajlandók tovább dolgozni, másrészt a város anyagi eszközei is kimerültek és képtelen volt az építkezés tovább finanszírozására. Török mindezek ellenére ragaszkodott hozzá, hogy a híd elkészüljön, aminek építése április 7-én fejeződött be. Sok hasznát így sem vehették, minthogy április 12-én a császári tüzérség a híd egyik tartó hajóját elsüllyesztette, ami által használhatatlanná vált. Emellett ún. talphidak épültek a város és az Apály-sziget, illetve a Hadi-sziget között, amelyek megépüléséhez szintén Puky hathatós közreműködésére volt szükség. A hidak megépítése mellett szükséges volt sáncok építésére is. Török már február 25-én azt kérte Pukytól, hogy a komáromi

lakosokat szólítsa fel a Vág-menti sáncok építésében való részvételre, amelynek munkálatai csak márciusban kezdődtek el.⁴³

A legnagyobb nehézséget a folyamatosan fennálló pénzügyi problémák okozták a Komáromban lévők számára. Február 9-én Török az OHB-tól a várórség ellátására, a várerődítésekre és az élelmezési hivatal számára, valamint a katonaság felruházására 317 762 forintot igényelt. Ez az összeg azonban nem érkezett meg, mivel a futárok nem tudtak az ostromgyűrűn átjutni. A várparancsnok ezért február 26-án felszólította Puky, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket a mielőbbi pénzellátásra. Puky a várban felhalmozott gabonakészletek egy részének eladásából 56 000 forint bevételre tett szert. Fellner Antal állami gabonaügyi igazgatótól átvett a katonai kiadások fedezésére 65 740 forintot és emellett a különböző árverezésekből még pár ezer forintot is összegyűjtött. Ezekből a bevételekből, ha szűkösen is, de fedezni tudták a kiadásokat április elejéig. Az aprópénz hiányán, az annak kiküszöbölésére létrehozott „*Pénzváltás Ügyi Bizottmány*” helyi szükségpénz (hadipénz) bevezetésével próbált változtatni, amelyek 8 krajeáros címletekben kerültek forgalomba és április 11-én megkezdtek ezeknek nyomtatását.⁴⁴

Az 1849 márciusában a Komáromba kinevezett két tábornok, Guyon és Lenkey közül az utóbbinak sikerült először bejutnia a várba, neki is jókora késedelemmel április 10-én. Április 11-én Török átadta Lenkeynek a várparancsnokságot, noha az csak a várórség parancsnokává lett kinevezve. Úgy látszott, az ideiglenes főparancsnok hajlandó elismerni a kormánybiztosi hatalom elsőbbségét: „...*ha tisztelt kormánybiztos úr úgy kívánja, nekem semmi ellenne szolni valom nincsen, és én parancsait tisztelni és vegrehajtani kész vagyok, magam menteségére kérem ilyen parancsokat írásban hozám intézni, és megvárom hogy mi a teendőm ara utasítást addand*”. Ez a helyzet az április 19-i nagysallói magyar győzelmet követően azonban megváltozott, amikor is Guyon átvágta magát az ostromgyűrűn, és 20-án átvette Lenkeytől a vársereg parancsnokságát. Az új főparancsnok tisztában volt azzal, hogy a magyar főszereg nemsokára Komáromhoz ér, ezért a csapatok ellátását szem előtt tartva első intézkedései között szerepelt a kenyér minél nagyobb mennyiségben való sütésének elrendelése. Április 22-én a magyar főszereg észak felől felmentette Komáromot, majd miután elkészült az új dunai talphíd, április 26-án délről is felszámolta az ostromgyűrűt.⁴⁵

Lenkey már a várparancsnokság átvételét követően elrendelte a lakosságnak a Nádor-vonalon lévő helyiségek azonnali elhagyását és egy „*korházi Bodé*” felállítását a beteg polgári személyek és katonai sebesültek számára. Guyon pedig még az utolsó összecsapás alatt felszólította Puky, hogy a sebesültek és lőszerrek szállítására több szekér álljon készen és a környékbeli orvosok összegyűjtését mielőbb tegye meg; mindemellett az ágyúk elvontatásához igavonó ökröket kért.⁴⁶

43 MOL H 109 1. d. 95., 127., 133., 140., 179., 186., 201., 228., 323., 325., 342., 377., 461. 2. d. 29-30.; HAJAGOS József 1998/b. 143-144.

44 MOL H 109 1. d. 145. 2. d. 10., 18.; SZINNYEI József 1887. 421.; SZÉNÁSSY Zoltán 1989. 141-142.; HAJAGOS József 1998/b. 145.

45 MOL H 109 2. d. 56., 58-59., 81. Puky sem Lenkeyvel, sem Guyonnal nem tudott jó viszonyt kialakítani, minthogy egyikük sem értékelte túlzottan a kormánybiztos beleszólását tisztán katonai jellegű ügyekbe; ráadásul Guyon, akit az OHB szintén teljhatalommal ruházott fel, hozzá hasonló temperamentummal rendelkezett, ami az összeütközésüket még nyilvánvalóbbá tette. KLÖM XIV: 357.

46 MOL H 109 2. d. 48., 54., 90., 91., 93., 96., 404.

Komárom felszabadulása után az élet normális körforgása újból megindult: elindult a korábban emelt sáncok lerombolása, a heti vásárokat ismét megtartották. Eközben Kossuth április 7-i kiáltványának megfelelően a megyében is megkezdődött a kivetett újonclétszám összeírása, valamint az 1848. évre megállapított keret fennmaradó részének az kiállítás is.⁴⁷

Az ostrom megszűntével azonban a régi problémák nem tűntek el. Az élelmezésben, illetve pénzkészletben mutatkozó hiányosságok pótlásának egyik eszközeül szolgált az árulók vagyonának, mint pl. gr. Károlyi Lajos gabonájának elkobzása, amelyre Vukovics Sebő és Ludvig János országos biztosok felhívták Puky figyelmét. Halasy Ede ingatlanainak és ingóságainak lefoglalása után sor került több más „*hazaflatlansággal vádolt*” személy, így Pázmándy Dénes, gr. Zichy Miklós, gr. Zichy István, Liechtenstein herceg, illetve a nagylángi Zichyek közös vagyonának a zárolására is. A kiadások azonban tovább nőttek. A május első felében befejezett hajóhíd megépítéséhez a felhasznált hajók felbecsültetése és tulajdonosainak összeírása, bár késve, de megtörtént. Ez alapján Ludvig felszólította Puky, hogy kezdje meg azok kártalanítását. Ugyancsak kártalanítást kért a helybeli mészáros, Szabó János is a katonaságnak hitelre adott, nagyjából 50 mázsa húsmennyiség után. A már fent említett kórház felállítása pedig csak igen drága pénzen volt kivitelezhető. A faanyag ugyanis Komáromban ekkor hiánycikknek számított – a városban az előző évben tűzvész pusztított, a bombázások is súlyos károkat okoztak az épületekben, a hajóhídhhoz szintén szükség volt jelentős mennyiségű fára – ezért annak beszerzési ára jóval magasabb volt, mint máshol. Ráadásul a több helyről befolyt összeg nem fedezte a kiadásokat, ezért Puky május 9-én Kossuthhoz fordult támogatásért.⁴⁸

Az élelmezésben – mind a lakosságot, mind pedig a katonákat tekintve – továbbra is komoly gondok jelentkeztek. Guyon több rendeletet adott ki a vágómarháknak a várba szállításáról. A települések az újonckiallítás szüneteltetését azzal is magyarázták, hogy nem képesek a katonák ellátására, a honvédek pedig több kincstári holmijukat pénzzé tették vagy éppen némi élelemre cserélték, ami ellen a hatóság szigorúan fellépett. Nem volt ritka az sem, hogy saját maguk próbáltak gondoskodni ellátásukról elidegenítve néhány helyi birtokos jószágát. A környékbeli lakosság is éhezett: a nagymegyeri és izsápi lakosok május 3-án írt levelükben szinte könyörögve kérték Puky: tegyen valamit az ellátásuk érdekében, különben sokan közülük éhen fognak halni. A kormánybiztos ezért ismét az OHB-hoz fordult mielőbbi utasításért, ahonnan az ügy a Belügyminisztériumhoz került. Emellett már április végén az élelmezésben mutatkozó nehézségek miatt megindult a területen élő gabona-tulajdonosok névsorának összeírása is.⁴⁹

Komárom megye egész területének felszabadulása után megkezdődhetett a közigazgatás újjászervezése is. Puky – az OHB előírásainak megfelelően – május 15-én tisztújítást tartott a megyében: a már említett Szathmáry Dániel elsőalispán helyét Madarassy Mór örökölte, a

47 MOL H 109 2. d. 105., 114., 116., 131., 133., 153., 160., 180., 204., 393.; KLÖM XIV: 837.

48 MOL H 2 OHB 1848: 3600; MOL H 109 2. d. 51., 83., 92., 106., 115., 140., 175., 182., 188., 189., 207., 213., 219., 225., 288., 296, 380., 454.; MOL H 13 BM 1849-9-33.; KLÖM XV: 381-382.; Pázmándy Dénes országgyűlési képviselőt, minthogy nem volt hajlandó Debrecenbe menni, hogy hivatalát ellássa, Puky elfogatta és Debrecenbe vitette. VARGHA Zoltán 1933. 5. A nagylángi Zichy család becsületének védelmében gr. Zichy Aladár lépett fel, és az Igazságügy-minisztériumtól (IM) a vagyon zárlatának feloldását kérte. Az IM a kérésnek helyt adva annak teljesítésével már az új kormánybiztost, Ujházy Lászlót bízta meg.

49 KLÖM XV: 381.; MOL H 109 2. d. 31., 109., 150., 152., 162., 271., 275., 281., 340., 387.

másodalispán tisztségére Domonkos Mihályt választották meg. Másnap a kormánybiztos a választási jegyzőkönyv hitelesítése után Pestre indult, ahonnan 18-án érkezett Debrecenbe és benyújtotta a lemondását. Helyére Szemere május 21-én Ujházy Lászlót nevezte ki, Puky pedig négy hét szabadság után – bár passzívan – ismét az országgyűlés ülésén vett részt.⁵⁰

1849 után

A szabadságharc leverését követően Puky Miklós száműzetésbe kényszerült: a forradalomban és szabadságharcban betöltött tevékenységéért 1850-ben kötél általi halálra ítélték, és az ítéletet „in effigie”⁵¹ végrehajtották. Ő eközben Belgrádon keresztül Konstantinápolyba, innen pedig hajóval Marseille-be utazott, majd Párizsba érve találkozott az ott élő magyar emigráció tagjaival – köztük gr. Teleki Lászlóval, Almásy Pállal és Horváth Mihállyal is. Innen Nicolas Peregrini álnéven továbbutazott a svájci Genfbe, majd ismét nyugatra indult: megjárta Brüsszelt, ahol felvette a kapcsolatot az ottani emigráció olyan tagjaival, mint pl: br. Jósika Miklós vagy Irányi Dániel. Nem sokkal később Londont kereste fel, ahol többek között Mészáros Lázárral és Vukovics Sebővel találkozott. A következő egy évben Genfben tartózkodott, majd 1852 őszén ellátogatott Turinba (Torinó) és Genovába, ahonnan ismét Genfbe tért vissza.⁵²

Az ész-észak-itáliai háború hatására 1859. május 6-án megalakult a Magyar Nemzeti Igazgatóság, amelyben Puky titkári tisztséget töltött be. Az Igazgatóság alapító tagjai közül gróf Teleki László, a szabadságharc párizsi diplomatája, Puky legbizalmasabb barátai közé tartozott. Mindketten tevékeny részt vállaltak a magyar légió turini szervező munkájában, de Telekit – mint az közismert – még a Viktor Ernámuellal folytatott tárgyalások befejezése előtt elfogták Drezdában. Kapcsolatuk mélységét mutatta, hogy Teleki az 1861-ben bekövetkezett tragédiája előtt írt végrendeletében Puky tette meg vagyona egyedüli örökösévé.⁵³

1856-ban, miután megszerezte a genfi állampolgárságot, Puky Pfeffer Károllyal közös vállalkozásban könyvnyomdát alapított. Befektetése sikeresnek bizonyult: több ismert mű mellett Horváth Mihály két nagyszabású munkája: 1864-ben a „Huszonöt év Magyarország történetéből”, illetve 1865-ben a „Magyarország függetlenségi harczának története” is itt került kinyomtatásra.⁵⁴

A kiegyezés évében Puky hazatérhetett szülőföldjére, ahol a megyében újból meginduló politikai élet első tisztújításán, 1867. április 28-án a vármegye közgyűlése elsőalispánnak választotta, majd a következő évben a heves megyei Negyvennyolcas Párt elnöke lett. 1869-

50 PUKY Miklós 1885. 273.; HERMANN Róbert-PELYACH István 1990. 494-495.; VARGHA Zoltán 1933. 6. Lemondásának pontos okait nem ismerjük. Valószínű, hogy a katonai vezetéssel való állandó ellentétek is közrejátszhattak döntésében, éppúgy, mint Vukovics országos biztos komáromi látogatása, aki – Kossuthhoz hasonlóan – azt tanácsolta a kormánybiztosnak: csak az élelmezéssel és a polgári hatóságok felügyeletével foglalkozzon, és ne ártsa bele magát a katonaság ügyeibe. Lemondása után az új kormánybiztos részéről Puky több vád érte a Komáromban végzett működésével kapcsolatban; ezekre a vádakra reagált június 22-én, a belügyminisztériumhoz írt levelében. VUKOVICS Sebő 1982. 76.; KLÓM XV: 284.; MOL H 13 BM 1849-9-46.

51 jelképesen

52 JUHÁSZ István 1986. 49-54.; VARGHA Zoltán 1933. 7-19. Puky 1950. április 1. és 1954. május 20. között naplót vezetett, fgy élete e néhány évét is részletesen ismerhetjük.

53 JUHÁSZ István 1986. 56-66.; VARGHA Zoltán 1933. 20-21.

54 JUHÁSZ István 1986. 69-76.; VARGHA Zoltán 1933. 30.

ben Puky a gyöngyöspatai választókerületben még elindult az országgyűlési választásokon, de a 48-as párt politikai elszigetelődését látva még az év végén, december 23-án lemondott első alispáni tisztéről, és karácsondi birtokára vonult vissza. Itt érte a halál 81 éves korában, 1887. augusztus 23-án.⁵⁵

5.kép. Puky Miklós és Teleki László

Irodalom

MOL – Magyar Országos Levéltár

H 2 OHB: Országos Honvédelmi Bizottmány iratai

H 3 HNI: Miniszterelnökség hadügyi és nemzetőri iratai

H 13 BM: Belügyminisztérium országlásziati osztály iratai

H 15 BM: Belügyminisztérium rendőri osztály iratai

H 75 HM/k: Hadügyminisztérium kiadványok fogalmazatai

H 92 ONHT: Országos Nemzetőrségi Haditanács általános iratok

H 109: Puky Miklós komáromi kormánybiztos iratai

H 123: Heves megyére vonatkozó jegyzőkönyvi másolatok

P 295: a Görgey család levéltára

HML – Heves Megyei Levéltár

55 SEBESTYÉNY Sándor 1973. 1175-1191.; JUHÁSZ István 1986. 82-106.; VARGHA Zoltán 1933. 33.

- HL – Hadtörténelmi Levéltár**   Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc iratai
KÖZLÖNY
 1847/48-IK...
 1988. 1847/48-ik évi országgyűlési törvénycikkek, Bp.
- BEÉR János**
 1954. (szerk.) Az 1848-49. évi népképviselői országgyűlés, Bp.
- BONA Gábor**
 1998. (szerk.) A szabadságharc katonai története Pákozdtól Világosig 1848-1849, Bp.
 2000. Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban, Bp.
- BOROVSKY Samu**
 1909. Heves vármegye, Bp. é. n.
- CSIZMADIA Andor**
 1963. A magyar választási rendszer 1848-1849-ben, Bp.
- HAJAGOS József**
 1995. Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban, Mátrai Tanulmányok. Szerk.: Horváth László. Gyöngyös
 1996. A 26. honvédszászlóalj története, Megjelent: A tavaszi hadjárat. Szerk.: Horváth László. Hatvany Lajos Múzeum füzetek 13. Hatvan
 1998/a. Heves megye az átalakulás hónapjaiban (1848 március-június), Aetas. Szeged, 1998/2-3. sz.
 1998/b. Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja, Megjelent: Egy küzdelmes év katonái. Mátrai Tanulmányok. Szerk.: Horváth László. Gyöngyös
 2000. Almásy Pál tevékenysége az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban, Mátrai Tanulmányok. Szerk.: Horváth László. Gyöngyös
- HERMANN Róbert**
 1995. Megtorlás Heves és Külső-Szolnok vármegyében, 1849-1851 Mátrai Tanulmányok. Szerk.: Horváth László. Gyöngyös
 2000. (S. a. r.): Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések 1848-1849, Bp.
- HERMANN Róbert-PELYACH István**
 1990. Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár, Sajtó alá rendezte és összeállította: Hermann Róbert és Pelyach István. Bp.
- HORVÁTH Mihály**
 1871-72. Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben, I-III. kötet. Pest
- IRÁNYI Dániel – Charles-Louis CHASSIN**
 1989. A magyar forradalom politikai története 1847-49, II. kötet. Bp.
- JUHÁSZ István**
 1986. Egy 48-as kormánybiztos élete, Karácsond
- KLAPKA György**
 1986. Emlékeimből, S. a. r.: Katona Tamás. Bp.
- KLÖM XIII-XV.**
 Kossuth Lajos összes munkái, XIII. - XV. kötet S. a. r.: Barta István. Bp., 1953. és 1955.

OROSZ Ernő

1906. Heves-és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemesi családjai, Eger

PAP József

1998. A Heves és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a „passzív ellenállás”,
Aetas. Szeged, 1998/2-3. sz.

PUKY Miklós

1885. Komáromi emlékeim, megjelent: Hazánk, 1885. III. köt. 163-173. Közli: HER-
MANN Róbert 2000. 420-429.

1888. Komáromi dolgok, megjelent: Hazánk, 1888. VIII. köt. 154-157. Közli: HER-
MANN Róbert 2000. 438-442.

RÓZSAFY Mátyás

1888. Komárom 1848/49-iki történetéhez, megjelent: Hazánk, 1888. VIII. köt. 65-76.
Közli: HERMANN Róbert 2000. 429-438.

SEBESTYÉNY Sándor

1973. A „hevesi ügy”, 1867-69 Századok, 1973. 5-6. sz.

SZEDERKÉNYI Nándor

1893. Heves vármegye története, IV. k. Eger

SZÉNÁSSY Zoltán

1989. Komárom ostroma 1849-ben, Komárom

SZINNYEI József

1887. Komárom 1848-49-ben, Bp.

URBÁN Aladár

1999. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai, I-II. Bp.

VARGHA Zoltán

1933. Egy bujdosó naplója, Bp.

VUKOVICS Sebő

1982. Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re, S. a. r.: Katona Tamás. Bp.

Dezső Dér

Miklós Puky, Regierungskommissar der Revolution von 1848-49

Während der Zeit der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848-49 waren die Regierungskommissare die lokalen Vertreter der Politik der ungarischen Regierung, die ihren Willen durchsetzten. Es fiel ihnen keine geringere Aufgabe zu, als die Truppenformationen, die professionellen und die freiwilligen Nationalgardisten, den Volksaufstand und das Hinterland zu organisieren, und die Versorgungsprobleme zu lösen. In den aufgezählten Aufgaben wirkten sie mit den Leitern der Munizipalbehörden, mit den Verwaltungsleitern der Gemeinden und mit der Führung der Armee mit mehr oder weniger Erfolg mit. Zu den Regierungskommissaren zählte auch Miklós Puky, der von dem Ministerpräsidenten Graf Lajos Batthyány als Abgeordnete des Wahlbezirks von Nagyfűged, und als Rekrutenkommissar im September 1848 in sein Komitat geschickt wurde. Der

Erfolg seiner Amtstätigkeit wird dadurch bewiesen, dass er Ende Januar 1849 von Lajos Kossuth zum Regierungskommissar des strategisch außerordentlich wichtigen Komáromer Festungswerkssystems, und zugleich zum bevollmächtigten Kommissar des Komitats Komárom ernannt wurde. Er war in seinem Amt bis zum Mai 1849 tätig. Er spielte als Regierungskommissar bei der Organisation der Verteidigung des von den Feinden bis zum 22. April belagerten Festungssystems, in erster Linie bei der Beschaffung der nötigen finanziellen Bedingungen und beim Lösen der Versorgungsprobleme eine bedeutende Rolle. Da er aber leicht beeinflussbar und ohne Grund argwöhnisch war, geriet er ständig mit den nach einander kommenden Festungskommandanten in Widerspruch, so mit Ignác Török, János Lenkey und Richárd Guyon. Nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes musste auch Puky emigrieren. Er wurde in seiner Abwesenheit von dem kaiserlich-königlichen Kriegsgericht im Jahre 1850 zum Tod durch den Strang verurteilt, das Urteil wurde symbolisch auch vollgestreckt. Er durfte erst 1867 wieder heimkehren. Er zog sich nach kurzem politischen Komitatsauftritt in sein Landgut nach Karácsond zurück. Dort ereilte ihn der Tod am 23. August 1887.

Dér Dezső
ELTE Bölcsészettudományi Kar
H-1052 Budapest
Pesti Barnabás u. 1.

„És te is üdvöz légy, testvérváros...!”
Adatok Eger és Gyöngyös irodalmi kapcsolatainak
történetéhez¹

Lisztóczy László

ABSTRACT: *'Hail to Thee Also, Sister Town...!'* On the History of the Eger—Gyöngyös Literary Connections. The paper documents the interdependence, old and fruitful literary connections of the two, often feuding, cultural centres in Heves County, Eger and Gyöngyös. It presents an inventory of authors who worked in both towns for some period, illustrated by some of their works but not claiming completeness.

A közelmúltban antológiát állítottam össze Eger és Gyöngyös irodalmi emlékeiből. E munka végzése során tűnt föl, hogy a két – egymással olykor pörben álló – Heves megyei kultúrközpont között milyen régi keletű, folyton megújuló, igen élénk és gyümölcsöző irodalmi kapcsolatok jöttek létre. Számos alkotói örökség őrzésére és ápolására mindkét város bejelentheti igényét.

Ezeknek a kapcsolatoknak a történetéből szeretnék fölillantani – a teljesség igénye nélkül, csupán illusztrációképpen – néhány érdekes és sokatmondó epizódot, bemutatva az idevágó legfontosabb és legjellemzőbb – részben föltáratlan – dokumentumokat is. S teszem ezt annak az embernek a jogán és tiszta szándékával, aki mindkét településhez erős érzelmi szálakkal kötődik: a Mátra alján, Gyöngyös vonzaskörzetében, Markazon születtem és nevelkedtem, s jó három évtizede Egerben élek és dolgozom.

* * *

Az első helyen szemléltetheti a két testvérváros termékeny irodalmi kapcsolatait a jeles barokk költő, gróf *Koháry István* (1649-1731). Köztudott, hogy Gyöngyös földesura és jótevője részt vett az egri vár 1687-es visszafoglalásában. Seregével a mai Hajdúhegyen, a Honfoglalás utca környékén táborozott. Már hetek óta folyt az ostrom, amikor egy török csapat kitört a várból. A gróf és katonái a Hatvani kapu tájékáig szorították vissza őket. Ekkor egy „golyóbis” – melyet a vár bástyájáról lőttek ki – eltalálta a költő jobb karját. A tábori sebészek nem a megfelelő módon kezelték, emiatt Bécsben kellett gyógyulást keresnie. Itt újabb szerencsétlenség érte: az operáció közben elkövetett műhiba sérült karját megbénította.

A sebesülés okozta szenvedés és kétségbeesés ösztönözte az *Üdö mulatás közben szerzett versek* megírását. A tizenkét részre és négyszázhatvanolc strófára tagolt alkotás erkölcsi

¹ LISZTÓCZY László 2000. 119-137.

elmékedéseket tartalmaz, amelyek az „elmondás”, a „kibeszélés” feszültségoldó erejével segítik a költőt abban, hogy helyzetét tisztázza és a megpróbáltatásokat elviselje.

A mű prológusa három egymással szervesen összefonódó fejezetből áll: *A kegyes olvasóhoz* intézett ajánlásból, az *Az mostoha szerencsérül* szülő, a szomorú sors által diktált bölcselkedésből és *A Boldogságos Szűzhez*, a Magyarok Nagyasszonyához folyamodó, tőle oltalmat kérő fohászból. Mindhárom fejezetben utal a költő a mű keletkezésének előzményeire, az egri vár ostromára és ott kapott sebére. A harmadik rész – és a prológus – utolsó strófájában így:

*Midőn Eger alatt meglőték karomat,
s nem kevesen vélték abban halálomat,
hogy Isten megadja felgyógyulásomat,
szerzém fájdalomban ezen ritmusimat.*

***

A Koháry István halálát követő időszakban *Orczy Lőrinc* (1718-1789) írt értékes új fejezetet abba a könyvbe, amely Eger és Gyöngyös közös irodalmi hagyományait veszi számba.

A bárói rangot szerzett Orczy-család társadalmi és gazdasági fölemelkedésének – erről B. Gál Edit tárt föl adatokat² – Gyöngyös volt a legfőbb színtere. A jeles költő részben itt végezte iskoláit is, a Mátra „fővárosa” az ő életében és idősebbik fia, József működése nyomán fejlődött az Orczy-birtokok központjává.

Orczy Lőrinc pályája ugyanakkor elválaszthatatlanul egybeszővődött a korabeli Eger szellemi törekvéseivel is. A mecenatúrára vállalkozó híres egri püspök, Barkóczy Ferenc irodalmi köréhez tartozott, annak legnevesebb pártfogoltja volt. Az Esztergom érseki székébe emelt főpap biztatására állította össze első versgyűjteményét, amelynek megjelenését csak a mecénás halála akadályozta meg. Ezt követően huszonkét évnek kellett eltelnie, hogy versei napvilágot lássanak. Az 1787-ben kiadott *Költevényes holmi* című kötet első darabja *Szalai Gróf Barkóczy Ferenc esztergomi érsek úrnak szól*, az ő emléke, irodalompártoló érdemei előtt tiszteleg.

Orczy Lőrincet baráti szálak fűzték Barkóczy püspök titkárához, Richwaldszky György préposthoz, akihez két verset is írt. Ezek közül az első, a *Richvaldszki prépost úrnak* című 1761. október 15-én Egerben keletkezett. A költemény könyvek között botorkál, a lehetetlennel, megválaszolhatatlan teológiai kérdésekkel, a lét végső titkaival csatázó „szobatudós-ként” mutatja be a prépostot. Ezzel az életformával állítja ellentétbe az egri szüretelők vidámságát, egyszerűségét, természetességét. Egri jelmezben és díszletek között vonulnak föl a Rousseau-i emberideált megtestesítő, a „térjünk vissza a természethez” intelmének engedelmeskedő szereplők. A költő hangulatos és néprajzi szempontból is hiteles leírását adja a hajdani egri szüretnek, nosztalgikus szeretettel ábrázolja a benne résztvevők jókedvűen végzett munkáját és megelégedettségét, örömét a „gazdag termés” fölött, majd a vers címettségéhez fordulva ezt a mindkettőjükre érvényes tanulságot fogalmazza meg:

2 B. GÁL Edith 1993. 9-26.

Orczy Lőrinc

*Kérded, e csörgés közt hát én mit mívelek?
Nem unom el magam, imígy elmélkedek:
Én Uram Istenem! mely boldogok ezek,
Mely jó állapotban vagynak az ilyenek.*

*Ezeket a bőség vígságra ébreszti,
Gond, bú nélkül való életre vezeti,
A szép csendességet hívság el nem veszti,
A komort szabadság és víg kedv széleszti.*

*Boldogabb ily polgár nálam és náladnál,
Noha fényes kapa várja gunyhójánál,
De jobb ez akármely cifra patikánál,
Egri víz vagy Sándor köz balsamumjánál.*

Az utolsó sorban említett „egri víz” természetesen a régen patikákban árult, gyomorbántalmakra javallt pálinkafélét jelenti.

Kapcsolatba került az Orczy-családdal Eger irodalmi múltjának egyik legnagyobb büszkesége, *Vitkovics Mihály* (1778-1829) is, aki 1804-ben versben siratta meg báró Orczy József halálát. A mű teljes címe: *Halotti vers, mellyet boldog emlékezetű báró Orczy József őnagyságának Karácson havának XIV. napján MDCCCIV. esztendőben Gyöngyösön történt halálára hazafiui tiszteleteül irt Vitkovics Mihály.* Az antik időmértékes verselés szabályaihoz, az alkaioszi strófa rendjéhez igazodó, lírai pátoszú sorai megrendült hangon idézik föl az elhunyt hazafi kimagasló erőit és tetteit. Többek között ezeket:

*Kit a szelídség, úri nem éke; nyílt
És mindenekkel jóra barátkozó
Szív kedvesített, mint az ifjú
Hajnali csillag, örökre eltűnt.*

*El, aki Árpád büszke legényeit
Áldott Egerbűl mentori oktatás
Alatt vezérlé fő Budára
Őrzeni Hunnia égi kincsét.*

*Ki őseinknek ritka szokásait,
Törvényeinket védeni, míg lehelt,
Nem szűnt. Ki győzné híresítni
Titusi érdemeit közöttünk?*

* * *

A Vitkovics-verssel már a XIX. század küszöbére léptünk. Ebben az évszázadban soha nem tapasztalt virágzásnak indult mindkét város irodalmi élete, ami a közöttük kibomló kapcsolatok gazdagodásán is lemérhető.

Ezt példázza egy csaknem teljesen elfelejtett papköltő, *Pájer Antal* (1814-1881) élete és munkássága is. Eger közelében, Makláron született. Gimnazista éveit az érseki központban és a ferencesek híres gyöngyösi intézetében töltötte. 1835-ben az egri szeminárium hallgatója lett, ahol 1842-ben szentelték pappá. Ezt követően két évig Füzesabonyban szolgált. 1844-ben az egri főszékesegyház hitszónokává és tanítóképezdei tanárrá nevezték ki. Négy évet töltött e posztokon, amikor Tiszabábolna, majd csakhamar Tiszafüred, 1862-től pedig Jászapáti lelkipásztoraként folytatta pályáját.

Nevét az tette ismertté, hogy amikor a Debrecenből Pest felé tartó Petőfi 1844 febru-

Pájer Antal

árjában Egerbe látogatott, a városba érkezésekor őt kereste elsőként, s csak akkor fordult Tárkányi Bélához, amikor megtudta, hogy Pájer Antal már Füzesabonyban szolgál. E tényről a gyöngyösi születésű Zalár József tártá föl 1858-ban készült visszaemlékezésében.³ Petőfi egeri látogatásának ez a visszaemlékezés a leghitelesebb forrása: szerzője a költő ittjártakor teológus volt az egeri papnevelő intézetben. Így szem- és fültanúja lehetett Petőfi és a „derék” kispapok beszélgetéseinek is. A körülrajongott vendég Pájer Antalt is emlegette, akit – idézi föl akkor elmondott szavait Zalár József – „nagyon becsült”, sajnálta, hogy nem találkozhatott vele, mert „szerette volna őt... üdvözölni”. Pájer Antal 1847-ben megjelent első kötetében *Petőfihez* címmel örökítette meg a látogatás emlékét, és ő is sajnálkozását fejezte ki a találkozás elmaradása miatt.

Ez a versgyűjtemény két gyöngyösi tárgyú verset is tartalmaz.

Az egyik a *Gyöngyösi szüreten* című, 1841-es keltezésű szonett, amely a hegyen szüretelő „tarka nép”-et állítja ellentétbe az „úri nők csinos füzéré”-vel, kik „tölt serleget” vesznek kezükbe:

³ Újra közzölte KISS Péter: 1993. 76-80.

*Ah, ebbe ők szívök könnyűit önték;
S az árva hont s e népet ott, köszönték –
Melly értünk szenved, míg mi élvezünk.*

A vers jóval a gyöngyösi ferences gimnázium elhagyása után, egy évvel Pájer Antal papá szentelése előtt keletkezett. A költő tehát egri kispap korában sem tépte el azokat a szálatkat, amelyek őt a Mátra szellemi központjához fűzték. Erről tanúskodik a kötet másik gyöngyösi vonatkozású – és feltűnően bensőséges hangvételű – verse, a *Vachott Sándorhoz* is:

*Mély kútba nézek andalogva,
S gyönyörködöm kristályvizén;
Fejem szédül a szörnyü mélytől;
Gyönyörrel nézem mégis én.*

*Nem kútba nézek én: szivedbe;
Az olyan mélységes, mint a kút.
Oh hagyj belőle dalt merítnünk!
Mondd: hol vezet hozzá az út?!*

Vachott Sándor négy évvel fiatalabb volt Pájer Antalnál, az idézett szöveg mégis fölfelé néző, az idősebbnek kijáró tisztelettel és alázattal fordul címzettjéhez. (Igaz, hogy a gyöngyösi származású poéta első verseskötönyvének megjelenésével költőként nemcsak „ledolgozta” korábbi hátrányát, hanem még egy év előnyt is szerzett pályatársával szemben.)

Pájer Antal Gyöngyöshöz fűződő viszonyában új fejezet kezdődött az 1848-49-es forradalom és szabadságharc bukása után, amikor az általa irányított tiszafüredi plébánia az üldözöttek egyik menedéke volt. Egy ideig – feltehetően még Tiszabábolnán, Pájer Antal ugyanis 1851. augusztus 26-ig ott volt lelkipásztor – a távollétében halálra ítélt Sárosi Gyulát is rejtegette. Az *Arany Trombita* szerzője az ő ösztönzésére és hatékony közreműködésével választotta Gyöngyöst bujdosásának újabb színhelyéül, ahol számíthatott a két jó barát, Vachott Sándor és Zalár József segítségére is. Még az odautazáshoz szükséges lovakat is ő kölcsönözte számára.

Zalár József *Sározy Gyula bujdosása Heves megyében* című visszaemlékezésében beszámol minderről. Az *Arany Trombita* szerzőjét idézi, aki – vallomása szerint – kelet-magyarországi bujdosása idején sűrűn gondolt két gyöngyösi barátjára, egyre inkább Hevesbe vágyott: „*De jöttömben – tette hozzá –, éppen a Tisza partján, egy harmadik hevesi jó barátot is szereztem magamnak: Pájer Antalt, a tiszafüredi papot. Sokat köszönhetek neki, megrakta kocsimat mindenféle jóval s azóta sem feledkezett meg rólam...*”⁴ (A beszélgetés időpontjában Pájer Antal már Tiszafüred papja lehetett, Zalár József pedig személyes élményei alapján is, – lásd később idézendő versét – csak erre a településre gondolhatott, amikor visszaemlékezését írta.)

A vallomás befejező szavai arra utalnak, hogy Pájer Antal Sárosival annak gyöngyösi bujdosása idején – 1850 szeptembere és 1852 novembere között – is kapcsolatban maradt:

4 L. NAMÉNYI Lajos (Szerk.) 1889. 99.

„valahányszor megszorult” – olvashatjuk Káplány József Sárosy Gyula Gyöngyösön című dolgozatában –, mindig támogatta őt „pénzzel s élelmiszerekkel”.⁵

Segítőkészségét – *Emlékezés Tiszafüredre* című verse tanúsítja – igénybe vette a Damjanich-hadtest egykori történeti jegyzője, Zalár József is:

*Egyszerű és igaz mindig,
Nemcsak háza, szíve is nyílt,
S mind a kettő oly meleg...
Ide jöttem én is gyakran,
Hogy e forró sugarakban
Melegítsem szívemet.*

Ez az idézet is megerősíti, hogy Pájer Antal költői örökségét és emberi példáját – Egerrel és többi állomáshelyével együtt – Gyöngyös is a legszebb és legértékesebb hagyományai közé sorolhatja.

Az sem pusztá véletlen tehát, hogy a következő fejezet egyik legjobb barátjáról, az *Emlékezés Tiszafüredre* című vers alkotójáról szól.

***

Zalár – *eredeti nevén: Hízli – József* (1825-1914) Gyöngyösön született, ott végezte elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait is. Ezt követően Egerben volt papnövendék, 1844-től pedig joghallgató. Életére és gondolkodására az 1848-49-es forradalom és szabadságharc gyakorolta a legdöntőbb hatást. A hevesi önkéntes zászlóalj katonájaként, majd a Damjanich-hadtest történeti jegyzőjeként vett részt a szabadságküzdelmekben. A bukás után ő is bujdosni kényszerült, melyben – idézett verse tanúsítja – Pájer Antal is segítette őt. Amikor módja nyílt rá, a jog eszközeivel harcolt tovább régi eszményeiért. 1860 decemberében Heves vármegye aljegyzőjévé nevezték ki, de tisztségéről az osztrák önkény ellen tiltakozásul – számos társával együtt – 1861 őszén lemondott. 1867-ben – annak ellenére, hogy szembe fordult a kiegyezéssel – újra őt állították erre a posztra. Ettől az évtől kezdve haláláig Egerben talált új otthonra, s emelkedett egyre magasabbra a hivatali ranglétrán.

Élete és közéleti pályája nagyobbik felét a megyeszékhelyen töltötte, de ott sem tudott elszakadni szülővárosa és az azt átölelő Mátra álmaiban is vissza-visszatérő, hazahívó varázsától. Saját sorsára vonatkoztathatta volna Mikes Kelemen híres mondatát: „Úgy szeretem már Egert, hogy el nem felejthetem Gyöngyöst”. Utolsó versgyűjteménye 1909-ben jelent meg *Emlékek és emlékezések* címmel. A nyolcvan szonettből álló ciklus egy roppant gazdag, küzdelmes élet és alkotói pálya eseményeiről készít számvetést, amelyet a reformkor kezdete és az első világháború kitörése foglal különös, elgondolkoztató keretbe. Körülbelül egyforma arányban idézi benne gyöngyösi emlékeit, és fejezi ki háláját, szeretetét Eger iránt.

---

5 L. NAMÉNYI Lajos (Szerk.) 1989. 99.

Az egyik szonett így eleveníti föl a szülőföld és a tovatűnt ifjúság álmokképeit:

*Látlak, szép Mátrám! rólad álmodom.
Itt kél lelkemben édes lány fuvalmad,
Szívem a medre a csörgő patakknak,
Itt hordom bérceid, itt a vállamon.
Ott járok benned tündér lábnyomon,
Friss zölded fénylő tükrénél ül a nap
S aranyhajába rózsát – most is azt rak,
Mint az első nász napján, hajnalon.*

1886. január 18-án aranytollal ajándékozták meg őt munkatársai, melyre ezt a feliratot vészték: „Zalár Józsefnek, a kitűnő főjegyzőnek Heves megye tisztikara”. Erre az alkalomra írta az ügyancsak gyöngyösi születésű és az idő tájt Egerben lelkipásztori szolgálatot teljesítő **Párvy Sándor** (1848-1919) *Aranytoll Zalárnak* című versét.⁶ A jó formaérzékre valló, gördülékeny stílusú, könnyed verselésű alkotás frappáns, találó jellemzést ad az ünnepeltről, akinek a törekvései a szabadság és a jog, az eszmény és az igazság között feszülő ellentétek feloldására irányultak. Helytörténeti érdekessége miatt lefűjom róla a múlt idő, a feledés porát:

*Csak vedd kezedbe!... Csillogása
Ne bántson: munka, érdem embere!
Hiú, üres fényt, tudjuk, lelked
Magáénak soha nem ismere!
Nem a hiúság ünnepel ma!
Nem e hazug kor tapsa riad itt! –
E tollnak is te adsz magad fényt:
Ezzel írad már élted lapjait.*

*Mit e hideg érc csak jelképez,
Arany volt tollad, mert tiéd vala, –
Lángzó lelked tüzén megedzve!...
S mit írt: arany volt mindenik dala!
Felzendült a dal... zengte a hont,
Szabadság üdvét, rabság bánatát...
Igaz hang csendült, – jó arany-hang...
Szívünk cserébe – magát adta át!*

6 Megjelent az Eger című újság 1886. január 18-i számában, ugyanakkor önálló nyomtatványként is. Egyik közlemény sem tüntette föl a szerző nevét. Kilitét KÖNCZ Ákos fedte föl: 1892. 194.

Arany volt tollad... Hah, jött a harc!
Aranynál drágább lett a hős acél...
És villogtattad, hol jelszó lett:
Ki meg tud halni bátran, csak az él!
És jött a nagy halálnak gyásza...
A szellemekre szállt rozsdá, moha –
Szennyes lelkeknek szolgasága...
De az arany nem fog rozsdát soha!

És nem puhul meg! – Érc-jellemmel
Álltad a rossz napok áramlatát...
Az éj sötétjén a költő: jós,
Szabadságnak szép hajnalába lát...
Virrasztó gonddal, keltő dallal
Az ébredésről bízva énekel...
És jött a regg, – és felriadtunk:
Elég a néma kínból, – tette fel!

Jogért, eszméért tette keltünk!...
A költő tolla új éllel csatáz. –
S diadalának új terévé
Lesz a jog háza – a vármegyeház...
„Ábrándos költő – nem volt ily szó! –
Rideg valóval mi közöd neked?”
Tudtuk: mint az arany fény nélkül,
Igazság eszmény nélkül nem lehet!

Eszmény! Nemes nagy lelkek napja!
Ez, szellemed is ez ragyogja be;
Hiszed hitednek szent győzelmét,
Mely e világ bálványit rontja le...
Idők rohannak... ám eljön még
Betelt reményid várt arany-kora!
Aranytolladdal írj, küzdj érte!...
Előre!... mi el nem hagyunk soha.

Érdekes dokumentuma ez a mű az Eger és Gyöngyös között szövődő irodalmi kapcsolatoknak. Szerzője is, címezte is Gyöngyösön született, s mindkettőjüket Egerbe sodorta a sors szeszélye: itt nyújtottak egymásnak testvérkezet.

Ezt ismételhették meg 1894-ben is, amikor az Egri Irodalom- és Művészetbarátok Köre elnökévé Zalár Józsefet, alelnökévé pedig Párvy Sándort választották.

***

A méltatlanul elfelejtett – Gyöngyös és Eger irodalmi hagyományait egyaránt gazdagító – alkotók sorába tartozik *Ethei Sebők László* (1840-1881) is. Szülővárosában, Gyöngyösön végezte alsó és középfokú iskoláit, majd a fővárosban folytatott teológiai tanulmányokat. 1862-ben szentelték pappá. Két évig tartó vándorlás után Egerben kötött ki, ahol a főszékesegyház hitszónokaként, a tanítóképző és a papnevelő intézet tanáraként kereste kenyerét. 1875-ben engedett a szülővárosába szülő meghívásnak, ott érte utol fájdalmasan korai halála is. Utolsó útjára hatalmas tömeg kísérté.

Önfeláldozó lelkipásztori tevékenysége mellett költőként, prózaíróként és helytörténeti kutatóként is jelentőset alkotott. Sokirányú érdeklődése és rövid életéhez mért, páratlan teljesítménye tiszteletet parancsol.

Fő műve a *Gyöngyös és vidéke története*, amely a halálát megelőző évben látott napvilágot. Az egyszerű nyelven és élvezetes stílusban megírt monográfia mindmáig az egyik legjobb összefoglalása a város történelmének, a forrásértékű, ugyanakkor igen érdekes művet napjainkban is szívesen forgatják a település múltja iránt érdeklődők.

Leporolásra és újraértékelésre váró szépirodalmi alkotásai közül egyetlenegyre hivatkozom, amely viszont a megyeszékhely történetéhez kötődik. 1862-ben Bartakovics Béla érsek ásatásokat rendelt el az egri várban. Lendületes szakaszához ért ekkor a régi székesegyház föltárása. Ezt az eseményt üdvözli Ethei Sebők László *Az egri vártemplom romjainál* című szép verse, melyet az Eger című újság tett közzé 1863. szeptember 10-i számában. Álljon itt emlékeztetőül és illusztrációként első három strófája:

*Elő, elő csak e barnult romokkal!
Hadd lássuk azt a kétszer szent helyet,
Amelyet a szentelt olaj s a hős vér
Az egyház és hon templomává tett.*

*Oh hadd merengjünk e dicső romoknál,
Hol annyi sóhaj lebbent egykor el!
Oh hadd könnyezzünk itt, hol a hazáért
Vérkönyvet sírt oly számos hős kebel!*

*Nem azt érdemli e hely, hogy göröngyök
Silány porában sorvadozzon itt,
Hanem hogy büszkén szórja rá a szép nap
Fény-trónjából arany sugarait.*

***

A lassan befejezéséhez közeledő áttekintés újabb fejezete egy futó pillanatra *Útas* – család névén: Strasser – *Zsigmond* (1865-1911) arcát villantja föl a XIX. és a XX. század fordulójáról. Az ő élete, hivatalnok, irodalomszervezői és költői munkássága elsősorban Gyöngyöshöz kötődik, ott született és ott is halt meg, s csak rövid periódust töltött a megyeközpontban.

Egyedülálló vállalkozásával, a *Heves megyei írók és írónők almanachja* című könyvsorozat szerkesztésével és kiadásával, melynek 1901 és 1911 között hat kötete jelent meg fel-

váltva Gyöngyösön és Egerben, igen sokat tett mindkét város irodalmi életének föllendítéséért. Figyelme és rokonszenve nemcsak szülővárosa, hanem Eger és az egész vidék alkotóira kiterjedt, fölvette a kapcsolatot azokkal is, akik elköltöztek a megyéből.

Költészetébe – mely csupán helytörténeti szempontból érdemel figyelmet – két olyan verse nyújt betekintést, amelyek a két testvérváros egymásrautaltságát szemléltetik. Az egyiket földijéhez, *Dr. Párvy Sándorhoz* intézte püspökké szentelése alkalmából. 1903. április 19-én zajlott le ez az esemény, a Gyöngyösről elszármazott főpapot ekkor emelték Eger segédpüspöki, egy év múlva pedig Szepes püspöki székébe. Személyében Gyöngyös és Eger testvéri kapcsolatainak megtestesítőjét, szimbólumát ünnepelte és köszöntötte büszke öntudattal Utas Zsigmond:

*Felhőkbe csapkodó,
Költői tehetség!
Kegyes szív, hű jellem,
Tiszta, mint tavaszég!
Üdvöz légy, szülöttje
Gyöngyös városának,
Hol neked bölcsődalt,
Lágyat dalolának . . .*

*És te is üdvöz légy,
Testvérváros: Eger!
Mert szent falaid közt
Ver e férfikebel.
Mert e lángelmének,
Mely oly fennkölt s szabad,
Ragyogó színhelye:
Kapharnaumja vagy!*

A másik költemény a *Heves megyei írók és írónők almanachja* 1907-es kötetében jelent meg. Az *Eger* címet viseli, s a hozzá fűzött lapalji jegyzet szerint Utas Zsigmondnak „a gyöngyösi szolgabírótságtól a vármegyei központba történt” előléptetése alkalmából, 1905. február 1-jén keletkezett. A költő ihletett hangon, lírai pátoosszal becézgeti életének új színterét, úgy érzi, odaköltözésével régi vágya teljesült:

*Eljöttem hozzád, oh
Nemes hősi város!
Hol életem egykor
Csendesen leáldoz...
Üdvöz légy, titánok
Vérrel szerzett fészke!
A magyar erények
Igaz ékessége!*

*Eljöttem hozzád, hisz
Ide oly rég vágytam!
Szívem sokszor égett
Érted forró lázban.
Gondolatom feléd
Epedezve szállott;
Utamban, álmomban
Lelkem téged látott!*

Az idézett szavak súlyát és hatását növeli, hogy Utas Zsigmond életéből ekkor már csak néhány esztendő volt hátra, tüdőbetegségének elhatalmasodása miatt nemsokára visszatért szülővárosába – meghalni.

***

A tanulmány utolsó része *Bán Imre* (1905-1990) példáján keresztül ad betekintést az Eger és Gyöngyös között létrejött irodalmi kapcsolatok XX. századi periódusába.

Családja nőülés révén került Egerbe. Budapesten élő és ott nyomdászként dolgozó édesapja 1902-ben feleségül vette a híres egri nyomdavezető, Kőnig Ferenc leányát, s apósa kérésére költözött 1914-ben a városba. Bán Imre itt fejezte be elemi iskolai s kezdte meg 1916 őszén gimnáziumi tanulmányait az Egri Magyar Királyi Állami Főreáliskolában, a mai Dobó István Gimnázium elődjében.

Gimnáziumi éveinek emlékét őrzi egy érdekes és alig ismert dokumentum. 1972-ben készült, amikor egykori iskolája Dobó István halálának 400. és a Dobó név föl vételének 50. évfordulója tiszteletére létrehozta a Régi Dobósok Baráti Körét. Ebből az alkalomból az intézet akkori igazgatója körlevélben fordult a régi növendékekhez. Erre a körlevélre válaszolt egy hosszú, meleg hangú levélben a debreceni professzor, s idézte föl az egri diákevek benne élő emlékeit. A visszatekintés az iskola 1972-73-as évkönyvében látott napvilágot *Fél évszázad távlatából...* címmel. Szövegét a benne rejlő adatok érdekessége és fontossága miatt – s hogy a szélesebb nyilvánosság számára is hozzáférhetővé váljon – teljes terjedelmében ideiktatom:

Diákori emlékeim több mint fél évszázad távolába vezetnek vissza. 1916 őszén frattak be az akkori állami főreáliskolába, amely még nem viselte Dobó István nevét. Diákéveim sorsfordító korba estek: a mi nemzedékünk élte át a monarchia összeomlását. A tanulást nem saját épületünkben kezdtük, mert ez akkor hadikórház volt. Ha emlékezetem nem csal, 1918-ban kerültünk vissza iskolánkba, addig a Lyceum termeibe jártunk: ebben az óriási épületben mindenre volt hely. Sok jellegzetes tanáregyéniségre emlékszem. Első igazgatónk Vigh Béla volt, az ábrázoló mértan igazi tudósa, ő azonban hamarosan nyugalomba vonult. Kiváló nevelő egyéniségével nagy hatást tett ránk Habán Mihály igazgató: valóságos művésze volt a matematika tanításának, könyvet sohasem használtunk nála. Keze alatt szinte politéchnikai oktatás folyt: minden rendezvényre magunk állítottunk elő mindent, igazgatónk személyes vezetésével. 1922-23-ban jelentékeny Petőfi- és Madách-ünnepélyeket tartottunk.

Kiemelkedő tudása, színes előadókészsége és finom modora miatt igen kedveltük Bárányi Lászlót, a természetrajz és földrajz tanárát, aki egyébként évekig osztályfőnökünk is volt. Irodalmi műveltségünket Vucskits Jenőnek köszönhetjük. Nagyváradról jött, Ady tanárbarátai közé tartozott és Ady költészetét már tanította is. Roppan tudása főiskolai szintű volt, de azok voltak követelményei is; a magyar klasszikus írók teljes ismeretével álltunk érettségire, jómagam pl. minden Kemény-regényt elolvastam, és szerencsémre ebből is feleltem a „maturán” a félelmetes hírű Mázy Engelbert bencés főigazgató, tihanyi apát előtt. Kedves tanárunk volt az írói tehetségű Lemle Rezső; emlékszem, hogy egy Petőfi-darabját játszottuk a jubileumi évben. Az előadásra Vucskits Jenő egész sor Petőfi-verset zenésített meg, s hetekig kellett járnunk próbára a lakására. Felső diákként vettem részt Gárdonyi Géza temetésén (1922 nov.), de ott voltam a színházban Gárdonyi egyetlen nyilvános szereplésén is, amikor az Akadémia megbízásából felszólalt a Tárkányi Béla emlékére rendezett ünnepségen (1921).

Számos tanárnév, diákarc fűződik még nyolcéves egri diákságom emlékei közé; e rövid visszatekintés keretében nem szoríthatok helyet számukra. Úgy tudom, hogy az iskola éppen 50 éve vette fel Dobó István nevét. A nagymúltú tanintézet ezekben a nehéz években is gazdag útravalóval bocsátotta el neveltjeit, s bár hajdani osztálytársaim szétszóródtak a világ minden tájára, bizonyos vagyok benne, hogy mindenütt megállták a helyüket. 1934-ben megtartottuk tízéves találkozókat, 1944 őriült esztendeje erre már nem adott alkalmat, azóta sem tudtam összegyűjteni hajdani osztálytársaimat. Megfiatalodott egri iskolánkra azonban mindig szeretettel gondolunk, amíg erre lehetőségünk marad.

Érettségi után az Eötvös-kollégium tagjaként a budapesti egyetem bölcsészkarának magyar-francia szakán tanult tovább a tegnapi Dobós diák. Az 1928-29-es tanévben állami ösztöndíjasként a párizsi Sorbonne-on is gyarapíthatta tudását. 1930-ban szerezte meg tanári oklevelét, s ugyanebben az évben került a nagy hírvű gyöngyösi gimnáziumba, ahol huszonkét éven át tanított. Egy ideig ő gondozta a ferences könyvtárat is, s jelentős szerepe volt abban, hogy az 1951-ben államosított gyűjtemény átvészelte a nehéz időket.

Ezekben az esztendőkből készült föl tudományos pályájára. Alapozta meg jó hírért a szakmában. Kutatói figyelme elsősorban a régi magyar irodalom fehér foltjaira irányult. Számos tanulmányt publikált Gyöngyös művelődés- és irodalomtörténetének tárgyköréből is. 1952-ben elfogadta a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem meghívását. Irodalomtudósként, filológusként egyre magasabbra emelkedett, a középkortól a felvilágosodásig terjedő európai irodalomtörténet nemzetközi rangú kutatójává vált.

Példája a tehetség és a szorgalom korlátlan hatalmáról, a vidéki Magyarország értéktelentő képességéről és erejéről beszél.

Irodalom

B. GÁL Edit

1993. Az Orczy-család társadalmi és gazdasági felemelkedése a 18. században és a 19. század első felében. (In: Mátrai tanulmányok. Szerkesztette HORVÁTH László.) Gyöngyös

BITSKEY István

1997. Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban. Eger

KISS Péter

1993. Arcvonalok Eger művelődéstörténetéből 1944-ig. Eger

KONCZ Ákos

1892. Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren. Eger

LISZTÓCZKY László (szerk.)

1973. Az egri Dobó István Gimnázium és Erdészeti Szakközépiskola évkönyve, 1972-1973. Eger

1999. Végeknek tüköri. Versek Egerről. Pallas Kiadó, Gyöngyös

2000. A Mátra Gyöngye. Irodalmi emlékek és emlékezések Gyöngyösről. Pallas Kiadó, Gyöngyös

LISZTÓCZKY László

2000. A mesebeli hattyú fogságában. Tanulmányok és Könyvismertetések. Pallas Kiadó, Gyöngyös

LŐKÖS István

1989. „Üdö mulatás közben szerzett versek”. Koháry István költészetéről. Különlenyomat a *Studia Agriensa* 9. kötetéből. Eger

MISÓCZKI Lajos

1988. Utas (Strasser) Zsigmond. (In: Heves Megyei Népújtság, 1988. október 22.)

NAMÉNYI Lajos (szerk.)

1889. Sárossy-album. Arad

PÁJER Antal

2001. Szent Iant. Válogatott versek. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: LISZTÓCZKY László. Pallas Kiadó, Gyöngyös – Dsida Jenő Baráti Kör, Eger

SZECSKÓ Károly

1994. Az Egri Irodalom- és Művészetbarátok Köre. (In: Agria XXIX-XXX. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve.) Eger

1995. Adalékok Bán Imre gyöngyösi éveire. (In: Mátrai tanulmányok. Szerkesztette HORVÁTH László.) Gyöngyös

**„Und auch du sei begrüßt, Partnerstadt ... !“
Angaben zur Geschichte des literarischen Kontakten von Eger und Gyöngyös**

In der Studie werden das Angewiesensein, und die alten und wirklich fruchtbaren literarischen Beziehungen von den beiden – miteinander manchmal im Prozess liegenden – Kulturzentren im Komitat Heves, Eger und Gyöngyös, dokumentiert. Im Aufsatz wird über die Schöpfergeiste, die in beiden Städten über kurze oder längere Zeit tätig waren, sich gefühlsmäßig an beiden gebunden fühlten, aufgrund einiger ihrer Werke ein Inventar- ohne der Vollständigkeit halber-aufgestellt. So können beide Siedlungen einen Anspruch auf das Bewahren und die Pflege ihrer Andenken erheben. In der historischen Periode vom Ende des XVII. Jahrhunderts bis zum XX. Jahrhundert tauchen insgesamt die Namen von neun Dichtern und Schriftstellern im Überblick nur auf die bedeutendsten Angaben und Zusammenhänge beschränkt, auf: István Koháry (1649-1731), Lőrinc Orczy (1718-1789), Mihály Vitkovics (1778-1829), Antal Pájer (1817-1881), József Zalár (1825-1914), Sándor Párvy (1848-1919), László Ethei Sebők (1840-1881), Zsigmond Utas (1865-1911), Imre Bán (1905-1990).

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ
H-3300 Eger
Honfoglalás u. 21.

A tőkés agrárfejlődés gondjai Füzesabonyban és környékén 1867-1945 között

Misóczki Lajos

ABSTRACT: *The Problems of Capitalist Agrarian Development In and Near Füzesabony, 1867-1945 Lajos Misóczki* In the above-mentioned period, the economy of Füzesabony and its vicinity was determined by agriculture. Until the end of the nineteenth century, the dominant form was the cultivation of grain crops, and this was not modified significantly by the later development of the growing of fruits, sugar beet, and melons. The advancing animal husbandry at the beginning of the twentieth century did not bring a good effect in the production of capital. The only visible results were attained by the farms of great landowners. Middle- and small-landowners were supported by the members of the Heves County Economic Association (a body which originally guarded the interests of the great landowners) because their aspirations for animal husbandry were mutual. The years before World War I showed a capitalist economy which was taking its first faltering steps but was still developing. In the inter-war years better job opportunities and income were provided (as compared to other areas of Heves County) by the intensive farming of the agrarian areas and the large estates, the ideal railroad situation of Füzesabony.

Előzmények

Az 1848. évi jobbágyfelszabadítással, majd az 1853. évi császári pátenssel Füzesabony lakóinak életében is jelentős gazdasági és társadalmi változás következett. A volt jobbágy-lakosság jogilag szabaddá vált, de az úrbérrendezés nem változtatott a kedvezőtlen birtokviszonyon. (Az úrbér-rendezéssel megszűnt az egri róm. kat. érsekség földesurasága.)¹ 1867-ben a 7740 kat. h.-nyi határból 3252 kat. h. jutott a 3500 főnyi paraszti lakosságra, illetve az 581 családfenntartóra, a többi, 4488 kat. h. 1–1 egyházi és világi nagybirtokosé, 11 középbirtokosé volt. A zsellércsaládok száma 18, ami megyei viszonylatban is csekélynek tűnt.² Az új helyzet 1848–1867 között csak látszatra kedvezett a parasztpolgárosodásnak. A többségében 3–5 kat. h.-on gazdálkodó kisembereknek sem eszközeik, sem pénzüik nem volt gazdaságuk korszerűsítéséhez. Az 5–10 kat. h. földű gazdák az előbbiekhöz hasonló gondokkal bajlódtak, sőt megkezdődött eladósodásuk folytán birtokelaprózódásuk. A 10–25 kat. h. gazdák közül többen is állattartásra fordítottak figyelmet, akik a példát a község 50 kat. h.-on felüli birtokosaitól látták. Ugyanis közülük négyen olyan sikerrel gazdálkodtak szarvasmarha tenyészetükkel, hogy 1853-ban felújíthatták a március 12-i, június 12-i, szeptember 12-i, és december 12-i kirakodó vásárok mellett az állatvásárokat is. Aztán 1860-ig ebbe a lendületbe a kigazdák is bekapcsolódtak, mégpedig úgy, hogy megkapták a birto-

1 SOÓS Imre 1976. 215.

2 HMGE I, Statisztikai összesítések 1867/1868. töredék

kosoktól gondozásra a tenyészállatokat.³ Sajnos, a birtokosok tőkeképződésének ezt a folyamatát, azaz a mezőgazdasági tőke gyarapodását az 1862-ben, Heves megyében pusztító marhavész megállította. A középbirtokosok valahogy túljutottak a vész hátrányos következményein, ellenben a kiscgazdák közel fele, éppen az egyoldalú állattartásuk folytán, tönkrement. Megismétlődött az 1849 utáni elszegényedési folyamat. 1863-ban az aszály a gabona-termést semmisítette meg. Ennek még a marhavésznél is kegyetlenebb következménye lett, mert a kis- és törpegazdákat a létbizonytalanságba sodorta. Amire még emberemlékezet óta nem került sor, a községből 490 családfenntartó kenyér- és vetőgabona segélyért folyamodott, mert a vetőbúza megőrlésére kényszerültek, hogy meglegyen legalább a mindennapi kenyerük.⁴

A közeli *Dormánd* a 2129 kat. h. földjével és 820 lakosával (egy tanyával), (*Mezőtárkány* 6800 kat. h. földjével és 2800 lakosával (13 tanyával) és *Bes(s)enyő(telek)* 8513 kat. h. földterülettel és 3100 lakossal, akik 1848-ig valamennyien nemesek voltak (Tepély-pusztával) – Füzesabonyéhoz hasonló gazdasági és társadalmi átalakuláson ment keresztül. A közeli négy település, amely 1868-ig az egri, utána a felső-tarnai Felsőtarna járásához tartozott, gazdasági élete alig kapcsolódott egymáshoz. Most a három község ugyanúgy a vetőmaggal segélyezett települések közé szorult az említett, 1863. évi aszály következményeként, mint Füzesabony.⁵

Üdvözlét Füzesabonyból.

1. kép.

Füzesabonyi utcarészlet

3 HMGE, Összefoglaló jelentések 1867, töredék

4 HMGE, Összefoglaló jelentések 1867, töredék

5 HMGE, Összefoglaló jelentések 1867, töredék

A kiegyezéstől 1914-ig

1867 nemzeti történelmünk fontos állomása. A kiegyezés elhárította a polgári fejlődés elől az akadályokat, és nemcsak elvi téren nyitott utat, hanem nagyrészt a gyakorlati lehetőségeket is megteremtette a tőkés haladáshoz. A szabadversenyos tőkés viszonyok a mezőgazdasági fejlesztésének is kedveztek, a teljességhez azonban hiányzott a tőkefedezet. Ezt látva – Heves megyében is akadt olyan kezdeményezés, amely ezen akart segíteni.

Még az önkényuralom évében, 1858. április 8-án, Gyöngyösön a megye közép- és nagybirtokosainak közreműködésével megalakult a Heves Megyei Gazdasági Egyesület (HMGE) azzal a céllal, hogy „ápoltassék, fejlesztessék a gazdálkodás minden nemével Heves vármegyénk javára, Hazánk boldogulására”⁶, továbbá népbank felállításával előteremtse a megsegítéséhez fontos tőket. Füzesabony község is belépett az egyesületbe.⁷ Helyesen tette, mert 1863 telén az egyesülettől kért vetőgabonát teljes mennyiségben megkapta. Noha a három többi községből nem volt egyleti tag, a kért vetőmag 1-ét ők is elnyerték az egylet segélyalapjától. A HMGE csupán azt szabta meg, hogy a négy település gabonátároló helye a vetésig Füzesabonyban az érsekségi magtárban legyen.

A füzesabonyi rászorulókat annyira támogatta a gabonasegély, hogy a búzatermelésük mennyisége 1867-ben elérte az 1863 előtti évek átlagát. A HMGE segítése nemcsak talpra állította a négy község közép- és kiscgazdái életét, hanem közelítette is egymáshoz. A nagybirtokosok az egyesület szakosztályaival kialakított kapcsolataik folytán jobban tájékozódhattak a megye mezőgazdasági életében, a kis- és középgazdák meg bekerülhettek az egyleti szervezésű termény- és állatértékesítési, 1868-tól bevezetett évenkénti akcióba.

Ami még többet segíthetett volna, főleg a törpe- és kiscgazdákon, a takarékpénztár alapítása nem járt sikerrel. Feltehetően a Helytartótanács nem engedélyezte.⁸ Végül is az egylet vezetőségének újabb kezdeményezése eredményes volt. 1864-ben megalapíthatta az egyleti népbankot.⁹ Ez a bank – igaz – legalább a középbirtokosokat hitelhez juttatta.

Végül is Füzesabony mezőgazdasági és általános gazdasági életén legtöbbet a Budapest–Miskolc, közelebbről Hatvan–Miskolc közötti fő vasútvonal múlt századi megnyitása lendített. A gr. Széchenyi István által 1848. február 10-én a pozsonyi országgyűlés elé beterjesztett vasútépítési országos tervezetű térképen nem találjuk a fő vonalon a füzesabonyi állomást. Ezért az 1848:XXX. tc. sem szólt Füzesabony vasúti összekapcsolásáról. Az 1850/1860-as években, noha többször módosították a vonalvezetési terveket, tovább is bizonytalan maradt a község vasútja. Végül 1862 októberében elkészült az a MÁV tervezet, amely végképp elvetette a Hatvan–Gyöngyös–Eger–Miskolc vonal építését, és a Hatvan–Vámosgyörk–Kál–Füzesabony–Miskolc közötti vasútépítés mellett döntött.¹⁰ Bár a HMGE tagjait megosztotta a két pályavonal építési ügye, 1869/19870-ben megkezdődött a Hatvan–Miskolc közötti vasút építése Füzesabonyon keresztül. 1870. január 8-án megtörtént az akkori indóház ünnepélyes átvétele, 9-én pedig a MÁV elindította a fővonalon a személy- és teherforgalmat.¹¹

6 HMGE, Jegyzőkönyvek 1867, töredék

7 CSOMOR Kálmán 1896. 23.

8 MISÓCZKI Lajos 1989. 8.

9 MISÓCZKI Lajos 1989. 9.

10 Pesti Napló, 1862. okt. 26., 1-2. Pest-miskolci vasút

11 Pesti Napló, 1870. jan. 10., esti kiadás, 1. A Hatvan-miskolci útvonalon

Füzesabony nemcsak a négy szomszédos település közül került egycsapásra vasúti hely-lyé, hanem azért, hogy 1872. november 3-án a Füzesabony–Eger, 1891. augusztus 5-én a Füzesabony–Tiszafüred–Debrecen közötti vasútvonal is megépült, Hatvan után a második legforgalmasabb vasúti csomópont lett Heves megyében.¹² A Füzesabony–Debrecen közötti vonalon állomáshoz jutott Mezőtárkány is.

A vasút számos áldása közül néhány összefüggésre utalok: A keleti-nyugati, északi-déli országrészeket összekötő fő- és mellékvonalak metszéspontjában mind az átmenő, mind a gazdasági életet fellendítő vonás megtalálható. Ez a személyforgalomra is áll. A vasút a századfordulón Füzesabonyban megszüntette a munkanélküliséget. 1870-ig egyre nyomasztóbb volt a munkahely hiánya, ezért sok napszámos nyaranként csak távoli helyeken jutott munkához. Ugyanis nem volt olyan helybeli ipari létesítmény, üzem, gyártelep, amely felszívhatta volna a munka- és kereset nélkül maradt, gyarapodó számú mezőgazdasági napszámos és elszegényedett kis- és törpeparaszti réteget. A vasút ezen a munkaerő feleslegesen könnyített azzal, hogy kétszázat meghaladó családfenntartót foglalkoztatott, és juttatott állandó kereset-hez már százhuszonöt évvel ezelőtt.¹³

ÜDVÖZLET FÜZESABONYBÓL.

Cséplés

2. kép.
Cséplés a századfordulón

Közben a mezőgazdasági termelés szerkezetében a négy település nagybirtokain, uradalmaiban a mezőgazdasági tőke gyarapodásának köszönhetően változás következett. Az 1890-es években a gabonafélék termőterületének csökkenésével nőtt a burgonya, cirok, cu-

12 MATELKOVICS Sándor–SZTERÉNYI József 1898. 827., 830.

13 HMGE I, Általános iratok, 1868-1880

korrépa és a dinnye vetésterülete, de a gabonák termesztésének túlsúlyán ez különösebben nem változtatott. A HMGE évenkénti szarvasmarha- és sertésfelvásárlással, illetve -közvetítéssel segítette Füzesabony és környéke állattenyésztését. Ifj. Papp János középirtokos egész gazdaságát szarvasmarha tenyésztésére rendezte be, miután – mint az egyesület tagja, a HMGE-től 1895-ben jelentős hitelhez jutott.¹⁴ A jövedelmező állattenyésztéssel a kiscgazdák is próbálkoztak. Tény, a jól jövedelmező állattartás és a kapcsolódó húsfeldolgozás megkövetelte a füzesabonyi vágóhíd bővítését, új helyre telepítését. Ez 1896 nyarán meg is történt.¹⁵ 1900 nyarán a csődör- és bikaistállót építtette újjá a községi előjáróság, megalapozva az 1914-ig fennállt tenyészközpontot.¹⁶ A három községben, ha gyengébben is, de szintén érvényesültek ezek az állattenyésztési törekvések. Füzesabony központtal erősödő mezőgazdasági tájegység, agrár mikroörzet alakult ki, amely távoli megyék és főleg Budapest felvásárló piacával is előnyös kapcsolatba került. Megemlítem, hogy mind a négy településen kísérleteztek szőlőtelepítéssel is, de ezen a téren a vállalkozók számítása nem vált be.

Száz évvel ezelőtt alapozódott meg, szintén a kedvező vasúti összeköttetésnek köszönhetően, az egri gyümölcs és zöldség piacra szállítása. Baromfi, tojás, nyáron dinnye és egyéb gyümölcs kis tételű szállításával még a törpegazdák is pénzhez juthattak.

A mezőgazdasági életen szándékoztak lendíteni a nem helyi kezdeményezésű Hangya szövetkezetek. 1902/1903 telén Füzesabonyban, 1906 decemberében Besenyőtelken alakult meg a Hangya, amely a kisemberek termelői közösségét akarta kialakítani, de csak a fogyasztási és felvásárlási – értékesítési szintet valósította meg.¹⁷

1898. március 12-én a HMGE megyei állatvásárt, szeptember 12-én, az országos kirakodó vásár napján gazdasági tanácskozást rendezett, amely Füzesabony és környéke mezőgazdasági erőfeszítéseinek és eredményeinek tükrözője és elismerése volt.¹⁸ A 19/20. század fordulóján különösen a nagybirtokok, uradalmak gazdálkodása fejlődött. A mezőgazdasági tőke fejlesztő hatása a birtokok korszerűsítésében volt szembevetendő. Öntöző-műveket létesítettek, csatornáztak, műtrágyáztak, arató- és cséplőgépeket alkalmaztak, tejgazdaságokat nyitottak. Az uradalmak mezőgazdasági nagyüzemekké váltak. Akadtak, amelyek a versenyt nem bírták, és a birtokok a bérlők kezébe kerültek, akik néhány év múlva megvásárolták. Így ebben a térségben is elkezdődött a birtoktulajdon átrendeződése. A HMGE 1910-ben három ilyen nagybirtokról szólt, de ma már nem tudjuk, mely településen, kinek a birtokról volt szó.¹⁹

A századfordulón itt működő nagybirtokok közül a dormándi Engel Lajos-féle uradalmat emelem ki. 1700 kat. h. birtoka Dormánd és Erdőtelek határában terült el. (Tíz év alatt a földje 1000 kat. h.-dal gyarapodott!) Bérelt még szintén 1700 kat. h. földet, és a Veszprém megyei Balatonvilágon is volt 1750 kat. h. birtoka. Dormándi és erdőtelki földje – saját és bérelt – kert 40, szántó 2500, kaszáló 500 kat. h. Gazdasági és üzem-rendszere a következőket fogta át az említetteken felül: lóherét 100, bükkönyt 50, dohányt 100, görögdinnyét 10 kat. h.-on termesztett. A lóállománya 120, szarvasmarha-állománya 200 db. A sertések szá-

14 HMGE I. Általános iratok, 1881-1900

15 RÁTKAI István 1995. 49.

16 HML, V-231/2., Füzesabony nagyközség iratai, 1900, 29/VII.

17 HMGE I, Hangya iratok, 1901-1944 töredék

18 HMGE I., Általános iratok, 1881-1900, az 1896/1899. évi részletezés

19 HMGE I., 1901-1944, az 1914. évi részletezés

ma 800 db, a juhoké 2500. Kísérleti borászata 25 kat. h. szőlőre épült. Egy gőzcsepplőgépet tartott. A napszámosokat helyből és a környékről fogadta; bérük, férfiaknak 1–3 K, nőknek 0,50–1,40 K. Az átlagos földhaszonbér 18–24 AK volt kat. holdanként.²⁰

A térségben Füzesabony fejlődése éppen a mezőgazdaságnak köszönhetően, kapcsolódva a kedvező vasúti előnyökhöz – már-már a városiasodás képét vetítik elénk. 1893-ban a MÁV Pfaff Ferenc terve szerint új vasútállomást emelt, amely Heves megyében a legszebb volt. A városiasodás számos mozzanatáról legközvetlenebbül éppen a jelenlegi Városi Könyvtár és Könyvbaráti Társulás gondozásában megjelent Rátkai István-féle könyv, a Füzesabony településtörténet tájékoztató bennünket.²¹

3. kép.
Vasútállomás

A viszonylagos jobb megélhetés és a kedvezőbb munkalehetőség magyarázza azt, hogy a megyében is egyre lendületesebb földmunkás- és szegényparaszti mozgalmak errefelé kisebb hatásúak voltak. Ennek ellenére a lényeges ismertetőjük közül kiemeljük azt, hogy a hazai és a megyei agrárszocialista, vagy egyéb szervezkedésekbe az itteni lakosság szegény elemei folyamatosan bekapcsolódtak. Elsődlegesen indoka ennek a kínzó földnélküliség és a nagybirtok nyomasztó súlya. 1905 októberében az MSZDP szervezésében választójogi nagygyűlés volt Füzesabonyban, amelyet további megmozdulások követtek.²² 1906-ban a

20 VENDE Aladár 1909. 228.

21 RÁTKAI István 1995. 53-54. L. még SIPOS Attila 2000.

22 Hevesvármegyei Hírlap, 1905. nov. 26., 3.

Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Párt befolyása alatti Országos Munkásvé-
dő Szövetségnek Dormádon 50, Mezőtárkányban 80 szervezett tagjáról tudtak.²³

Fellendült a paraszti művelődési élet. 1905-ben megalapították a Füzesabonyi
Olvasókört.²⁴ Alapítói azok a kisemberek voltak, akik a megyei kisgazdák politikai szervez-
kedésében is közreműködtek, és 1908 áprilisában összehívták azt a „füzesabonyi gyűlést”,
amely a Magyar Gazdaszövetségbe lépésről döntött.

Összességében az első világháború előtti időszakot úgy tekintjük, mint a meg-megtorpa-
nó, gondokkal teli, olykor a válság jeleit is sejtető, de jelentős mértékű tőkés mezőgazdasá-
gi fejlődés idejét.

Az első világháború és a forradalmak korában

Már az első világháború kezdő éve a gondok sokaságát zúdította e vidék lakosságára is.
A hadba vonult férfiakat nők és gyerekek váltották fel az 1915. évi nyári és őszi terménybe-
takarítási munkákban. Annak ellenére, hogy gabonatermő körzetről van szó, az alapvető
élelmiszerek hiánya hamar jelentkezett. Ezt nehezítette a napi iparcikkek, eszközök (petró-
leum, szög, ekevas, ponyva, zsineg, szappan, valamint kovács- és cipészszerszámok) hirtelen
ádrágulása, majd a hiánya. 1916-ban közellátási érdekből megkezdték a termények állami
rekvirálását. A Besenyőtelekhez tartozó Tepélypuszta teljes sertésállományát a hadsereg el-
látására foglalták le. A Dormándhoz tartozó Budaháttanyáról a gabonaféléket vitték el. A
mezőtárkányi Samassa-gabonaraktár (dr. Samassa József egri róm. kat. érsek ajándéka volt
a községnek) teljes készletét 1917/1918 telén az országos hatáskörű Haditermény Rt. vette
át.²⁵ 1918-ban már a lisztellátás is akadozott „itt, a gabonatermelés egyik fő körzetében”,
amint azt az egri járási főjegyző megjegyezte.²⁶ A gazdasági és katonai összeomlás 1918 ok-
tóberében Füzesabony és környéke lakói előtt is tapasztalt valósággá vált. A gazdasági in-
tézkedések 1918-ban már a nagybirtokokat, uradalmakat is működésképtelenné tették. Igaz,
a gabonabetakarításban az aratógépek mellett szabadságolt magyar katonák és idegen hadi-
foglyok is dolgoztak.²⁷ A betakarított termésemből legalább a vetőmagot meghagyta a hatóság,
ellenben az állattenyészetekből még a törzsállományt is (nemcsak a méneseket) lefoglalta.
A négy település három uradalma októberben szélnek eresztette a cselédeket, mert minden
állatot elszállítottak belőlük.²⁸

A gyász, elkeseredés, háborús nélkülözés a közhangulatot a vagyonosok ellen ingerelte.
A gyűlölet 1919-ben errefelé is tettekhez vezetett. A szociáldemokrata pártvezetők és az
Oroszországból hazatért hadifoglyok már 1918 őszén hozták a forradalom eszméjét. A sze-
gény néptömeg mindenütt követte őket, mert békét és az élet jobbra fordulását ígérték, kö-
vetelték. Korábban nem tapasztalt módon megnőtt a földéhség. A földosztás már-már fog-
ható közelségbe került.²⁹ Végül is a radikális intézkedések 1919. március 21 után következ-

23 NAGY József 1956. 46. A szövetség mezőtárkányi fiókját is említi.

24 SZECSKÓ Károly 1995. 10-11.

25 HMGE I, Általános iratok, 1901-1944, a Háborús idők jelzetű köteg, 1918. év

26 HMGE I., Az egri járási főjegyző 118-2/918. sz., okt. 1-jén írt levele dr. Kállay Zoltánhoz. A négy község
1886 óta tartozott az egri járáshoz.

27 HMGE I., 1918. év

28 HMGE I., 1918. év. A három uradalom nevééről nem szólt.

29 BUKUCS József-RÁTKAI István-FEJES András 1959. 20.

tek. Ezek az uradalmak és falvak nincstelenjeinek némi biztonságot hoztak; Dormádon az új kollektív szerződés szerint a cselédeknek tűzifát és szenet juttattak.³⁰ Ugyanott államosították az előzőekben részletesen bemutatott Engel Lajos-féle nagybirtokot. Ugyanezt tették a szomszédos nagybirtokokkal is. Viszont meghagyták a besenyőtelki Csathó János, Haranghy Miklós és Szabó János 100 kat. h.-on felüli birtokát. Végül 1919. április 12-én hozzáállták az Engel-féle földek termelőségvetkezetté alakításához.³¹

Füzesabonyba és környékére augusztus 2–3-án érkeztek a románok, akik a tanácsköztársasági katonák üldözésén túl a még megmaradt gabonát és állatokat lefoglalták, és elszállították.³² Utóbbinak 1919/1920 telén éhínség lett a következménye.

4. kép.

Füzesabonyiak népviseletben a róm. kat. templom előtt. (1910-es évek)

1919–1944 között

Elsőként a nagybirtokok igyekeztek a gabona- és állatállomány hiányán enyhíteni. Kisgazdáktól, tanyaiaktól felvásárolták az elrejtett vetőgabonát és állatokat. kiválogatták a tenyésztésre alkalmas egyedeket. A felvásárlást távoli helyeken is folytatták, ezért 1920/1921-ben a nagybirtokokon a termelési és tenyésztési eredmények megközelítették a háború előttiét.³³ A középgazdaságok hasonló eredményeket mutattak. A kis- és törpegazdaságok

30 BUKUCS József–RÁTKAI István–FEJES András 1959. 16.

31 BUKUCS József–RÁTKAI István–FEJES András 1959. 23. Az egri érseki földeket a füzesabonyiak szocializálták. Továbbá Egri Újság, 1919. ápr. 6., 2. Füzesabonyiak a termelőségvetkezettekért

32 HMGE I, Általános iratok, 1901-1944, a Forradalmak jelzetű köteg, 1919. év

33 HMGE I., 1901-1944, 1925. év

azonban szorító helyzetbe kerültek, hiszen az infláció a legtöbbjük kezdeményezését áthúzta. Különösen az állathíányra jellemző, hogy a még 1919 novemberen hozott községi előjárósági rendelkezés, amely szerint szarvasmarhát, lovat, sertést és birkát csak kényszervágással lehetett vágóhídra vinni – 1926 őszeig érvényes maradt.³⁴ Füzesabony példáját a szomszédos községek is követni kényszerültek.

A tovább is súlyos földhiányon az állam, illetve a kormányok akartak segíteni. Azonban a tervezett földreform, amely nem kívánta felszámolni a nagybirtokrendszert, kevésbé enyhített a kisemberek, földnélküliek gondján. Az 1920:XXIX. tc. a házhelyek juttatásáról, az 1920:XXXVI. tc. földek parcellázásáról intézkedett.³⁵ Füzesabonyban a birtokrendező bizottság közel félezer házhelyet osztott ki. A boldog tulajdonosoknak az 1927-ben létesült Falusi Kislakásépítési Szövetkezet adott az építkezéshez segítséget. 1931-ben újabb területen osztottak házhelyeket. Füzesabonyban egész utcasorok nyíltak. Sajnos a házak építésekor nem vették figyelembe a községfejlesztési terveket. Meg is jegyezték az egyik előjárósági tanácskozáson, hogy „az építkezés... oly elszórva történik, hogy abból egységesnek tekinthető község soha nem lesz”.³⁶ A termőföldek kiosztása kevesebb eredménnyel járt. Ezt az 1935/1936. évi birtokkimutatás igazolja:³⁷

		gazdaságok	
		száma	területe
törpegazdaság	0–5 kat. h.	1379	1505 kat. h.
kisgazdaság	5–100	272	3449
középgazdaság	100–1000	2	1153
nagygazdaság	1000–	1	1312
	Összesen:	1654	7419

Az agrárszerkezet tovább is a szántó túlsúlyát mutatta:³⁸

szántó	5539 kat. h.
kert	190
rét	347
legelő	844
erdő	93
terméketlen	427

A 6390 összlakosból a 340 mezőgazdasági cseléd és az 1871 mezőgazdasági munkás a kedvezőtlen birtokszerkezetnek és a termelés szerkezetének is a kárvallottja maradt. A szomszédos községekben hasonló arányt találunk:³⁹

Besenyőtelek	3786 lakosából	1153 mg. cseléd,	340 mg. munkás
Dormánd	1169	81	523
Mezőtárkány	3017	157	1036

34 HMGE I., 1926. év

35 A téma kifejtését l. NAGY József 1993.

36 RÁTKAI István 1995. 57.

37 RÁTKAI István. 1995. 44.

38 FOLLAJTÁR Ernő 1936. 176. Füzesabony

39 FOLLAJTÁR Ernő 1936. 141. Besenyőtelek ; 153. Dormánd ; 227. Mezőtárkány

A fentiekkel magyarázható az, hogy errefelé a kisemberek, kisgazdák érdekében politizáló, olykor még a földosztást is emlegető kisgazdapárti politikusok népszerűsége az 1930-as évek közepétől megnőtt. A kápolnai választókerület, amelyhez Mezőtárkány és Besenyőtelek is tartozott, a kisgazdapárti dr. Soltész Jánost juttatta országgyűlési képviselői mandátumhoz.⁴⁰

Amíg a különféle pártok ideológiai lehetőségeket, vagy távlatokat tártak a többségében paraszti lakosság elé, addig az újjászerveződött HMGE kézzel foghatóan segített. Bár az 1920-as évek közepéig válságos éveket élt át, 1928-ban újjáéledt, és vezetői fokozatosan a kis- és középbirtokos gazdák érdekvédő szervezetévé tették. Erősítette kapcsolatát a Hangyával és a Magyar Gazdaszövetséggel. Ezért is vettek részt a tagjai az 1928. szeptember 30-i gazdaszövetségi tanácskozáson, amelyet Gyöngyösön rendeztek. Előkészítésében füzesabonyi és mezőtárkányi gazda is közreműködött, és Besenyőtelekről, Dormándról, Mezőtárkányból 1–1, Füzesabonyból 2 gazda volt jelen az 500 főnyi tanácskozó között.⁴¹ A „gazdák parlamentjeként” minősített konferencia inkább a közép- és nagybirtokosoknak hozott eredményt, mert támogatta a válságba jutott Heves megyei dohány- és cukorrépa termesztés ügyét, amiben a nagyobb gazdaságok és uradalmak voltak érdekelték. A cukorrépa termesztéséhez nyújtott segítséggel a négy község birtokosai sikereket értek el: Ismét nagyobb területen termeltek cukorrépát (beléptek a Heves Megyei Cukorrépa Termelő Gazdaság Szövetségébe), és a hatvani cukorgyárral kötött átvételi szerződéssel biztos felvevőhöz és előnyös vételi árhoz jutottak. Példájukat követve 1930-tól a 10-25 kat. h.-on gazdálkodók is termesztetni kezdték a cukorrépát. Következményeként 1940-ig évenként nőtt a környéken a cukorrépa termőterülete. Sajnos a kis- és törpegazdaságok megsegítését célzó elképzeléseket már nem kísérte ilyen eredmény. A HMGE a kis- és középgazdák állatállományát akarta megújítani. Az erre folyósítandó támogatást azonban az 1929-től bekövetkező gazdasági válság megghiúsította. Ez a négy település közül leginkább az állattenyésztéséről régebben híres Besenyőtelek parasztságát érintette kedvezőtlenül. Itt a szarvasmarha és a ló száma 1920 után évenként apadt, és csak a sertésállomány gyarapodott.⁴² (A kis- és törpegazdaságok baromfitartása tovább is jövedelmező maradt az egri, budapesti, majd a miskolci piac növekvő kereslete folytán.) Ezt látva az egyesület állattenyésztési szakosztálya a sertéseladást segítette. A gazdasági válság éveiben szervezett kiállításokra és vásárookra a besenyőtelki kisgazdák is rendszeresen elhozták tenyésztük kiválóságait, és sikereik állattenyésztő gazdaságuk fejlesztésére ösztönözte őket.⁴³

A mezőgazdaság fejlődését a belterjesség bővülésével mérhetjük mind a négy település tekintetében. 1932/1933-tól a tejgazdálkodás és a törzsmarhaállomány tenyésztése, illetve a gyümölcs- és dinnyetermesztés mértéke bővült. 1935–1937 között külföldre is eljutottak a gazdák uborkái, dinnyéi a HMGE exportálói által.⁴⁴ A térségből többen beléptek a Gyümölcsstermesztők Országos Egyesületének Heves Vármegyei Tagegyesületébe. A tagegyesület Füzesabony központtal elkezdte a körzet betelepítését gyümölcsfával; 1940-ig hat településen 6600 különféle gyümölcsfacsemetét osztott ki (4 ezret ingyen).

Az 1938. november 2-i első és az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés során hazánkhoz visszatért országrészek a mezőgazdasági termékek piacát jelentősen kibővítették.

40 SZECSKÓ Károly 1995. 40.

41 HMGE I., Általános iratok, 1901-1944, 1928. év és a Magyar Gazdák Szemléje, 1928 okt., A Magyar Gazdaszövetség gyöngyösi nagygyűlése 1928. szept. 30. Különnyomat

42 NAGY József 1975. 31.

43 HMGE I., Összefoglaló jelentések, az 1929., 1932., 1933., 1939. évi töredék

44 HMGE I., Általános iratok, 1901-1944, 1933. és 1935. év

Forgalmazásukba a HMGE is bekapcsolódott. Jelentős mennyiségű terméket és élelmiszert juttattak el a Heves megyei gazdák is. Ebben Füzesabony és környékének gazdái közreműködtek.⁴⁵ A mezőgazdaság minden területe, a növénytermesztés, állattenyésztés és ezek termékeinek feldolgozása fejlődött. Sajnos ez a konjunktura hamar megtört a második világháború indulásával, illetve Magyarország háborúba lépésével. A mezőgazdasági termékeket szabott áron felvásárolták, és a frontra szállították. A hátszágban élelmiszer-hiány lépett fel; Élelmiszer-jegyeket vezettek be. 1940-től megkezdték a zsidó birtokok lefoglalását, amely a mezőgazdasági termelési rendszerek egy részének összeomlásához vezetett. 1944-ben pedig minden vagyonukat kisajátították. Mindez a négy községben is végbement.⁴⁶

1943/1944 telén errefelé is akadozott az élelmiszer-ellátás. A termelő minden termékét összeírták, és lefoglalták. A több napig tartó, átvonuló front 1944 őszén sok szenvedést okozott a lakosságnak. Amit lehetett, a visszavonuló német és magyar katonák elvitték. A megmaradt terményt és állatokat a szovjet katonák foglalták le.

A háború utáni újrainduláshoz alig maradt valami. Nemcsak Besenyőtelek, hanem a többi település életét is jellemezhetjük azzal az egykorú megállapítással, hogy a háború a község mezőgazdaságát siralmas helyzetbe döntötte.⁴⁷

Irodalom

Rövidítések

HMGE I = Gyöngyös Város Tanács V.B. Mezőgazdasági Osztály archív iratai, a Heves Megyei Gazdasági Egyesület iratai 1850-1950 (Gyöngyös)

HML = Heves Megyei Levéltár (Eger)

HMNyV = Heves Megyei Nyomda Vállalat

L., l. = Lásd

Ny. = Nyomda

Uo., = Ugyanott

BUKUCS József–RÁTKAI István–FEJES András

1959 Emlékezz! 1919-1959. Füzesabonyi járás 1919. Eger

CSOMOR Kálmán

1896 A Hevesvármegyei Gazdasági Egyesület története 1858-1895. év végeig.

Gyöngyös

FOLLAJTÁR Ernő

1936 Füzesabony, Besenyőtelek, Dormánd, Mezőtárkány = LADÁNYI Miksa szerk.:

Hevesvármegyei ismertető és adattár. Cegléd-Budapest

MATELKOVIČS Sándor–SZTERÉNYI József

1898 Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor II.

Budapest

MISÓCZKI Lajos

1899 A Heves Megyei Gazdasági Egyesület 1858-1946. Kézirat. Gyöngyös

---

45 HMGE I., 1940. év

46 HMGE I., 1944. év

47 NAGY József 1975, 40.

- NAGY József
1956 A Heves megyei munkásmozgalom kezdeti szakasza 1850-1910. Eger
- NAGY József
1975 Besenyőtelek község története. Eger
- NAGY József
1993 A Nagyatádi-féle földreform 1920-1928. Andornaktálya-Eger
- RÁTKAI István
1995 Füzesabony településtörténete. Eger
- SIPOS Attila szerk.
2000 Füzesabony 2000 – Millenniumi városismertető. Egerbakta
- SZECSKÓ Károly
1995 A kisgazdapárt története Heves (vár)megyében 1908-1990. Budapest
- VENDE Aladár
1909? Dormánd = BOROVSZKY Samu szerk.: Heves vármegye. Budapest

Lajos Misóczki

Die Sorgen der kapitalistischen Agrarentwicklung in Füzesabony und in der Umgebung zwischen 1867 und 1945

Obwohl die Bauernschaft durch die Aufhebung der Leibeigenschaft und das kaiserliche Patent 1853 rechtlich frei wurde, blieb das Besitzverhältnis ungeordnet. Das Großgrundbesitzsystem lebte weiter. Die Bodenerkleinerung hielt die ausgebreiteten Bauernverbürgerlichung in Füzesabony und auch in der Umgebung zurück, das grundlegende Problem war der Mangel an Kapital.

Das Übergewicht des die Agrarwirtschaft grundlegend bestimmenden Getreideanbaus in der geprüften Zeit verblieb, obwohl in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts auch die Tierzucht eine Rolle spielte sowohl im Großgrundbesitz als auch im Mittel- und Kleingrundbesitz. Die Landwirte wurden von dem Wirtschaftsverein Komitat Heves nicht nur angeregt, sondern es wurde ihnen durch die Vereinsvolksbank bei der Kreditaufnahme und beim Verkauf ihrer Produkte auf dem Markt geholfen, da Füzesabony eine vorteilhafte Bahnverbindung bekam. Es wurde eine immer stärker werdende Region, ein Agrarmikrozentrum mit Dormánd, Mezőtárkány, Besenyőtelek, Füzesabony ausgebaut, das mit den Märkten von weit entfernten Komitaten (Nógrád, Szabolcs, Zemplén) und hauptsächlich mit denen in Budapest in Verbindung stand.

Um die XIX.-XX. Jahrhundertwende entwickelte sich besonders die Wirtschaft der Großgrundbesitze und der Domänen. Die Domäne von Lajos Engel in Dormánd war beachtlich.

Die Agrarentwicklung zwischen den zwei Weltkriegen war dem zufolge der Erweiterung des aus der intensiven Bewirtschaftung stammenden wachsenden Agrarkapitals zu verdanken. Die Landwirtschaft von vier Dorfgemeinden wurde leider durch die Jahre des zweiten Weltkrieges und durch die durchziehende Front in eine miserable Lage gebracht.

MISÓCZKI LAJOS
Eszterházi Károly Főiskola
H-3300 Eger
Eszterházi tér 1.

Adatok a gyöngyösi gimnázium államosítás utáni történetéhez (1998-1944)

Tell Krisztián

ABSTRACT: *On the Post-Nationalization History of the Gyöngyös Secondary Grammar School.* The Gyöngyös secondary grammar school, founded in 1634, is one of the country's oldest secondary schools. Initially run by the Jesuits, the school's management was taken over by the Franciscan order. By the end of the nineteenth century the institution was in dire straits because of the lack of appropriate financial sources, a situation which was helped by the 1898 nationalization. The paper attempts to outline some components of the school's life on the basis of extant statistical data and other sources. The institution's governing of pupils' lives, their way of learning, their choice of profession after the closing exams prove to be interesting focal points in the examination. Since Gyöngyös did not have a girls' secondary school, the secondary grammar school had female pupils too; the composition and school life of such a mixed community are also points worth looking at. The school itself strove to provide its pupils with good ways of spending their spare time, and to offer educational services to all inhabitants of the town (scientific lectures, cinema).

A gyöngyösi gimnázium az ország legrégebbi középiskolái közé tartozik, hiszen 1634-ben alapították a jezsuiták a város többszöri kérése nyomán. Ekkoriban még nagyon kevés volt Magyarországon a gimnázium, még fontosabb volt ez az új alakítás, mivel Gyöngyös a Hódoltságban feküdt. Az intézmény csak 1652-re lett teljes gimnázium (5 osztályos), ekkor kaptak új épületet is, amit 100 év múlva követett egy újabb (1783-ban pedig emeletet húztak rá). 1773-ban feloszlatták a jezsuita rendet Magyarországon, ezért a gyöngyösi gimnáziumot végül a ferencesek vették át.¹

I. József alatt visszaminősítették az iskolát kisgimnáziummá (3 osztály), ez a szomorú állapot szerencsére ekkor még nem tartott sokáig (1794-ig). 1849-től 1855-ig a gimnázium épületében császári katonaság állomásozott, ekkor a ferences kolostorban folyt a tanítás. Az 1849-es Entwurf rendelkezései nyomán az iskolát visszaminősítették algimnáziummá (négy osztállyal; később viszont hattal, ami ritkaságnak számított), felmerült a gimnázium bezárása vagy alreáliskolává alakítása is, ezért inkább a város teljesen magára vállalta az intézmény fenntartását.²

A XIX. század végén a gyöngyösi gimnáziumnak számtalan súlyos problémája volt, amit a nagyon rossz anyagi helyzetben lévő város nem tudott orvosolni. Nem volt tornaterem, az épületnek is nagy hiányosságai voltak, a felszereléssel szemben pedig is komoly kifogások voltak. Nehézséget okozott, hogy kellő számú, az 1883-as középiskolai törvény képesítési

1 HONTNER Rezső 1984. 44-45., FORGÁCS Ferenc 1930. 66.

2 HONTNER Rezső 1984. 45-46., 48-49.; FORGÁCS Ferenc 1934. 121.

előírásainak megfelelő tanárt tudjanak alkalmazni. És legfőbbséppen az iskola nem adott érettségit, mivel hiányzott a VII.-VIII. osztály. Ez komoly hátrány volt, mivel az érettséginek régen még komoly rangja volt. Belépő volt a középosztályba, a párbajképesek, az úriemberek közé. Csak ezzel lehetett valaki a hadseregben egyéves önkéntes, majd tartalékos tiszt, érettségi volt szükséges számtalan „úri”-nak tekinthető állás betöltéséhez.³

A gondokat az 1898-as államosítás oldotta meg, miként számos felekezeti iskolában ekkoriban. Beindult a VII.-VIII. osztály, új épületet emeltek a gimnáziumnak, több új tanár érkezett, javult a felszereltség is. (Az 1908-as londoni közoktatási kiállításon az új épület terve aranyérmert kapott, bár sem a víz, sem a villany nem volt bevezetve.)⁴ A gimnázium épülete megúsza az 1917-es pusztító tűzvészt. Az első világháborút követő évek igen nehéz helyzetbe hozták az intézményt. Kezdetben komoly gondot okozott a spanyolnátha járvány és a tüzelőhiány. Az épületben helyezték el a húszas években átmenetileg a polgári fiúiskolát, a felső- mezőgazdasági iskolát és a női kereskedelmi szaktanfolyamot is. A húszas évek elején minden középiskolát el kellett nevezni, a gyöngyösi gimnázium Koháry István (XVI.-XVII. századi hadvezér, országbíró és költő) nevét vette fel, aki régen jelentős adományokat tett a városnak és az iskolának. Az 1924-es középiskolai törvény új iskolatípust vezetett be, a reálgimnáziumot. A gimnáziumok többségével együtt a gyöngyösi intézmény is ebbe a formába alakult át.⁵

A gimnázium 1934-ben lett 300 éves. Ennek nagyobb szabású megünneplése természetes volt az egész város számára, hiszen ez volt a környéken a legjelentősebb kulturális intézmény, aminek ráadásul kiemelkedően nagy a múltja. Az iskola volt növendékeiben már korábban jelentkezett az igény egy közös szervezet létrehozására, például Dr. Szegő Ferenc javasolta 1928-ban, hogy hozzák létre a Gyöngyösi Véndiák Társaságot. 1930-ban elindult egy kezdeményezés, hogy örökítsék meg a gimnázium hősi halottainak nevét egy emléktáblán. A gimnázium igazgatója, Erdős Tivadar felkarolta egymással összekapcsolva mindhárom kezdeményezést.⁶

Helyi és országos lapok cikkeztek az iskola történetéről, még a Rádióban is hangzott el előadás a gimnázium múltjáról. Felszólították az öregdiákokat az ünnepségen való megjelenésére, arra kérték őket, hogy az esedékes érettségi találkozókat május 27-én tartsák meg. A szervezők elérték a MÁV-nál, hogy kedvezményes jegyárú vonatokat indítsanak a városba. A vendégek elszállásolásában a lakosság segítségét kérték (1 pengő/éjszaka) és arra buzdították őket, hogy díszítsék fel házaikat.⁷

Rengeteg érdeklődő jelent meg az ünnepségen Gyöngyösön, köztük több meghívott jeles közéleti személyiség (pl. József Ferenc főherceg, a jezsuita tartományfőnök, a megye al- és főispánja, Eger polgármestere), ott volt több nevesebb öregdiák is (pl. Magyar Pál miniszteri tanácsos, Bártfai Szabó László akadémiai könyvtári igazgató). Az események május 26-án kezdődtek a VIII. osztályosok és az öregdiákok lampionos ballagásával, amit ismerkedé-

3 MÉSZÁROS István 1988. 99., VÁGÓ Ferenc 1896. 267., MISÓCKI Lajos 1984. 75., PUKÁNSZKY Béla-NÉMETH András 1997. 425.

4 FORGÁCS Ferenc 1934. 134-135., MÉSZÁROS István 1988. 310., HAJAGOS József 1999-2000. 82.

5 FORGÁCS Ferenc 1935. 28-31., 36., 40.; MÉSZÁROS István 1988. 106.

6 Gyöngyösi Lapok 1928. ápr. 7. 3. és 1930. febr. 15. 2., Gimnáziumi Értesítő 1933/34 152.

7 Gyöngyösi Lapok 1934. márc. 24. 1., márc. 20. 2.

si est követett a Hungária Szállóban. Az évforduló tiszteletére a város katolikus református és zsidó templomaiban hálaadó, a hősökre emlékező istentiszteleteket tartottak.

Másnap elsőként az országzászló megkoszorúzására és az egykori diákok évfolyamonkénti felvonulására került sor a polgári leányiskolánál, majd emléktáblát helyeztek el a gimnázium régi épületének falára. Ezután következett a tényleges ünnepség a gimnázium melletti parkban, ahová egy díszszázadot is kivezényeltek ágyúkkal. Ekkor avatta fel a főherceg a hősi halottak emléktábláját (ma is látható, 82 nevet tartalmaz). Több beszéd is elhangzott, amik nem nélkülözték az irredenta felhangokat. Ezen a napon zajlott le az Öregdiákok Szövetségének alakuló közgyűlése. Az ünnepséget eredetileg egy mátrai kirándulással akarták lezárni, de ez elmaradt, helyette diákmapajlist tartottak a parkban és a Bruckner-házban.⁸ A jubileum tiszteletére Forgács Ferenc tanár megírta az iskola történetét, ami több részben megjelent az Értesítőben, de kiadták különnyomatként is. Az évforduló alkalmából kiadtak egy képeslapot, amin a gimnázium régi és új épülete látható.

Az öregdiákok budapesti csoportjának tagjai gyakran összejöttek, hozzájuk fűződik a Gyöngyösi Kalendárium újbóli kiadása (ez az első világháború előtt indult, de később megszűnt). 1936-ban a szervezet díszelnöknek választotta Winckler István minisztert. A szövetség tagjai rendszeresen megkoszorúzták a gimnázium hősi halottainak emléktábláját és részt vettek az iskolai ünnepségeken, ahol időnként fel is szólaltak. Támogatták a gimnázium rászoruló eminens tanulóit (évi 200 pengő) és az egyetemista öregdiákokat (évi 300 pengő). Ebben fontos szerepe volt Szita Mihály 2000 pengős alapítványának. A szervezet kezdeményezésére került emléktábla az Almássy-ház falára, ahol megfordult a Szent Korona. 1937-ben közreműködtek a Gyöngyösi Hét megszervezésében.⁹

Nézzük meg, hogy milyen összetételű volt a gimnázium diáksága. A XIX. század közepéig viszonylag sok szlovák gyerek járt ide (a diákok 16-18 %-a), hiszen ennek a nemzeti-ségnek a lakóterülete nem fekszik messzire nagyon Gyöngyöstől. Később viszont már csak elvétve volt található itt nem magyar anyanyelvű diák (0-5 fő/év).¹⁰ Viszont ugyanekkortól erősen megnőtt a zsidó diákok aránya az intézményben, a rekord az 1873/74-es tanévben volt, amikor a diákok felét tetté ki a zsidó származásúak. Később valamivel csökkent az arányuk, de általában 30 % feletti súllyal képviseltették magukat (26-38 %). Ez magasabb volt mint az országos átlag (20%) és jóval magasabb volt mint a gyöngyösi lakosságon belüli arányuk.¹¹ 1918 után csökkent a jelenlétük mértéke, de csak lassan, mivel az arányuk, csak a harmincas évek végén ment 20 % alá, utána viszont gyorsabban csökkent. Országos szinten továbbra is alacsonyabb volt a zsidó gyerekek súlya a gimnáziumokban (a harmincas évek közepéig 15 % körül). Ugyanezen időszak alatt nem csökkent jelentősen az izraelita vallásúak aránya Gyöngyösön (1940: 9.3 %). A tanulók egyértelmű többsége római katolikus volt, a többi keresztény felekezethez (református, evangélikus és görög katolikus) tartozó gimnazisták együttes aránya sem érte el a 7 %-ot.¹²

8 Gimnáziumi Értesítő 1933/34 152-160., Gyöngyösi Lapok 1934. Márc. 17. 3.

9 Gyöngyösi Kalendárium 1937. 17-141., 1938. 146.; Gimnáziumi Értesítő 1934/35-1943/44

10 FORGÁCS Ferenc 1936. 74., 77.; Gimnáziumi Értesítő 1898/99-1943/44

11 HORVÁTH László 1999. 24., 46.; Magyar Statisztikai Évkönyvek 1899-1918. FORGÁCS Ferenc 1936. 67.

12 FORGÁCS Ferenc 1936. 67., HORVÁTH László 1999. 24., Magyar Statisztikai Évkönyvek 1919-1943

1. kép. A gimnázium 1899-ben

A zsidók számának alakulását kedvezőtlenül befolyásolta a rossz születési és halálozási statisztikájuk. Nem segítette a nyugodt életüket a politikai élet jobbra tolódása. 1920-ban a városi közgyűlés például javaslatot tett a numerus clausus bevezetésére a középiskolákban is. 1944 májusában megtiltották a zsidó diákoknak az iskolai jelvények és egyenruhák viselését. Viszont a gimnázium tanárai bátor magatartásról téve tanúságot kihozták zsidó diákjaikat érettségizni 1944-ben.¹³

Kisiparos, kiskereskedő, kisbirtokos, köztisztviselő és értelmiségi családokból jött a tanulók nagy része (kb. 70 %) a gimnáziumba, ezen belül is a kisiparosok vezettek (kb. 25 %). Ezek a társadalmi csoportok a helyi lakosságon belüli arányukat mesze meghaladó mértékben képviseltették magukat a gimnáziumban (pl. 1900-ban a 10 %-nyi kisiparosságból jött a diákok 26%-a), kivéve a kisbirtokosokat, akik alul voltak reprezentálva. Az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági alkalmazottak gyermekeinek a gimnáziumban a legtöbb évben alig érte el az 5 %-ot, amivel erősen elmaradtak a lakosságon belüli súlyuktól. Ugyanis például 1900-ban a gyöngyösi lakosság 26 %-a volt mezőgazdasági munkás vagy cseléd (a járásban 43 %), de a gyermekeik aránya a gyöngyösi gimnáziumban csak 0.6 %-ot tett ki. A tanulók

13 HORVÁTH László 1999. 59., 65., 76-77.; HAJAGOS József 1999-2000. 117., BACHÓ László 1942. 81., 85., 103.

társadalmi megoszlása nem változott lényegesen az első világháború után, legfeljebb követte a helyi foglalkozási szerkezet változásait (pl. több kisbirtokos, kevesebb kisiparos).¹⁴

2. kép. A gimnázium VI. osztálya 1906-ban Stiller János osztályfőnökkel

A diákok kétharmada volt gyöngyösi, negyede-ötöde volt heves megyei, a többiek más megyékből jöttek. Vidékről bejárni csak az iskola engedélyével lehetett, ezt legtöbbször Vámosgyörkről és Gyöngyöshalászról tették, mert onnan járt vonat. Az első osztályba bekerültek között a vidékieknél nagyobb arányban fordult elő, hogy csak az elemi iskola V. vagy VI. osztálya után jöttek a gimnáziumba. A vidékiek egy része Gyöngyösön végezte az elemi iskolát.¹⁵

A tanulók magatartásának szempontjából a legtöbb mai pedagógus bizonyára irigyelné a háború előtti gimnáziumokban oktató tanárok helyzetét. Nem is csoda, hiszen akkoriban érezhetően kevesebb lehetett a probléma ezen a téren, ezt jelezték a magatartási osztályzatok is. Az első világháború előtt a gyöngyösi gimnáziumban a diákok kétharmada a legjobb magaviseletit értékelést kapta („egyes”), alig akadt hármás (nem is volt minden évben), ilyen téren a legrosszabb jegyet ekkor nem is kellett kiosztani. Persze azért voltak problémák, 1899-ben egy akkoriban elképesztőnek számító eset kavarta fel a kedélyeket az iskolában: három ötödikes tanuló megtámadta és megverte az egyik tanárt, ki is csapták őket a gimnáziumból.¹⁶

Az első világháború végétől a húszas évek végéig egyértelműen rosszabb volt a helyzet mint korábban, ezt mutatják a magatartási érdemjegyek is. A tanárok felpanaszolták többek

14 HORVÁTH László 1999. 59., 65., 76-77.; HAJAGOS József 1999-2000. 117., BACHÓ László 1942. 81., 85., 103.

15 FORGÁCS Ferenc 1936. 67., Főnévkönyvek adatai

16 16FORGÁCS Ferenc 1936. 68., Gyöngyösi Lapok 1899/47. 7.

között a késések és az igazolatlan hiányzások elszaporodását, valamint a berendezési tárgyak iránti kímélet mellőzését. Megvoltak ugyanis a hátrányos következményei a háborúnak és az azt követő zavaros politikai helyzetnek, a súlyos gazdasági nehézségeknek: apák hadba vonulása, az épület lefoglalásának, a tűzvésznek, az élelmezési és fűtési nehézségeknek, a drágaságnak, a létbizonytalanságnak. A tanügyi vezetés és a gimnázium tanárai igyekeztek ez a helyzet ellen tenni. 1921-ben új Rendtartás jelent meg, amely felváltotta az 1890-est. 1922-től évente háromszor szülői értekezletet tartottak (a fogadóórát már korábban, 1910-ben) elindították. Az iskolák kötelező elnevezésének is az egyik oka „a megrendült tekintélyi elv, tisztelet és hazafias nevelés helyreállítása” volt.¹⁷

Az 1928-as Rend és Fegyelmi Szabályzat és a helyi rendelkezések a mainál jóval nagyobb mértékben igyekeztek szabályozni a diákok életét. Kötelező volt minden tanulóknak teljesíteni a vallása előírásait. Érdekes módon azt szerették volna elérni, hogy a tanulók a minél kevesebb időt töltsenek az épületben. Kötelező volt viselni az előírt sapkát és jelvényt. 1935-től új típusú Bocskai sapkát vezettek be és a szülők figyelmébe ajánlották a magyaros szabású és díszítésű egyenruhát.

A diákoknak szállást adni kívánóknak az iskola igazgatójától kellett engedélyt kérni ez irányú tevékenységükre, amit vissza is lehet vonni (ilyen diákok száma átlagosan évi 40 körül lehetett). Ugyanakkor előírták számukra a náluk lakó tanulók legmesszebb menő ellenőrzését, szinte pótszülői szerepbe próbálták őket szorítani. Figyelemmel kellett kísérniük, hogy diákjuk teljesíti-e a vallási és iskolai kötelességeit. Takarékoságra és tisztaságra kellett szoktatnia kis lakóját. Feladata volt megakadályozni, hogy az előírt időn túl térjen vissza a szállására a tanuló, vagy hogy nagyobb összejövetelt tartson. A komolyabb kihágásokat jelentenie kellett a gimnáziumnak. Nem volt szabad megengedniük, hogy a gimnazistáik iskolán kívüliekkel barátkozzanak, mivel: „Minden tanuló legjobb társasága az iskolai társainak a köre”. Ezzel egyfajta kaszt szellemet igyekeztek kialakítani vagy csak túlzottan igyekeztek megóvni a gimnazistákat a rossz társaságba való keveredéstől?

Elég keményen igyekeztek korlátozni a tanulók iskolán kívüli életét. Tilos volt a lányok kísérgetése, a dohányzás és a szeszfogyasztás, szállodában lakni, vendéglőben vagy cukrászdában étkezni, kávéházba vagy nyilvános tánciskolába járni. Csak iskolai engedéllyel mehettek cirkuszba moziba, színházba, hangversenyre vagy magán tánciskolába. Szintén engedély kellett a város elhagyásához a tanév alatt (kivéve a karácsonyi és a húsvéti szünetet). Gimnáziumi tanuló nem lehetett iskolán kívüli egyesületnek tagja és nem politizálhatott. Nem volt megengedve számukra a késő esti kimaradás sem, ami azt jelentette, hogy télen már este hétkor otthon kellett tartózkodniuk. Érdekes előírás volt, hogy a Fő térnek csak a nyugati oldalán sétálghattak, a mellékutcákon pedig egyáltalán nem. Ugyanakkor támogatniuk kellett a szegényeket, a beteget és az önhibájukon kívül elesetteket. Vigyázniuk kellett a természetben az állatokra és a növényekre.

Ezeknek a szabályoknak az egy része ma is megszívvelendő. A rendelkezéseknek a másik része viszont értelmetlenül szigorúnak tűnik, túlságosan el akarták a gimnazistákat különíteni a többi gyerektől és felnőtől, feltehetőleg nem is sikerülhetett maradéktalanul betartatni ezeket. Mindenesetre a fenti rendelkezéseket minden szülő megkapta írásban, amiről át-

17 FORGÁCS Ferenc 1935. 33., 38-39.; FORGÁCS Ferenc 1936. 68., HAJAGOS József 1999-2000. 92.

vételi elismervényt kellett adniuk. A fegyelmező törekvések végül meghozták az eredményt, a harmincas évekre javult a magatartási helyzet.¹⁸

Régen egyértelműen hátrányosabb helyzetben voltak a nők, ami az oktatás terén is érvényesült. 1895-től tehettek csak a lányok mint magántanulók magánvizsgálatot és magánérettségit a fiúgimnáziumokban. Ezen év előtt nem is járhattak egyetemre (hiszen érettségijük sem volt), 1895-től is csak a bölcsész, orvosi és gyógyszerészeti karokra. Mivel az oktatási rendszer nem támogatta a koedukációt, ezért nagyon fontos volt, hogy megjelenjen és elterjedjen a leánygimnázium. Az első ilyen iskola 1896-ban Budapesten indult, de ennek az iskolatípusnak a szervezése igen lassan haladt (1912-ig csak három ilyen intézmény működött), így a lányok leginkább a fiúgimnáziumokban vizsgáztak magántanulóként.¹⁹

A gyöngyösi gimnáziumba az első lányok 1905/06-os tanévben iratkoztak be először. A következő 10 évben a számuk igen alacsony volt (1-3 fő évente). Ebben az időszakban itt legfeljebb három osztályt végeztek el és egyikük sem jutott el az érettségiig. Először itt 1918-ban érettségiztek lányok, de ők csak a nyolcadik osztályt végezték helyben. Az első öt évben nem volt köztük izraelita vallású, utána viszont erősen megnőtt a lányok között az arányuk (50-100 %). (Azok a gyöngyösi szülők, akik lányukat inkább leánygimnáziumba akarták íratni, azok a tágabb környéken választhatták a fővárost, Egert, Miskolcot, Kecskemétet, az első világháború után pedig Szolnokot is.)

Az elemi iskola elvégzése után a lányok választhatták a gyöngyösi leánypolgári iskolát is (1894-től), ami olcsóbb volt mint a gimnázium és nem kellett magántanulónak lenni. A gyöngyösi leánypolgári iskolába I. osztályába iratkozó lányok száma (37-108 fő) mindig jóval meghaladta a gimnáziumot választókat.

Az 1916/17-es tanévtől nőtt meg a lányok aránya és száma, a legtöbben 1919/20-ban voltak (32 fő, 6 %), átlagos létszámuk 15-16 főre emelkedett (a tanulók 4-5 %-a). A húszas évek közepétől a gyöngyösi gimnáziumban a lányok aránya magasabb volt mint az ország fiúgimnáziumaiban általában. Ezzel párhuzamosan nagyon megnőtt az arányuk a magántanulók között itt teljesen háttérbe szorították a fiúkat.²⁰

1915-től az egyértelmű antikoedukációs elvek enyhültek, lehetővé vált a lányoknak, hogy bejáró magántanulók lehessenek a fiúgimnáziumokban. Viszont szigorúan szabályozva volt az iskolai jelenlétük: külön padokba ültették őket, az órákra a tanárral együtt mentek be és jöttek ki, a szünetekben a számukra kijelölt leányszobában kellett tartózkodniuk. A leánytanulókra egy felügyelőnő vigyázott, aki sokszor valamelyik tanár felesége volt (pl. Forgács Ferencné). Az 1924/25-ös tanévtől a Középiszkolai Rendtartás kimondta, hogy olyan városokban, ahol van polgári leányiskola, ott csak a fiúgimnáziumok V-VIII. osztályaiba járhattak lányok. Ez a rendelkezés vonatkozott Gyöngyösre is, a gimnázium alsó négy évfolyamáról 1928/29-re tűntek el a lányok. Az 1927/28-as tanévtől kezdve a lányoknak kötelező volt bejáró magántanulónak lenniük a fiúgimnáziumokban (érdekes módon ez szabály nem vonatkozott a fiú magántanulókra), ugyanakkor szigorúan szabályozták a kö-

18 Rend és Fegyelmi Szabályok 1928., Gimnáziumi Értesítők 1938/39. 75-83., 1943/44. 49-50.; Gyöngyösi Lapok 1935. szept. 7. 3

19 PUKÁNSZKY Béla- NÉMETH András 1997. 427., MÉSZÁROS István 1988. 108.

20 FORGÁCS Ferenc 1936. 66., Gimnáziumi Értesítők 1905/06-1917/18, Magyar Statisztikai Évkönyvek 1906-1943., Polgári Leányiskola Értesítői, MÉSZÁROS István 1988. 324-25.

telezően elérendő minimális tanulmányi eredményt: maximum két elégségesük lehetett (ez sem vonatkozott a fiúkra).²¹

Az itt tanuló lányok döntő többsége gyöngyösi volt, alig akadt köztük vidéki. Úgy látszik a lányokat jobban féltették a mindennapi bejárástól és az albrétlettől. Ezért is volt köztük kisebb az azoknak az aránya, akik mezőgazdasággal foglalkozó családból jöttek mint a fiúk esetében. Nem találhatók meg köztük a legszegényebb népcsoportok képviselői. Nagyobb mértékben fordulnak elő köztük a tanárok, tanítók gyermekei, több gimnáziumi tanárnak itt tanult a lánya (pl. Csengő Tivadaré és Forgács Ferencé).

A lányok mint magántanulók nem kaptak osztályzatot magatartásból és rendszeretből. Nem vettek részt a testnevelés és az egészségtan órákon 1939/40-es tanévig. Minden évben 1-5 lány jutott el az érettségig. A legtöbben a harmincas évek első felében érettségiztek itt le, ők általában az V. osztályban kezdték meg itt a tanulmányaikat, de olyan is volt, aki a III. vagy VIII. osztályba iratkozott be itt először.²²

Az 1929/30-as és az 1941/42-es tanév között 61 lány kezdte meg a tanulmányait a gyöngyösi gimnáziumban. Közülük 55 fő kezdte a tanulmányait az V. osztályban a leánypolgári iskola elvégzése után, közülük csak egy volt, aki nem a gyöngyösi polgáriban végzett (ő Jászárokszálláson). Hat lány érkezett leánygimnáziumból (Eger, Békéscsaba, Miskolc, Szeged), nagyobbik részük szintén az V. osztályt kezdte el itt. A gyöngyösi leánypolgári iskolában végzeteknek csak a töredéke akart vagy tudott továbbtanulni az itteni gimnáziumban. Az első világháború előtt a helyi polgáriban 20-70, később 50-90 lány végzett, de közülük csak 3-5 fő iratkozott be a gimnáziumba. Továbbtanulásként a polgári után választhatták 1914-től Gyöngyösön a női kereskedelmi szaktanfolyamot is, itt ugyan magasabb volt a tandíj, de csak egy évig tartott. Persze nem volt könnyű nekik elkezdni a gimnáziumot, hiszen több tantárgyból is különbözeti vizsgát kellett tenniük (latin, növénytan, algebra, rajzoló mértan, történelem), amik közül a latin komoly terhet jelentett.²³

Legtöbben az érettségi után a tanári pályát választották, utána a leendő orvosok és gyógyszerészek következtek, de mentek kereskedőnek, építésznek és szállodavezetőnek is. Elnyésző volt köztük, aki nem választott szakmát, vagyis a többségük a későbbi munka vagy továbbtanulás szándékával jött ide.

A lányok nem részesültek ösztöndíjban, viszont számarányuknál valamivel nagyobb mértékben kaptak tandíjmentességet vagy tandíjkedvezményt. Kivételesnek számított, ha egy lány tanuló elnyerte valamely iskolai segítő alapítvány juttatását. A lányok valószínűleg nemigen vettek részt a tanulmányi kirándulásokon, mert ha igen, azt külön megemlékik. Viszont a tablóképeken mindig szerepeltek külön csoportban, azon sosem viseltek egyforma ruhát, akkor sem, ha a fiúk igen.²⁴

A második világháború előtt a gimnáziumokban nagyobb volt a követelmény mint manapság, nagyobb feladatot jelentett az elvégzése, ami érződött az osztályzatokon is. A gyöngyösi gimnázium tanulóinak több mint fele csak elégséges előmenetelő volt, ráadásul közel

21 Gimnáziumi Értesítők 1918/19-1943/44, Gimnáziumi értesítő 1924/25. 18., 1927/28. 23.; HAJAGOS József 1999-2000. 104.

22 Főnévkönyvek 1929/30-1941/42, Gimnáziumi Értesítők 1918/19-1943/44

23 Főnévkönyvek 1929/30-1941/42, Polgári Leányiskola Értesítői 1905/06-1939/40

24 Gimnáziumi Értesítők 1905/06-1943/44, Mátra Múzeum fotógyűjtemény

egy negyedük megbukott évente átlagban. Arról nem is beszélve, hogy az itteni osztályzatok érezhetően elmaradtak az országos átlagtól.

Az első világháború előtt valamivel jobb osztályzatok születtek mint később. Az első világháború és az azt követő nehéz időszak rossz hatással volt a tanulásra, bár ez nem tükröződött egyértelműen a jegyekben (kiugró érték volt 1919/20-ban a 35 %-os bukási arány vagy 1918/19-ben az elégséges tanulók 65 %-os súlya). A tankerületi főigazgatói vizsgálatok arról számoltak be, hogy a tanulók már gyengébb előképzettséggel érkeztek ekkoriban az elemiből a gimnáziumba. Nem ösztönzött kemény tanulásra, hogy a háború alatt a behívott diákok vizsga nélkül kaphattak évvégi és érettségi bizonyítványt, illetve az, hogy a Tanácsköztársaság alatt eltörölték az érettségi vizsgát és az osztályozást. Több intézkedést is hoztak, hogy javítsanak a helyzeten. Mindenesetre a háború után a végzősök számára elindított tankerületi és országos tanulmányi versenyeken nem szerepeltek rosszul a gyöngyösi gimnazisták, például 1924-ben két első (mennysiségtan és történelem) és két második (magyar, mennyiségtan) helyet szereztek.²⁵

Ha megvizsgáljuk, hogy egy elsős osztály létszámának hány százaléka maradt meg az érettségire, akkor az látjuk, hogy elég nagy volt a lemorzsolódás. Az 1919 előtti években a gimnázium elhagyásának mértéke 60-80 %-os volt (a „rekordot” az 1913/14-ben végzős osztály tartotta 87 %-os lemorzsolódással). Később javult a helyzet, de ingadozóbb volt ez a mutató (30-70 %). (Még rosszabb lenne a kép, ha figyelembe vennénk a bukott és a más iskolából jött diákok számát ennél a számításnál.) Hasonló folyamatot jelez a kimaradt tanulók aránya (évközi lemorzsolódás): 3-12 %, ami körülbelül megfelelt az országos átlagnak.²⁶

Az érettségi is sokkal komolyabb próbatételt jelentett mint manapság. Az első gyöngyösi érettségien a jelöltek majdnem fele (48 %) megbukott (ugyanekkor az országos átlag csak 28 % volt). Később javult a helyzet, de továbbra is sokan kényszerültek ismétlésre (általában 15-30 % között), de olyan is előfordult, hogy mindenki átment. Az érettségi vizsga rangját az is jelezte, hogy az azt sikeresen teljesítők nevét leközlötték a helyi újságokban.

Az 1919 előtt érettségizett diákok pályaválasztásában a jogi (19 %) és az orvosi-gyógyszerészi (15 %) pálya vezetett. Ezekben a hivatásokban hozta a legnagyobb változást a háború utáni időszak, érezhetően kevesebben választották ezeket. Csökkent az állami alkalmazotti pályák népszerűsége is. Ez erősen összefüggött a jelentősen megfogyatkozott területű országban végbemenő gazdasági-társadalmi folyamatokkal. Akadt néhány szokatlanabbnak mondható pályaválasztás is: diplomata, újságíró, művész, tengerész; négy diák a harmincas években a repülést választotta szakmájának, bizonyára a gimnázium Aero-körének hatására.²⁷

Miután a gyöngyösi gimnázium reálgimnáziummá lett átszervezve megszűnt a görög nyelv és irodalom oktatása mint minden ilyen iskolatípusban fokozatosan. Helyette ezekben az iskolákban megjelent kötelező tantárgyként az angol, francia vagy olasz nyelv. A Koháry István Reálgimnáziumban ezek közül a franciát tanították, amit korábban rendkívüli (fakultatív) tantárgyként oktattak. Ám a francia társalgás mint rendkívüli tantárgy is megmaradt,

25 FORGÁCS Ferenc 1935. 30-34., 38-39.; FORGÁCS Ferenc 1936. 68., Magyar Statisztikai Évkönyvek 1899-1943.

26 FORGÁCS Ferenc 1936. 66., Gimnáziumi Értesítők 1898/99-1943/44, FELKAI László 1994. 92.

27 Gimnáziumi Értesítők 1898/99-1943/44. pl. Gyöngyösi Lapok 1927. Jul.1. 3.

ezzel biztosítva a lehetőséget ennek nyelvnek a még alaposabb elsajátítására, ezzel éltek is a diákok, mindig sikerült több csoportot szervezni. Hasonlóan alakult a gyorsírás sorsa is, rendkívüli tantárgy volt, majd 1932-től kötelező lett, de Gyöngyösön lehetett továbbra is rendkívüli tantárgyként is tanulni.

3. kép. A gimnázium tornacsapata

Voltak persze más rendkívüli tantárgyak is: ének, rajz, vívás; a húszas évektől pedig német társalgás és fizikai gyakorlatok is. Voltak olyan fakultatív tárgyak, amelyek csak esetenként indultak: svéd torna (1925/26), differenciál és integrálszámítás (1923/24), török nyelv (a húszas-harmincas években időnként). Műének minden évben indult, a többi tantárgy kisebb-nagyobb gyakorisággal (a német társalgás például majdnem minden tanévben indult). A látogatottság tekintetében a műének vezetett általában, ahová nem egyszer több mint száz diák járt. A második helyezett ezen a téren a német társalgás volt (maximális létszám 87 fő volt), a többi tárgy esetében a résztvevők száma általában nem haladta meg a 20 főt.²⁸

A gimnázium lehetőséget kínált a diákoknak arra, hogy a tanórákon kívül is elmélyíthessék tudásukat, hogy gyakorolhassanak, hogy hasznosan töltsék el a szabadidejüket és hogy versenyezzenek. Ezeknek mindenhol a legfontosabb színterei az önképzőkörök voltak.

28 Gimnáziumi Értesítők 1898/99-1943/44, FELKAI László 1994. 34.

Gyöngyösön 1872-ben alakult meg az Ifjúsági Irodalmi Önképzőkör, ez később Gyakorlókör néven szerepelt, majd 1898-ban alakult Vachott Sándor Önképzőkörre. Az élén egy tanári vezető volt, aki mindig magyar szakos volt, de a diákoknak is jutott szerep az irányításban, hiszen maguk közül tisztikart választottak. Az Önképzőkör tagjai az V-VIII. osztályosok soraiból kerültek ki, az első világháború előtt a létszámuk 71-98 fő között változott, később valamivel gyarapodott a tagok száma, ami az adott évfolyamok létszámának nem elhanyagolható részét jelentette, a mai szemmel ez jó aktivitásnak tekinthető.

A kör jobbára történelmi és irodalmi beállítottságú volt. Általában kéthetente tartották rendes üléseiket, ahol sor került irodalmi zsengek, előadások és szabadelőadások tartására, felolvasásokra, szavalatokra, mindezek bírálatára és esetleg vitára. Minden évben meghirdettek pályatételeket (5-18 db.), amikre a diákok írásban nyújtották be a dolgozataikat. Az érdeklődés szempontjából a legsikeresebb tanév az 1926/27-es volt, amikor 6 pályatételre 18 dolgozat érkezett, vagyis az igazán aktív tagok száma ekkor sem volt magas. A meghirdetett a legkülönbözőbb tudományágakból kerültek ki: esztétika, történelem, természetrajz, geológia, orvostudomány, filozófia, lélektan, matematika, fizika, népdalköltészet, magyar irodalom, híres emberek élete stb. Lehetett pályázni, verssel, műfordítással és elbeszéléssel is. Jutalmazták a legjobb előadót, szavaltót, szónoklatot, a legszorgalmasabb tagot stb. Az egyes témák legjobbjai pénzjutalomban részesültek, amelynek összege 1918 előtt 10-20 korona, később 100-200000 korona, majd 10-40 pengő volt.

A gimnáziumokban 1918 előtt hivatalosan az áprilisi törvények szentesítéséről, az uralkodó névnapjáról, a koronázás évfordulójáról és Erzsébet királynéről kellett megemlékezni. Fontos szerepe volt ezeknek az ünnepeknek a megrendezésében az Önképzőkörnek. Ők tartották az iskola ünnepeit március 15-én, október 6-án és rendszeresen megemlékeztek Kosuth Lajosról. Más híres emberek tiszteletére is tartottak emléküléseket időnként, amelyek egy része nyilvános ünnepség volt. Általában valamilyen évforduló kapcsán került sorra: Petőfi, Arany, Vörösmarty, Czuczor Gergely, Herczeg Ferenc, Mátyás király, Szabolcska Mihály (!), Kölcsey, Edison, Kazinczy, Koháry István stb. Tartottak külön szavaltó üléseket és hangverseket, rendeztek farsangi és táncos multságokat, valamint színdarabokat is mutattak be.

Egy miniszteri rendelet 1919-ben 14 szakcsoportra különítette el az önképzőköroket, hogy azokat szaktanárok vezessék. Az Értesítők csak a matematika-fizika csoport tevékenységéről emlékeztek meg, ami jól működött, majd beolvadt az Aero-körbe. 1941/42-es tanévben alakult meg a fényképező-, 1943/44-ben a sakk-szakosztály.²⁹

Az Önképzőkör adta ki az „Ifjúság” c. diáklapot az 1942/43-as tanévtől kezdve, ami havonta jelent meg 16 oldal terjedelemben. Szerepeltek benne diákoktól származó versek, elbeszélések és fordítások. Állandó rovatban lehetett olvasni az újságban útirajzokat, tudományos technikai-cikkeket és gimnáziumi híreket; megemlékeztek híres emberekről is benne. Nem hiányzott belőle a rejtvény és a hirdetés sem. A szerzők a VII. és a VIII. osztályból kerültek ki.³⁰

Az Önképzőkör mellett más diákkörök is működtek az iskolában, ezek egyike volt a Szavaltókör, amely 1898-ban indult el. Először a III.-IV. osztályosok, majd az alsó négy osztályból kerülte ki a tagjai (vagyis ez tulajdonképpen az alsósoknál az önképzőkört helyettesítet-

29 FORGÁCS Ferenc 1934. 131., Gimnáziumi Értesítők 1898/99-1943/44, HAJAGOS József 1999-2000. 91-92.

30 Ifjúság 1942/2.

te), akik száma 30-70 fő között változott. A vezető tanár általában magyar szakos volt, itt is megtalálható volt a diák tisztikar. Kéthetente tartottak összejöveteleket, ahol szavalatok hangzottak el szabadon választott versekből és ezek bírálataira is sor került, ezenkívül szavalat elmélet oktatás is folyt az üléseken. Az üléseken gyakran jelentek meg vendégek is. Rendeztek szavaloversenyeket és felléptek a gimnázium ünnepein is. A kör tevékenysége 1910-ben megszakadt, amit később csak egyetlen tanévre sikerült újjáéleszteni (1921/22).³¹

Az intézet zeneköre 1910-ben alakult meg, az iskolai ünnepeken gyakran voltak hallhatóak zeneszámok. A zenekar fennmaradt az első világháború után is, 1924-26 között élte fénykorát, amikor Czinder Sándor joghallgató öregdiák vezette őket. 1928/29-től a felsőmezőgazdasági iskola tanulóival közösen működtek.³²

A gyöngyösi gimnáziumban a testedzés ügyét nagy mértékben elősegítette az iskolaépülettel egy időben elkészült tornaterem. Az udvaron is helyeztek el tornaeszközöket, de ezeket az időjárás szép lassan tönkretette. Tanuszoda hiányában a mátrafüredi „szabadstrandot” vették igénybe a diákok, később pedig a városi uszodát. A gimnazisták sokat jártak a helyi Korcsolyázó Egylet jégpályájára, amit kedvezményesen vehettek igénybe. 1909/10-es tanévtől a VII.-VIII. osztályosak lőkiképzésben részesültek a helyi kaszárnya udvarán. 1898-ban megtiltották a diákok részvételét a felnőtt sportkörökben, de mintegy kárpótlásul heti játékdélutánok tartását rendelték el (1900-tól) és kétévente országos diáktornaversenyeket rendeztek. Ezekon a versenyeken a gyöngyösi gimnázium jól szerepelt (pl. 1903-ban egy II., három III. helyezés és három elismerő oklevél).

1913-ban elrendelte a VKM, hogy minden középiskolában testgyakorlókört kell alapítani, ez év szeptemberében meg is alakult a gyöngyösi gimnáziumban az Ifjúsági Tornakör, színei a fehér (ing) és a fekete (nadrág) voltak. A rendes tagjai a III.-VIII. osztályokból kerültek ki a tornatanár javaslata alapján, de a felvételnél figyelembe vették a tanulmányi eredményt. A taglétszám a háború után magas volt, 100 és 200 fő között változott. A tiszteletbeli és pártoló tagok anyagilag vagy más módon segítették az egyesület munkáját. 1924-től felvették a Kékes-csúcs Sportkör nevet. Számos sportágat lehetett az egyesületben űzni: foci, torna, atlétika, úszás, téli sportok, céllövészet, sakk, kézilabda, asztalitenisz, turisztika stb., bár nem mindegyik évben indult valamennyi. Ezek egy részéből rendeztek házi versenyeket. Elindultak a városi, tankerületi és az országos versenyeken, valamint a különböző jelvénytérző próbákon. Időnként szép eredményeket is értek el (pl. többször megnyerték MOVE városi céllövő versenyt). A gimnázium maga is rendezett körzeti és kerületi sportversenyeket.³³

Magyarországon a cserkész mozgalom kezdetei az első világháború előtti nyúlnak viszsza, a gimnázium cserkészcsapata 1920-ban alakult meg (99. számú, később a „Mátra” nevet vette fel). A cserkészek száma 46 és 79 fő között változott, voltak közöttük felavatottak, kiképzettek és kiképzés előtt állók. Öt ill. négy órre voltak felosztva (Fecske, Sirály, Vadgálamb, Szarvas, Farkas), amik élén soraikból kikerülő óravezetők álltak, hetente tartottak őrsi gyűléseket. Részt vettek az országos cserkészakciókban (pl. az 1935/36-os tanévben az országos riadó és kémkereső játékon), díszőrséget adtak, ünnepeken vettek részt, gyűjtöttek

31 FORGÁCS Ferenc 1935. 50., Gimnáziumi Értesítők 1898/99-1909/10

32 Gimnáziumi Értesítő 1928/29 94., FORGÁCS Ferenc 1935. 51-53.

33 FORGÁCS Ferenc 1935. 24-25., HAJAGOS József 1999-2000. 89-90., Gimnáziumi Értesítő 1913/14. 29-34., KARDOS József- KELEMEN Elemér 1996. 69., Gimnáziumi Értesítők 1914/15-1943/44

a szegényeknek és a frontkatonáknak. A harmincas évek második felében közreműködtek a légoltalmi kiképzésben és később a légvédelmi készség idején megfigyelői, kárbecslői szerepet kaptak. Jártak táborozni és kirándulni a Mátrába és a Tiszához, egyszer pedig Rozsnyó mellé is eljutottak. A város támogatta őket anyagilag (200, majd csak 50 pengővel évente).³⁴

A gimnázium jezsuita és ferences korszakában a katolikus diákok Szent Lajos tisztelete köré szerveződtek, később az erősebb vallási elmélyedést kívánók a Szent Imre Szövetségbe léptek be (Szent Imrét tekintették a magyar katolikus diákság védőszentjének). A szövetség 1924-ben Szent Imre-diákkongregációvá alakult, tagjainak száma 50 és 79 fő között változott, tevékenysége elég szerteágazó volt. Kéthetente tartottak gyűléseket, ahol különböző témák kerültek terítékre: vallásos életre való buzdítás, a világ vallásos eseményei, vallásellenes támadások, egyháztörténet, szociális kérdések stb. Havonta közös gyónás-áldozáson vettek részt. Tartottak szavalásokat és kultúrdélutánokat (meghívott előadókkal), rendeztek zenei előadásokat és színdarabokat. A kongregáció életének a fénypontjai minden évben a Mária és a Szent Imre ünnepek voltak. A szervezetben belül működött hitterjesztési egyesület (az afrikai és az ázsiai missziókat támogatta) és irodalmi szakosztály, amely pályadíjakat tűzött ki; Gyorspénztáruk pedig a szegény diákokat segítette. Jártak közösen kirándulni, vallásos filmeket néztek meg együtt.³⁵

Érdekes színfoltja volt az iskolának a repüléssel foglalkozó Aero-kör, amely 1931-ben alakult és felvételt nyert a Magyar Aero Egyesületek tagegyesületei közé. Az érdeklődés jelentősnek volt mondható, hiszen a tagok száma 71 és 112 fő között változott. A körben tevékenykedő diákok szabadelőadásokat és felolvasásokat tartottak, repülésről szóló filmeket tekintettek meg, repülőgépmodelleket építettek, egyesek közülük vitorlázórepülő-kiképzésben részesültek. Sikeresen indultak modellező versenyeken is (pl. 1943/44-ben két első díj), az 1940/41-es tanévben ők is rendeztek versenyt és kiállítást. Volt saját könyvtáruk is.³⁶

Az iskolában a Fabó Henrik-gyorsírókör 1935-ben alakult meg, a tagok létszáma 60-70 fő körül mozgott (pedig gyorsírást rendes és rendkívüli tantárgyként is oktatták). Tartottak felolvasásokat, előadásokat, szavalatokat (!) és házi versenyeket. A legügyesebb tagokat pénzzel és könyvvel jutalmazták. Szép sikerrel vettek részt a szaklapok pályázatain, a kerületi és az országos versenyeken (pl. a gyorsírás terén 1936-ban a legjobb vidéki középiskola voltak), körzeti versenyt maguk is rendeztek.³⁷

A gimnáziumok igyekeztek az adott település közművelődési viszonyainak javításában is részt venni, bár a feladatuk a diákjaik tanítása volt, de az egész lakosság számára is nyújtani kívántak ismereteket, különösen fontos volt ez a törekvés a kisvárosokban. Ismeretterjesztő előadások tartására 1893-ban megalakult a Szabad Lyceum Budapesten, majd vidéken is alakultak ilyen szervezetek.

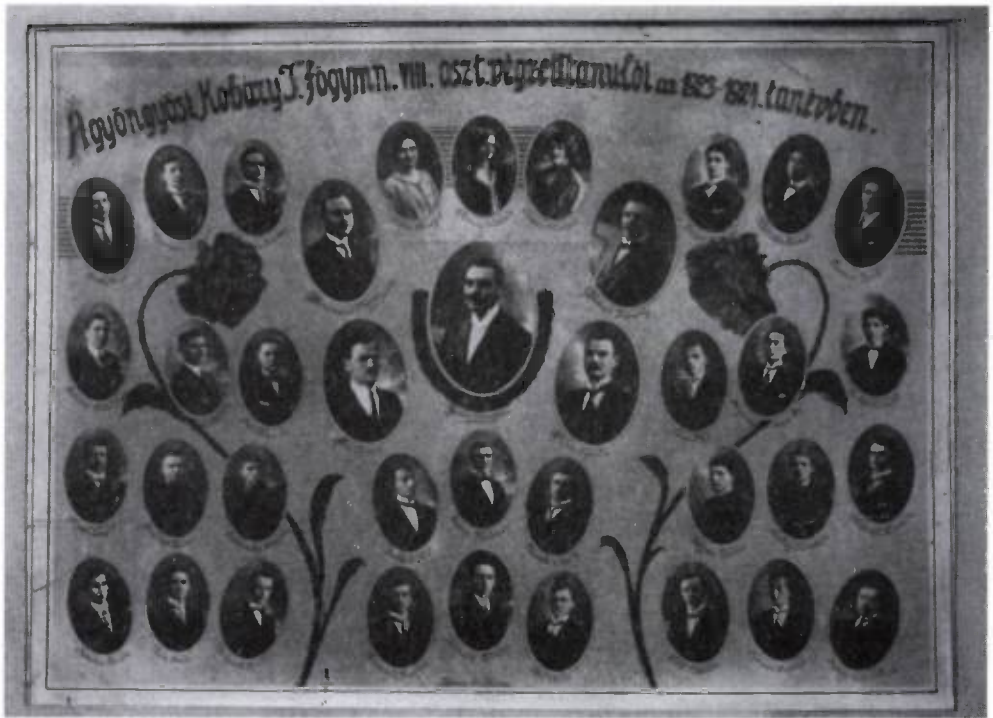
A gyöngyösi gimnáziumban a Szabad Lyceum 1901/02-es tanévben indult el. 10-14 előadást tartottak a téli időszakban (november-március) az iskola fizikai előadótermében (esetleg a tornateremben, a díszteremben vagy a Kereskedelmi Csarnokban) vasárnap délután

34 FORGÁCS Ferenc 1935. 52., Gimnáziumi Értesítők 1924/25-1943/44

35 FORGÁCS Ferenc 1935. 51., Gimnáziumi Értesítők 1924/25-1943/44

36 Gimnáziumi Értesítők 1930/31-1943/44

37 Gimnáziumi Értesítők 1935/36-1943/44

4. kép. Az 1924-ben maturált osztály

négy és öt óra között. Az előadók között nem csak a gimnázium tanári karának tagjai képviselték magukat, de ők alkották mindig a többséget. Egyes alkalmakor vetített képeket is felhasználtak az előadásokon, ami mindig nagyobb vonzerőt jelentett a közönség számára. A legkülönbözőbb témák kerültek terítékre: történelem, nyelvészet, irodalom, csillagászat, fizika, meteorológia, jogtörténet, építészet, esztétika, úti élmények stb. Voltak ezek között aktuálisnak tekinthető kérdések is: választójog, halotthamvasztás, eszperantó, a háború, bűnözés, iskolai túlterhelés, spiritizmus, az osztrák-magyar sarkvidéki expedíció stb. Nem hiányoztak a helyi vonatkozások sem: helytörténet, városfejlesztés, Gyöngyös villamosítása, Bugát Pál.

A költségeik fedezésére általában belépődíjat szedtek (4 korona/évad, 40-50 filléres felnőtt és 20 filléres diákjegy). Ebből hozták létre a Szabad Lyceumi Jutalomdíj alapítványt a legjobb szabadelőadást tartó diákok jutalmazására az 1903/04-es tanévben, a nyereségből fordítottak jótékony célra is. Kevesellték a közönség létszámát, amit a gyöngyösi értelmiség alacsonyabb számával magyaráztak. Viszont kialakult egy stabil hallgatóság, akik között nagyon sok volt a nő. Az első évben az átlagos látogatószám 55-60 fő volt, ez a későbbi években alig haladta meg a 40 főt. 1913/14-től már ének, zene, szavatalat és színdarab is színesítette az előadásokat, ami emelte a hallgatóság létszámát (ebben a tanévben 4977 fő, amiből 4077 volt felnőtt).

1908-ban alakult meg Gyöngyösön a Hanisz Imre Közművelődési Egyesület (előzménye Hanisz Imre Zene és Dalegylet). Ennek tudományos és irodalmi osztályának keretében mű-

ködött tovább a Szabad Lyceum, ide tartozott a munkásgimnázium és az analfabéta felnőttek bizottsága is. A munkásgimnázium el is indult és működött egy darabig, munkájában gimnáziumi tanárok is közreműködtek.

Az 1917/18-as tanévtől szüneteltek az előadások a háború miatt. Később már csak ideiglenesen tudott újjáéledni a szervezet egy-egy rövidebb időszakra (1923/24-től és a harmincas években).³⁸

1912-ben a gimnázium elhatározta, hogy vásárol egy filmvetítő gépet, az előadások az 1913/14-es tanévtől kezdődtek a tanulók, a következő tanévtől a nagyközönség számára. A vetítéseket szombat és vasárnap délután tartották, a diákoknak külön előadások voltak, amit a nagyközönségtől befolyt belépődíjakból tartottak fent. A filmek között egyaránt voltak erkölcsnemesítő, ismeretterjesztő és szórakoztató alkotások is. Az előadásokat zongorazene vagy a diákzenekar kísérte. A vetítések az 1922/23-as tanévtől szüntek meg, a gép elavulása, a magas költségek és a férőhelyek csekély száma miatt. Ezt némiképpen pótolta, hogy 1924/25-től mindegyik osztály havonta egy ismeretterjesztő filmet meglelt a városi moziban az illetékes szaktanár előadásával kísérve (erre egy miniszteri rendelet kötelezte az iskolákat). Ez a rendszer a gazdasági válság elmélyülésével a harmincas években megszakadt.³⁹

Irodalom

BACHÓ László, Dezséri

1942. A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig. Gyöngyös

BÁN Imre

1938. A mai Gyöngyös művelődési megmozdulása. In. Gyöngyösi Kalendárium, 123-126.

FELKAI László

1994. Magyarország oktatásügye a Millennium körüli években. OPKM, Bp.

FORGÁCS Ferenc

1930. A gyöngyösi gimnázium története. A jezsuita korszak. In. Gimnáziumi Értesítő 3-83.

1934. A gyöngyösi gimnázium története. A ferences korszak. In. Gimnáziumi Értesítő 3-142.

1935. A gyöngyösi gimnázium története. Az állami korszak. In. Gimnáziumi Értesítő 1-73.

1936. A három-százados múlt személyi és tárgyi adatainak összefoglaló kimutatása. In. Gimnáziumi Értesítő 1-80.

Főnévkönyvek

1912/13, 1913/14, 1915/16, 1929/30-1941/42. A gyöngyösi gimnázium.

Gimnáziumi Értesítők

1891/92-1943/44. A gyöngyösi gimnázium

---

38 KARDOS József- KELEMEN Elemér 1996. 67., BÁN Imre 1938. 124., Gimnáziumi Értesítők 1901/02-1916/17., pl. Gyöngyösi Lapok 1914. Jan. 8. 1., 1924. nov.29. 4.

39 FORGÁCS Ferenc 1935. 21., 46-47.

Gyöngyösi Kalendárium

1911-14., 1937-38.

Gyöngyösi Lapok

HAJAGOS József

1999-2000. A gyöngyösi gimnázium 365 éve. In. A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium és Szakiskola centenáriumi évkönyve, Gyöngyös

HONTNER Rezső

1984. A gimnázium története. In. Jubileumi Évkönyv, 43-59.

HORVÁTH László

1999. A gyöngyösi zsidóság története. Mátra Múzeum, Gyöngyös

Ifjúság 1942/2

KARDOS József -KELEMEN Elemér

1996. 1000 éves a magyar iskola 996-1996, Bp.

Mátra Múzeum képeslapgyűjtemény

Mátra Múzeum fotógyűjtemény

MÉSZÁROS István

1988. Középszintű iskoláink topográfiája és kronológiája, Bp.

MISÓCZKI Lajos

1984. A gimnázium államosítása. In. Jubileumi évkönyv. 75-81.

Népszámlálás

1900., 1920., 1930. In. Statisztikai Közlemények 2/2, 71/2, 86/2.

Polgári Leányiskola Értesítői

1894/95-1943/44. Gyöngyös

PUKÁNSZKY Béla- NÉMETH András

1997. Neveléstörténet. 5. kiad., Nemzeti Tankönyvkiadó, Gyöngyös

Rend és Fegyelmi Szabályok

1928. A gyöngyösi reálgimnázium

Magyar Statisztikai Évkönyvek 1899-1943.

VÁGÓ Ferenc

1896. A gyöngyösi katolikus községi gimnázium története, Gyöngyös

**Angaben zur Geschichte des Gymnasiums
nach der Verstaatlichung**

Das Gyöngyöser Gymnasium (heute Berze Nagy János Gymnasium und Fachschule) gehört zu den ältesten Mittelschulen des Landes, es wurde 1634 gegründet. Die Schule wurde zuerst von dem Jesuiten- später von dem Franziskanerorden geführt. Die Ausbildungsstätte hatte am Ende des XIX. Jahrhunderts wegen Mangels an materiellen Gütern sehr schwere Sorgen, die Verstaatlichung 1898 half dabei. Die Schule wurde von 1923 an nach István Koháry (Feldherr, Dichter, Wohltäter der Schule und der Stadt im XVII.-XVIII. Jahrhundert) benannt, sie funktionierte von 1924 an als Realgymnasium. Diese schriftliche Abfassung versucht einige Teile des Lebens des Gymnasiums zwischen 1898 und 1944 vorzuführen. Es wird die religiöse und soziale Zusammensetzung der Schüler unter die Lupe genommen. Hier kann der Prozentteil der jüdischen Schüler als hoch bezeichnet werden, im Vergleich zu den anderen Landes-Gymnasialen- und lokalen Volkszahlungsangaben. Da in der Stadt kein Mädchengymnasium existierte, besuchten die Mädchen der örtlichen Familien gemeinsam mit den Jungen strengen Regeln entsprechend, die Schule. Man kann über die Abstammung dieser Mädchen und über ihr schulisches Leben Informationen bekommen. Wie war früher die Verhaltenslage? Wie versuchte man im Vergleich zu den heutigen Umständen das Leben der ehemaligen Gymnasiasten zu regeln? Wie waren die Studienergebnisse? Welche Berufe wollten damals die Abiturienten ergreifen? Die Fragen kann man aufgrund der bestehenden statistischen und anderen Angaben beantworten. Es wurde den Schülern durch die Leitung des Gymnasiums versichert, außer den Unterrichtsstunden eine entsprechende Beschäftigung zu haben, ein klassisches Beispiel dafür ist der Selbststudienkreis. Die Entfaltungsmöglichkeiten beschränkten sich nicht darauf, die Schüler konnten sich mit Deklamation, Stenographie, Musik, Sport, Religion beschäftigen und die Schule hatte eine eigene Pfadfindertruppe. Das Lehrkollegium des Instituts fühlte sich für die Verbesserung der Bildungslage der Stadt verantwortlich, so wurden populärwissenschaftliche Vorträge gehalten („freies Lyzeum“) und Filme für die Bevölkerung vorgeführt.

TELL KRISZTIÁN
JERIKÓ KERESZTÉNY HUMÁN GIMNÁZIUM
H-1138 Budapest
Vizafogó sétány 2/b

Gyöngyös városképi alakulása 1917-1937 között. KOR-TÉR-KÉP II.

B. Gál Edit

ABSTRACT: *The Changes in the Gyöngyös Cityscape, 1917-1937.* The paper treats the changes in the cityscape of Gyöngyös between 1917 and 1937. The intensive development of the town, which started at the turn of the century, was halted on 21 May 1917, when a devastating fire demolished the whole town. In 1918, Gyöngyös had to be rebuilt from its ruins. The leader of the reconstruction was Dr. Ferenc Harrer, and the regulation plans were worked out by László Warga. The paper mainly discusses the construction works and development of public utilities in the 20 years following the fire, under Mayor Dr. Árpád Puky, through a number of examples.

A Mátrai Tanulmányok 1999-es kötetében a XX. század elejének városfejlesztési törekvéseiről írtam. Bemutattam a nagyarányú magán- és középítkezéseket és szóltam az 1910-es évek derekának csodálatos elképzeléseiről, az új városháza és húscsarnok terveiről.

Azt a korszakot, amelyet a világháború is nyomorított, 1917 májusában egy hatalmas tűzvész zárta le, nem csak a várost, de az álmokat is hamuvá égetve. „*Gyöngyös elhamvadt egy világháború zord viharai között, az elkövetkező béke mindent újéletre keltő, áldásos melege alatt pedig legyen Isten segítségével a haza egyik legszebb virága.*” Ezeket a szavakat IV. Károly király mondta, amikor meglátogatta a tűzpusztította várost. És 1918 valóban egy új „korszak” kezdetét jelentette a Mátra alján.

Már sokan leírták május 21-ének borzalmas éjszakáját, amikor is Gyöngyös pár óra leforgása alatt üszkös romhalmazzá vált. A korabeli tudósítások, a helyszíni felvételek füstölgő házakat, fedél nélkül maradt embereket vetítenek elénk. Gróf Esterházy Móric miniszterelnök a város újjáépítésének élére 1917. június 26-án kormánybiztost nevezett ki Dr. Harrer Ferenc fővárosi tanácsnok személyében. Harrernek az volt a feladata, hogy megszervezen egy, a modern városépítés összes követelményeit szervesen összefogó, egységes elgondolásokon alapuló, nagyszabású programot és megteremtse a végrehajtáshoz szükséges jogi és pénzügyi feltételeket. Harrer június 30-án érkezett Gyöngyösre. A legsürgősebb feladata a tűzkárosult lakosság jövő tavaszig való ideiglenes elhelyezése volt. Ezt a lehető legkisebb költséggel kellett megoldani, tehát részben a katonai épületek, részben a kevésbé rongálódott, gyorsan helyreállítható házak jöhettek számításba. A Belső-Mérgek mellett a vásártéren és a Szent Bertalan templom szomszédságában „ideiglenes” barakk épületeket emeltetett. A városrendezési, szabályozási terv elkészítésével Warga László székesfővárosi műszaki tanácsost bízták meg. Harrer előkészítő munkájának eredményeként szavazta meg az országgyűlés az 1918. évi XXIII. törvénycikket, amely Gyöngyös újjáépítéséről rendelkezik. A törvény 2. pontja szerint „*Felhatalmaztatik a belügyminiszter, hogy a város szabályozási, csatornázási és vízellá-*

tási terveinek előkészítésénél felmerülő, valamint a kormánybiztos működésével kapcsolatos személyi és dologi kiadásokat ... viselhesse, hogy a gyöngyösi városépítési alapot egyszer s mindenkorra 3 millió koronával segítse.” Ebből a pénzből hozták létre a „Gyöngyös város rendezési alapot”. A Belső-Mérges patak megszüntetésének illetve a Külső-Mérgesbe terelésének, valamint a Nagypatak új mederbe terelésének költségeit az állam szintén magára vállalta. A VKM a templomok újjáépítésére 500.000 koronát adott. (1. kép)

1. kép. A Szt. Bertalan templom betetőzése a tűzvész után 1921. májusában.

Kimondja a törvény, hogy Gyöngyösön 15 évi adómentesség illeti meg azokat az épületeket, amelyek a tűzvész által elpusztított területen, vagy a szabályozási tervben megállapított utcavonalon ófalak felhasználása nélkül épülnek, ha legkésőbb 1923. december 31-ig lakható állapotba kerülnek. A belügyminiszter 6 millió korona erejéig kamatmentes előleget bocsáthat a kormánybiztos rendelkezésére, hogy az újjáépítéshez szükséges anyagokat és munkaerőt beszerezhesse. Az előleg 1920. december 31-ig visszafizetendő. Mindezekon felül a törvény felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a tényleges szükségleteknek megfelelően 12 millió korona hitelt nyújtson, amely 45 éven át utólagos lélelvi kamat és tőketörlesztési járadékokban fizetendő vissza. Ebből 3 mil-

lió került a középítkezések fedezésére, 9 millió a város által épített lakásokra, illetve a kisajátításokra. A törvény 19. paragrafusa kimondja : „Gyöngyöspüspöki nagyközség és Gyöngyössolymos nagyközség Kertmegi és Nagy-Mérges dűlőben fekvő azon földterülete melyet nyugatról a gyöngyösi határtól kiindulva a Nagy-patak keleti oldala, majd az 1798 és 1799 helyrajzi számú ingatlanok nyugati és északi mesgyéje, északról az 1724, 1309 és 1310 helyrajzi számú dűlőutak déli oldala, keletről és délről Gyöngyös város határa zár kö-

rül, legkésőbb 1920. január 1-vel közigazgatásilag Gyöngyöshöz csatoltassanak.” Ezzel a rendelkezéssel a város határát mind észak, mind dél felé megnövelték. (Gyöngyöspüspökit 1923. január 1-én Gyöngyöshöz csatolták.) Milyen szép lett volna, ha mindez megvalósul! Hiszen a törvény szerint az állam magára vállalta volna a város háromszögelésével, felmérésével, szintezésével és térképezésével, valamint a szabályozási vonalak és az új határvonalak kitűzésével járó valamennyi költséget, a város szabályozási, csatornázási és vízellátási terveinek elkészítésénél felmerülő költségeket, a városépítési alapnak 3 millió koronával való dotálását, továbbá a Belső-Mérgek patak megszüntetésének és a Nagy-Patak új mederbe terelésének költségeit. Az építkezésekre szánt 6 millió korona kamatmentes kölcsön és a 15 évi adómentesség biztosíthatta volna a gyors és színvonalas városépítést.¹ Volna ...-mondjuk, hiszen a végrehajtás éppen az állam által vállalt építkezések terén bénult meg. 1917 szeptember közepére elkészült ugyan a város rendezési terve, de nem kapta meg a papíron ígért 12 millió koronát. (2. kép)

2. kép. A Főtér a részben még romos épületekkel 1920 körül.

A Warga-féle terv levegős, „zöld” települést képzelt az üszkös romok helyébe. Zárt belsőudvaros épülettömbökkel, parkokkal, az utakat szegélyező fasorokkal.² A terv egyik legszebb része a parkosított vásártér, ahová Warga a városi strandot álmodta. A vonattal érkező idegen először ezzel a rendezett, zöldellő parkkal találkozik, amikor a városba indul. (3. kép)

1 Gyöngyösi Lapok 1929. február 12.

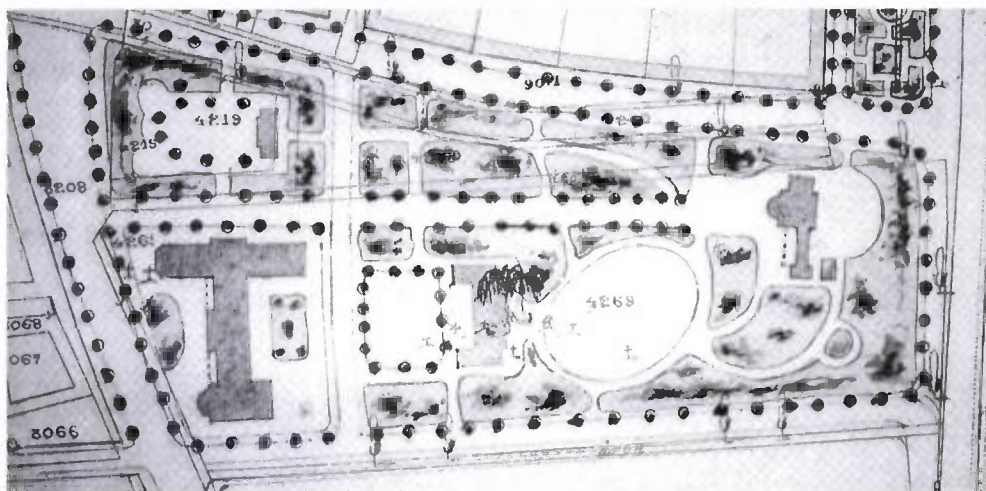
2 A Warga László által készített terv a Mátra Múzeum térképgyűjteményében. Ltsz.: 95.21.1

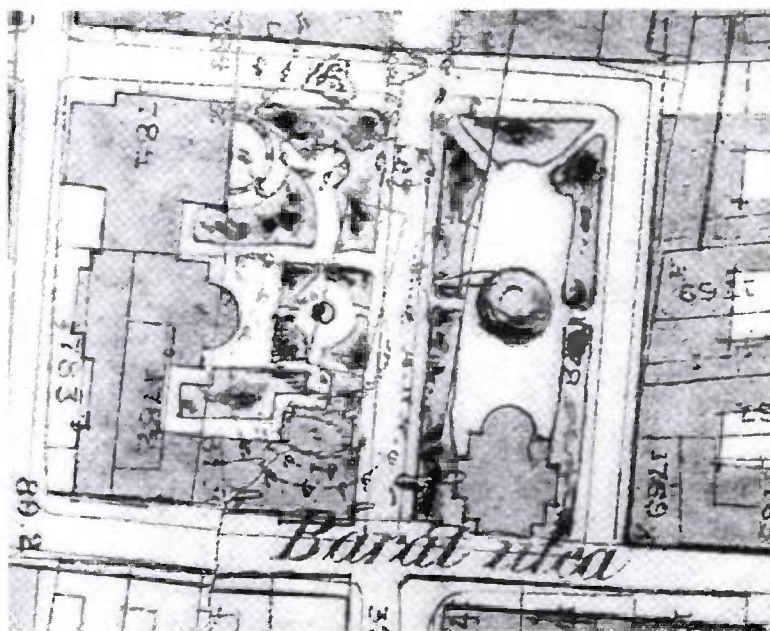
3. kép. A vásártér területe a rendezési terven.

Ugyanilyen qualitásos része a rendezésnek a régi temető (a mai sportpálya) területe, ahol a zöld bokrok és fák között impozáns középületek kaptak volna helyet. (4. kép)

Az egykori búzapiacra szintén parkot, illetve gyümölcs piacot terveztek. A Hanák Kolos térre került volna a monumentális postapalota. (Nem a mai helyére, hanem attól kicsit északabbra, a térre.) (5. kép)

4. kép. A parkkal körülvett középületek terve a mai sportpálya helyén.

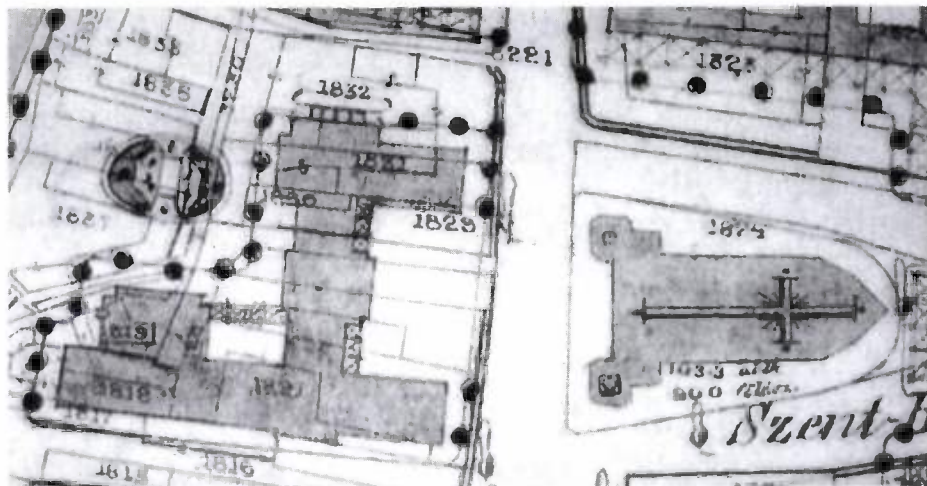

5. kép. A Hanák térre tervezett postapalota.

Nem vetették el az évtizedek óta megoldásra váró városháza tervét sem, hiszen a XVIII. századi épület annyira megrongálódott, s az idők folyamán már olyan szűknek bizonyult, hogy lebontása és egy új felépítése mindenképpen időszerűvé vált. A már fent említett elő-

ző tanulmányban részletesen foglalkoztam³ ezen épületre - illetve vele együtt a húscsarnokra és nyilvános illemhelyre - kiírt pályázattal, valamint az erre beérkező pályaművekkel. A Warga-féle városrendezés a városháza új tömbjét, a tűzvész előtt kijelölt helyre tervezte a Huszár és a Vachott Sándor utcák közé. (6. kép)

6. kép. A városháza hatalmas épülettömbje a Szt. Bertalan templommal szemben.

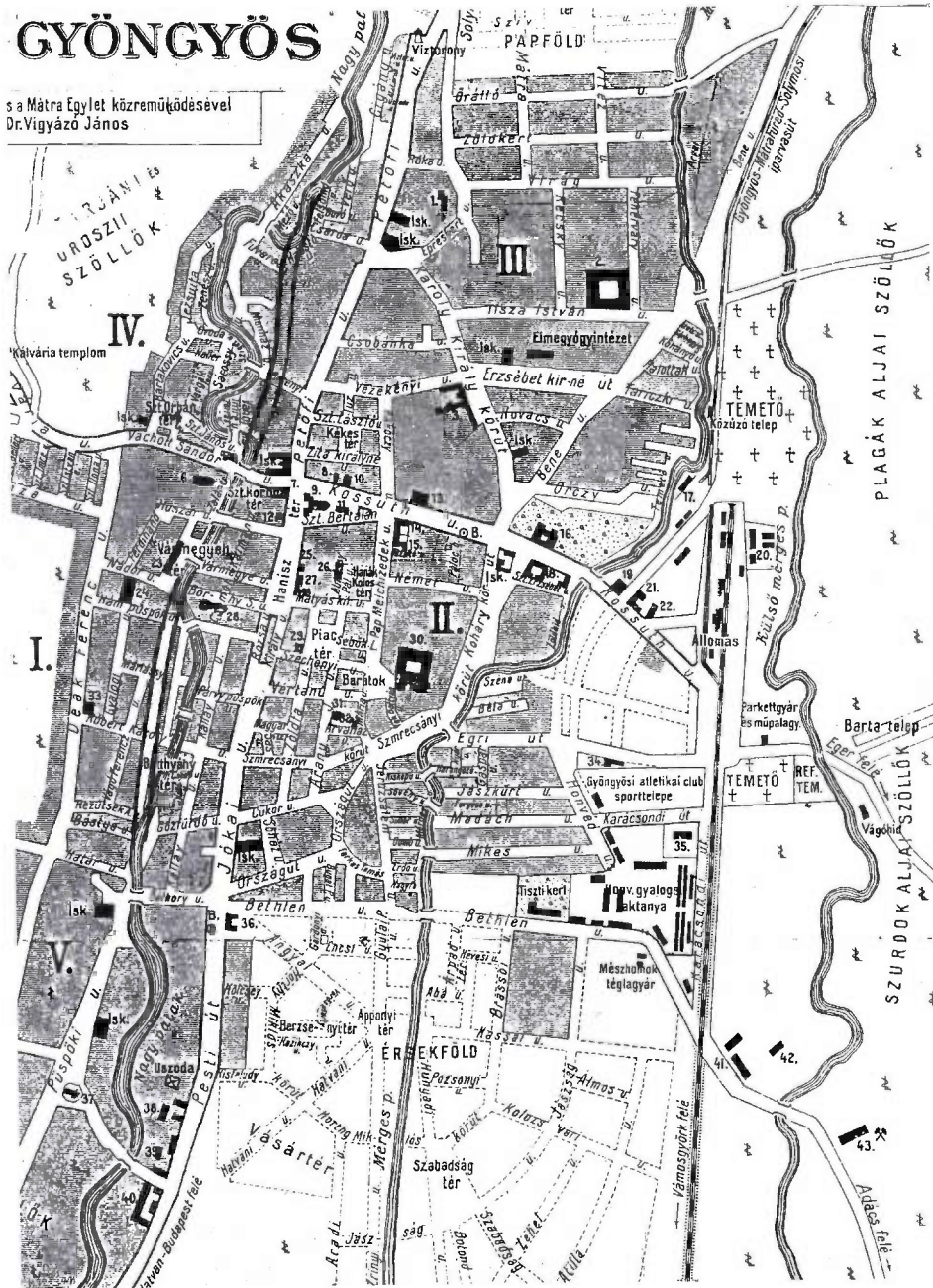
Ezzel együtt megoldást nyert volna a Patára vivő utca kiszélesítése is. A rendezési terv legsarkalatosabb pontja a Nagypatak szabályozása. A hatalmas kanyarokat levágva, új mederbe terelve a vizet széles egyenes utcákat, levegős tereket nyertek volna. A terv szerint a szabályozott új meder támfalát solymosi kővel kell megerősíteni. A Vigyázó-féle 1927-es térképen még a patak eredeti kanyargós vonala látható, s bejelöltük mellé a 30-as években megvalósuló, de már a rendezési terven feltüntetett szabályozott medervonalat. (7; 8a-b. kép)

Sajnos 1917-18-ban csak jogszabályokról és nem modern újjáépítésről beszélhetünk. Ez természetesen nem Harrer Ferenc bűne, hiszen ő mindent megtett, hogy megvalósítsa az elképzeléseket. Feltett szándéka volt egy városi építési anyagraktár berendezése, ahol a végleges építkezések számára a nehezen beszerezhető építőanyagokat gyűjtötte egybe. A város újjáépítésére és az ezzel kapcsolatos költségek fedezésére a Magyar Királyi Postatakarékpénztárnál három számlalapot nyitattott. Egyet a fent említett anyagraktár kezelésére, egyet a városépítési alap javára, egyet pedig a dologi kiadások fedezésére. Az anyagraktár számlájára 1918 januárjáig a Belügyminisztérium részéről 100.000 korona utalványoztatott, amelyből 57830 koronát használtak fel, részben iparvágány létesítésére, ideiglenes üzletek építésére, valamint a katonák ételmezésére. A városépítési alap számlájára ugyanebben az időszakban 130.000 korona állami segély érkezett, amelyből 78.360 koronát fordítottak a káder és belső kaszárnyák fő és melléképületeinek szükség-lakásokká való átalakítására, illetve takaréktűzhelyek vásárlására. A dologi kiadások 30.000 koro-

3 GÁL Edit B. 2000 135-161

GYÖNGYÖS

s a Mátra Egylet közreműködésével
Dr. Vigyázó János

7. kép. Gyöngyös területe 1927-ben.

8.(a-b) kép. A régi patakmeder a Szt. Orbán tér és a Berényi utca között.

nás számlájáról fedezték a kormánybiztosi iroda fűtési, világítási és egyéb költségeit, valamint az alkalmazottak munkabérét.⁴ 260 ezer a 15 millió helyett! Természetesen nem csak az állam segített. Közadakozásból összesen 1.641.597 korona folyt be. Ebből közvetlenül a tűzvész után 815.463 koronát egyéni segélyezésre fordítottak, közel 50.000 koronából pedig ruhákat vásároltak és népkonyhákat állítottak fel.⁵ Mivel pénzre sürgősen szükség volt, az állami segélyre nem lehetett hónapokat várni, ezért 1918. szeptember 18-án a közgyűlés úgy döntött, hogy a Budapesten székelő Magyar Általános Takarékpénztár Rt.-től kölcsön képen felvesz 3 millió koronát 50 éves törlesztésre. A visszafizetés félévenként előre, azaz minden év május 15-én és november 15-én volt esedékes. A törlesztő összeg évi 156.000 korona.⁶ Ilyen pénzügyi feltételek mellett indult meg a város újjáépítése. A stafétát Kemény János kezéből 1919. november 8-án egy igen ambiciózus fiatalember Dr. Puky Árpád vette át. Kemény János a századforduló éveiben egy modern várost álmódott a Mátra aljára, s megértve az idők szavát az urbanizáció mentora lett. Dr. Puky Árpádnak hasonlóan nehéz feladata volt, hiszen folytatva a megkezdett utat romjaiból kellett Gyöngyöst felemelnie, s tradícióit megőrizve korszerű távlatokat nyitnia. Minden nehézség ellenére azonban a 20-as évek elején egyre-másra nőnek ki a földből a szebbnél szebb magán- és középületek. Tervezői olyan neves építészek, mint Wälder Gyula műegyetemi tanár, Medgyaszay István építőművész vagy Mohácsy László építész. Wälder Gyula nevéhez fűződik a tűzoltó laktanya és a Magyar Nemzeti Bank gyöngyösi fiókjának épületegyüttese, a víztorony, a Bruckner vendéglő, vagy Grüssner M. Salamon házának tervezése. Medgyaszay István művészetét hirdeti a Rusz-ház és a tisztviselők emeletes családi háza a mai Epreskert utcában. (9. kép)

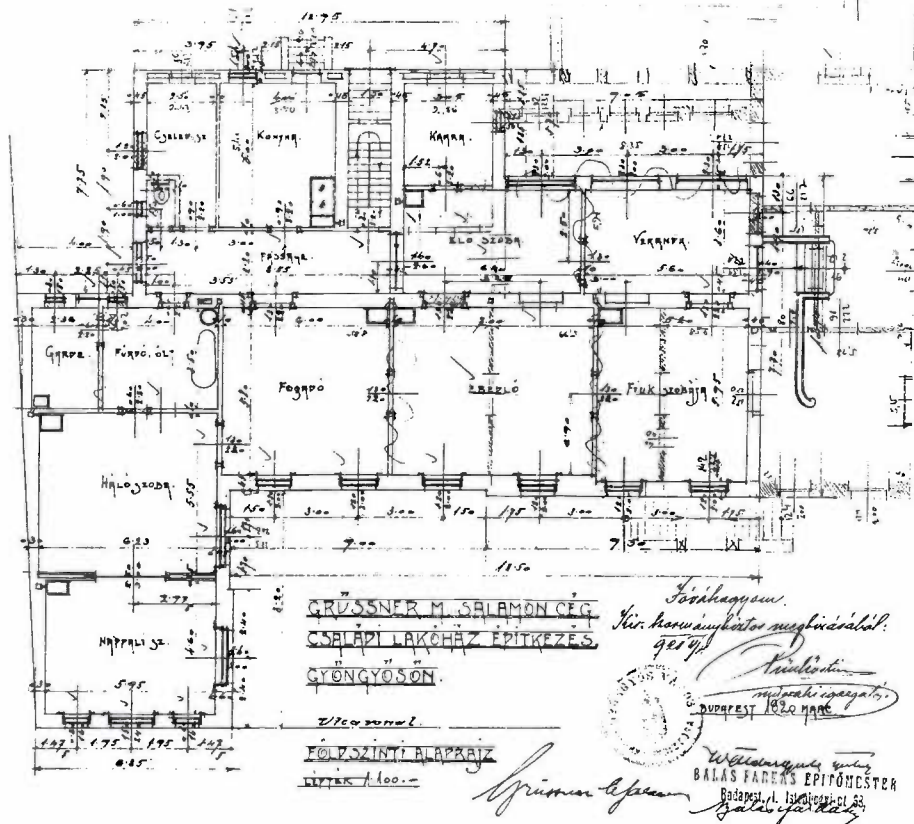

9. kép. A 15 lakásos tisztviselőház.

-
- 4 HML V-101/b CCC/ 336/74
5 HML V-101/b CCC/ 336/74
6 HML V-101/b CCC/335/100

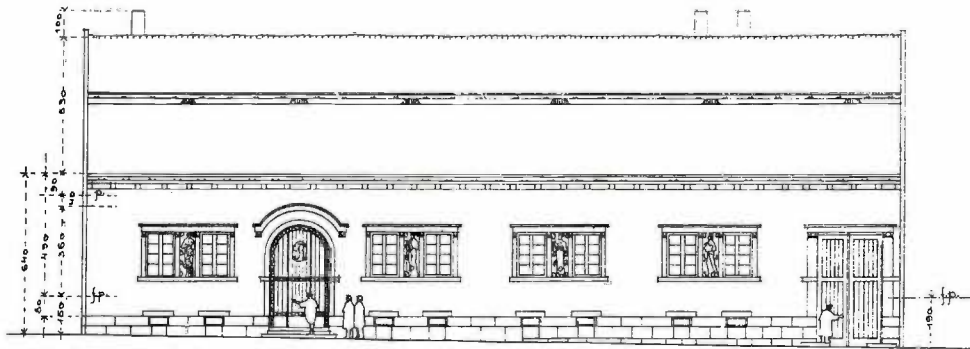
10. b kép. A Grüssner ház földszinti alaprajza.

Az épület kivitelezését Balás Farkas építőmester végezte. Az építési engedély a fal anyagára kő és téglá használatát, a tetőfedés esetében tűzmentes anyagot ír elő. Mivel a városrendezési terv a Belső-Mérges betömésével számolt ezért ebben az időszakban (az 1920-as években) az építkezésből eredő törmelékeket és felesleges földet egy meghatározott gyűjtőhelyre, a patakhoz kellett fuvarozni.

Gyöngyös legszebb épületei közé tartozott a Medgyaszay István által, 1922-ben , Ruzs Jakab borkereskedő számára tervezett családi ház a Jókai utcában. (Az egykori „II. sz.” kórház épülete.). Ruzs Jakab a visontai szőlőtelep tulajdonosa, a Gyöngyösi Izraelita Status quo Hitközség elnöke. A tervben szereplő, az allegórikus domborművekkel díszített földszintes főhomlokzat mögött tulajdonképpen kétszintes lakótér rejtőzik. (11. kép)

A földszinten az udvar felé néz a nyitott és fedett tornác, az íves záródású, nagyablakos ebédlő, mellette a konyha és a cselédszoba. A tornácról nyílik egy háló- és egy fürdőszoba, valamint az inas szobája. A Jókai utcai főkapun belépve a vendég a kicsi vagy a nagy hall-

NAGYS. RUSZ JAKAB ÚR CSALÁDI HÁZA GYÖNGYÖSÖN.
 ÚTCZAI HOMLOKZAT.

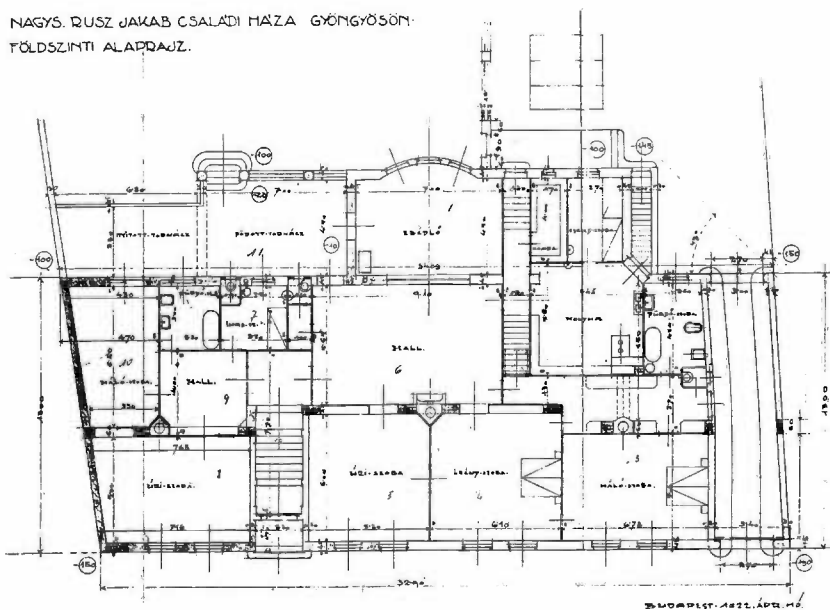

MÉRTÉK 1:100.

BUDAPEST, 1922. ÁPR. HÓ.

Orgyánás Medgyanay István

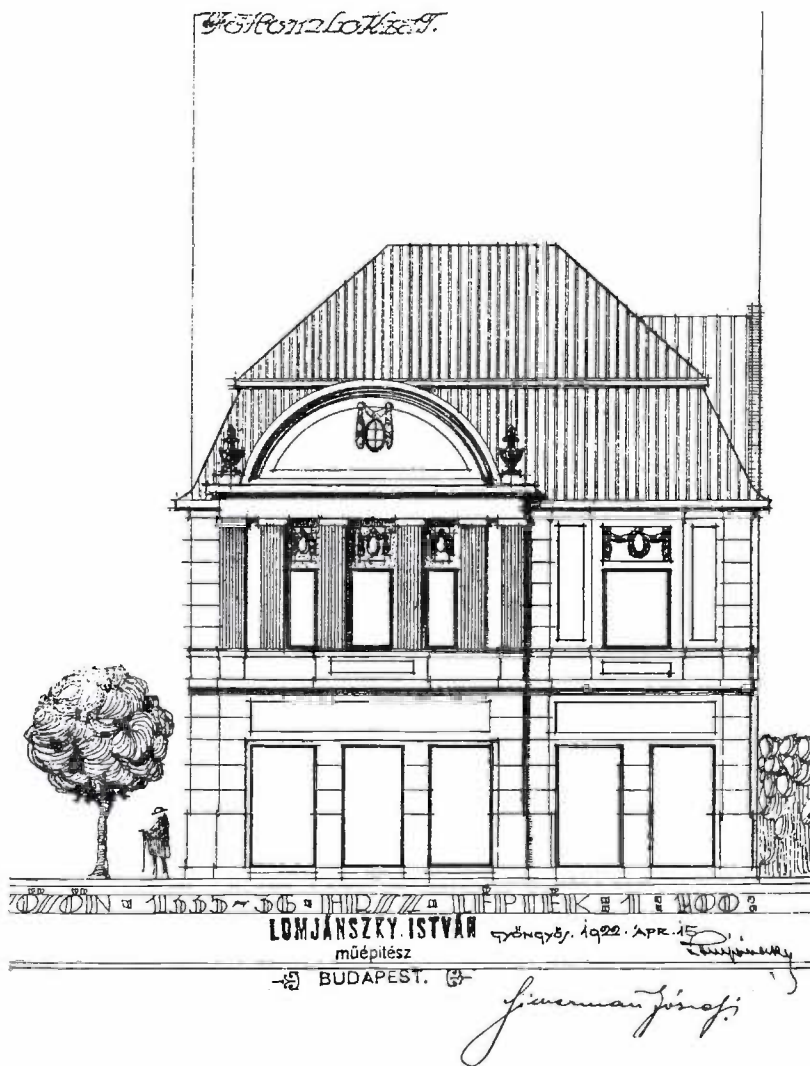
NAGYS. RUSZ JAKAB CSALÁDI HÁZA GYÖNGYÖSÖN.
 FÖLDSZINTI ALAPRAJZ.

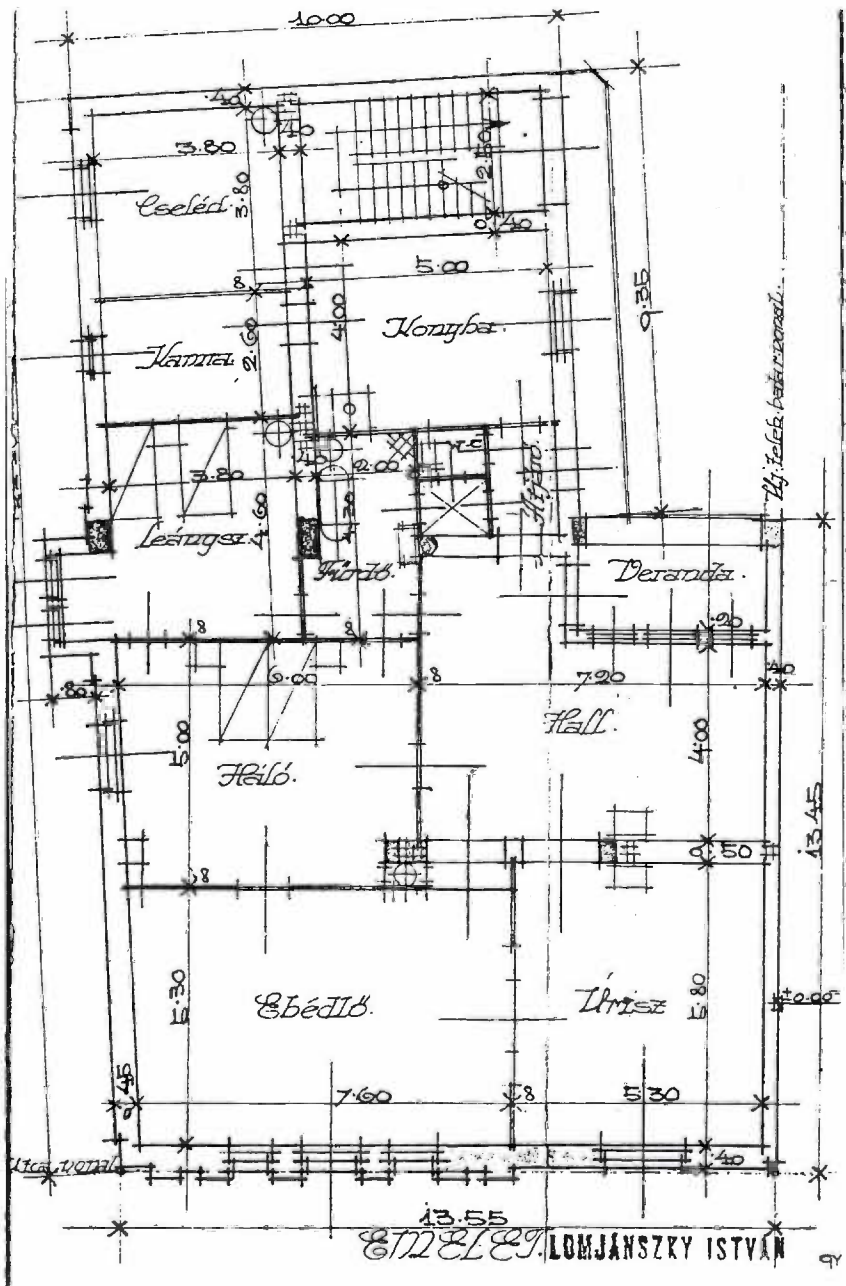
11. (a-b) kép. A Rusz-féle ház homlokzati terve és földszinti alaprajza.

ba érkezett, ahonnan az úriszobák nyíltak. A leányszobának is a hallból volt bejárata, illetve e mellett még egy hálószoba kapott helyet. Az épület ezen déli részéhez is tartozott természetesen külön fürdőszoba. A padlástérbe került a fiúk szobája, valamint a vendégszoba. Itt helyezték el a mosókonyhát és vasaló szobát, az ebédlő feletti térben pedig a teregetőt. Külön-külön volt élelem- és ruha padlás, szőlőkamra valamint raktár.

Szintén 1922. áprilisában tervezi Lomjánszky István Silbermann József emeletes házát a Kossuth és -a városrendezés által újonnan nyitott- Rákóczy utca sarkán. (12-13. kép)

12. a kép. A Silbermann-ház Kossuth utcai főhomlokzata.

12. b kép. A Silbermann-ház emeleti alaprajza.

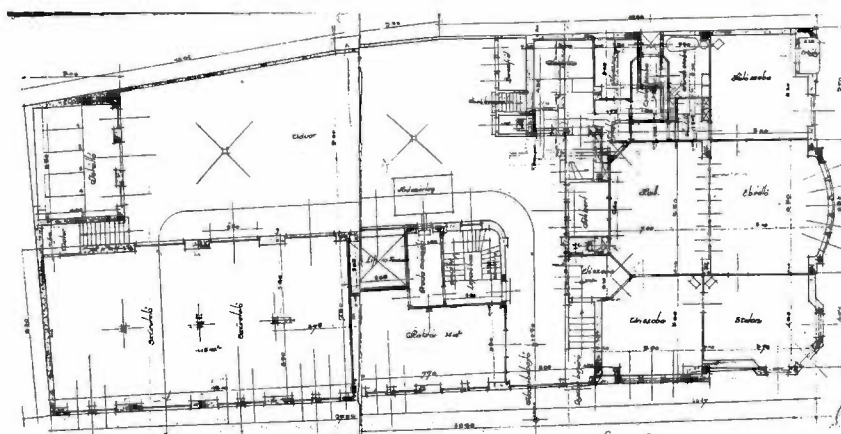
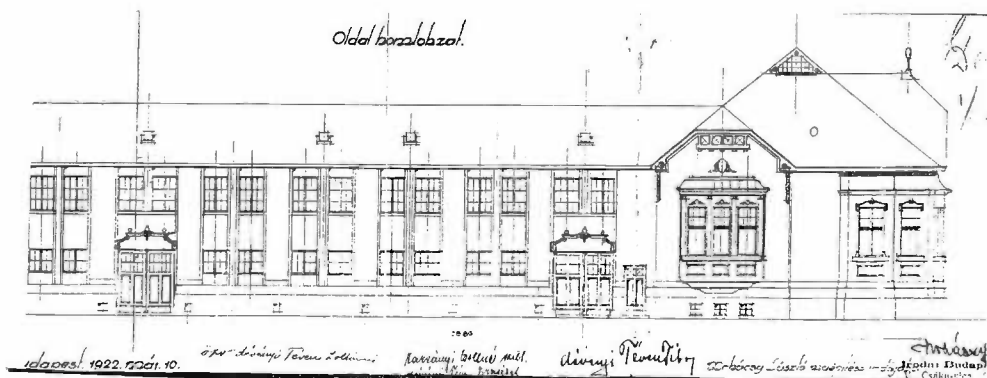
13. kép. Silbermann ház a 30-as években a Kossuth és Rákóczy u. sarkán.

Itt az épület földszintjére üzlethelyiség, emeletére pedig egy aránylag „kicsi”, hallból, ebédlőből, úri- és hálószobából, leány szobából, északi végén a cselédszobából, konyhából, fürdőszobából és kamrából álló lakás került.

A Mátra Múzeumban található a Mohácsy László által a Téven családnak - özv. Téven Zoltánnénak, Tibornak és Erzsébetnek - tervezett épületbővítési rajz. Ekkor -1922 májusában- az egy évvel korábban felépített földszintes lakáshoz „szőlőfeldolgozó üzemet” toldottak. A pincében tárolták a bort, a földszinten volt a 115m² alapterületű ún. szüretelő helyiség, míg a félemeleten a gazdaság irányításához szükséges irodák. A gazdasági részbe egy 10 tonna teherbírású liftet is beépítettek. Ettől teljesen elkülönül a lakóegység, ahol télikert, hall, ebédlő, szalon, háló- és íriszoba, valamint konyha, fürdő- és cselédszoba kapott helyet. Az építési engedély kimondja, hogy 1923. május 15-én, a munka befejezésének napján lakhatási engedélyt kell kérni, különben a 15 éves adómentesség e nélkül nem érvényesíthető. (14. kép)

Szintén Mohácsy László tervezte Kernács János, a városszerte ismert és tisztelt „cipész-mester”, Hanisz téri házáét. Kernács János 1922 májusában szálloda és étterem (!) építésére kér engedélyt. A terv egy egyemeletes, középen emeltszintű épületet ábrázol, az udvar felé benyúló földszintes toldaléképülettel. Az épület alatt pezsgő, sör- és borpince, valamint jégverem kialakítását tervezték. A térről nyílt az étterem, 4 hatalmas félköríves záródású „üvegfallal”, s az emeletre került a lakás, amelyben, mint a tervrajz is mutatja hall, emeltherű ebédlő, a szülői háló, leány- illetve fiúszoba, fürdőszoba, konyha és cselédszoba kapott helyet. (15. kép)

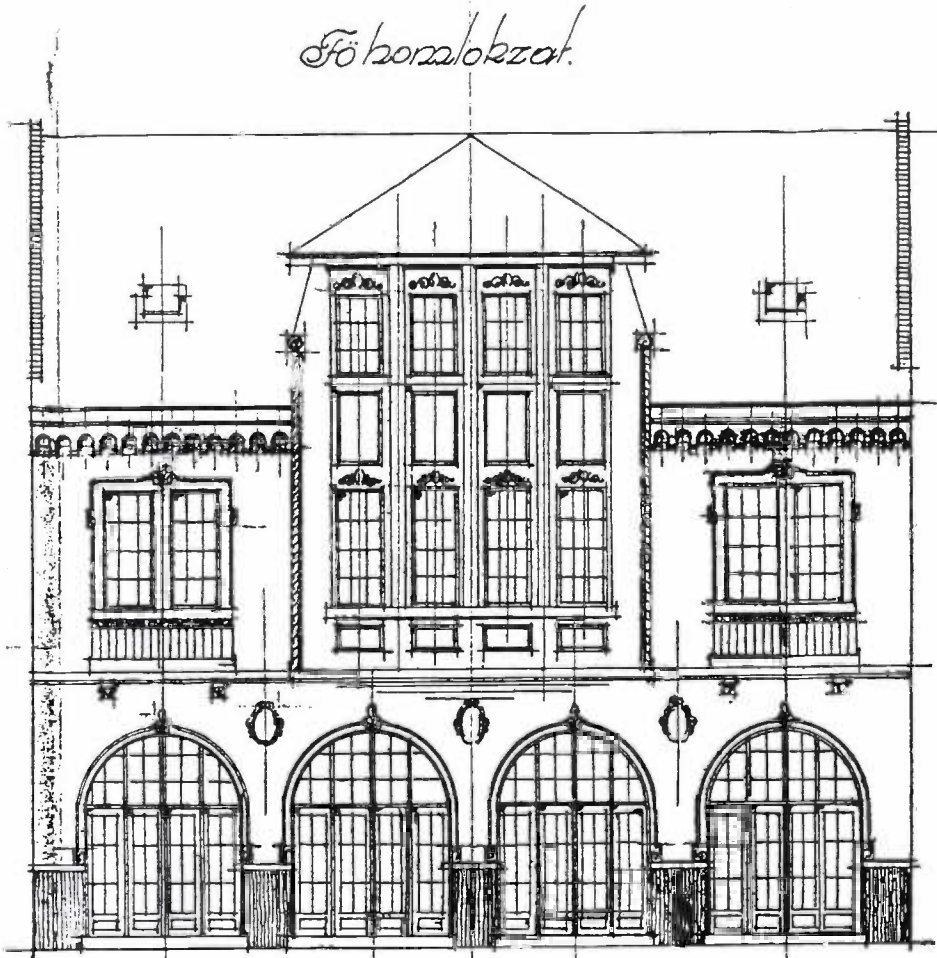

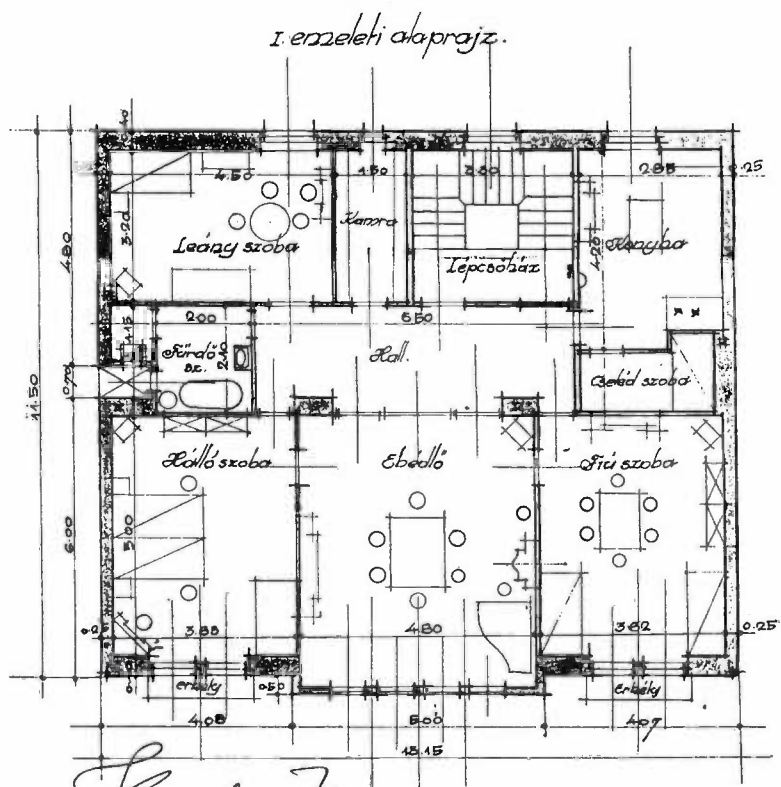
14. (a-b) kép. A Téven család házának és a hozzá épített üzemnek homlokzati és alaprajza.

Az épület felépült ugyan, de nem így és nem szállodának vagy étteremnek. A földszint a tervek szerint készült el, de nem étterem, hanem a Nemzeti Hitelintézet foglalta el. Az emeleti részen nem épült meg az emelt középrizalit, ellenben a tetőtérben padlásszobákat (?) alakítottak ki. (16. kép)

1924. szeptember 27-én Kernács János kibővített cipőüzletét saját házában a Hitelintézet feletti emeleten ajánlja tisztelt vásárlói figyelmébe. A Kernács-ház északi szomszédja a Gyöngyösi Kereskedelmi és Hitelbank Rt. székháza. Az „eredeti”, szecessziós homlokzatú székházat 1910-11-ben Frensd Dezső tervezte. Az épület a tűzvészben megsemmisült, s a bank az 1920-as évek elején ismét őt kérte fel az új székház megrajzolására. A tervek 1923.

15. a kép. A Kernács-ház homlokzati terve.

Kernács János
 Kertész László építész irodájából -
 Kertész László

Iroda: Budapest
 ■ V. Csáky-utca 18/b.
 Telefon: 130-55

15. b kép. A Kernács-ház I. emeleti alaprajza.

májusában készültek el és október elején Gajdóczki Dezső és László munkájának eredményeként már állt az épület.⁷ (17. kép)

Szintén a 20-as évek elején Grüssner Jenő a Gyöngyösi Bank Rt. vezérigazgatója kezdeményezésére, a bank vállalkozásában épült fel a tér sarkán, az egykori Bruckner szálloda helyén a Gyöngyösi Hungária Szálloda impozáns kétemeletes épülete. 1924. szeptember 15-én Ascher Sándor igazgató újonnan átalakított étteremmel, 62, teljes komforttal - központi fűtéssel, „minden szobában vízvezetékkel”- berendezett szobával várta a vendégeket.⁸ (18-19. kép)

7 MOLNÁR József 1995/a.
 8 Gyöngyösi Lapok 1924. szeptember 15.

16. kép. A Főtér a 20-as évek közepén.

A földszintes, még romos épülettől balra látható kétszintes ház a Kernács-ház.

1924-ben a helyi polgárság egyik szócsöve a Gyöngyösi Lapok egyre többet foglalkozott a város újjáépítésével, a tervezett, de meg nem valósult fejlesztéssel. *„Nincs vízvezeték, nincs csatornázás, de belátható időn belül nem is lesz, mert nincs rá pénz. - írják augusztus végén. Ebben a városban még ma sincs fürdő, még ma sincs jéggyár. A Bertalan templom tornyán nincs sisak, nincs harang. A városháza még mindig a régi, a Vachot Sándor utcai forduló még mindig olyan veszélyes, mint volt. A patakon átvezető híd nincs kijavítva. Nincs vásárzsarnok, nincs hatósági hússzék”.*⁹ Az eredeti szabályozási terv szerint egy nagyszabású kultúrpalota megépítése is tervbe vétetett, de pénzühiány miatt nem valósult meg, így a színészek még mindig a Hungária nagytermében játszanak. Építsék a Kaszinó-kert folytatásába a „kultúra házat”, ahová eredetileg a postapalotát képzelték. - hangzik egyből a javaslat is.¹⁰

A magánépítkezések mellett egyre több középületet emeltek. Wälder Gyula tervei szerint épült fel 1925 novemberére a Magyar Nemzeti Bank Gyöngyösi Fiókjának és a Tűzoltóaktanyának épületegyüttese a Pap Melchizedek és a Kossuth Lajos utca sarkán. (20-21-22. kép)

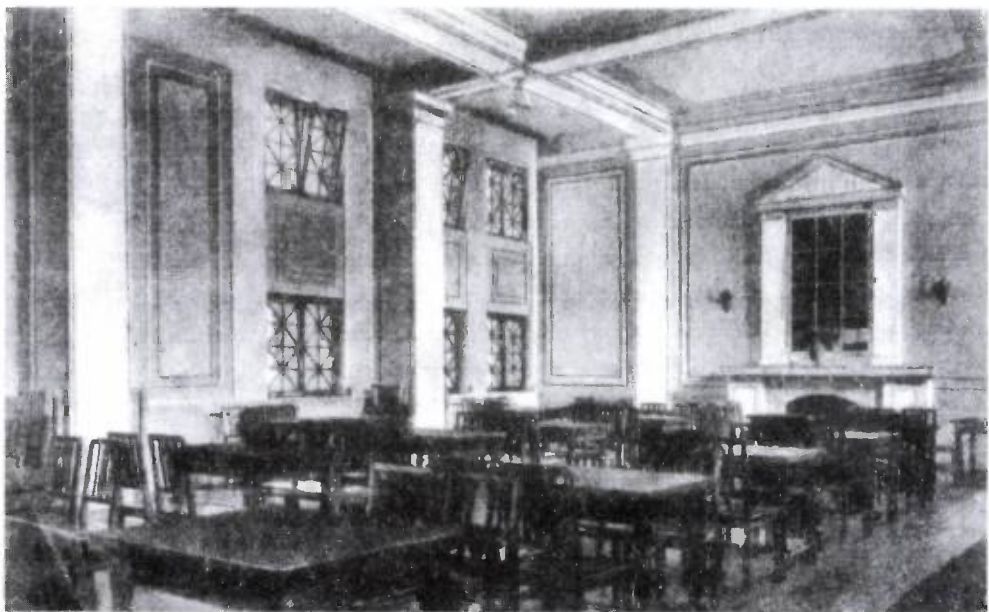
Az építész így emlékszik vissza a tervezésre és építkezésre: *„Nagyon jól emlékszem rá, hogy mikor a Nemzeti Bankfiókot építettem, építkezés közben az volt a kritika, hogyha ilyen egyszerű magtárszerű épületet építenek, miért kellett azt fővárosi építésre bízni. Egy pár hét*

9 Gyöngyösi Lapok 1924. augusztus 29.

10 Gyöngyösi Lapok 1924. november 22.

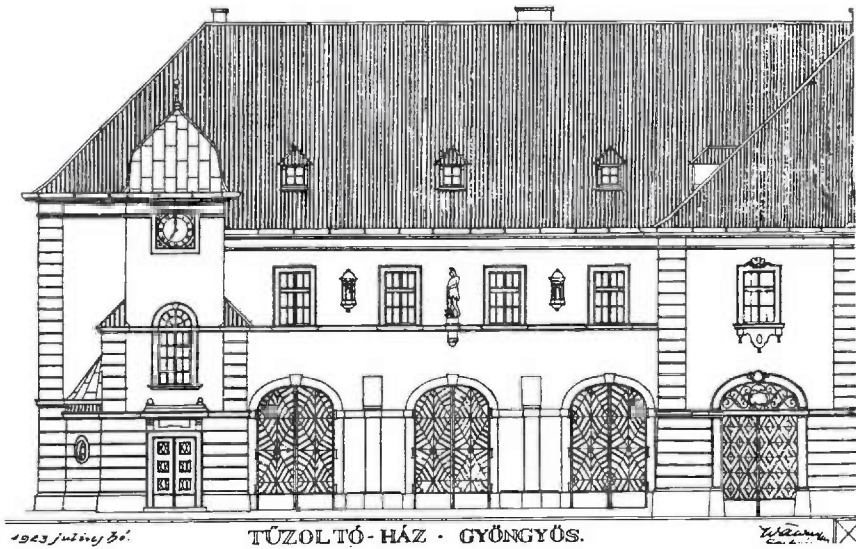
17. kép. A Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank új székháza.

18. kép. A Hungária étterme 1925-ben. Ekkor a vezető már Bán Zsigmond.

19. kép. A Hungária szálló a Főtéren.

20. kép. Wälder Gyula terve a „Tűzoltó-házról”.

21. kép. Az épületegyüttes északi oldalán a Magyar Nemzeti Bank, ...

22. kép. ...déli oldalán a tűzoltóság kapott helyet.

múlva elhelyeztük a főkaput és akkor mindenki csodálkozott, hogy az egyszerű épület egy csapásra kis palotává változott.”¹¹

Az épületek díszítő elemeként Wälder előszeretettel használta a város gazdaságát jellemző szőlőfürtöt. Ez a motívum tűnik föl a banképületen, a Grüssner-házon valamint később a víztorony címerének kialakításánál is.

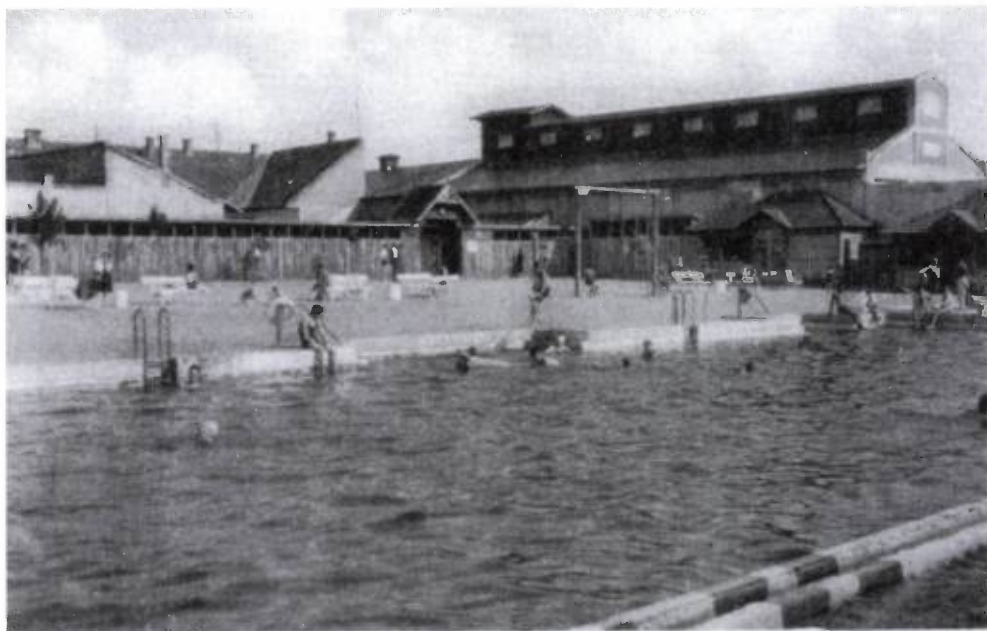
A városi polgárság nagy örömeire 1925. március 7-én a dr. Hajdú-féle házban, a Sas közben megnyílt a Vízgyógyintézet, amely egyben a tisztasági fürdő szerepét is betöltötte. A hatalmas, fényvisszaverő falfelülettel körülzárt világítóaknák, a jó szellőzést biztosító nagyfelületű ablakok és szellőző csatornák a modern építészeti megoldások hírnökei voltak. Az intézetben gőzfürdő, szénsavasfürdő, fenyőfürdő, villanyfürdő, massage és iszapkezelés várta a vendégeket.¹² (23. kép)

23. kép. A Vízgyógyintézet egykori bejárata.

Az uszoda, a strandfürdő hiánya már évek óta foglalkoztatta a gyöngyösieket. Végül 1926-ban a város déli felén a Büchler malom mellett felépült a „kissé hideg vízű” versenyuszoda. Az érdeklődés és a lelkesedés óriási volt. 1927-ben a malom jóvoltából már kellemesen meleg hőmérsékletű vízben fürdöttek a kilátogatók a hét minden napján. Egy valóságos sporttelep lett a strandfürdő területén - írja a Gyöngyösi Lapok -, ahol nemcsak úszni lehet, „hanem más sportok (torna, tenisz) is kultiválhatók.” A strand nagy látogatottságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a belvárosból autóbusz járatot indítottak a fürdőhöz, amely néhány fillérért oda-vissza szállította a vendégeket. A strand területén „büffet” várta hideg és meleg ételekkel a fürdőzőket, Grünzweig Ernő pedig 1927-ben megnyitotta női és férfi fodrászszalonját. „A Gyöngyösvidéki Gőzmalom nagy áldozatok árán létesített strandfürdője ma már országos hírű.” - szól a méltatás a Gyöngyösi Lapok 1927. júliusi számában. (24. kép)

A szabadfürdő kérdése az 1930-as évek elején kerül ismét napirendre, hiszen az emberek már nem csak testmozgásra, de napozásra, jó levegőre, egész napos pihenésre is vágytak. A régi uszoda területét ekkorra már kinőtte a város. „Csupán uszodát ma már nem is létesítenek

Gyöngyös

Strandfürdő

24. kép. A strandfürdő 1930 körül.

- írja a Mátравидéki Hírlap 1933. októberi számában -, mert uszodában az ottartózkodás csak egy-két órára terjedhet ki, a strandnál (szabadfürdőnél) mivel nagyobb területen fekszik a fürdőző közönség akár egész napját is ott töltheti a szabadban, a jó levegőn, a napfényen, kellemes szórakozási lehetőségek mellett." Gyöngyösön szabadfürdő létesítésére minden lehetőség adva volt. A városrendezési terv, amely e célra a Mérges mellett, az egykori vásárteret jelölte ki, gondolt a megfelelő nagyságú terület (2000 fürdőző esetén 2 kat. h.) fásítására, parkosítására. A városi vízvezeték szolgáltatta volna a tiszta, „moszatoktól és kórokozó bacillusoktól” mentes vizet. Az elképzelések szerint mesterséges szűrő és fertőtlenítő berendezések beiktatásával lehetővé vált volna, hogy a tavasszal beengedett vizet az egész nyári szezonban (!) használhassák. Természetesen ez ellen nem csak ma berzenkedünk. A 30-as években is szót emeltek az emberek - bár kissé ironikusan, de határozottan - a víz tisztaságáért. „A víz íztelen és szagtalan - úgy friss állapotban, néhány napig és néhány fürdőzőig, s ebben a halmaz és minőségi állapotban üdít, frissít - és vonz! - Sokakat vonz!! - de ha szagot kap ..már nem vonz - elriaszt! - Sokakat elriaszt!! Mindazokat, akiknek nem kellemes a medence vizét távolról is „élvezni”. A víz pénzzé lesz! Tiszta vizet - jóval gyakrabban - a medencébe! Nem korábban, csak amikor szagot - nem illatot! szagot! - kap! Egerben tiszta, üde, folyton friss a víz. Tíz jegy ára 4P - szag nélkül! Pont a fele a miénknek! Mi a feléért a szagot elengedjük!”¹³ Az 1930-as, de még inkább az 1920-as években azonban Gyöngyösön a víz nagy kincs

13 Mátравидéki Hírlap 1932. január

volt. Már a tűzvész előtt, Kemény János polgármestersége idején előtérbe került a városi vízvezeték megoldásának problémája. Akkor, első lépésként, megindult a város határában a vízkutatás. Valós eredmény azonban csak több, mint 10 évvel később mutatkozott. Magyarországon 1925-ben városai közműveinek fejlesztésére 10 millió dollár kölcsönt vett fel az amerikai Speyer-bankháztól. Ebből a kölcsönből részesült Gyöngyös is, így a város képviselőtestülete az 1926. április 19-én tartott közgyűlésen elfogadta és elrendelte, a Pazár István okleveles gépészmérnök által készített tervek alapján a vízmű megépítését. A munka 1926. július 26-án vette kezdetét. Egy év sem kellett hozzá és 1927. május 3-án megindult a vízszolgáltatás a városban,¹⁴ míg a mű felavatására 1927 novemberében került sor. A vízmű 1800 pengő költséggel épült. A vezetéki hálózat hossza 21500 m. A hálózatba 750 házat csatlakoztatott be, ezen kívül volt 46 közkút és 145 tűzbiztonsági csap.¹⁵ A vizet három, 155, 168 és 193 m mélységű artézi kút szolgáltatta. Az egyiket a város védőszentjéről Szent Bertalannak, a másodikat Kemény Jánosra emlékezve Nepomuki Szent Jánosnak, míg a harmadikat Hanisz Imre tiszteletére Szent Imrének nevezték. A 36 m magas és 550 m³ űrtartalmú víztorony épületét Wälder Gyula tervezte. A gép- és lakóház építését Gajdóczy Dezső és László építőmesterek gyöngyösi, a többi munkát (szivattyú telepek, tisztavíz-medence, víztorony, kútúrás stb.) Káldor Pál és Becsey Antal mérnökök budapesti, valamint a Gyöngyösi Cementárugyár Rt. helybeli cége végezte. (25-26. kép)

A víz mellett hasonló fontosságú volt a villamosenergia ellátás megoldásának kérdése. Az 1920-as években megindult építkezések miatt a régi, 1909-ben létesített Diesel-motoros villanytelep nem bírta a terhelést. A város 1919. január 1-vel felmondta a Ganz-féle villamossági Rt. üzembérletét és saját kezelésébe vette a telepet. Az 1921. októberében üzembe helyezett gőzegység a Gyöngyös alatt feltárt lignitet használta tüzelőanyagként. Hamarosan azonban ez sem volt elegendő. Egyenárammal ugyanis már nem lehetett biztosítani a megnövekedett szükségleteket. 1928-ban Hevesvármegye villamosításával kapcsolatban négy ajánlat érkezett be, amelyekből a város számára a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. és a Borsodi Szénbányák Rt. együttes ajánlata mutatkozott a legkedvezőbbnek. A városi hálózat átépítését és az új létesítmények fedezetét Gyöngyös ismét a Speyer-kölcsönből oldotta meg. 1928-ban megkezdődnek az egyenáramról váltó áramra történő átállítás munkálatai. Ebben igen nagy szerepe volt Kabdebó Jánosnak, aki nemcsak az átépítést, és annak költségvetését tervezte, de a kivitelezés irányításában is részt vett.¹⁶ A háromfázisú váltakozó áramra történő átállítás 1931-ben történt. Ekkorra felépültek a transzformátor állomások is. Ezen kis „házikók” építésénél nem csak a célszerűsége, de a szépészeti megjelenésre is figyeltek. A legegyszerűbb „KIOSZK” a zsinagóga elé került, míg az építészetileg legszebb állomás az Orczy kastély szomszédságában, a Kossuth és a Bene utca sarkán állt.¹⁷ (27; 28. kép)

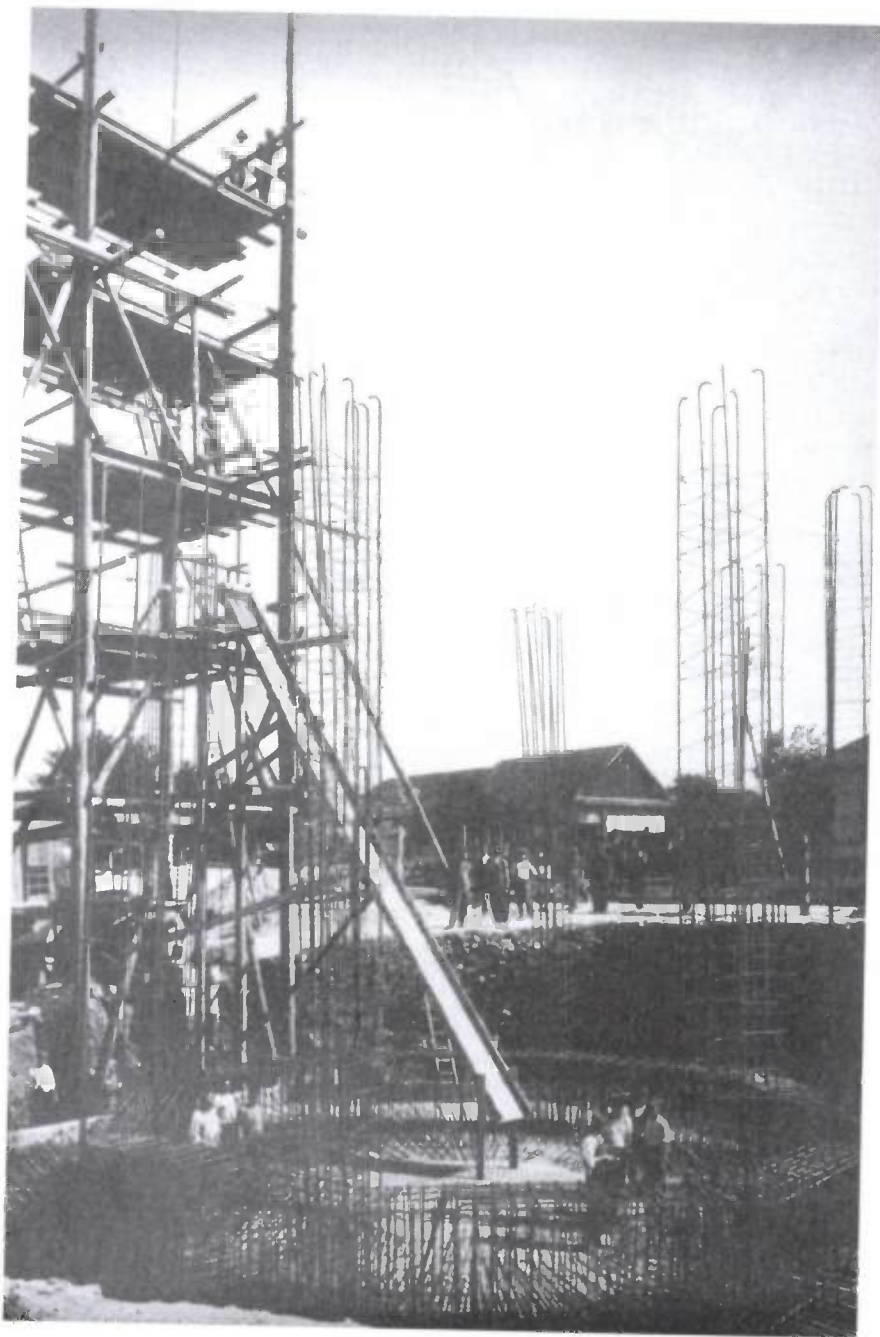
A 20-as évek elején 390 egész éjjeles falikar, 8 kandelláber és 30 db magasgyertyafényű függeszték biztosította a közvilágítást. A váltóáramra történő átállítás után 341 db féléjjeles és 419 db egész éjjeles lámpa működött. A fogyasztószám 1500 db-ról 1750 db-ra emelke-

14 Bizáki dr. Puky Árpád Gyöngyös város polgármestere ... Gyöngyös 1927

15 SZILÁGYI Attila-SZABÓ Béla 1987

16 Kabdebó János önéletrajza. MM. Tört.dok Gyűjt.

17 Kabdebó János önéletrajza. MM. Tört.dok Gyűjt.

25. kép. A víztorony építése 1926 nyarán.

26. kép. A kész épület 1927-ben.

dett.¹⁸ Az átépítés összesen 639000 pengőbe került,¹⁹ amelyet a közüzem a külföldi dollár-kölcsönből és a régi villanytelep felszerelésének értékesítéséből kívánt fedezni. A beruházásra felhasznált Speyer-kölcsön kamata és törlesztő részlete évi 67055 pengő volt. Az 1920-as évek végén tehát a város saját kezelésébe tartozott a villamosmű, a vízmű és az 1926-ban a személyszállításra átállt Mátравасút. (29. kép)

18 Kabdebó János: Gyöngyös város villamoshálózatának átépítési tervezete. MM. Tört.dok Gyűjt.

19 Mátравидéki Hírlap 1932. január

27. kép. A Nádor utcánál álló transzformátor-állomás.

Gyöngyös egyre inkább fejlődött. „Modern” épületek nőttek ki a földből, új utcákat nyitottak, megoldották a korszerű vízvezetést. Csupán a Hanisz téren és a Kossuth Lajos utcában, valamint a vásártéren álló barakkok emlékeztettek még tíz év után is a tűz pusztítására. A nagy tűzvész után a hajléktalanná lett gyöngyösi kereskedők részére a város főterén ideiglenes jellegű, és a célnak igazán csak rövid időre megfelelő barakkokat építtetett a kormánybiztosság, hogy ezáltal is hozzájáruljon a csaknem mindenüket elvesztett kereskedők támogatásához. Az újonnan épített házak szinte mindegyikében a tulajdonosok a földszintre bérelhető üzlethelyiségeket építtettek, modern világítással, nagy kirakattal, építészetileg előírt burkolattal. A barakkokat azonban szinte ingyen lehetett használni, így a világos, rendes üzletek leeresztett ro-

28. kép. Az Orczy-kert mellett lévő transzformátor állomás.

lói mögött csak a levegő dohosodott. A 20-as évek végén egyre többen emelik fel szavukat az idejétmúlt, a központban éktelenkedő építményekkel szemben, egyre többen sürgetik elbontásukat, hogy megkezdődhessen a tér parkosítása és „ezáltal ez a nagy városi objectum quasi Gyöngyös corsója és sétateré legyen.”²⁰ A „kopott csárda romjaira” emlékeztető épületek azonban még 1934-ben is csúfítják a várost, s a polgárok egyre hangosabban kérdezzetük:

"Barak, barak, kopottas kis barak!
Uraságod vajj még meddig marad?
Már szinte rossz ványadt areát nézni,
Mert a célja idejét múlt, régi ...

20 Mátravidéki Hírlap 1934

29. kép. Gyöngyös város Közművei tisztikara 1919-1929.

Új üzletek támadtak körüle,
 Ön pedig meg csaknem kiürüle,
 Még a kutyának sem igen kell már, -
 Lett hát adózólagtárgyi lomtár!!²¹

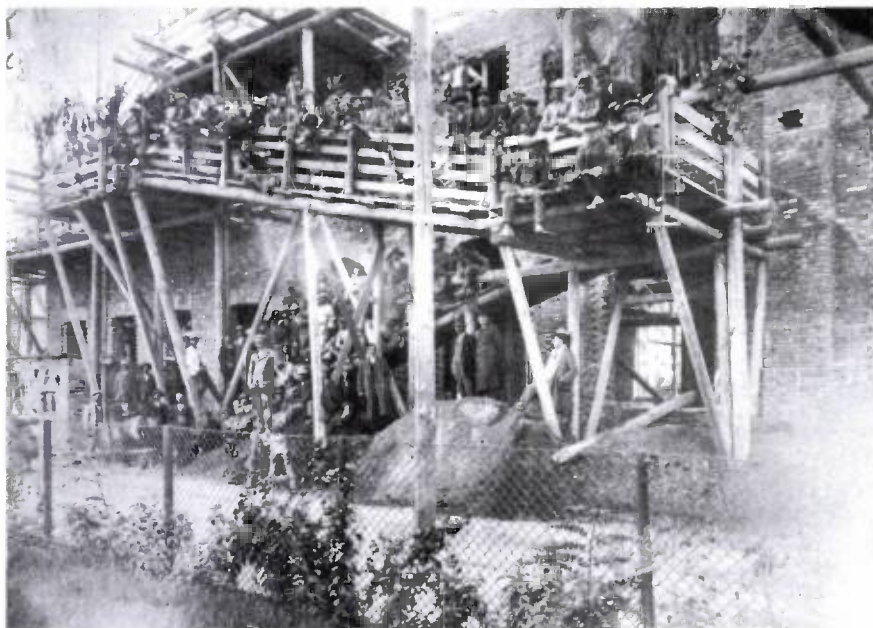
Ugyancsak majd 15 évet kellett várni arra, hogy az egykori Norma iskola földig leégett maradványai eltűnjenek a Szent Bertalan templom környékéről.

A tűzvész utáni városrendezés eredményeként a 20-as évek közepén megindul az Érsekföld beépítése. 1928. október 1-től a Bethlen és a Kassai u. közötti területen 30 városi kislakást ad bérbbe a tanács. Az állami kölcsönből épült lakások tőketörlesztése és kamata évi 32 000 pengőjébe került a városnak. Az ikerházként megépült lakásokhoz egy szoba, konyha, kamra, veranda és mellékhelyiség tartozott, külön-külön bekerített 120 nöles telkekkel. A lakbéren felül minden lakó köteles volt a városnak a reá eső vízdíjat is előzetes negyedévi részletekben megfizetni. 420 és 340 pengős lakásokat osztottak szét. Két-két lakást kapott Molnár József kereskedő (ő az egyikből üzlethelyiséget alakított ki) és Kmoschek Elek gimnáziumi tanár.

21 Gyöngyösi Lapok 1928. március 24.

Az 1920-as évek második felében egyre többször kerül szóba a Postapalota felépítése. Már Wargha László városrendezési terve is számolt egy új postaépülettel, amelynek helyét a Hanák-kert folytatásában jelölte ki. Bár az építkezésre való „készülődés” már 1926-ban megindult, - amikor is a város a postakincstár kérésére, az épület céljára megvásárolt házakból kilakoltatta a lakókat, s az épületeket lebontva a hatalmas telket átadta a kincstárnak²²-

30. kép. A posta építése.

de az Orth Ambrus tervezte épület csak 1929-re készült el. Az építkezést az a Fodor Károly vezette, akinek nevéhez a Tűzoltólaktanya illetve a Nemzeti Bank, valamint az állami kislakások építése is kötődik.²³ (30; 31. kép)

Több mint 12 évvel a tűzvész után még mindig voltak elpusztult romok a város területén. Ezek közé tartozott a Nagypatak partján álló zsinagóga. Az 1930-as népszámlálás szerint a városban 2136 izraelita vallású egyén élt. 1927-től egyre sürgetőbben merült fel a hitközség belülről az új templom építésének igénye. A templom építése az 1928. évben került komolyan szóba, amikor dr. Vajda Ármin az akkori hitközségi elnök sok utánajárással 400000 pengő törlesztéses kölcsönt szerzett a hitközség új templomának felépítésére. Utódja, Rusz Jakab pedig kiírta a templom tervpályázatát. A tervpályázatra négy pályamű érkezett. A Faragó Ferenc által készített „Izrael háza” jeligés, valamint a Taussig és Róth által rajzolt „Ezra” jeligés pályázatot a hitközség 500-500 pengőért megvásárolta. A 2500 pengős első,

22 Gyöngyösi Lapok 1928. március 24.

23 MOLNÁR József 1995/b

Gyöngyös.

Posta-palota.

31. kép. Az 1929-ben átadott épület.

és 1500 pengős második díjat egyenlően elosztva a „Szent-Szent-Szent” (Jakab Dezső, Soós Aladár, Komor Marcell és Komor János) és az „Isten és Haza” (Baumhorn Lipót és Somogyi György) jeligés tervek szerzői kapták. A hitközség Warga László kormányfőtanácsos, valamint Kiss Sándor és Havas Sándor építészek véleményét is kikérve a Baumhorn - Somogyi-féle terv mellett döntött. (32. kép)

A zsinagóga körül, amelynek stílusát Baumhorn neve fémjelzi, mint a távlati rajz is mutatja levegős nagy teret, parkot, kevés épületet képzeltek a tervezők, amely „jelket üdítő” és pihenést nyújtó is egyben. A 305 500 pengőre kalkulált építkezéssel Lukács Lipót budapesti vállalkozót bízták meg, aki a budapesti Csáky utcai izraelita templomot is építette. 1929. július 31-én de. 10 órakor Feigl L. H. főrabbi, Rusz Jakab hitközségi elnök, dr. Kurcz Jakab alelnök, Baumhorn Lipót tervező műépítész, Somogyi György mérnök és a város képviselőinek jelenlétében ünnepélyesen megtették az első kapavágást az új templom felépítéséhez.

1934-ben báró Wildburg Arthúrné felajánlotta a település keleti felén álló kastélyát és 7 holdas parkját a városnak megvételre. Az egykori Orczy kastély megvásárlása már az 1880-as évek óta terve a mindenkori polgármestereknek, s most, hogy az eladás időszorúvá vált semmiképpen sem akarta a közönség az épületet, de különösen a parkot elveszíteni. A vétellel megoldódni látszott a városháza gondja is, hiszen a hivatalok kényelmesen elfértek volna a kastély szobáiban. Ezzel egyidejűleg a főtemplommal szemközti Szent Korona teret is meg lehetett volna tisztítani a leégett régi városháza toldozott-foldozott romjaitól, melyekre 1918-ban ugyan még tetőt raktak, hogy lassúbbá tegyék az enyészetet. Az egyezkedés a család és a tanács között közel 3 évig tartott. A képviselőtestület 1934 decemberében 265000 pengő vétel-

32. kép. A zsinagóga épületének látványterve.

árat hagyott jóvá. Ezért az épületet, a hozzátartozó parkot és az üvegházat kívánták megvenni. Voltak, akik ezt az árat sokallták, a család kevesellte. Végül 1937. március 1-én „csupán” 240 000 pengőért Gyöngyös megszerezte az ingatlant. A parkba és az „orangeriébe” beköltözött a városi kertészeti. Az épület felhasználására ekkor már több ötlet is felmerült. A városi hivatalokon kívül terveztek ide iskolát, internátust. Guba Pál 1937-ben javaslatot tett arra, hogy mivel a tulajdonos a kastély teljes berendezését itt hagyta az épület azon emeleti részeit, amelyet egykor a bárói család lakott nyilvánítsák múzeummá „különb az Orczy teljes berendezése az utolsó szögig ebek harmincadjára kerül”. Sajnos a történelem másként döntött. Akkor az évszázados falak között nem lett városi hivatal, sem iskola, sem múzeum.

1937 - a II. világháború előestéje. A lángnyelvek pusztította májusi éjszaka óta eltelt 20 év. És micsoda 20 év! Az üszkös romhalmaz helyén új város épült vízvezetékkel, villamos árammal, aszfaltzott utakkal. Épültek új, modern lakások, világos üzletek, impozáns közintézmények. A város területe csaknem duplájára növekedett. 1930-ban már 180 utcája van Gyöngyösnek.²⁴ Az építkezések során a település kissé eklektikus arculatot nyert. Hiába volt Wälder neobarokkos egységes elképzelése az újjáépítés stílusát illetően, az eredmény mégis „kicsit” más. Más - de ma már megszokott. Jól megfér egymás mellett a XVIII. szá-

24 HUSZÁR Éva B. 1997 . 70

zadi városi palota, s a 20-as, 30-as évek hol így, hol úgy sikerült stílustalan „kompozíciója”. Hosszú idő 20 esztendő. Ennyi idő alatt felnő egy generáció - és felvirágozik egy város. Sok megálmodott és még több megvalósult tervről hallhatott itt a tisztelt olvasó. Tudom a lista nem teljes, hiszen az 1920 és 1940 között, több, mint 1200 újonnan emelt épület közül csak szemezgettünk, bepillantva egy kicsit e korszak „lakáskultúrájába” is. Nem beszéltünk az adóhivatal szép épületéről, vagy a Téven-ház Rt. impozáns sarokházáról. Nem esett szó a kórházról, a Szent Bertalan templom renoválásáról, a vásártér felparcellázásának tervéről. Ez a 20 év azonban olyan intenzív építéssel telt, amelyet teljes egészében lehetetlen felvázolni egy tanulmány keretében. Mivel már többen, többször írták le, ezért tudatosan maradt ki Gyöngyös üdülőtelepének Mátrafürednek illetve a Mátrának a fejlesztése, amely elkezdődik ugyan a század elején, de Puky Miklós polgármestersége idején teljesebb kiigazán és indul hatalmas virágzásnak. Gyöngyös városfejlesztését megakasztja egy időre a világháború. Az 50-es évektől új szakasz kezdődik, s az egész országra jellemző építési „stílus”, a „lakótelep-program” uralja itt is a városfejlesztési elképzeléseket.

Irodalom

Rövidítések

MM = Mátra Múzeum

Tört. dok. Gyűjt. = Történetidokumentáció Gyűjtemény

GÁL Edit B.

2000 Gyöngyös belvárosának városképi alakulása a századforduló éveiben. In: Horváth László (Szerk.): Mátrai Tanulmányok Gyöngyös 135-161.

HORVÁTH László

1990 „Az eltűnt idő...” Dr. Puky Árpád polgármester életútja. In: Gyöngyösi Kalendárium 1990 Gyöngyös 42-45.

2000 Dr. Puky Árpád polgármester munkássága. In: Horváth László (Szerk.): Mátrai Tanulmányok Gyöngyös 205-221.

HUSZÁR Éva B.

1997. Gyöngyös város belterületének változása. In: Horváth László (Szerk.) Mátrai tanulmányok Gyöngyös

MOLNÁR József

1995/a Címlapunkon az egykori Luby, illetve a volt Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank székháza - Fő tér 2.- sarokrésze látható.
Gyöngyösi Műsor január 25-31.

1995/b Címlapunkon Orth Ambrus tervei szerint 1929-ben Fodor Károly által épített gyöngyösi Postapalota egykor angyalos címerrel díszített főhomlokzata látható.
Gyöngyösi Műsor december 26-31.

1997. Gyöngyös településszerkezete In: Horváth László (Szerk.) Mátrai tanulmányok Gyöngyös

MSK Új sorozat 86.

1932 Az 1930. évi népszámlálás Budapest

SIMON Antal

1984 Heves megye villamosenergia-ellátásának története Eger

SZÉKELY Jenő

1931. Gyöngyös megyei város újjáéledése. In: Békássy Jenő (Szerk.) Heves megye újjáépítése Trianon után. Budapest 130-161.

SZILÁGYI Attila - SZABÓ Béla

1987 A gyöngyösi víztorony. Gyöngyös

Edit B.Gál

Die Gestaltung des Stadtbildes von Gyöngyös zwischen 1917 und 1937

Im Leben von Gyöngyös brachte der Feuerbrand im Jahre 1917 eine große Wendung. Eine große, in den Jahren von 1890 angefangene bedeutende Stadtentwicklung wurde abgebrochen. Man musste von 1918 an aus den Ruinen eine neue Siedlung aufbauen. Der Regierungskommissar des Wiederaufbaues war Dr. Ferenc Harrer, und die Regelungsplänen wurden von László Warga angefertigt. Sie konnten mit solchen Architekten wie István Medgyaszay, Gyula Wälder und László Mohácsy rechnen. Nicht nur der Wiederaufbau der verfallenen Gebäuden, sondern auch der Ausbau der Wasser- und elektrischen Stromversorgung musste gelöst werden. Im Jahre 1917 entstand auf dem Projektierungstisch eine moderne, „grüne“ Stadt, mit riesigen Parkanlagen und geschlossenen Baublocks, mit Parks angelegte Straßen und Plätze. Die Pläne konnten leider wegen Geldmangel nicht völlig realisiert werden. Die 20 Jahre zwischen 1917 und 1937 bilden trotzdem den Zeitraum des Neubeginns im Leben der Siedlung. Die leitende Persönlichkeit dieser schönen aber manchmal geisttötenden Arbeit war der Bürgermeister Dr. Árpád Puky, er spielte nicht nur beim Wiederaufbau der Stadt sondern parallel auch bei der Entfaltung der Mátra eine riesige Rolle. Diese Blütezeit wurde durch den zweiten Weltkrieg unterbrochen, und von den 50-er Jahren an tritt auch hier schon der Bau der Wohnsiedlungen in den Vordergrund.

B. GÁL EDIT
Mátra Múzeum
H-3200 Gyöngyös
Kossuth u. 40.

Hugai Ferenc és nyelviskolája

Fülöp Lajos

ABSTRACT: *Ferenc Hugai and His Language School* Ferenc Hugai (1884-1955) was a language teacher, literary and cultural historian, and the founder of the Hugai School, renowned in Europe. His life, career, pedagogical and educational work is connected first of all to Gyöngyös and the Mátraalja region. For ten years he taught Hungarian and Latin language and literature in the Gyöngyös secondary grammar school. During a study trip to Paris (in 1921) he met Romain Rolland (1866-1944), the Nobel prize winner novelist and dramatist. Dismissed from state employment by the educational authorities following an instance of brave defiance, he founded a private school in Gyöngyös. They aimed at teaching modern languages, Latin, and Esperanto, shorthand and typing, world literature, in grouped or private classes; they also acted as tutors. In foreign language teaching, the Berlitz method was used, with teachers of native command on the languages. The most important aspect of their aspirations was their striving for practicality. The Hugai School stood for the values of modernity and universality in a small provincial town, at the turn of the century, exemplifying the possibility to represent the broad horizons of Hungarian and European values.

1. kép.

Hugai Ferenc (1884-1955)

Hugai Ferenc nyelvtanár, irodalom- és művelődéstörténész, iskolaalapító 1884. október 2-án született Vámosgyörkön.¹ Élete, kalandos pályafutása, pedagógiai és ismeretterjesztő tevékenysége maga is regénybe kívánckozó. Szülei: az édesapa, Hugai János és az édesanya, Mozsár Veron a század elején még zsellérek, mezőgazdasági cselédek voltak, – ennek ellenére nyolc gyermekük közül az öt életben maradtot egytől egyig iskoláztatták. Áldozatvállalásuk – nehéz körülményeik ellenére – abban az időben ritka kivételnek számított.

Hugai Ferenc elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában, a középiskolaiakat pedig Vácott végezte, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karán szerzett diplomát magyar, valamint latin nyelv- és irodalomból. Közben nyelvvizsgát tett a francia nyelvből, és szakvizsgázott gyorsírásból. Már diákkorában jól beszélt németül, angolul, és ismerte az eszperantó nyelvet is. Továbbtanulását – szüleinek és bátyjának a támogatása mellett – saját keresetéből fedezte. Nevelői munkát vállalt Diósjenőn, az egyetemi

1 Az életrajzi adatok, fényképek és dokumentumok megküldéséért dr. Hugai Pál jogtanácsosnak, Hugai Ferenc unokaöccsének tartozom köszönettel.

alapvizsga letétele után pedig segédszolgálatos tanárként dolgozott a nagyszombati gimnáziumban. Ezután Szamosújvárra került előbb helyettes, majd rendes tanárnak.

Életébe az 1914/15-ös tanév hozott jelentősebb változást: ekkor nevezték ki a gyöngyösi gimnázium tanárává, és tíz esztendeig ebben az iskolában tanított. Tanári munkája mellett magánórákat is vállalt francia nyelvből és gyorsírásból. 1918-ban Genfben, majd 1921-ben Párizsban járt tanulmányúton. Ez utóbbi alkalommal került baráti kapcsolatba Romain Rolland-nal (1866-1944), a Nobel-díjas francia regény- és drámaíróval. Közben tagja lett a Nemzetközi Eszperantó Szervezetnek, és később magániskolájában eszperantó találkozót is rendezett.

1923-ban ismét fordulat következett be életében. Az érettségiztetés alkalmával szembe került Máty Engelbert főigazgatóval, az érettségi bizottság akkori elnökével, aki intézkedésével a vizsgaszabályzatot durván megsértette. Hugai, mint osztályfőnök tiltakozott a tanítványaira nézve hátrányos eljárás ellen, s megtagadta az érettségi bizonyítványok aláírását. Ellenszegülése miatt a főhatóság Kisvárdára akarta áthelyezni. Ő azonban nem fogadta el a felkínált állást, ezért „saját kérelmére végellátási állományba” került. A végkielégítésképpen kapott pénzből a még 1918-ban létrehozott gyöngyösi magániskoláját, amely akkor az ún. Andics-házban működött, a Piac téri épületbe költöztette át.

A Hugai-iskola működéséről 1929-ben tájékoztató jelent meg. E szerint: „Az iskola célja a modern nyelvek, a latin nyelv, az eszperantó, a gyorsírás és a világirodalom tanítása csoportos vagy magánórák keretében.”² Az intézet tömör és kifejező jelmondatát – Romain Rolland javaslatára – Beethoven „Opferlied”-jének záróakkordjából kapta: „Das Schöne zum Guten” („A szépből ered a jó”).³

Bár a város központja, a Fő tér nem messze esett az iskolától, viszonylag csendes környezetben, tágas és világos tantermekben folyt a tanítás. Nem véletlenül kapta az intézmény a „napsugaras iskola” elnevezést.⁴ A század harmincas éveiben ebben az akkor még eléggé elzárt kisvárosban európai színvonalú magániskola jött létre, amely – a polgári igényeknek megfelelően – elsősorban az irodalom és a modern nyelvek oktatását, a műveltség terjesztését, a szemléletformálást tűzte ki célul.

Kezdetben főként a francia nyelv és irodalom oktatása állt a középpontban, majd helyet kapott az angol, a német, a latin nyelv és irodalom, az eszperantó, a világirodalom, az egyetemes művelődéstörténet, valamint a gyors- és gépirás tanítása. Mindemellett a középiskolai tanulók korrepetálásával, tanulmányaiknak a kiegészítésével, elmélyítésével is foglalkozott az intézet.

Vezetője az iskola alapítója, a sokirányú képzettséggel rendelkező Hugai Ferenc; ő a francia nyelvet, a latint, az eszperantót és a gyorsírást tanította. Az angol nyelv tanára William Todd volt Londonból; ugyaninnen érkezett William Vincent, E. E. Yelland és felesége is. A zene-tanítást A. Brozek bécsi zongoratanár és Schuller Margit budapesti zongoratanárnő látta el.⁵

Az idegen nyelvek oktatását az iskola a „Berlitz-módszer” alapján végezte; az eljárás lényege az volt, hogy a tanuló a kezdet kezdetétől csak azt a nyelvet használhatta az órán, amelyet el kívánt sajátítani. A nyelvtanítás a kellő hatékonyság érdekében kiscsoportokban folyt, ám ha valaki a már meglévő nyelvtudását vagy éppen beszédkészségét akarta fejlesz-

2 Hugai-iskola. Gyöngyös, 1929. 3.

3 Hugai-iskola. Gyöngyös, 1929. 3.

4 L. GYÓNI Gyula: Napsugaras iskola. Mátrai Lapok, III. 28. sz. (1998. júl. 17.), 8.

5 Hugai-iskola, 1929. 4.

2. kép.

A Hugai Nyelviskola tanterme 1918.

teni, társalgási órákon vehetett részt. Ezeket a beszélgetéseket kötetlen módon, kérdés-felelet formájában, gyakran séta közben, természetes körülmények között tartották. Tanítási programjukban figyelembe vették az életkori sajátosságokat is: „Külön csoportokban, játékos módon nyernek kiképzést a 7-12 éves gyermekek, akik ilyenformán teljesen el vannak különítve a felnőttektől, és koruknak megfelelő környezetben könnyen és gyorsan tanulnak.”⁶

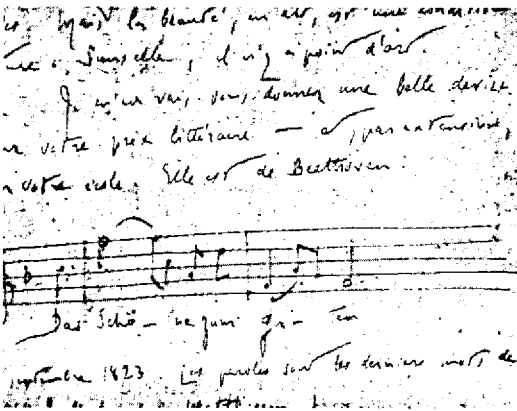
Az iskola nyelvtanítási módszerének legnagyobb értéke – a volt tanítványok visszajelzése szerint – a *gyakorlatiasság* volt.

Hugai Ferenc azonban nemcsak a tanárokat és a didaktikai eljárásokat választotta meg igen körültekintően, hanem a szükséges taneszköztárat, oktatástechnikai eszközöket is igyekezett biztosítani. Így vált lehetővé a hagyományos oktatás egyoldalúságának, a frontális módszernek a feloldása, és az egyénhez jobban igazodó, oldottabb és differenciáltabb eljárásoknak az alkalmazása. Az „egykönyvűség”-et felváltotta a „könyves környezet” megteremtése, a különféle szemléltető eszközök felhasználása, a soknyelvű, gazdag könyv- és folyóirattár, gyűjtemény igénybevétele. Ezek alapot teremtettek az indukciós következtetésekhez, a megbízható általánosításhoz, és a tanítványok mellett az érdeklődőknek is rendelkezésére álltak, mégpedig díjtalanul.

Az iskola tevékenysége természetesen nem merült ki csupán a tanításban; különös gondot fordítottak a nevelésre, a szemléletformálásra, az általános (és nem csak a szakmai) műveltség fejlesztésére. Nyilvános művelődéstörténeti, filozófiai, magyar és világirodalmi elő-

6 Hugai-iskola, 1929. 5.

adások, zenei illusztrációk, hangversenyek tették színessé és változatosabbá az iskola programját. Ezek megszervezésében, kivitelezésében főként az iskola vezetője, Hugai Ferenc mutatott jó példát. Csupán ő maga 45 részből álló előadássorozatot tartott igen változatos témakörökből (mint például a görög és a római irodalom, India irodalma, a Kalevala, Hans Sachs, Assisi Szt. Ferenc, a modern dráma, Ibsen, Oscar Wilde, Anatole France, Romain Rolland, Móricz és mások írói világáról).⁷ Az előadások anyagából részletes vázlat készült, és az ismertetést minden résztvevő kézbe kapta. (*L. a Függelékben közölt kivonatokat.*) Hugai magyarrá fordította és megjelentette Romain Rolland „Liluli” című munkáját is.

3. kép.

Romain Rolland egyik levelének az a részlete, melyben az iskolának jelmondatot ad.

zetezebb kvartettet, a világhírű Waldbauer-Kerpely vonósnégyes szereplésével. De – zenei est keretében – Waldbauer Imre közreműködésével megemlékeztek még Beethovenről, Brunswick Terézről, Beethoven jegyeséről, az első magyar kiseddévők megalapítójáról, Franz Schubetről és másokról is.⁹

Hugai Ferenc és az intézet kulturális érdemeit abban az időben több hírlap és folyóirat méltatta, s nemcsak szakemberek, hanem a szülők és a tanítványok is elismerően nyilatkoztak róla. Íme néhány vélemény a sok közül.¹⁰

„Elsősorban azt köszönhetjük az iskolának, hogy megmutatta: miképp lehet egy-két modern nyelvet – száraz és fárasztó elméleti oktatás nélkül – a tanár és a tanítvány harmonikus együttműködésénél oly módon elsajátítani, mint az anyanyelvet, úgyhogy a beszéd már nem agyunk fáradtságos munkája, hanem a vérünkben van. Másodszor: az iskolában folyó – különösen a francia – irodalom tanítása oly magas színvonalú, hogy az illető nép nyelvvel együtt szellemi kincseinek megismerése is könnyű és kiválóan élvezetes feladattá lesz.

7 L. HUGAI Ferenc előadásai (vázlatok)1-45. péld.

8 In: Hugai-iskola, 1929. 7.

9 In: Hugai-iskola, 1929. 6.

10 In: Hugai-iskola, 1929. 9-15.

Az iskola pedagógiai szempontból is jelentőséggel bír; a kényszer itt ismeretlen fogalom, és így természetszerűleg adva van a gyermeklélek szabad, világos és egészséges fejlődése.”
(Büchler László)

„Nagyszerű pedagógus és nagyszerű pszichológus, mert minden tanítványnál meg tudja teremteni azt az élő és termékeny kapcsolatot, mely nélkül a haladás elképzelhetetlen. Iskolájának még a falai is sugározzák a szépség és a harmónia utáni vágyat. Hatása nem futólagos, mert oly filozófiai életszemléletet ad, amely egy egész életre biztosíték a haladás, az igazság és a gondolkodás szeretetének.”

(Csányi Árminné)

„Gyöngyösön Hugai Ferenc tanár úr az, aki alapos filológiai felkészültséggel, törhetetlen szorgalommal és kitartással, az emberiség magasabb rendű célkitűzéseit soha meg nem értők gúnymosolyát és rosszindulatát semmibe véve, minden pihenőidejének, sőt szerény anyagi eszközeinek önzetlen feláldozásával elvégezte a magvető munkát, hogy a modern kor egyik legmagasabb eszmeáramlata, az Esperanto-mozgalom városunkban is gyökeret verjen.

Célját elérte, és ezért Gyöngyös társadalmának minden tagja csak hálaival tartozik neki.”

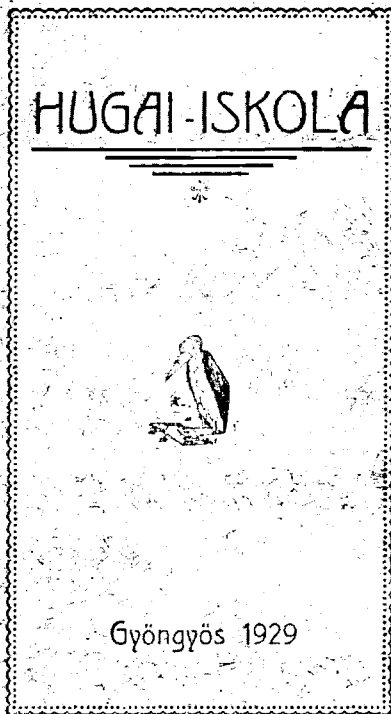
(Fenyő Ferenc)

„Régi közmondás, hogy ahány nyelvet beszél az ember, annyit ér. Gyöngyös igazán szerencsés helyzetben van, hogy egy olyan kiváló intézményt mondhat magáénak, mint a Hugai-iskola, ahol nem csak megismertetik az idegen nyelvet, hanem zseniális módszerrel megtanulja a tanítvány a nyelv öntudatos használatát.”

(Káplány Dóra)

„Tanár, aki oklevéllel kezében évek hosszú során, szinte két évtizeden át gyorsírást, nyelveket, irodalmakat tanul, s egyidejűleg naponta 8-10 órában tanít, mindig frissen, lelkesen és szellemesen; kit a munka sohasem fáraszt, hanem inkább fellvillanyoz: ez Hugai Ferenc. És iskolája?! Nagy anyagi áldozatokkal berendezve s évről-évre tökéletesítve még a szegényeknek is lehetővé teszi a tanulást; a gyermekeket türelmesen tanítja, az ifjút lelkesítve oktatja, a felnőttest nap munkája után szinte szórakoztatva vezeti, csiszolja, mindenben és mindenkitől elismert eredményre.”

(Dr. Papp István)

4. kép.

A Hugai-iskola tájékoztatója.

Hugai Ferenc 1938-ban meghívást kapott Új-Zélandba, hogy tartson előadásokat az ottani egyetemen. Feljegyzései szerint már a hajón honvágyat érzett, s nem sokkal megérkezése után – amikor értesült a háború kitöréséről –, azonnal hazatért, hogy védtelen családtagjainak a segítségére lehessen. A II. világháború befejeződése után még aktív szereplést vállalt kulturális téren, de csakhamar visszavonult a közélettől. Amit ugyanis a kibontakozástól, a társadalmi fejlődés ígérétéből várt, az nem következett be. Reményvesztett, meghasonlott emberré vált, és idegileg teljesen összeomlott. Eltartási szerződést kötött Ilona húgának gyermekeivel, s nem sokkal utána, 1955. január 5-én Gyöngyösön elhunyt. Hamvai ugyanitt, a felső városi temetőben nyugszanak.¹¹ Irodalmi hagyatéka, értékes könyvtára a moszkvai Gorkij Múzeumba, levelei és néhány ingósága pedig a Magyar Nemzeti Múzeumba és a szegedi Eszperantó Múzeumba kerültek.

Az egykori gyöngyösiek tudatában a Hugai-iskola az emberiség, a harmónia és a szépség, a modernség és az igényesség megtestesítője volt. Illő, hogy az újabb nemzedék is megismerje az iskola történetének főbb mozzanatait, pedagógiai jelentőségét és vezetőjének a munkásságát, törekvéseit.

Függelék

Mutatvány Hugai Ferenc irodalmi tárgyú előadásainak kivonataiból

1. A Kalevala

„Mondd a mély eredetszókat,
Öröktől való ígéket!”

A K. (Kalevala országa, hősök hazája) runói (versei) Kr. u. 700-1000 körül keletkeztek. A nép száján énekelt dalokból Lönnrot Illés 1849-ben egy ötven runóból álló, nagyjából egységes gyűjteményt adott ki.

A K. tartalma: Veinemöinen (víziisten, táltos) Ilmarinen (a levegőég istene) kovács által sampó-t (talán csodamalom, talán a nap, némelyek szerint pedig halacska-leány becéző neve) készített, melyért a kovács Északország (a lappok földje) úrnőjének leányát kapja feleségül. A sampót Veinemöinen és a többi kalevalai hős vissza akarja szerezni. Egy-két darabja el is jut Suomiba és Veinemöinen boldogan énekli a szebb jövőt: „Ettől (ti. a sampótól) minden mag ereje, örök boldogság eleje.”

A K. tulajdonképpen hősi dalok, pogány és keresztény mitikus énekek, varázsversenek és lakodalmas énekek gyűjteménye. A finn kultúréltre gyakorolt hatása mérhetetlen.

A K. hatásának titkai: naivság, bensőséges egybeolvadás a természettel és a szépnek mélységes szeretete. (Veinemöinen hárfájának hatása, Veinemöinen hivatása.)

2. Hans Sachs

A német „Höfische Lyrik” virágkora 1180-ban kezdődik. Művelői (Minnesenger) közül a leghíresebbek Wolfram von Eschenbach és Walter von der Vogelweide voltak.

A XIV. században a költészet a lovagvárok arisztokratikus légköréből a városi polgárságra szállt, ahol a „Meistersinger”-ek céhszerűen művelték és sok tekintetben eltérítették eredeti hivatásától. A „Meistergesang”, mely csak a 19-ik században halt ki, a XIV. században Hans Sachs-nál érte el tetőpontját.

¹¹ Dr. Hugai Pál szíves közlése.

Hans Sachs (szül. Nürnbergben, 1494) nemcsak a mesterdalokat művelte, hanem írt elbeszéléseket, bohózatokat és tragédiákat is, melyek között egy magyar tárgyú is van; a Bánk bán.

Bár Hans Sachs mint mesterdalos lett híressé, legtehetségesebbnek mégis farsangi játékaiban mutatkozik, melyeknek józan életfelfogása, ragyogó humora és frissessége Hans Sachsot a legkiválóbb német humoristák közé emelik.

Hans Sachs költői hivatását Goethe énekelte meg Hans Sachsens poetische Sendung című költeményében, a suszterköltő nemes alakját pedig Wagner örököltette meg „A nürnbergi mesterdalnokok” című operájában, mely rövid idő alatt a német nép ünnepi játéka lett.

Brozek műsora „A nürnbergi mesterdalnokok” c. operából:

1. Walther dala: Valther von der Vogelweide volt a mesterem.
2. A suszternóta.
3. A III. felvonás előjátéka.
4. A mesterdalnokok felvonulása.
5. A „Preislied”.

3. Francesco D’Assisi

„Nacque al mondo un sole.”

(Dante)

Francesco d’ Assisi (Giovanni Bernardone, 1182-1226) egyrészt saját munkája, másrészt a személye körül támadt legendakör révén került bele az irodalomtörténetbe.

A Canticum Fratris Solis (Naphimnusz) vagy más néven Laudes Creaturarum (A teremtmények dicséreti) az olasz költészet első, páratlanul szép emléke. (Beethoven: „Durch Leiden Freude”).

A Fioretti egy részével a magyar irodalomban korán (az Ehrenfeld-kódexben) találkozunk. Az egészet Erdős Renée fordította magyarra. Erdős Francesco d’ Assisiről misztériumot is írt: Az assisibeli zsoldos.

Fr-ról A. France nagy szeretettel szól, de Ernesto Buonajuti sokkal tisztábban látja az alakját, és egyrészt a kor hangulatának, másrészt a költő lelki életének abszolút biztos megértésével mutatja be a költő-szent nagy művét.

A festészet mondhatni állandóan foglalkozik Fr. alakjával. (Az elsők: Cimabue, Giotto. Nagyon érdekes Böcklin.)

4. Ibsen: Peer Gynt

Ibsen (1828-1906) romantikus és szimbolikus drámái költeménye, a Peer Gynt (1867), egyrészt a norvég néplélek, másrészt általában az emberi lélek önző, szertelen csapongásának, majd az özszeomló álmok után az egyszerű, hűséges szeretethez való visszatérésének drámái formában kifejezett rajza.

Az ifjú, fantazta („álmherceg, baklovag”) P. G.-öt öröklött hajlamai („az apja ivott, az anyja se

5. kép.

Az iskola könyvtárának részlete.

ép”) botrányos kalandokba (Grieg: Menyasszonyrablás, Ingrid panasza) keverik. Falujából menekülnie kell. Egészen átadja magát a tobzódásnak és az esztelen szeretkezésnek (Grieg: A manókirály palotájában), mely után feltámad lelkében nemesebb éne (Grieg: Hajnalhasadás), de késő, a múlt visszajár kísérteni, és lelkiismerete nem engedi meg neki, hogy a tisztalelkű Solveig szerelmét elfogadja. Felkeresi anyját, akit haldokolva talál. Csillogó mesét mond neki, úgy zárja le szemét (Grieg: Aase halála).

Mint érett férfi, tovább kergeti önző, kalandos álmait, mígnem szerelmi mámorából Anitra csalfa játéka (Grieg: Arab tánc, Anitra tánca) ábrándítja ki, übermensch-császár-álmaiból pedig a kairói bolondokházában szerzett tapasztalatok után tér magához. Közben otthon Solveig rendíthetetlen hűséggel vár (Grieg: Solveig dala) Peer Gyntre, aki öregén, hajjótörötten (Grieg: P. G. hazatérése) meg is jó, hogy fejét S. ölébe hajtva találja meg a hitet, reményt és szeretetet.

A drámai költemény lényege homályos részletei ellenére is világos: a „Gynt-féle Én” önző elvének megdőlése. Értéke szépségében és belső igazságában van.

5. Ady Endre

„Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sújt és szeret;
Tüzes, gyors szíveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.”
(Az Illés szekeren)

I. A lángész sok olyan nagy igazságot sejt meg előre, melyet később a tudomány, a művészet és az élet igazol. Újat ad, amely a régivel szemben forradalmi; innen a lángész kálváriája.

II. Ady a realizmus és naturalizmus idején lép fel. Pályáját a/ származása (Érminszen, 1877. nov. 22, - Budapest, 1919. jan. 27.), b/ betegsége (1902) és c/ párizsi útja (1904) determinálják.

III. Maupassant úgy gondolja, hogy az író személye nem tartozik a nyilvánosság elé. Ady életének intimitásaiba mindenesetre túlságosan beleszűnt a közönség. A művészt művein keresztül kell nézni, de fölösleges rajta viviszekciót végezni. Viszont téved Benedek M., amikor Adyval kapcsolatban azt írja, hogy a lángészt nem magyarázza a környezete. (Az anyám és én. Egy csúf rontás. A földobott kő. Hephupás, vén Szilágyban).

Az Ady-probléma. A művészet hivatása: nemcsak a gondolat, hanem az érzés, sőt a sejtelmek tolmácsolása is. Az élet változása új szépségeket termel a művész lelkében.

6. kép.
Piac tér 2.
A Hugi Nyelviskola második épülete

Irodalom

Rövidítések

é. n. = év nélkül

Ford. = Fordította

GYAK.HA = Gyöngyösi Anyakönyvi Kerület, Halotti Anyakönyv

I. m. = Idézett mű

L. = Lásd

péld. = példány

sz. = szám

Szerk. = Szerkesztette

ti. = tudniillik

uo. = ugyanott

ún. = úgynevezett

Vö. = Vösd össze

GYÓNI Gyula

1998. Napsugaras iskola. Mátrai Lapok, III. 28. sz. (1998. júl. 17.), 8. Gyöngyös

HUGAI Ferenc (Szerk.)

1929. Hugai-iskola. Gyöngyös é. n. Előadás-vázlatok (kézirat), 1-45. Gyöngyös

ROLLAND, Romain

1919. Liluli. Párizs

Magyar nyelvű kiadás:

1927. Liluli. Ford.: HUGAI Ferenc. Gyöngyös

Lajos Fülöp

Ferenc Hugai und seine Sprachschule

Ferenc Hugai (1884-1955) war Sprachlehrer, Literatur- und Kulturhistoriker, und Gründer der in ganz Europa berühmten Hugai-Schule. Seine Lebensbahn, seine pädagogische und populärwissenschaftliche Tätigkeit ist in erster Linie mit Gyöngyös und der Mátragegend verbunden.

Er lehrte nach seinen philosophischen Studien in Budapest zehn Jahre lang auf dem Gyöngyöser Gymnasium ungarische und lateinische Sprache sowie Literatur. Neben seiner Lehrerstelle gab er auch Privatstunden in Französisch und in Stenographie. Er lernte auf seiner Studienreise in Paris (1921) Romain Rolland (1866-1944) den französischen Nobelpreisträger, Romanschreiber und Dramatiker kennen. Nachdem er wegen einer mutigen Stellungnahme durch die Unterrichtsüberbehörden aus dem staatlichen Dienst entlassen worden war, eröffnete er eine Privatschule in Gyöngyös. Deren Ziel war das Unterrichten und Korrepetieren der modernen Sprachen, sowie auch Latein, Esperanto, Kurz- und Maschinenschrift, Weltliteratur in Gruppen oder im Rahmen der Privatstunden. Das Motto der Schule war: „Das Schöne zum Guten“ (Beethoven: Opferlied) Der Unterricht der Fremdsprachen wurde aufgrund der „Berlitz Methode“ ausgeführt unter Hinzuziehung von Lehrern mit muttersprachlichem Niveau durchgeführt. Der höchste Wert ihrer Bemühungen

war der Praktizismus. Sie schenkten bei alledem - den bürgerlichen Ansprüchen gemäß - große Aufmerksamkeit der Gestaltung der Ansicht, der Entfaltung der allgemeinen Bildung (nicht nur fachlich), und auch der Erziehung.

Die Hugai-Schule war schon am Anfang des Jahrhunderts in einer provinziellen Kleinstadt imstande, den Horizont der Modernität, der Universalität, des Ungartums und des Europäertums zu vertreten.

FÜLÖP LAJOS
H-1126 Budapest
Nárcisz utca 27.

Madarász hálóval. Fűrjfogás a hatvani határban

Pálosné Nagy Rózsa

ABSTRACT: *Fowling with a Net: Catching Quails in the Hatvan Region.* The author deals with an ancient profession, a form of fowling: catching birds with a net. In the medieval Hungarian hunter society we find the royal fowlers, the royal net-carriers, holding separate titles and enjoying certain privileges. Tax levied in kind often took the form of tax in game, which some landlords made compulsory for their peasants.

Hunting and fowling were, however, prohibited for the common people from 1504. Despite the law, the people secretly continued to hunt.

Fowling is secretly and sporadically still practiced today. In Heves County, near Hatvan, it was not unusual for the people to fowl even in the 1950s and 60s: they caught quails (*Coturnix coturnix* L.) with nets; they did it for entertainment, or to use the birds as present, but sometimes also to sell them.

By our day, the importance of fowling is greatly diminished, but its methods have barely changed, except for a refinement in technique.

A madarászat nagy múltú, a nép körében általánosan elterjedt foglalkozás volt, melyet nemcsak írásos emlékek bizonyítanak, hanem családnevek is utalnak rá. A múltban gyakori volt, hogy a család a nevét a családfő által űzött foglalkozásról kapta. Ilyen volt a madarász elnevezés is, ami eleinte foglalkozást jelentett, ám a későbbiek folyamán családnévvé vált.

A madarászás ősi, népi jellegre utal gazdag szólás- és közmondáskincsünk is. Igen gyakran használják a *kiveti a hálót, tőrte vet, tőrbe csal, vergődik, mint a tőrbe esett madár*, vagy a *halász, vadász, madarász, üres tarisznyába kotorász*, illetve ... *mind éhenkórász* szólásokat, illetve közmondásokat. Kezdetben a madarászás kiegészítő foglalkozás volt, igen jó mellékjövedelmet biztosított, azonban csak ebből megélni, meggazdagodni nem lehetett.

Mint már említettem, a madárfogás nem újkeletű foglalatosság, már a rómaiak idejében is ismerték és gyakorolták, amit az „*aucupari*” - madarászni -, illetve az „*auceps*” - madarász - szavak is bizonyítanak. Hagyományai nemzedékről nemzedékre öröklődtek, apáról fiúra szálltak.

Aldrovandus: Ornithologia c. munkájában ókori és középkori szerzőkre hivatkozva ismerteti azokat a módszereket, amelyeket a madarász alkalmaz: „*Midőn a vetések kiszöldülnek, a fűrjek visszatérnek. A hímek követik a nőstényt szerelmi vágytól hajtván. Így a ládába zárt tojó énekével magához csalja a kakasokat, a kakas a tojókat, a madarász pedig csontból és bőrből készített csalsíp hangjával mindegyiket.*”¹

„*A szelídített foglyot ládába zárják, s a kakas szerelmi dalára a tyúkok, a tyúkokéra a kakasok odagyűlnek, s rejtekben lévő madarász hálót vet rájuk.*”²

1 É. KISS Sándor 1974. 96.

2 É. KISS Sándor 1974. 95.

Comenius írásában is találkozunk a madarász munkájának leírásával: „A madarász elkészíti a szűrűt, fölébe terjeszti a madarászó hálót... és elrejtjén magát lappangó szénbe (kunyhócskába), magához édesgeti (csalja) a madarakat... és eképpen beburítja (meglepi) az hálóval az arra repülő madarat...”³

A középkori magyar vadászszervezetben is megtaláljuk a királyi madarászokat (Aucupes regii), a királyi hálórdozókat, hálóvivőket, melyek külön tisztséget viseltek, s tagjai kiváltságokat élveztek. Ez is azt mutatja, hogy ebben a korban igen elterjedt volt a hálóval történő vadászat, előszeretettel alkalmazták a madarak fogásánál, de nagyvad vadászatára is használták. Háromféle módon madarásztak: hálóval, puskával, illetve ragadozó madárral - sólyommal. A három módszer közül most csak a hálóval történő madárfogással foglalkozom és ennek kapcsán mutatom be, hogy a XX. század elején Heves megyében hogyan fogták a fűrjet.

A háló a középkorban a vadászok nélkülözhetetlen felszerelése volt, amit az is bizonyít, hogy a nemesemberek ingóságai között is megtalálható volt. A hálók fajtái különböztek egymástól, használtak álló hálókat, magas hálókat, borítóhálókat, feszítőhálókat, csapóhálókat, attól függően, hogy milyen vadra, milyen madárra vadásztak. A hálóval történő vadászat népszerűségét eredményességének köszönhette, ezért előszeretettel alkalmazták, és e mellett még „hívó”-t, „csalisíp”-ot is használtak, az illető állat, vagy madár hangját utánozva. A háló és a csalisíp együttes használatával jóval nagyobb eredményt tudtak elérni. Nem volt mindegy, hogy milyen hálóval fogják a madarakat, ugyanis másfajta háló kellett a fogoly fogásához, más a fűrj fogásához és megint más a pacstirtáéhoz. A madarászó háló legjellemzőbb tulajdonsága, hogy könnyű, és már egy kis mozgástól is lehullik.

Bél Mátyás szerint a magyarok mindenkinél jobban értettek a madarak fogásához. Részletelesen leírja azokat a hálókat amelyeket használtak, és azt is leírja, ahogyan használták. Az egyszerű madarászhalóról a következőket írja: „Hosszúkás háló ez, kifeszített állapotban hozza a hátoldalon kiágazásképpen kúpszerű kitüremlés csatlakozik...A madarászhaló (németül Steckgarren) fiókokkal, mintegy zsákocskákkal van ellátva. Reggel is, napközben is ott állítják fel, ahol gondolják, hogy meg szoktak ülni a madarak: foglyok, nyírfajdok, vagy fűrjek. Mihelyt észreveszi a madarász, hogy ott csipegetnek, ezzel körülkeríti a kettejük közti helyet, majd síppal utánozza a nőstény hangját. Ennek hallatára az óvatlan madarak előretörnek... belebonyolódnak a zsákocskába.”⁵

1. kép.
Csalisíp, hívó

3 É. KISS Sándor 1974. 96.
4 CSÓRE Pál. 2000. 1.sz. 32.
5 BÉL Mátyás 1984. 328.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a háló segítségével történő madárfogást már az ókortól kezdve általánosan ismerték, és a madarak fogásánál előszeretettel használták. Mára azonban ez a foglalatosság majdnem teljesen eltűnt, s ma már csak néhány idős madarász érti és alkalmazza ezt a fogási módszert.

A XV. századtól a madarászás már népi foglalkozásnak számított. A szegényebb népréteg, a kevés földdel rendelkező jobbágyok, az erdőt járók, illetve az erdőn dolgozók előszeretettel fogták a madarat. Fogták a madarat díszes tolláért (daru, kócsag), fogták énekéért, és nem utolsósorban fogták ízletes húzáért. „...különféle madarat fogdos a madarász s vagy éneklésre megtartás végett kalitkába zárogatja s eladja, vagy pedig jóízű húsokért eledelül felhasználja.”⁶

A vaddal való adózás ebben a korban nem volt ismeretlen. Egyes uradalmak parasztaik részére kötelezővé tették a vaddal való adózást, ami azt jelentette, hogy vadászszákmányukból bizonyos számú és fajtájú vadat kellett beszolgáltatni. A beszolgáltatott vadfajok között a nagyvad éppúgy megtalálható volt, mint az apróvad, benne a madarak, mint pl. a császármadár, a fűrj, a fajt, sőt még a karvaly is. A madarászás tehát ebben a korban általános volt.

Amikor a vadászatban II. Ulászló 1504. évi törvényével változás állt be: a jobbágyok szabad vadászatát megszünteti, ezzel együtt a madarászás is tiltott cselekedetté vált. Azonban törvény ide, törvény oda, akiben élt a vadászat iránti ősi szenvedély, az megtalálta annak a módját, hogyan játszhatja ki a törvényt, és titokban tovább vadászott, madarászott. Az eredményes madárfogás egyik titka az, hogy nagyon kell ismerni a madár természetrajzát, viselkedését, szokásait és nem utolsósorban azt a területet, amelyen a madár él.

Madarak fogását elvéve még ma is gyakorolják, titokban, mert a törvény szigorúan tiltja. Heves megyében, Hatvan határában az 1950-es, 60-as években még fogtak hálóval madarat, mégpedig fűrjet.

A hazánkban élő **fűrj** (*Coturnix coturnix* L.) a legkisebb tyúkfélének. Teste aránylag nagy, a feje viszont kicsi. Hossza 14-16 cm, a szárnya hossza 10, a farka hossza 3-4 cm. Színe sárgás-barna, teljesen összeolvad a tarlóval. A tojó és a fiatalok torka világos, míg a kakasé rozsdabarna.

Egykor a füves, erdős sztyepp lakója volt, ám a későbbiekben a kultúrsztyeppéken találjuk. Gabonatermő rónáink madara, hasznos, mert gyomot, bogarat irt. Jellemző rá, hogy igen szereti a gabona- és pillangóskultúrákat, a borsót, de a gypet és a gazosokat sem veti

2. kép.
A háló leterítése

6 PÁK Dienes. 1829. II. k. 38.

7 N. KISS István 1974, 69.

meg. Költözőmadár. Áprilisban érkezik hazánkba, és szeptember első felében hagyja el. Április második felétől május elejéig történik a párzás. A fészket a talajra rakja. A kakasok hangos **pitypalaty** és **vav-vav** hangot adnak ki, különösen reggel és este, amelyre a nőtény **trittyegéssel** felel.⁸

A nép körében igen népszerű madár. Népszerűségét hangjának, énekének köszönheti. Több elnevezése is ismert, hívják a *pitypalaty-nak*, *fürgy-nek*, *fürjmadár-nak*. Közmondásokban és szólásokban is találkozhatunk velük, pl: „Úgy fut mint a fürj”, „Gömbölyű mint a fürj”, „Fürj természetű” (itt arra utalnak, hogy a madár igen szerelmes és féltékeny, féltékenységében igen veszekedő).⁹ Népszerűségére utal még, hogy különféle mondókák, énekek, versek is születtek e madarokról, amelyekben hangjukat, beszédüket igyekeztek megmagyarázni. Ilyen pl. amikor a kakas a párját hívja, így énekel:

-„Pitypalaty, merre vagy?”

a tyúk válasza: -„Pity pity pity: itt, itt, itt.”

a kakas újra szól:-„Pitypalaty, El ne hagy”.

Az alföldi ember, amikor a fürjkakas a párjához szól, a következőt hallja:

-„Babám, babám”

a tyúk válaszából pedig a következőt: -„Vártalak, vártalak, vártalak.”¹⁰

3. kép.
„Megvan!”

8 BENKŐ Pál. 1935. 181.

9 CHERNEL István 1899. 353.

10 CHERNEL István 1899. 351.

Mi sem bizonyítja jobban a fűrj népszerűségét mint az, hogy költőink is előszeretettel említik verseikben ezeket a madarakat. Arany János a következőket írja róluk::

„Hullámzó vetés közt
Búvócskázik a fűrj: suttog a nő, „vá vá”
Nyomon űzi a hím s három „pitypalatyot”
Örömmel kiált rá.”

A Szilágyságban népdal is született a fűrjéről:

„Pitypalaty pitypalaty
El ne hagy, itt maradj!
De ha jön a vadász
Csitt! szaladj
Pitypalaty”

A fűrjekre a poligámia és a szerelmes természet jellemző, tehát egyáltalán nem hűséges fajta. A kakasok minden tyúk hangjára felfigyelnek és rendszerint követik a hangot, s a csőrükben tartott falattal igyekeznek magukhoz csalogatni a tojót, miközben tollaikat fellazítják, és kihúzott testtartással járják őket körbe. A hímek verekedők, irigyek, ha utánozzák a kakas hangját, azonnal a hang felé mennek, hogy kikezdjenek az ellenféllel és megvédjék territóriumukat. Ezt a tulajdonságukat használják ki a madarászok, ezért van az, hogy viszonylag könnyen kerülnek fogságba. Fogásuknál a vetésre terítik ki a zöld hálót és ez alá csalogatják a madarat a hangjukat utánzó síppal. Amikor már a háló alatt vannak, éles hanggal megriasztják őket, erre a madár megijed felrepül, de beleakad a hálóba, s így már könnyen megfogható. Felszálláskor ijedtségét *piritü* vagy *prüü prüü csek csek csek* hangokkal fejezi ki.¹¹ A kakasokra jellemző, hogy sem a kotlásban, sem a fiókanevelésben nem vesznek részt.

Táplálékuk igen változatos, az ízeltlábú rovarokat - bogarakat, poloskákat, egyenesszárnyúakat, hártványúakat és kétszárnyúakat - kedveli, ám az idős madarak előnybe részesítik a magvakat, gyomnövényeket.

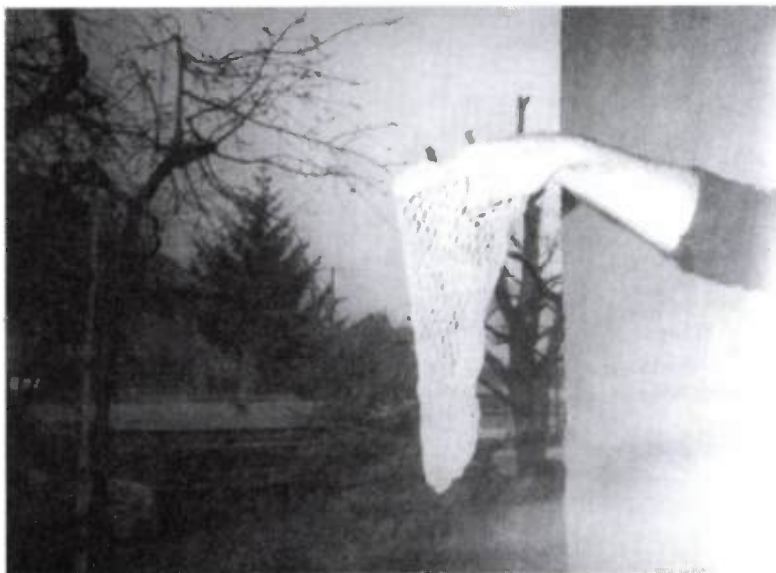
A múlt században igen gyakori volt, engedélyezték a vadászatát is. A fűrj húsa az összes vadfélék között a legízletesebb. Vadászata vizslával (legtöbbször pointerrel) történt a napnyugtát megelőző órákban, ugyanis vadászatára ez a legalkalmasabb idő, ilyenkor a napi 50-70 fölötti teríték sem volt ritka. De vadászták hajtókkal is. Állománya azonban igen lecsökkent. 1899-es Vadászlapban a következők olvashatók: *„Általánosságban állandó csökkenése konstatalható....a régi időben jó fűrjvekben éjjelenként zivatar zúgásával érkeztek alacsonyán a föld színén repülve a fűrjcsapatok: most már e nagy seregeknek évek óta nyom sincs.”*¹² A számuk azért fogyatkozott meg, mert Dél-Európában, Észak-Afrikában óriási számban pusztította az ember, Magyarországon pedig még a mezőgazdasági viszonyok megváltozása is hozzájárult a fűrjiek számának csökkenéséhez. A fűrj ugyanis nem szerti sem a nagyüzemi gazdálkodást sem a növényvédőszereteket. Az elmúlt 50 évben ezért számuk látványosan lecsökkent, 1954-ben beszüntették a vadászatát, 1971-ben pedig védetté nyilvánították. Eszmei értéke 50.000 Ft.¹³

11 CHERNEL István 1899. 354.

12 SZLÁVI Kornél 1940. 371.

13 KÓHALMY Tamás 1994. 122-123.

A fűrj fogására borítóhálót használtak amely négyzet alakú és zöld selyem cérnából készült¹⁴. Ezt a hálót a zöld vetésre, lucernára terítették, és a fűrj hangját síppal utánozva a háló alá csalták, s ha már alatta volt, gyorsan ráborították.

4. kép.

A megfogott fűrj ebbe a zsákba került.

Toth Sándor (szül. 1930.) Hatvan, Munka u. 1. sz alatti lakos mesélte el, hogyan ismerkedett meg a fűrj fogásával, hogyan tanulta azt meg és hogyan gyakorolta ezt a fogási módszert.

Morvaországból 1928-30 körül jött át Magyarországra Schnaubelt József, aki Hatvanban kapott munkát, ezért itt telepedett le. Édesapám munkatársa volt, jó viszonyba kerültek egymással, és édesapám tőle tanulta meg a fűrjfogás csinát-bínját. Én 7-8 éves lehettem, amikor édesapám és Józsi bácsi engem is elvittek magukkal vasárnap délutánonként madarászni - fűrjészni - Hatvan külterületére, ahol akkor még szántóföldek voltak. Ezt a területet csak a háború után osztották ki házhelyeknek. Mi is itt építkeztünk. A XX. század első felében ezen a területen sok fűrjecske élt, sőt még a háború után is szép számmal akadt. Józsi bácsi a szakmájához igen értett, jó szakembernek számított, idővel a magyar nyelvet is jól megtanulta. Jó barátja volt a családnak, ezért sokat voltam vele, együtt jártuk a határt, s ilyenkor állandóan figyeltem mit, hogyan csinál. Figyeltem a technikáját, míg végül magam is kedvet kaptam a fűrjfogáshoz.

Édesapám, nagyon sokoldalú ember volt, saját maga készítette a fogáshoz szükséges eszközöket. A hálót is Ő maga kötötte. Én is szerettem volna megtanulni tőle a hálókötést, de mivel korán meghalt, így sajnos már nem volt rá lehetőségem. Magát a hívogatót, a csalót

14 BELHÁZY Jenő, Bölcsészai 1892. 298.

- mi így nevezzük - is ő készítette. Gyári készítésű csalsípokat is lehetett kapni, volt neki olyan is, azonban a saját készítésűeket szívesebben használta. Ez a síp, ha a tenyerünkhöz ütögetjük, olyan hangot ad ki, mint a fűrjecske. A készítése hüvelyszerű ólom sablonnal történt. A bőrt - marha vagy disznóbőr - forróvízben meg kellett puhítani, és amikor már kelőképpen puha volt, akkor erre a hüvelyszerű sablonra menetszerűen rá kellett csavarni, esetleg madzaggal lekötni és addig várni, amíg meg nem száradt, vagyis a sablonra teljesen rászáradt. Ezután a bőr egyik végét össze kellett varrni, vagy fával lezárni, a másik végébe pedig bele kellett tenni a sípot. Ezzel a csalival a tojó hangját lehetett utánozni.

A másik igen fontos, talán a legfontosabb segédeszköz, amit a fogáshoz használtunk, az háló és a kalitka volt.

A fűrj-fogáshoz olyan háló kell, melynek a mérete minimum 3 x 3 m-es, de használtunk 5 x 5 m-eset is, mivel minél nagyobb a háló, annál biztosabban tudjuk megfogni a madarat. A madarászó hálót cérnából kell készíteni. Erre a célra a legtökéletesebb anyag a selyem-cérna, de mivel ez elég drága volt, ezért helyette egy kicsit vastagabb cérnát használtunk.

Amikor édesapámmal és Józsi bácsival jártam a határt, akkor még rengeteg volt a mészek föld, a magán birtok. Ezekben a területeken egymás mellett volt a lucerna tábla, a marharépa tábla, a kukorica tábla, a búza tábla, az árpa tábla. Az ilyen területek ideálisak voltak a fűrj-fogásra, mert ezekben a táblákban jól lehetett látni és követni a madár útját. Akkor még több volt a dülőlút is, mert az egyes táblákat utak választották el egymástól. Amikor átérték a nagyüzemi gazdálkodásra, akkor összefüggő hatalmas táblákat alakítottak ki, ahol már kevés volt a dülőlút, vagy egyáltalán nem volt bennük járás.

A fűrj-fogásra legalkalmasabb idő a pázás - dürgés - ideje, valamint az az időszak, amikor több a kakasok száma, mint a tyúkoké. Ahhoz, hogy eredményesek legyünk, jól kell ismereni a madár természetrajzát. Tudnunk kell, hogy a fűrj rendkívül lusta jószág, nem szeret repülni, inkább fut, ezért nehéz követni a mozgását. Ahogy mentünk az úton, és meghallottuk a pitypalattyzását, a hang irányába fordultunk, s amikor elég közel kerültünk hozzá, elővettük a hívót és ezzel próbáltuk csalni. Amikor visszajelzett, akkor követtük, s közben nagyon figyeltünk, mert előfordult, hogy miközben pitypalattyzott, már jött is felénk, arra, ahonnan a hangot hallotta. Ha már közelebről hallottam a hangját, tudtam, hogy közeledik.

5. kép.

Tóth Sándor a hálót hajtja össze.

Az, hogy egy fűrjet meg tudjunk fogni, sok tényezőtől függ. Azt tapasztaltam, hogy a hőmérséklet a madarakra is hatással van, ugyanis megérzik az időjárás változását, és megfigyeltem, hogy eső előtt duplán kiabálnak. Legalább 22-23 C fok szükséges ahhoz, hogy eredményesek legyünk, és az sem mindegy, hogy melyik napszakban próbálkozunk. Legalkalmasabb időszak az este 7-8 óra közötti szélcsendes idő, amikor nincs se túl meleg, se túl hideg, és nincs harmat. Tudni kell, hogy ez a madár igen kényes a tol-

lára, „ruhácskájára” ezért ha harmat van, nem szívesen mozog, akkor csak beszélget, pitypalattol. A túlzott meleget sem szereti, akkor sem mozdul, akkor is csak a hangját hallatja. Harmatszáradás után viszont már lehet fogni kb. délelőtt 10 óráig, illetve délután a koraesti órákban, utána elpillednek, elfáradnak. Ha a fűrj nem pitypalattolva közlekedik a bűzában, nem ad hangot, akkor a búza ringásából (mozgásából) lehet követni az útját. Mindig olyan helyre próbáljuk csalni, amelyik hely sűrű. A fűrj csak a ritkás helyeket kedveli. A nem túl magas kultúrnövényre leterítjük a hálót, kifeszítjük, de nem szabad, hogy nagyon feszes legyen, számítani kell arra, hogyha fölrepül, bele tudjon akadni a hálóba. Mindig úgy kell állni, illetve guggolni - hogy ne vegye észre az embert -, és hogy mindig szembe legyünk vele, amikor közeledik. Ezért úgy kell irányítani, hogy bemenjen a háló alá. Vigyázni kell arra is, hogy ne hagyjunk lábnyomot, mivel óvatos madár, és ha észreveszi a nyomot, akkor megáll és nem megy tovább. Ezért a hálót is óvatosan, körültekintően kell letenni.

Velem történt meg az egyik fűrjészésünkkor, hogy apám hívogatta a madarat, én közben a nadrágszíj-parcelláknál guggoltam és a madár pitypalattolva ment el mellettem, nem vett észre. Én teljesen lemerevedtem, még levegőt is alig mertem venni. Mondhatom, csodálatos élmény volt. Amikor közeledett a háló felé, násztáncot lejtett, leengedte a szárnyát, és saját lába körül kettőt-hármát fordult. Ezt soha nem felejttem el. Ritka dolog ilyet látni, de én az 50-es évek elején saját szememmel láttam. Amikor a fűrj újabb jelzést kapott - a csalóval utánozta apám a tojó hangját - megindult a háló alá, s mikor a közepére ért, akkor fogtuk meg. A fűrjekre jellemző, ha úgy érzik, hogy bajba kerültek, menekülni próbálnak, ezért abba az irányba indulnak el, amerről jöttek. Ha jobbról hívtuk és onnan jött, akkor meg kellett kerülni a hálót, és úgy megijeszteni. Az ember, amikor megugrik, susog a növény a lába alatt. Ettől a madár megijed, megrezzen és fölrepül, de mivel a háló fölötte van, abba beleakad. Ekkor gyorsan oda kell szaladnunk, kézzel leszorítani a hálót a növénytől együtt, miközben össze is húzzuk. Előtte már előkészítettünk egy kis zsákokat, ami szintén hálóból készült, és ebbe tesszük bele a madarat. Volt olyan napom, amikor 4-5 fűrjecskét is fogtam.

A fűrjek nem egyformán pitypalattolnak, ezért amelyik a legszebben szólt, annak a fejét megjelöltük tintaceruzával, mert általában ezt tartottuk meg magunknak, a többit esetleg elajándékoztuk. A fűrjeket általában azért fogták, hogy énekesmadárként tartsák otthon. Háború után rengeteg fűrjecske volt ezen a területen, így minden este kimentünk, mert jó volt hallani, és hallgatni, ahogy egymás ellen beszéltek, pitypalattoltak.

Én csak hímeket tudtam fogni. Volt olyan eset, hogy kaptam egy tojót ajándékba, amit aratáskor fogtak. Kalitkába tettem, ahol tojt is, de sajnos a tojásait nem tudta kikeltetni.

Idő kellett ahhoz, hogy rájöjjenek, óriási különbség van a hím és a csali hangja között a hím javára. Ezért nagyon oda kell figyelni, hogy amikor a fűrj elkezd pitypalattolni, akkor azonnal, vagyis a pitypalattolással egyidőben kell a hívót használni, azért, hogy ne vegye észre a falsót, a különbséget. Egyszerre kell tehát „beszélni”, majd utána nekem még 1-2-vel többet kell csippantani azért, hogy hallja, melyik irányba kell mennie. Nagyon sokat kellett gyakorolnom, míg ezeket a fogásokat megtanultam.

Az első fűrj megfogása igen nagy öröm volt számomra. Én kb. 58-ban, vagy 59-ben fogtam az első fűrjet, 28-29 éves koromban. Apám halála után kezdtem el egyedül madarászni, aki sokkal biztosabban fogta a fűrjet, mint én.

Szeles időben hangosabb hívót kell használni, halkabbat pedig akkor, ha közel van a fűrj. Ha egészen közel van, akkor olyan pittyegő hangot kell hallatni, mint mikor a tyúkok esznek, csipegetnek.

A fűrjnek különleges kalitkára van szüksége, nem lehet akármilyen kalitkába tenni, mivel földön járó madár. Olyan kell, amelyik zárt és van egy kis terasza is. Általában a teraszra

6. kép.
Kalitka

jön ki pitypalattyolni. Nem szereti a nyitott kalitkát, a sötétet, a csendes zugot kedveli. Úgy kell elkészíteni, hogy az alja kihúzható legyen, amibe homokot kell tenni. Hátul is kell egy kis ajtó. A kalitka tetejét minden esetben ki kell bélelni, mert a fűrj ideges természettől, állandóan ugrál a lábával rúgva egyet és így a fejét beleveri a kalitka tetejébe. Az előteret is célszerű kibélelni. Amikor megfoglaljuk, nagyon kell vigyázni arra, hogy a lába az ujjunk között legyen, mert én is jártam már úgy, hogy a lába ugyan a tenyeremben volt, de nem fogtam szorosán és amikor egy nagyot rúgott, kirepült a kezemből.

Apám saját maga készítette a kalitkát is. Először megcsinálta a keretet, ennek a tetejére feszítette ki a vásznat úgy, hogy az egy kicsit engedjen, rugalmas legyen, ne legyen nagyon feszes, így a madár nem ütheti meg a fejét. Ennek ellenére azért volt olyan madaram, amelyiknek a feje tiszta kopasz volt, teljesen lekopott róla a toll, sőt ki is sebesedett, anynyira összetörte. Ezek között a madarak között is akad türelmesebb és vadabb is.

A fűrj rovarokkal és magvakkal táplálkozik. Télen ezekhez nem, vagy csak nehezen juthat. Én kendermagot vásároltam neki, ezzel ettettem, de ha ez nem volt, akkor tiszta búzát kapott. Árpadarát is adtam, de csak kényszerből, alkalmanként, ha nem volt más, ugyanis az árpadara olyan a madárnak, mint az embernek a kukoricakása. Szükség esetén azonban kukoricakását is kaptak. Amikor lehetett, tücsköket is fogtam, de emellett nagyon szerették a salátát és a tyúkhúrt is.

Egy madár 6-7 évig is elélt a kalitkában. Én saját szórakoztatásomra fogtam, díszmadárként tartottam otthon vagy azért, hogy ajándékba adjam. A kalitkát én is magam, házilag készítettem.

Az utolsó fűrjet a 80-as évek vége felé fogtam. Egyszer történt meg az, hogy egy alkalommal kettőt is fogtam, de nem szárnyaltam túl apámat, mivel az Ő teljesítménye egyszerre három madár volt. Mostanra mondhatnám, teljesen eltűnt a fűrj a környékről. A vegyszerek, és a hatalmas táblák nincsenek jó hatással ezekre a madarakra.

Mára a madárfogás sokat veszített jelentőségéből. Az ókorban, középkorban még foglalkozásnak számító madarászás a későbbi időkben már csak keresetkiegészítést jelentett, ma viszont ezek közül egyiket sem modhtajuk el. Talán a mai ember már csak szórakozásból, saját maga, esetleg mások mulattatására fogja az énekes madarakat. A hálóval történő madárfogás egyre ritkább, aminek oka egyrészt az, hogy a törvény szigorúan tiltja, másrészt viszont az, hogy mára ezeknek a madaraknak a száma jelentősen megcsappant, majdnem eltűntek, s ebből következően védetté váltak.

Megállapíthatjuk, hogy a madárfogás módszere az évszázadok során alig változott, a középkorban is ugyanúgy fogták a madarat, mint a XX. században, legfeljebb az alkalmazott technika csiszolódott, finomodott.

Irodalom

- BÉL Mátyás
1984. Magyarország népeinek élete 1730. táján. Bp. 328 p.
- BELHÁZY Jenő, Bölcsházai
1892. A vadászati ismeretek kézikönyve I. Bp.
- BENKŐ Pál
1938. A vadászat. Bp. Kir. Magyar Egyetemi Ny.
- CHERNEL István
1899. Magyarország madarai. II/1. Bp.
- CSŐRE Pál
2000. Vadászat a feudális kori Magyarországon. In: História. 1. sz.
- CSŐRE Pál-HOMONNAY Zsombor-KNEFÉLY Mária (szerk.)
1997. Vadászati Lexikon. Debrecen
- DÉKÁN István
1972. Kalandozás a vadászat történetében. Bp.
- É. KISS Sándor
1974. Egy letűnt népi foglalatosság: a madarászat. In: Ethnographia LXXXV. évf. 91-98.
- HEGYI Imre
1971. Magyar népi vadászeszközök és vadfogási módok. In: Nimród III. évf. 11.
- KÓHALMY Tamás (szerk.)
1994. Vadászati enciklopédia. Bp. Mezőgazda K.
- N. KISS János
1974. A paraszti vadászat Magyarországon (XVI-XVIII. sz.) Bp.
In: Agrártörténeti Szemle 1-2. 66.
- PÁK Dienes
1829. Vadászattudomány II. Buda
- SZLÁVI Kornél
1940. Fűrjezés a múlt század végén. In: nimród Vadászlap. 371 p
- TÓTH Sándor szíves közlése

Frau Pálos, Rózsa Nagy

Vogelfang mit Netz Der Fang der Wachteln in der Feldmark bei Hatvan

Der Vogelfang war im Volke ein allgemein verbreiteter Beruf mit langer Vergangenheit, von Generation zu Generation, von Sohn zu Sohn übergehend. Man hat ihn schon in der Römerzeit gekannt und getrieben, das beweisen auch die Wörter: „aucupari“ und „auceps“.

Im ungarischen Jagd-Verband im Mittelalter gab es schon königliche Vogelfänger und königliche Netzträger, die extra ein Amt bekleideten und Vorrechte hatten.

Eins der unentbehrlichen Rüstzeuge des Vogelfanges ist das Netz, dessen Arten verschieden sind, abhängig davon, zu welchen Wildtieren und Vögeln sie verwendet werden. Für das Vogelnetz ist am meisten charakteristisch, dass es sehr leicht ist. Der Vogelfang zählte von dem XV. Jahrhundert an als Volksbeschäftigung. Die Leibeigenen mit wenige Boden, die den Wald durchgehenden, im Wald arbeitenden Menschen fingen gerne die Vögel, um ihrer

prachtvollen Federn, ihres Gesanges, und des schmackhaften Fleisches willen. Das Wild als Steuerbezahlung war in diesem Zeitalter auch eine hergebrachte Sitte, in einigen Domänen wurde sogar eine Obliegenheit für die Bauern.

Von 1504 an wurde aber sowohl die Jagd als auch der Vogelfang eine verbotene Tat, doch heimlich wurde weiter gejagt und gefinkelt.

Das Finkeln wird ab und zu auch heute mal getrieben, jedoch nur heimlich, weil es gesetzlich streng verboten ist. Im Komitat Heves, in der Feldmark bei Hatvan finkelte man auch in den Fünziger- Sechzigerjahren, die Wachteln wurden mit Netz gefangen. Die Wachtel (*Coturnix coturnix* L) kam im XIX. Jahrhundert noch sehr oft vor, sie war damals eine jagdbare Vogelart. Die Population verminderte sich aber nach und nach, weil sie in Süd-Europa und in Nord-Afrika in großer Zahl vernichtet wurde. Die Anzahl verringerte sich in Ungarn im XX. Jahrhundert wegen der Großwirtschaft, deshalb wurde die Jagd 1954 eingestellt, er wurde 1971 für gesetzlich geschützt erklärt.

Die in unserem Land lebende Wachtelart ist sehr populär, ihre Stimme, ihr Gesang ist sehr beliebt, deshalb wurde sie so gern gefangen.

Sándor Tóth aus Hatvan erzählte, dass er sich die Kunst des Wachtelfanges von seinem Vater und vom dessen Arbeitskollegen aneignete. Er schaute sich in seiner Kindheit die Technik ab, später fing er mit einem selbsgebastelten Käfig, Köderpfeifen, und Netz die Vögel. Er kannte die Naturkunde des Vogels richtig, erfuhr, dass die für den Fang am besten geeignete Zeit die Paarungszeit ist, bei 22-23 C, und die Abendstunden zwischen 7-8 Uhr, wenn es keinen Tau gibt und Windstille ist.

Die Wachteln wurden am meisten zum eigenen Vergnügen gefangen, zu Hause im Käfig bewahrt, sich an ihrem Gesang zu weiden, aber sie wurde auch zum Verschenken und sogar zum Verkauf gefangen. Die Wachtel braucht einen speziellen Käfig, der aus zwei Teilen besteht: aus einem verschlossenen und einem terrassenartigen. Da die Wachtel ein nervöser Vogel ist, springt dauernd herum, muss der verschlossene Teil mit Leinen gefüttert werden, damit er seinen Kopf nicht einschlagen kann.

Der Vogelfang verlor zu unseren Tagen viel an Bedeutung, aber die Methode änderte sich kaum, nur die Technik wurde vielleicht feiner.

PÁLOS NÉ NAGY RÓZSA
Mátra Múzeum
H-3200 Gyöngyös
Kossuth u. 40.

